

KUTATÁSI JELENTÉSEK

88

Melegh Attila
Kovács Éva
Gödri Irén

„AZT HITTEM, CÉLT TÉVESZTETTEM”

A bevándorló nők
élettörténeti perspektívái,
integrációja és a bevándorlókkal
kapcsolatos attitűdök nyolc
európai országban

KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL
NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓINTÉZETÉNEK
KUTATÁSI JELENTÉSEI

88.

KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL
NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓINTÉZET

A kutatást támogatta:
FEMAGE, European Commission F6-
Specific Support to Policies-Work Programme SSP4-CT-2005-022355

Igazgató:

Spéder Zsolt

Készítették:

Melegh Attila, Kovács Éva, Gödri Irén

Technikai szerkesztő:

Kardulesz Ferencné, Várnainé Anek Ágnes

KSH Népeségtudományi Kutató Intézet
Budapest
Buday László u. 1–3.
1024

nki@demografia.hu
www.demografia.hu

ISSN 0236–736–X
ISBN 978-963-9597-17-4

„Azt hittem célt tévesztettem”

A bevándorló nők élettörténeti perspektívái,
integrációja és a bevándorlókkal kapcsolatos
attitűdök nyolc európai országban

Tartalom

Bevezető	9
„Az ereimben európai vér folyik”	
A bevándorló nők élettörténeti perspektívái és integrációja nyolc európai országban (Melegh Attila–Kovács Éva)	13
<i>I. A kutatás általános célja és a nemzetközi tapasztalatok</i>	<i>13</i>
<i>A nemzetközi vándorlás átalakulása a globalizáció korában</i>	<i>13</i>
<i>II. A módszertan, a kutatási folyamat és a megkérdezettek mintájának leírása</i> ...	<i>15</i>
<i>III. Interjúkészítés és a minta</i>	<i>18</i>
<i>A minta</i>	<i>18</i>
<i>IV. Migrációs terek</i>	<i>24</i>
<i>IV.1. Általános attitűdök a migránsok irányában</i>	<i>24</i>
<i>IV.2. A migrációs terek tipológiája</i>	<i>25</i>
<i>V. Az élettörténeti perspektívák nemzetközi összehasonlító elemzése</i>	<i>31</i>
<i>V.1. Életrajzi szint</i>	<i>32</i>
<i>V.1.1. A migráció típusai</i>	<i>33</i>
<i>V.1.2. A migráció folyamata</i>	<i>36</i>
<i>V.1.2.1. Önkéntes migráció</i>	<i>36</i>
<i>V.1.2.2. Kényszerű migráció</i>	<i>39</i>
<i>V.1.2.3. Előkészített és előkészítetlen migrációs folyamatok</i>	<i>44</i>
<i>V.1.3. A migráció indokai</i>	<i>46</i>
<i>V.1.3.1. A család és a migráció</i>	<i>46</i>
<i>V.1.3.2. Individualista, karrierorientált stratégia</i>	<i>50</i>
<i>V.1.4. A migráció következményei</i>	<i>52</i>
<i>V.1.4.1. A migrációt követő státusz</i>	<i>52</i>
<i>V.1.4.1.1. Státusz visszaszerzése versus pályatörés</i>	<i>52</i>
<i>V.1.4.1.2. Siker</i>	<i>56</i>
<i>V.1.4.2. Integráció</i>	<i>59</i>
<i>V.1.4.2.1. Köztes helyzetben</i>	<i>60</i>
<i>V.1.4.2.2. Beilleszkedés</i>	<i>64</i>
<i>V.1.4.2.3. Kapcsolatok hiánya</i>	<i>65</i>
<i>V.2. Narratívák</i>	<i>67</i>
<i>V.2.1. Aktív versus passzív elbeszélések</i>	<i>70</i>
<i>V.2.2. Mesternarratívák</i>	<i>72</i>
<i>V.2.3. Trauma</i>	<i>79</i>
<i>VI. A bevándorló nők élettörténeti perspektívái: a nemzetközi tapasztalatok összefoglalása</i>	<i>79</i>

VI.1. Társadalmi nem és a migráció általános kapcsolata.....	80
VI.2. Speciális életkori csoportok.....	83
VI.3. A bevándorló nők csoportjai közötti különbségek etnikai, származási hovatarozás és osztály szerint.....	84
„A repülőtér még olyan sem volt mint Kínában”	
A Magyarországon élő kínai és nem magyar anyanyelvű ukrán bevándorló nők migrációs tapasztalatai (Melegh Attila–Kovács Éva)	
89	
I. Globalizáció és migráció. A magyarországi migrációs tér.....	89
Kínából és Ukrajnából Magyarországra érkezett bevándorlók csoportja	93
II. Az életrajzi szerkezetek és elbeszélési módok a társadalmi helyzet dimenzióiban	99
II.1. Szakmavesztés, a karrier felfüggesztése	100
II.2. Sikertörténetek.....	102
II.3. A küldő társadalomban alacsony társadalmi helyzettel rendelkező bevándorlók.....	104
II.4. A középosztálybeli pozíciójukat megőrzött bevándorlók.....	106
II.5. A bevándorlás és az életkor.....	107
III. Az etnikai csoportok szerinti összehasonlító elemzés	109
III.1. Kínából érkezett bevándorló nők	109
III.1.1. A kínai-magyar migrációs tér alapvető jellemzői	109
III.1.2. Alapvető önéletrajzi egyezések.....	110
III.1.3. Alapvető egyezések a narratív élettörténetben.....	114
III.2. Az Ukrajnából érkezett bevándorló nők.....	116
III.2.1. Az ukrán-magyar migrációs tér alapvető jellemzői.....	116
III.2.2. Alapvető önéletrajzi egyezések.....	117
III.2.3. Alapvető narratív egyezések.....	120
IV. Összefoglalás: a magyarországi eset tanulságai	123
Vélemények a bevándorlásról és a bevándorlókkal szembeni attitűdök.	
Nemzetközi összehasonlítás és magyarországi tanulságok (Gödri Irén)	
125	
I. Bevándorlás és a közvélemény.....	125
II. A kutatásról – módszer, minta, vizsgált kérdések.....	127
III. Kutatási előzmények Magyarországon	129
IV. A közvélemény-kutatás eredményei	131
IV.1. Az országban élő külföldi népesség létszámának és számbeli növekedésének megítélése.....	131

<i>IV.2. Az országban élő külföldiek megítélése – összesített pozitív és negatív attitűdök.....</i>	<i>137</i>
<i>IV.3. A külföldiekkel szembeni attitűdöt meghatározó tényezők – többváltozós elemzés</i>	<i>142</i>
<i>IV.4. A bevándorlás demográfiai előnyeinek és hátrányainak a megítélése</i>	<i>145</i>
<i>IV.5. A bevándorlás munkaerő-piaci előnyeinek és hátrányainak a megítélése</i>	<i>148</i>
<i>IV.6. A bevándorlás kulturális-társadalmi hatásának és a bevándorlók integrációjának a megítélése.....</i>	<i>152</i>
<i>IV.7. A bevándorlással, valamint a bevándorlók integrációjával kapcsolatos politikai intézkedéseknek a megítélése</i>	<i>157</i>
<i>IV.8. A bevándorlás megítélése és a demográfiai trendek értékelése közötti összefüggés.....</i>	<i>159</i>
<i>IV.9. Az elégedettség és a bevándorlás megítélése közötti összefüggés</i>	<i>161</i>
<i>IV.10. Az egyéni értékeállítódás és a bevándorlás megítélése közötti összefüggés</i>	<i>162</i>
<i>V. Összegzés</i>	<i>166</i>
„Ne egy kalap alá vegyünk mindenkit”	
A bevándorlás és a bevándorló nők sajátos problémáinak fókuszcsoportos elemzése, magyarországi tanulságok (Melegh Attila).....	169
<i>I. Bevezetés</i>	<i>169</i>
<i>1.1. A politikai diskurzusok általános kontextusa</i>	<i>169</i>
<i>1.2. Általános módszertani megfontolások és a fókuszcsoport menete</i>	<i>169</i>
<i>1.3. Az érintettek áttekintése</i>	<i>170</i>
<i>1.4. Általános hangulat.....</i>	<i>173</i>
<i>II. A fókuszcsoport elemzése.....</i>	<i>174</i>
<i>II.1. A bevándorlás és az azzal kapcsolatos kérdések észlelése.....</i>	<i>174</i>
<i>II.2. Integráció</i>	<i>182</i>
<i>III. A bevándorlással kapcsolatos női perspektíva</i>	<i>190</i>
<i>IV. A fókuszcsoportos vita átfogó elemzése.....</i>	<i>197</i>
<i>IV.1. A vita során használt diskurzusok</i>	<i>197</i>
<i>IV.2. A vita során megformált álláspontok</i>	<i>198</i>
<i>A bevándorló nők integrációjával foglalkozó kutatás főbb tanulságai</i>	<i>200</i>
<i>Irodalomjegyzék.....</i>	<i>202</i>

Bevezető

A kutatási jelentés a 2006 és 2007 között végzett, FEMAGE rövidítéssel megjelölt nemzetközi vizsgálat legfontosabb eredményeit tartalmazza. „A nők bevándorlása iránti igény és beilleszkedésük az idősödő társadalmakban” című FEMAGE kutatásban¹ az Európai Unió tagállamai közül Magyarország, Németország, Lengyelország, Finnország, Ausztria, Szlovénia, Észtország és Csehország vett részt.

A kutatás legfontosabb célja egyrészt a fogadó népesség bevándorlókkal kapcsolatos attitűdjeinek, másrészt a bevándorló nők élettörténeti perspektíváinak feltárása, illetve ezeknek a szempontoknak a kutatás során történő összevetése volt.

A kutatás négy pilléren nyugodott:

- Komplex interjúk segítségével, országonként két-két származási ország szerint a harmadik országokból érkezett, ma már legális státusszal rendelkező bevándorló nők élettörténeti perspektíváinak feltárása. Ebben a kutatási fázisban a nemzeti elemzések mellett egy-egy összehasonlító vizsgálat is elkészült.
- A fogadó népesség attitűdjeinek feltárása a *Population Policy Acceptance* kérdőív² eddig fel nem dolgozott migrációs moduljának nemzetközi összehasonlító elemzésével.
- Országonként és európai szinten fókuszcsoportos elemzések a bevándorlásról, a bevándorlókkal szembeni attitűdökről és a bevándorló nők sajátos problémáiról. Az elemzések a kérdőíves vizsgálat, illetve az interjúk, kvalitatív vizsgálatok eredményei alapján készültek.
- Politikai ajánlások az elkészített elemzések és a demográfiai, munkaerő-piaci tendenciák alapján.

A négy részre tagolt kutatási jelentés a legfontosabb kutatási eredményeket foglalja össze.

Az első fejezet – a kutatásban résztvevő nyolc országban készült interjúk és esetelemzések alapján – a bevándorló nők élettörténeti perspektíváinak és integrációjának nemzetközi elemzését tartalmazza. Az elemzés a migrációs terek (a befogadók, a küldő közösségek) és a bevándorló nők perspektíváinak összekapcsolt vizsgálatát tartalmazza. E fejezet, amely részletesen bemutatja az interjúk vizsgálat kvalitatív módszertanát és a módszertani előfeltevéseket, feltárja a bevándorló nők által használt élettörténeti perspektívákat. A fejezet során külön megvizsgáljuk, hogy ezen minták miképpen tipizálhatóak migrációs terenként vagy szár-

¹ Needs for female immigrants and their integration in ageing societies, FEMAGE, European Commission F6-. Specific Support to Policies-Work Programme SSP4-CT-2005-022355.

² A népesedéspolitikai elfogadottsága összehasonlító kérdőíves felmérés a demográfiai viselkedésről, attitűdökről és a népesedéssel kapcsolatos politikák értékeléséről. Az első felmérésre 1990 került sor és a második készült el 2000 és 2002 között. Bővebben lásd http://www.bib-demographie.de/nn_752252/EN/Projects/DIALOG/PPASSurveys/ppassurveys__node.html?__nnn=true

mazási országokként, és e vizsgálat alapján milyen integrációs csapdák és társadalmi manőverezések figyelhetők meg a vizsgált országokban az adott migrációs kapcsolatrendszerben.

A második fejezet csak a magyarországi ukrán és kínai anyanyelvű bevándorlókkal kapcsolatos interjúk vizsgálat eredményeit foglalja össze. Ez a fejezet a magyarországi migrációs tér sajátosságait és migráció nemi társadalmi és etnikai helyzet nemzetállami összefüggéseit mutatja be azzal a céllal, hogy megvilágíthassuk mennyiben sajátos tér a magyarországi. E fejezetben megmutatjuk, hogy magyar társadalom sok szempontból elzárkózó, és ez erősen kihathat az élettörténeti perspektívákra. Külön részletesebben szemügyre vesszük milyen eltérések és hasonlóságok figyelhetők meg a magyarországi esetben vizsgált kínai és ukrán állampolgárok élettörténeti mintáiban, és mennyiben kerüljük el a nemzetközi elemzésben feltárt társadalmi nemi szempontból sajátos integrációs csapdákat.

A harmadik fejezet a fogadó népesség bevándorlókkal szembeni attitűdjeinek néhány fontosabb jellemzőjét és bizonyos belső összefüggéseit tárja fel a nyolc országban. E fejezetben arra keressük a választ, hogy milyen attitűdvilágban manővereznek a bevándorló nők, és ezen mechanizmusok miképpen működhetnek. Külön szemügyre vesszük, hogy az első fejezetben tipizált migrációs terekben az egyes országok között milyen különbségek figyelhetők meg az attitűdök szintjén, és mely társadalmi tényezők (kor, iskolai végzettség stb.) határozzák meg azokat.

A negyedik fejezet újból a magyarországi vizsgálódáshoz kapcsolható, hiszen a kutatás során ekkor még úttörő módon szemügyre vettük a hazai szakmai diskurzusokat és diszkussziós módokat egy fókuszcsoportos elemzés legfontosabb eredményeit alapján. Ez utóbbi összegzésnek is tekinthető, hiszen az előző kutatási eredményekre támaszkodva a bevándorlókkal kapcsolatos főbb diskurzusok és vitaszerkezetek elemzésre vállalkozik azzal a nem titkolt céllal, hogy segítse a hazánkban még meglehetősen szűkös migrációs politikai közbeszéd kinyitását és újragondolását. Összességében a kutatás mind módszertanában, mind szemléletében úttörő módon a társadalmi nemek szerint tördelt transznacionális migrációs tér, az egyéni és kollektív identitások, perspektívák többdimenziós elemzésére vállalkozik.

A kutatás résztvevői köszönettel tartoznak az interjúalanyunknak és az interjúk készítőinek is. A magyar változat elkészítéséhez az Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium nyújtott segítséget, amit külön köszönünk. Kritikai észrevételeikért hálával tartozunk Böröcz Józsefnek, Frank Orsolyának, Gárdos Évának, Illés Sándornak, Kalmár Évának, Irina Molodikovának, Ladányi Erzsébetnek, Lengyel Tamásnak, Murinkó Líviának, Nyíri Pálnak, S. Molnár Editnek, Spéder Zsoltnak és Tóth Pál Péternek, és természetesen az egyes nemzeti kutatási csoportoknak. Közülük külön meg kell emlékeznünk Kalev Katus észt kollegánkról, aki sajnálatos és korai halála miatt már nem lehet közöttünk.

Meleg Attila

Nemzeti kutatási csoportok:

Dragana Avramov és Robert Cliquet
Population and Social Policy Consultants
Maria-Louizasquare, 33 B2
1000 Brussels
Belgium

Majda Cernic Istenic és Sanja Cukut
Sociomedical Institute
at SRC SASA
Novi trg 2
1000 Ljubljana
Slovenia

Ladislav Rabušic, Beatrice Chromkova Manea és Katerina Danielova
Masaryk University
Faculty of Social Studies (FFS MU)
Jostova 10
602 00 Brno
Czech Republic

Silvia Dallinger, Katrin Fliegenschnee, Dimitter Philipov és Richard Gisser
Institut fuer Demographie
Prinz Eugen Str. 8-10
1040 Z
Austria

Charlotte Höhn, Robert Naderi és Susanne Schmid
Bundesinstitut fuer Bevoelkerungsforschung
Friedrich-Ebert-Allee 4
65185 Wiesbaden
Germany

Kalev Katus(†) és Asta Põldma
Estonian Interuniversity Population Research Centre
P.O. Box 3012
10504 Tallinn
Estonia

Izabela Korys, Weronika Kloc-Nowak és Irena E. Kotowska
(from Warsaw School of Economics, Institute of Statistics and Demography)
Central European Forum for Migration Research
International Organization for Migration
ul. Twarda 51/55
00-818 Warsaw
Poland

Minna Säävälä és Ismo Söderling
The Population Research Institute/ VÄESTOLIITTO
P.O.Box 849
Iso Roobertinkatu 20-22A
FIN-00101
Finland

„Az ereimben európai vér folyik” A bevándorló nők élettörténeti perspektívái és integrációja nyolc európai országban

Melegh Attila–Kovács Éva

I. A kutatás általános célja és a nemzetközi tapasztalatok

A kutatás azt kívánta feltárni, hogy milyen módon értelmezik a bevándorló nők vándorlásukat, kapcsolódásaikat és integrációjukat a vizsgált fogadó társadalmakhoz. A vizsgálat keretében – különös tekintettel Magyarországra – elemeztük, hogy a bevándorló nők milyen élettörténeti sémákban mutatják be magukat, illetve milyen sémákhoz igazodnak a migráció folyamatához, különös tekintettel a beilleszkedésre, az öregedésre és a gender szerepekre. Ezt követően, a magyarországi minta alapján vázoljuk a Kínából és Ukrajnából érkezett női vándorlók esetében a magyarországi migrációs tér sajátosságait. A fókuszcsoportos interjú és elemzés segítségével pedig – betekintést nyújtva a kapcsolódó magyarországi diskurzusokba is – az érintett kormányzati, civil és migrációs szereplők attitűdjeit ismertetjük.

A nemzetközi vándorlás átalakulása a globalizáció korában

A hetvenes évek során kialakuló és a gazdaságpolitika trendek, illetve a szabad tőkeáramlás következtében megjelenő globalizáció korában a migrációval kapcsolatos döntések egyre kevésbé tekinthetők véglegesnek: mind többször látjuk, hogy az országok közötti ingázás jelensége a gyengén iskolázott, a képzettségénél alacsonyabb színvonalon foglalkoztatott, vagy akár magasan képzett munkaerőt jelentő migránsok körében is előfordul. Az identitás fogalma összetettebbé vált, változásai nem írhatók le azzal, hogy valaki elveszíti régi identitását és asszimilálódik egy új kultúrába. A témával kapcsolatos közbeszéd is átalakult, szélesebb változatosságnak enged teret, illetve elismeri a különféle diaszpóra-identitásokat.

A globalizáció általában a határok jelentőségének csökkenéséhez vezetett. Ez, egyrészt azt jelentette, hogy az egyes migráns sokkal gyakrabban lépi át a határt, mint fizikai vonalat, másrészt a határ, mint kulturális és társadalmi választóvonal is fokozatosan veszített a jelentőségéből. Más szóval: jóval elterjedtebbé vált az országok közötti mozgás és kapcsolatrendszer.

A fent jelzett változások módosították a bevándorló „hagyományos” (országokhoz kötött) fogalmát is. A régi felfogás töredékes, részleges képet alkotott a bevándorlóról. Olyasvalakinek láttatta őt, aki egy nemzeti közösség tagjaként, cserébe egy másik helyért, illetve egy másik nemzeti és politikai közösségbe való belépés érdekében „elveszíti” tagságát. Amit viszont korábban soha nem vizsgált a társadalomtudomány, az egy olyan individuum, aki hiány-

talán személyiség, csak történetesen mozgásban volt vagy van. A migráns, mint individuum komplexitásának megértése helyett a szociológiai kutatást is egy olyan megközelítés uralta, amely „felszabdalta” a folyamatot, sőt képletesen akár a személyt is. Ám ahogy a migráció természete eltolódott az országok közötti ingázás és a kevésbé végleges döntések felé, a korábbi módszertani megközelítést sem tarthatjuk már fenn. Ez a felismerés a jelen tanulmány és a tágabb kutatási projekt egyik legfőbb mozgatója.

Összességében a globalizáció és a migráció összefüggésében a következő fontos állítások megfogalmazhatóak meg:

1. Migrációs politika és intézményi változások

- Az állampolgárság és a nemzetállam kizárólagos jellege „veszélybe kerül”, illetve megkérdőjeleződik.
- A nemzetközi jog terén jelentős fejlődésnek indulnak a transznacionális és az univerzális emberi jogok, és egyre szélesebb körben érvényesíthetőek a szabad mozgással, munkával, egészségügyi ellátással kapcsolatos, határokon átnyúló jogok. Ennek kiváló példája az Európai Unió belső rendszere, illetve ide sorolhatók a különböző univerzális karták, mint például a vándormunkások jogaival kapcsolatos ILO-ENSZ egyezmény.
- Hasonlóképpen értékelhetőek a privilegizált etnikai csoportokkal kapcsolatos bevándorlási engedmények és kedvezmények a világ számos pontján. A vizsgált országok esetében Németország, Finnország is él ilyen kedvezményekkel. Magyarország pedig speciális viszonyt alakított ki a határon túli magyar közösségekkel (Melegh 2002; Zolberg 1999; Skretny 2007). Részben kapcsolódó jelenség a kettős állampolgárság terjedése (Sejersen 2008).
- A multikulturalista politikák hangsúlyosabbá váltak, bár megjegyzendő, hogy az utóbbi néhány évben egyre erőteljesebb a törekvés a vélt homogén kulturális alapértékek megvédése terén.
- A migráció ellenőrzését és lassítását szolgáló intézkedések alacsony hatékonyságúak (Hansen 2002; Okólski 1999).

2. Nemzetközi vándorlás és a globális szerkezetek

- A globális egyenlőtlenségek növekednek a nyolcvanas évektől kezdődően (Babones 2002).
- A gyarmati múlt a jelenben is számít a világ migrációs rendszereiben, migrációs szempontból a kapcsolat erőssége nem csökken a többi tényezőhöz (munkaerőpiac, kulturális kapcsolatok) képest (Hooge et al. 2008).

- Inverz kapcsolat van a tőke és a munkaerő között. A migrációt erősen megnöveli az exportorientált szektorokba való befektetés. A globális városok emelkednek a világkapitalizmus magállamaiban (Sassen 1999; Stalker 2000).
- A migráció folyamatában is a rasszizmus, az osztály és a gender komplex hatalmi szerkezetet alkot (Castles 2000).

3. *A vándorlók összetételének megváltozása*

- A szerződéses és a szolgáltatói munka teret hódít (Castles 2000; Castels 2006).
- A cselédipar felemelkedik és a munkaerő-vándorlás elnőiesedik (Ókolski 1999; Donato et al. 2006; Lutz 2002).
- Az ál-turizmus növekedésnek indul (Ókolski 1999).
- A rabszolgaság újból megjelenik (Bales 2000).
- A rendkívül magasán képzettek migrációja növekszik.

4. *A migrációs folyamat átalakulása*

- A rokoni és etnikai hálózatok szerepe megnő (Castels 2006).
- Növekedésnek indul a nagyobb térségeken belüli migráció.
- Új régiók jelennek meg a térségek közötti migrációs rendszerben.

II. A módszertan, a kutatási folyamat és a megkérdezettek mintájának leírása

A migráció tanulmányozásának fent leírt jellemzői indokoltá teszik, hogy narratív interjúkkal dolgozzunk, mert ezzel a módszerrel a megkérdezettek perspektívája a lehető legkisebb beavatkozás mellett szabadon feltárulhat. Erre azért is szükség van, mert napjainkra összeomlott a migrációval kapcsolatos diskurzusok jelentős része (asszimiláció, a menekültek befogadásának szükségessége, a bevándorló mint élősködő), abban az értelemben, hogy világossá vált: a bevándorlókra munkaerőként és népességtöbbletként egyaránt szükségünk van. Így a bevándorlók ellentmondó üzenetekkel találják szemben magukat. Egyfelől bátorításban, másfelől pedig elutasításban részesülnek. Mind identitás, mind életforma tekintetében tehát újfajta társadalmi térben mozognak.

Mivel az identitás tartalma átalakult és egyre változatosabb formákat ölt, fokozottan indokoltá válik a kvalitatív kutatási módszerek alkalmazása (Kovács 2008: 9–40.). A kvalitatív szociológia egyik legfőbb előnye az, hogy komplex kognitív formák értelmezését és elemzését teszi lehetővé, és hozzáférhetővé válik a megélt életforma *Gestaltja*.

A specifikusabb előnyök között találjuk a következőket:

- a kutatási témában nem lehet kísérletet, vagy kérdőíves kutatást végezni;
- nem lehet előre meghatározni és elkülöníteni konkrét változókat;
- néhány eset elemzése alapján is érvényes kijelentésekhez lehet eljutni;
- a kutatás tárgyát teljes egészében kell megjeleníteni;
- nyitottan fordulunk a kutatási személy felé;
- ismeretlen – sőt bizonyos esetekben illegális – tapasztalatok is szóba kerülhetnek. Az Unió kívüli országokból kiinduló migráció szükségképpen ilyen esetet jelent.
- A módszer nem engedi, hogy absztrakt tudományos kritérium jusson érvényre, a kutatást a vizsgálat tárgyához kell igazítani.
- A kutató és a kutatott személye és személyisége a kutatás részévé válik szisztematikus módon. (Mindkét oldal egyformán fontos és egyformán dokumentálásra kerül.) Ezt nevezhetjük a reflexivitás szükségességének is.
- A migráció esetében fontos áthidalni a szakadékot az egyes országokban folyó különféle diskurzusok között, és lehetővé tenni a diskurzusokhoz képest külső hangok megszólalását is.

A problémaközpontú interjú magától értetődő választásnak tűnne az olyan kvalitatív interjú esetén, mint a miénk. Az ilyen interjúk kiindulópontja nagyon közel van ahhoz, amit mi választottunk, hiszen – egy rövid párbeszédet (esetleg kérdőívet) követően – ez is narratív fonálon indul. Ezt követően azonban irányított, „exmanens” kérdésekkel haladnánk tovább, hogy bizonyos témák elbeszélését továbbvihessük az interjú vezérfonalának megfelelően. Ezzel a technikával azonban az a magától értetődő probléma adódik, hogy a válaszokat olyan formában keretezi, hogy nem tudunk hozzáférni a migránsok „valódi” nézőpontjához, hiszen a saját érdeklődésünk vezeti őket a beszélgetésben. Ezért ahhoz, hogy válaszadóink narratíváját a számunkra fontos területek felé kalauzoljuk, mi inkább olyan követő kérdéseket alakítottunk ki, amelyek „elég immanensek” ahhoz, hogy megőrizték az élettörténeti elbeszélő perspektíváját.

Fontos szem előtt tartani egy másik tényezőt is, amely módszertani döntéseinket befolyásolta. A fő diskurzusok legtöbbje (bizonyos értelemben a „nagy narratívák”) elveszítették a kapcsolatot a társadalommal, s ezért egyre inkább indokolttá válik, hogy az olyan szövegek – pl. életrajzok – felé forduljon érdeklődésünk, amelyeket egyénileg vagy az egyéni körülményeknek megfelelően konstruálnak az emberek. Még pontosabban fogalmazva: egyre jobban érdekelnek bennünket a főbb diskurzusok és az egyéni narratívák, illetve élettörténetek metszéspontjai – ez egyben a szociológiában a struktúrák és az egyéni szabadság szembenállásáról folytatott hagyományos vita egyfajta értelmezését is jelentheti (Rosenthal 1993; Flick 2006).

A FEMAGE projektben több módszer kombinációja mellett döntöttünk, de mivel célunk a migránsok mai beállítódásainak vizsgálata élettörténetük keretében, ezért az életrajzi interjú módszerének egy módosított verzióját használtuk, az interjúk elemzéséhez pedig a

hermeneutikai esetrekonstrukció módszerét mint az életrajzok szerkezetének megértését szolgáló legszisztematikusabb utat (Chamberlayne et al. 2000; Breckner 2000; Rosenthal 1993, 1996; Kovács–Melegh 2001, 2004). Ez a módszer igen jól bevált a kvalitatív szociológiában és a migráció kutatásának is lendületet adott (Flick 1998; Kovács–Melegh 2004).

A kutatás során különböző kutatási módszereket és elemzési technikákat kapcsoltunk össze annak érdekében, hogy a vizsgált országokban minél több irányból világíthassunk rá a bevándorló nők élettörténeti perspektíváira. A tervezett kvalitatív interjúk három részből álltak. Az első részben narratív módon kérdeztük a migráció történetét. A második részben, szintén narratív módszerrel bizonyos, a kutatás szempontjából fontos és a narratív részben nem kellő részletességgel tárgyalt témákról kérdeztünk elbeszélőinket. A harmadik rész 182 zárt és nyitott kérdést tartalmazott, amelyek részleteiben kérdezték rá a migráció társadalmi hátterére. Ez utóbbi rész, a narratív módszerben rejlő adatbéli hiányosságokat volt hivatott ellensúlyozni.

A bevándorlók élettörténeti perspektíváinak szisztematikus feltárása érdekében a biográfiai-narratív módszer és a kapcsolódó objektív hermeneutikai elemzés egy változatát igazítottuk az adott kutatás igényeihez (Chamberlayne et al. 2000; Breckner 2000; Rosenthal 1993, 1996; Kovács–Melegh 2001, 2004). A narratív rész nyitó kérdését a következőképpen fogalmaztuk meg: „Minket a nők migrációja érdekel. Kérjük, mesélje el, miképpen került ide?” Ezt követően az elbeszélő által elmondott történetre építő (immanens) kérdéseket fogalmaztunk meg. Abban az esetben, ha bizonyos fontos kérdéseket nem érintett az elbeszélés, akkor a követő kérdéseket fogalmaztunk meg ilyenképpen: „éppen csak érintette, hogy miképpen érkezett meg ebbe az országba. Kérjük, mondja el részletesebben is!” Ez utóbbi részt követték a zárt és nyitott kérdések.

Az interjú narratív része a következő főbb kutatási kérdésekre kereste a választ:

- Az idevándorlás körülményei (fordulópontok, a történet megalkotása gender szempontból).
- Család, partneri viszonyok, gyerekek, barátok (emancipációs törekvések, társadalmi hálózatok, munkavállalás és gender, pénzügyi függetlenség, gondoskodás stb.).
- A küldő társadalomhoz való viszony.
- Munka (foglalkozástörténet, a munkaerőpiac megítélése, felkészülés a visszavonulásra, nőként való alkalmazás a szolgáltatói, egészségügyi vagy gondoskodói szférákban).
- Jogi státusz (a fogadó országbeli tartózkodási engedély megszerzésének története).
- A fogadó országhoz való viszony.

Az interjú utolsó részében kérdeztünk nyitott és zárt kérdések révén az alábbi területeken próbáltunk szisztematikus információkat szerezni:

- élettörténet,
- családi háttér és a partneri viszonyok története,
- munkatapasztalat,

- társadalmi státusz,
- társadalmi integráció,
- emancipáció,
- vallásosság,
- egészség,
- az öregkorra való felkészülés,
- a küldő társadalomhoz való viszony,
- a fogadó társadalomhoz való viszony és
- a társadalmi és politikai attitűdök.

A nemzetközi kutatás gyakorlati kérdéseit illetően olyan szisztematikus módszert próbáltunk kialakítani, mellyel maximális információmennyiséget és kooperációt biztosíthatunk a partnerek között. A partnerkutatóknak nemzeti jelentést kellett készíteniük, továbbá fel kellett tölteniük egy összehasonlító elemző táblát. A nemzeti jelentés három részből állt:

- A narratív rész, a zárt és nyitott kérdések elemzése alapján egyedi esettanulmányok készültek a migránsokról (legalább két oldal). Ezen esettanulmányokra azért volt a szükség, hogy az információk egyedi jellegét megőrizzük, mégpedig olyan formában, hogy az összehasonlító elemzés során mód legyen ezekhez visszatérni. Ezt az értelmezői munkát segítette egy belső elemzési segédlet, amely a tesztinterjúra alapult.
- Egy külön 6–8 oldalas részben a kutatótársak azt elemezték, hogy az élettörténeti elbeszélésekben a munkaerő-piaci helyzet és a társadalmi pozíció szerint milyen hasonlóságok és különbségek voltak megfigyelhetőek.
- Ugyancsak egy külön 6–8 oldalas részben került elemzésre, hogy az etnikai hovatartozás szerint milyen hasonlóságok és különbségek voltak megfigyelhetőek az élettörténeti elbeszélésekben.

III. Interjúkészítés és a minta

A minta

Eredetileg tervezett 240 interjú helyett 260 interjút vettünk föl. Ezek közül kutatótársaink 239-et választottak ki elemzésre. Az interjúkat az egyes származási országok szerint a következőképpen osztottuk föl:

<i>FEMAGE partner ország</i>	<i>A küldő országok</i>
Cseh Köztársaság	Ukrajna és Románia
Ausztria	Törökország és Bosznia-Hercegovina
Észtország	Oroszország versus tatár, csuvas, kaukázusi és közép-ázsiai területek
Szlovénia	Bosznia-Hercegovina, volt Szovjetunió
Magyarország	Kína és Ukrajna
Finnország	Oroszország és Koszovó
Németország	Oroszország és Törökország
Lengyelország	Ukrajna és Vietnám

Mindegyik kutatócsoportnak minden kijelölt etnikai csoportból (migráncsoportonként 15 főt) sikerült elegendő számú elbeszélőt találnia. A migráns nők megkereséséhez főként a hólabdamódszert alkalmaztuk, valamint a vallási és etnikai szervezeteken keresztül folytatott aktív keresést. Különösen nehéz volt megközelíteni a kínai és vietnámi bevándorlókat. Lengyelországban sikerült találni egy „belső” segítséget: végül ő végezte el az egyéni esettanulmányokat, mivel elnyerte a bevándorló nők bizalmát. Magyarországon egy magyar nemzetiségű kínai nyelvtanár mozgósította az ismeretségeit és neki sikerült – főként a megkérdezettek munkahelyein – interjút készítenie. Már ez is árulkodik arról a társadalmi távolságról, amely maga is kutatásunk egyik tárgyát alkotja. Minden interjút nők készítették, ezzel biztosítandó a bensőséges hangulatot.

A kutatási program a bevándorló nők alábbi csoportjait tekintette célcsoportnak:

- legalisan itt tartózkodók, akik legalább három éve vannak az országban;
- a megkérdezett legyen munkaképes korú; legyen vagy gazdaságilag aktív női bevándorló (pl. alkalmazott a szolgáltató szektorban, az egészségügyben stb.), vagy gazdaságilag inaktív női bevándorló (pl. munkanélküli, fészekrakó vagy informálisan a háztartási szektorban működő);
- 1990-nél nem korábban vándorolt be.

A kutatási során a bevándorló nők kiválasztásakor a legtöbb esetben a főbb kritériumoknak sikerült megfelelni .

Korcsoportok tekintetében a kutatótársak javarészt harmincas-negyvenes éveikben járó nőket találtak, s itt a munkavállalás tekintetében a negyvenes évek bizonyultak a legfontosabbnak. Fiatal, huszonéves bevándorlókkal is sikerült felvenni a kapcsolatot. A nagy átlagban kielégítőnek mondható kormegoszlás kevésbé volt kiegyenlített a Romániából, Koszovóból és Kínából érkezett bevándorlók esetében (túl sok volt a fiatal nő). A Lengyelországban meginterjúvált vietnámi bevándorlók között valamivel kevesebb volt a középkorú, mint a terv megkívánta volna.

A migrációkor betöltött éveket tekintve azt láthatjuk, hogy elbeszélőink nagy része negyven évesnél fiatalabb volt, amikor kivándorolt. Mintánkban tömegesen fordulnak elő olyan törökországi bevándorlók is, akik kisgyerekek voltak még, amikor a migrációra sor került.

Elbeszélőink java része 1990 után vándorolt be. Ebben a tekintetben eltérnek a török bevándorlók, akiknek majdnem fele még 1990 előtt érkezett a fogadó országba, ez azonban segít bepillantást nyerni az olyan nők életvilágába, akik a vendégmunkás-rendszer segítségével

vel érkeztek – ez utóbbit az intézményesült bevándorlás olyan rendszerének tekintjük, amely a férfiak munkáján alapul.

Ami a gazdasági aktivitást illeti, kutatópartnereink főként keresőket interjúvoltak meg, legyenek ezek a kár alkalmazottak, akár vállalkozók (ez utóbbiak főként a kínai és vietnámi nők köréből kerültek ki). Ezt azonban ellensúlyozza a nem aktív vagy munkanélküli nők perspektívája, még pedig három konkrét tekintetben:

- még az aktívan dolgozóknak is számos esetben voltak munkavállalással kapcsolatos problémái életük valamely más szakaszában;
- igen sok interjú készült háztartásbeliekkel, nyugdíjasokkal és alkalmi munkásokkal is;
- egyetemistákkal is készítettünk interjút, akik még a munkakeresés előtt állnak és ilyenképpen a munkavállalás tekintetében a jövő nemzedéket láthatjuk bennük.

Jelenlegi foglalkoztatási státuszukat illetően is széles spektrumot fednek le a meginterjúvoltak: a legelemibb munkaköröktől a menedzserekig, és különösen sokan dolgoznak közülük a szolgáltató ágazatban. Ámbár nincs megbízható átfogó statisztika a vizsgálatunkban részt vevő összes EU-tagország női bevándorlóiról, kijelenthetjük, hogy a változatosság elég nagy ahhoz, hogy a legkülönbözőbb vándorlástörténeti perspektívába bepillantást nyerhesünk és egyetlen fontos csoport se maradjon ki. A különféle bevándorló csoportok közötti különbségeket nem feltétlen kell a mintával kapcsolatos problémának tekinteni: láthatjuk úgy is, mint a különböző származási háttér (a küldő társadalmi tér) jellegzetességeiről árulkodó tüneteket. Ugyanezt mondhatjuk el az egyes háztartások összetételéről, a családstruktúráról és a gyerekek számáról. Óriási a változatosság: vannak, akik egyedül élnek, mások kisebb vagy nagyobb családban. Mivel kvalitatív szociológiai munkáról van szó, számunkra az fontos, hogy nem szabad elsiklanunk olyan társadalmi helyzetek fölött, amelyek újfajta lehetőséget nyithatnak egy-egy életpályán belül (1–9. táblázat).

1. táblázat. Bevándorló nők származási ország és 10 éves korcsoportok szerint

Korcsoport	Származási ország									Összesen
	Bosznia-Hercegovina	Kína	Koszovó	Románia	Oroszország	Oroszországi muszlim területek	Törökország	Ukrajna	Vietnám	
<30	5	5	5	7	13	0	7	7	4	53
30–39	7	2	3	3	16	2	23	9	3	68
40–49	11	4	4	1	19	7	10	7	3	66
50–59	8	4	1	1	10	2	5	7	5	43
60+	0	0	2	0	2	4	0	0	0	8
Összesen	31	15	15	12	60	15	45	30	15	238

Forrás: Avramov, 2007. FEMAGE D10.

2. táblázat. A bevándorló kora a vándorlás idején származási országonként
(10 éves korcsoportok)

Korcsoport	Származási ország									Összesen
	Bosznia-Hercegovina	Kína	Koszovó	Románia	Oroszország	Oroszországi muszlim területek	Törökország	Ukrajna	Vietnám	
<10	0	0	3	0	4	2	6	0	0	15
10–19	9	1	2	1	12	1	17	6	4	53
20–29	9	6	5	7	26	9	14	10	3	89
30–39	10	6	3	4	9	1	6	11	6	56
40+	3	2	2	0	9	2	2	3	2	25
Összesen	31	15	15	12	60	15	45	30	15	238

Forrás: Avramov, 2007. FEMAGE D10.

3. táblázat. A fogadó országba való vándorlás időpontja származási országok szerint

Vándorlás időpontja	Származási ország									Összesen
	Bosznia-Hercegovina	Kína	Koszovó	Románia	Oroszország	Oroszországi muszlim területek	Törökország	Ukrajna	Vietnám	
1960–1969	0	0	0	0	2	2	1	0	0	5
1970–1979	5	0	0	0	6	5	10	0	0	26
1980–1989	3	0	0	0	9	7	9	1	3	32
1990–1999	16	12	14	1	29	0	17	27	9	125
2000+	7	3	1	11	14	1	8	3	3	51
Összesen	31	15	15	12	60	15	45	31	15	239

Forrás: Avramov 2007. FEMAGE D10.

4. táblázat. Jelenlegi tevékenység kódolva, származási országok szerint

Jelenlegi tevékenység	Származási ország									Összesen
	Bosznia-Hercegovina	Kína	Koszovó	Románia	Oroszország	Oroszországi muszlim területek	Törökország	Ukrajna	Vietnám	
Tanuló	2	1	1	0	6	0	4	0	0	14
Háztartási munka, gyermekgondozás	3	0	3	1	3	0	11	2	1	24
Munkánélküli	6	0	2	0	5	2	5	1	0	21
Jövedelemszerző, alkalmazott	16	5	5	10	41	10	15	15	0	117
Jövedelemszerző, vállalkozó, önfoglalkoztató	1	9	0	1	2	1	6	7	11	38
Alkalmi munka, nincs rendszeres jövedelem	0	0	0	0	1	0	0	6	3	10
Tartósan beteg vagy rokkant	1	0	1	0	2	0	1	0	0	5
Nyugdíjas	1	0	2	0	0	2	1	0	0	6
Egyéb	1	0	1	0	0	0	0	0	0	2
Összesen	31	15	15	12	60	15	43	31	15	237

Forrás: Avramov 2007. FEMAGE D10.

5. táblázat. Jelenlegi tevékenység ECHP klasszifikáció és származási országok szerint

Jelenlegi tevékenység	Származási ország									Összesen
	Bosznia-Hercegovina	Kína	Koszo- vó	Románia	Orosz- ország	Orosz- országi muszlim területek	Török- ország	Ukraj- na	Viet- nám	
Egyszerű foglalkozások	9	0	0	0	5	1	8	1	0	24
Gép és géppark kezelő és összeszerelő	1	0	0	0	2	0	0	1	0	4
Kézműves és kereskedelmi foglalkozású	1	0	0	0	1	1	0	0	0	3
Szolgáltatás, bolti és piaci eladó	5	11	6	3	10	4	3	5	7	54
Hivatalnok	2	0	0	0	5	1	3	4	0	15
Technikusok és egyéb szakképzettséget igénylő foglalkozások	0	1	1	0	2	0	3	3	0	10
Szakértelmiségiek	1	1	0	1	16	4	2	2	0	27
Törvényhozó, országos igazgatási, érdekképviseleti vezető	0	1	0	7	2	0	1	13	7	31
Önfoglalkoztató	0	0	0	0	0	0	2	0	0	2
Összesen	19	14	7	11	43	11	22	29	14	170

Forrás: Avramov 2007. FEMAGE D10.

6. táblázat. A háztartás teljes létszáma származási országoként

Háztartás létszáma	Származási ország									Összesen
	Bosznia-Hercegovina	Kína	Koszo- vó	Románia	Orosz- ország	Orosz- országi muszlim területek	Török- ország	Ukraj- na	Viet- nám	
1	5	0	0	4	8	2	4	7	0	30
2	8	7	3	6	21	6	9	8	1	69
3	8	5	0	2	20	2	11	5	5	58
4	9	1	3	0	7	5	8	8	3	44
5	1	2	4	0	2	0	8	3	5	25
6	0	0	4	0	1	0	4	0	0	9
7	0	0	1	0	1	0	1	0	0	3
13	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1
Összesen	31	15	15	12	60	15	45	31	15	239

Forrás: Avramov 2007. FEMAGE D10.

7. táblázat. Háztartásszerkezet származási országonként

Háztartás- összetétel	Származási ország									
	Bosz- nia- Her- ceg- ovina	Kína	Koszovó	Ro- mánia	Orosz or- szág	Orosz- országi muszlim területek	Török- ország	Uk- rajn a	Viet- nám	Ösz- zesen
Egyszemélyes háztartás	5	0	0	4	8	2	4	7	0	30
Pár gyermek nélkül	7	5	2	0	13	4	6	5	1	43
Pár gyermekkel	13	3	6	0	23	6	21	13	8	93
Egyszülős háztartás	3	2	1	0	3	2	4	2	0	17
Más háztartás-típus	2	5	6	0	12	1	10	4	6	46
Összesen	30	15	15	4	59	15	45	31	15	229

Forrás: Avramov 2007. FEMAGE D10.

8. táblázat. Gyermek száma származási országonként

Gyermekek száma	Származási ország									
	Bosz- nia- Her- ceg- ovina	Kína	Ko- szovó	Ro- mánia	Orosz- ország	Orosz- országi muszlim területek	Tö- rök- ország	Uk- rajna	Viet- nám	Ösz- zesen
0	8	3	5	9	22	1	10	14	1	73
1	7	10	0	2	20	5	7	6	3	60
2	13	2	2	1	16	8	15	10	8	75
3	3	0	5	0	2	1	12	0	3	26
4	0	0	2	0	0	0	1	1	0	4
5	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1
Összesen	31	15	15	12	60	15	45	31	15	239

Forrás: Avramov 2007. FEMAGE D10.

9. táblázat. A háztartásban az interjúkészítéskor jelenlevő gyermekek száma (saját vagy partneré) származási ország szerint

Gyerme- kek száma	Származási ország									
	Bosz- nia- Herce- govina	Ki- na	Koszo- vó	Romá- nia	Orosz or- szág	Orosz- országi muszlim területek	Tö- rök- ország	Ukraj- na	Viet- nám	Össze- sen
0	13	9	7	10	29	6	15	16	2	107
1	8	6	0	2	23	4	9	5	4	61
2	10	0	2	0	6	5	13	9	7	52
3	0	0	3	0	2	0	7	1	2	15
4	0	0	3	0	0	0	1	0	0	4
Összesen	31	15	15	12	60	15	45	31	15	239

Forrás: Avramov 2007. FEMAGE D10.

IV. Migrációs terek

A kutatás során igen fontos kérdés volt, hogy milyen migrációs térben mozognak a bevándorlók, és milyen miliót biztosít ez számukra, hiszen elbeszélések is ebben a kontextusban értelmezhetők. Ezt több szempontból is elemezni kívánjuk, egyrészt a migránsokkal szembeni attitűdök perspektívájából, másrészt pedig kísérletet teszünk egy konkrét migrációs tér meghatározására a migrációs folyamatok történeti fejlődése alapján. A migrációs tér a fogadó közösség a migránsok csoportjai és a küldő közösségek közötti interakciók révén előálló kapcsolatrendszerrel jelöli.

IV.1. Általános attitűdök a migránsok irányában

A migrációs környezetet alapvetően meghatározza, hogy milyen megítélésben részesülnek a bevándorlók a fogadó ország állampolgárai körében. Ez a kérdés közvetlenül is része volt a FEMAGE kutatásnak és ezen eredményekről részletesebb elemzést közlünk jelen kutatási jelentés további részében. Itt most számunkra az a legfontosabb, hogy a 2001–2002-ben felvett *Population Policy Acceptance* vizsgálat migrációs blokkjának tanúsága szerint a vizsgált országok többségében nagyfokú elutasításban részesülnek a migránsok és csak bizonyos pontokon és bizonyos társadalmi osztályokban alakul másképpen a „külföldiekről” alkotott kép.

Jól látszik az elutasítás és az „idegenkedés” abból a tényből, hogy szinte függetlenül a konkrét migrációs háttértől és adatoktól, számukat sokan túlbecslik, és úgy ítélik meg, hogy „túl sok külföldi” van az országukban. Leszámítva a teljesen speciális észtországi helyzetet, az attitűdök tekintetében Finnország és Ausztria mutat karakteresen más képet, hiszen ott a népességnek csak kisebbik része érzékeli túlzottnak a külföldiek jelenlétét, illetve Lengyelország és Magyarország ugrik ki különösen aggódó népességként (1. ábra 133. oldal).

Hasonló képet nyerhetünk, ha azt vesszük szemügyre, hogy mennyiben fogalmaznak meg pozitív, illetve negatív álláspontokat a külföldiekkel szemben a fogadó népesség körében. Sőt itt még jobban látszik az ellenkezés. Leszámítva Ausztriát minden egyes országban a negatív állításokkal értenek inkább egyet, ha az elfogadott pozitív és negatív állítások mérlegét vizsgáljuk meg. (A 3. táblázatot lásd: 138. oldal.)

Ily módon egyértelmű, hogy a meginterjúvolt bevándorló nők általában ellenséges környezettel kellett, hogy szembenézzenek, hiszen vándorlásuk pozitív megítélését az országok túlnyomó többségében felülmúlja a félelem. Ezt az általános képet csak részben árnyalja az, hogy a vélemények az iskolázottság mentén eltérnek, és több országban a magasan képzett válaszadók sokkal pozitívabb véleménnyel vannak a bevándorlást illetően, mint az alacsonyabb iskolázottságúak, akik még a „liberálisabb” országokban is inkább elutasítóak.

Könnyedén belátható, hogy ez az attitűdszerkezet a fogadó népesség részéről komoly védekezésre kényszeríthette a megkérdezett bevándorlókat életük során, sőt akár az interjúkészítés közben is. Szinte bizonyos, hogy ezek az asszonyok állandó „beszélgetésben” vol-

tak/vannak a fenti véleményekkel és ezt mindenképp figyelembe kell vennünk elemzésünk során is.

IV.2. A migrációs terek tipológiája

A különféle befogadó országok között jelentős különbségek mutatkoznak a tekintetben, hogy némelyikükben a bevándorlás hosszabb múltra tekint vissza, másokban azonban csak az államszocializmus összeomlása után jelent meg. Ausztria és Németország az 1960-as évektől kezdve szándékolatlan léptetett életbe olyan rendszert, amely az országba vonzza a vendégmunkásokat. E két országot *bevándorlási célországoknak* nevezzük. A második országcsoportot (a volt szocialista országokat és a szocialista államokhoz erősen kötődő Finnországot) két alcsoportra oszthatjuk. A jelen projektben két országról (Észtországról és Szlovéniáról) mondható el, hogy az államszocialista korszakban szövetségi rendszer tagja volt, ám ebben a formájában is jelentős mérvű bevándorlással számolhatott. Megjegyzendő, hogy Csehország csak bizonyos elemek tekintetében sorolható ide. Ezeket *poszt-federális országoknak* nevezzük. A másik alcsoportba azokat az országokat soroltuk, amelyek Csehország kivételével nem voltak tagjai valamiféle szupranacionális szervezetnek, s komolyabb bevándorlással csak az államszocializmus összeomlása után kellett számolniuk. Ezeket *új bevándorlási célországoknak* nevezzük.

1. típus. Bevándorlási célországok

Németország

Az 1950-es évek közepén a Német Szövetségi Köztársaság kötötte az első munkaerővándorlási szerződéseket: először Olaszországgal, majd harminc állammal, beleértve Törökországot (1961) és Jugoszláviát (1968) is. 1990-re 16 millió ember beáramlása nyomán 4 millió volt vendégmunkás maradt az országban. A német kormány 1973-ban egy „konszolidációnak” nevezett integrációs politikát vezetett be. Ugyanezen időszak alatt sok német etnikumú bevándorlót fogadott be, akik a Németországon kívül élő német (sváb/szász) kisebbségi csoportokból érkeztek. A bevándorlók beáramlása 1990-ben tetőzött, ami arra indította az újonnan egyesült német államigazgatást, hogy változtassa meg bevándorlási politikáját. A multikulturalizmus politikája került bevezetésre, éppen akkor, amikor komolyabb bevándorlási hullámok indultak el Németország irányába a volt szocialista országokból, elsősorban Lengyelországból, Ukrajnából és Oroszországból.

Jelenleg a Törökországból származó bevándorlói csoport a legtekintélyesebb Németországban. Az országban tartózkodó külföldiek több mint egynegyede török háttérű. Az újonnan érkező oroszországi bevándorlók is fontosak, hiszen a Németországban tartózkodó külföldi állampolgárok 5 százaléka közülük kerül ki. Az ország több menekülthullámot élt át, amelyek közül a kilencvenes évek eleji volt a legnagyobb. 2001 és 2005 között az addigi ten-

dencia megváltozott, melynek következtében a menekültek száma a hozzávetőlegesen 88 ezerről, 29 ezerre csökkent.

Ausztria

Ausztria 1964-ben egyezséget kötött Törökországgal ún. török vendégmunkások alkalmazása érdekében. Két évvel később hasonló szerződést kötött az akkori Jugoszláviával is. Az ezt követő években több mint 250 ezer munkás érkezett a két országból Ausztriába (Münz–Zuser–Kytir 2003. 22). Az elképzelés az volt, hogy ezeket a munkásokat csak addig alkalmazták, amíg szükség van rájuk, és utána visszaküldik őket saját hazájukba. Ennek ellenére a munkások nagy része Ausztriában maradt és letelepedett. A nyolcvanas évek végén újabb bevándorlási hullám bontakozott ki a vasfüggöny felszámolása, a jugoszláviai háború és a különbségek következtében. A külföldi állampolgársággal rendelkező emberek száma 1989 és 1993 között a kétszeresére nőtt, 387 ezerről 690 ezerre. A bevándorlók és a menekültek számának váratlan megugrása következtében Ausztriában szükségesnek látták, hogy szigorítsanak a menekültek és külföldiek befogadását szolgáló jogszabályokon. Kvótarendszert vezettek be azzal a céllal, hogy a bevándorlást erősebb ellenőrzés alá vonhassák. Ausztriában a Törökországból és Bosznia-Hercegovinából érkező bevándorlók alkotják a két legnagyobb bevándorló csoportot. A 2001-es népszámlálás szerint a nem osztrák állampolgársággal rendelkező bevándorlók 18 százaléka Törökországból származik, míg 15 százalékuk Bosznia-Hercegovinából. 1980 óta 400 ezer ember vált osztrák állampolgárrá, e csoporton belül ismételen a Törökországból származók vannak a legnagyobb arányban, őket követik a volt Jugoszláviából származók. Ausztria esetében viszonylag komoly menekültáramlás volt megfigyelhető az elmúlt két évtizedben, a menekültek száma 2001 és 2005 között is 22 és 40 ezer között ingadozott.

A bevándorlási célországok migrációs terének sajátosságai

A bevándorlási célországok különlegesnek mondhatók abból a szempontból, hogy az 1960-as évek ipari fellendülése idején vidéki területekről hívtak munkásokat főként abban a reményben, hogy pusztán „aláírnak” majd egy munkaszerződést, amelyet később meg lehet szüntetni. E folyamat eredményeképpen óriási bevándorlóközösségek jöttek létre, melyek saját autonóm bevándorlási csatornákkal rendelkeztek és a maguk módján reagáltak azokra az integrációs problémákra, amelyekkel szembekerültek. A jelen elemzés szempontjából ez úgy jelenik meg, mint a nők családalapítás (vagy család egyesítés) során történő bevándorlása (akár mint gyermekek, akár mint feleségek). E körülmények folytán mind Németország, mind pedig Ausztria sajátos esetnek számít, s a bevándorlás szempontjából is egyedi társadalmi teret alkot.

2. típus. Poszt-föderális országok

Szlovénia

Az államszocialista korszakban, különösen a hatvanas és még intenzívebben a hetvenes években Szlovénia célterületté vált, főképp a más jugoszláv területekről (főképp Bosznia-Hercegovinából) érkező migránsok számára. Ezeket a bevándorlási hullámokat általában gazdasági migrációnak tekintik, miközben a vándorlók szemszögéből nem csak anyagi megfontolások játszottak szerepet. Az emberek mozgása a föderális szerkezeten belül sajátos vándorlási mintát jelentett más, ilyen típusú migrációhoz képest.

A volt Jugoszláv területekről, azon belül Boszniából érkező bevándorlók második hulláma Jugoszlávia felbomlása után érte el Szlovéniát, bár arányuk a bevándorlók között lecsökkent a szocialista időszakhoz képest. A mintánkban Bosznia-Hercegovinából érkező menekültekként jelennek meg, akik azért jöttek Szlovéniába, mert a férjük már ott élt és dolgozott (családegyesítés). A koszovói válság ismét bevándorlási hullámot indított el Szlovénia irányába. Emellett a függetlenség elérése után – bár kisebb számban, de – Szlovéniába is bevándoroltak ukrán, orosz és kínai állampolgárok. Fontos megjegyezni, hogy a legtöbb migrációs folyamatban férfi többség volt megfigyelhető. Szlovénia esetében 2001–2005 között viszonylag alacsony (évi 1000–2000 fő) menekültáramlás figyelhető meg.

Észtország

A második világháború után Észtország fontos bevándorlási célországgá vált. A bevándorlók főképp a Szovjetunió európai részéből származtak. Észtország két nagyobb bevándorlási hullámot élt át. Az első közvetlenül a második világháború után jelentkezett, míg a második a hatvanas évek végén, amely hullámot követően a migráció intenzitása fokozatosan lecsökkent. Az 1960-as évek után Észtországba olyan (például közép-ázsiai) területekről is érkeztek bevándorlók, amelyekkel korábban nem állt migrációs kapcsolatban. Az Észtország és más szovjet köztársaságok közötti migrációs kapcsolat legfontosabb jellemzője az volt, hogy a migráció katonai háttérének köszönhetően nagyon magas volt a fluktuáció. A Szovjetunió és az államszocializmus összeomlása az Észtország és a Szovjetunió más területei közötti migráció, főképp az állampolgárság körüli viták következtében jelentős csökkenéséhez vezetett. A fenti védekező politika következtében a külföldi állampolgárok aránya Észtországban nagyon magas, eléri a népesség 25 százalékát.

A poszt-föderális országok migrációs terének sajátosságai

A poszt-föderális államok – a két ország közötti óriási különbségektől eltekintve – mind Szlovénia, mind Észtország korábban is bevándorlási célpontot jelentett, de ezzel együtt beépült a szövetségi struktúrába. Ebben az időszakban a jobb életszínvonal vagy az adott tagállam mű-

ködtetésével kapcsolatos (köztük katonai) munka reményében nagyobb tömegben költöztek az érintett kisebb európai tagállamokba. Az előző struktúrák felbomlása nem csupán a jugoszláviai erőszakos események kiváltásában játszott fontos szerepet, hanem abban a közös problémában is, hogyan rendezzék azon személyek jogi státusát, akik a nemzetközi határok megvonása előtt hagyták el lakóhelyüket. Ezek a történeti sajátosságok komolyan befolyásolják a bevándorló nők integrációs folyamatát, hiszen sok női bevándorló még akkor illeszkedett be a fogadó társadalomba, amikor másfajta jogi és diskurzív keret volt érvényben. A bevándorló nők – amint az első országcsoportnál – az 1970-es és 80-as években családjegyesítés vagy családalapítás folytán kerültek külföldre. Ez a körülmény eltér azon migránsokétól, akik a kilencvenes években vagy annál később vándoroltak be. A bevándorlók ez utóbbi típusa abban az országcsoportban van túlsúlyban, amely csupán az államszocializmus összeomlása után vált bevándorlási célországgá.

3. típus. Új bevándorlási célországok

Finnország

Hosszú ideig zajló kivándorlási hullámok után Finnország bevándorlási célországgá vált, amikor a globalizációs folyamatoknak és Finnország fejlődésének köszönhetően az ország új helyzetbe került. Egyre növekvő mértékben vonzott magához külföldi tőkét, és mindeközben migránsok célpontjává is vált (Melegh et al. 2004). A migránsok között olyan csoportok jelentek meg, mint az Oroszországban élő inkerik, az észtek, volt-Jugoszlávia területén élők és a szómáliaiak. A vizsgálat során a koszovóiak és az oroszországiak beilleszkedését vizsgáltuk. Bevándorlásuk és integrációjuk viszonylag rövidebb időtávra tekinthet vissza, akárcsak a volt szocialista tömb országai esetében.

2005-ig körülbelül 5000 albánul beszélő telepedett le Finnországban, és szinte mindegyikük Koszovóból érkezett. Főképp az 1990-es években érkeztek családi keretben és a migráns közösségen belül a nemek körülbelül kiegyenlítik egymást. Nagyon fontos, hogy igen kevés albán nemzetiségű nő választott házastársul finn nemzetiségű férfit) (Statistics Finland 2004).

A legfontosabb külföldi nemzetiségű Finnországban az orosz, körülbelül 40 000 orosz anyanyelvű él Finnországban. 1990-ben a finn elnök kinyilvánította, hogy az inkerik, akik a 17. században Oroszországba vándorolt finn etnikumú csoportok leszármazottai, visszatérő vándorlóknak tekintendők. Ettől az időponttól kezdve bevándorlásuk során a finn nemzetiségű orosz állampolgárok speciális elbánásban részesültek. Nem minden visszatérő migráns inkeri; néhány finn a 20. század elején vándorolt Oroszországba és leszármazottaik is „vissza” vándoroltak Finnországba. A finn nemzetiségűek és az inkerik mellett (akik orosz anyanyelvűek általában) sok oroszországi nő is finn férjet választott magának. A Finnországban élő és a 15–65 éves korcsoportba tartozó orosz állampolgárnők harmada finn férfival kötött házasságot (Statistics Finland 2004). A Finnországban élő orosz állampolgárok között a nemek aránya a

nők számára kedvező: ezen vándorlói csoportban élők 63 százaléka nő. 2001 és 2005 között Finnországba évi kb. 2000–4000 fő érkezik menekültként, így nem beszélhetünk kiemelkedő menekült áramlásról.

Lengyelország

Az államszocialista rendszer összeomlásával elinduló társadalmi és gazdasági változások bevándorlási folyamatokat indítottak el Lengyelországban. Ennek ellenére az ország még mindig inkább küldő és nem fogadó állam. Ezek a trendek egyértelműen megjelennek az 1990-es és a 2000-es évek áramlási statisztikáiban és a migrációs diskurzusokban. 2001-ben a vándorlási egyenleg –16 743 fő és ugyanebben az évben 6625 bevándorló érkezett az országba. A 2007-es évben körülbelül félmillió lengyel állampolgár tartózkodott huzamosabb ideig külföldön, míg a tartózkodási engedéllyel bíró külföldiek száma 55 000 fő körül alakult.

A származási országok szerint a volt Szovjetunió (nevezetesen Ukrajna, Belorusszia és Oroszország) felől érkező bevándorlók vannak túlsúlyban. Ezen beáramlás egyik fő jellemzője, hogy a nők aránya meghaladja a férfiakét. A 2002-es népszámlálás szerint a nők aránya 69% volt Ukrajna és Belorusszia, és 71% volt Oroszország esetében, miközben az olasz bevándorlók körében ez az arány 19%, míg az Ázsiából érkezettek esetében 38%. Sajátos csoportot alkotnak a vietnámi bevándorlók. A vietnámi diaszpóra dinamikus növekedése a késő 1990-es években jelentkezett, amely folyamat mára lecsillapodott, bár a bevándorló közösség továbbra is fontos maradt. 2001 és 2005 között Lengyelország évi kb. 4000–6000 menekültet fogadott, és így arányaiban viszonylag kisebb menekültáramlásról beszélhetünk.

Magyarország

Magyarország migrációs szempontból az 1980-as évekig szintén a kibocsátó, és a migrációban erősebben korlátozott népességhez tartozott. Az 1956-os exodus után lassú elvándorlás volt megfigyelhető egészen a rendszerváltást megelőző egy-két évig. Ekkor magyar nemzetiségűek érkeztek nagyobb hullámban Romániából Magyarországra, megváltoztatva az előző évtizedek szerkezetét. Megváltoztak a jogi keretek is és a Magyarország irányában zajló vándorlási mozgalom intenzívebbé vált és Magyarország küldő és fogadó állammá vált. A bevándorlók száma 1990-ben volt a legnagyobb, amikor 37 000 főképp (80%-ban) Romániából érkezőt regisztráltak. Ez a szám a későbbiekben lecsökkent, és 1992 és 1998 között 13–16 000 fő között stabilizálódott. 1999 és 2004 között enyhébb emelkedés volt megfigyelhető, és az országba érkezők száma 18–20 000 között mozgott.

1988 és 2004 között összesen 335 000 bevándorló érkezett Magyarország területére. Egy részük elhagyta az országot, egy részüknek lejárt a tartózkodási engedélye, míg egy jelentős részük állampolgárrá vált. 1993 és 2006 között 100 000 ember kapott magyar állampolgárságot. Ennek következtében 2006-ban 154 000, mára pedig mintegy 180 000 fő külföldi állampolgár él hazánkban hosszú távú tartózkodási engedéllyel vagy bevándorlási/letelepedési engedéllyel.

1988 óta a bevándorlók 71%-a környező országokból érkezett (főképp Romániából, korábbi Jugoszláviából és Ukrajnából). A KSH NKI „Bevándorlók” című panelvizsgálata alapján megállapítható, hogy a magyar nemzetiségűek aránya ebben a csoportban elérte a 80%-ot Ukrajna, míg a 90%-ot Románia és a volt Jugoszlávia esetében (Gödri–Tóth 2005). A bevándorlók egy nagyobb csoportja az Unió 15 tagállamából, illetve Ázsiából és azon belül Kínából érkezett. A más területekről érkező bevándorlók aránya elenyésző. A menekültek száma komolyabb ingadozást mutat a kezdeti nagy hullámok lecsengése után. 1995 és 2005 között 1100 és 11 500 (1999) fő között ingadozott, bár úgy tűnik az utóbbi időben nagyon alacsony számban próbálkoztak menekültstátuszt kérők. A fent említett évtizedben összesen 1783 fő kapott menekült státuszt. Így Magyarország irányában hullámozó, de kisebb intenzitású menekültáramlás figyelhető meg.

Csehország

Hosszú ideig a Cseh Köztársaság kibocsátó ország volt. Az államszocializmus idején a többi kelet-európai államhoz hasonlóan a migrációs folyamatokat gátolták. Nagyon kis mértékű bevándorlásra került sor, és ez is főképp államközi szerződéseken alapult. Csak Szlovákia felől érkeztek nagyobb számban bevándorlók, de ez a folyamat akkor semmiképpen sem volt tekinthető nemzetközi vándorlásnak.

A rendszerváltozással a helyzet megváltozott, és a határok megnyílásával a külföldiek száma növekedésnek indult. A Csehországban tartózkodó külföldiek száma 1994 és 1999 között 100 000 főről 200 000 főre növekedett. Az egyedüli időszak, amikor a statisztikailag kimutatott külföldi népességszám stagnált vagy csökkent, a 2000-ik év volt, amikor is szigorúbb szabályozást léptettek életbe. Jelenleg mintegy 296 000 külföldi él az országban, ez a népesség 3%-át teszi ki. A legtöbb bevándorló Szlovákia (25%), Ukrajna (25%), Vietnám (11%), Lengyelország (8%) és Oroszország (6%) felől érkezik, ezek az országok adják ki a bevándorlók körülbelül háromnegyedét. A fennmaradó 25%-ot is a többi közép- és kelet-európai állam adja ki, egy-két százalékos részesedésekkel.

Az 1990-es évek eleje óta a bevándorlás folyamata jelentősen átalakult. Az 1990-es évek elején a Cseh Köztársaság inkább tranzitország volt, és a bevándorlók Nyugat-Európa irányába kívántak tovább menni. Ennek ellenére a gazdasági fejlődés és az Európai Unióba való belépés következtében az ország végső és kívánatos céllá vált és még a szezonális munkavállalás érdekében érkezők is elkezdtek letelepedni az országban. A folyamat során a nők aránya is megnőtt, és ma már a bevándorlók 40%-a, illetve a tartósan Csehországban tartózkodók fele közülük kerül ki. A Cseh Köztársaság menekülteket is befogad. Ők főképp a volt szovjet tagköztársaságokból érkeznek, illetve Romániából, Afganisztánból és Vietnámból. Az 1990-es évek elején körülbelül 2000 ember érkezett menekültként évente, míg 1998 után ez a szám megugrott és 2001-ben elérte a 18 000 főt. 2002-ben egy szigorúbb szabályozás következtében a menekültstátuszt kérők száma leesett 8500 főre, és ez azóta is stagnál vagy csök-

ken. 1990 és 2005 között 81 351 menedékjogot kérő érkezett a Cseh Köztársaságba és 2817 fő kapott menekültstátuszt. Csehország is hullámzó, de nem kiugró menekültáramlással kell, hogy számoljon.

Az új bevándorlási célországok sajátosságai

A társadalom, valamint a politikai és a gazdasági hatalom drámai átalakulásai nyomán egyes államok szintén bevándorlási célországokká váltak. Itt azonban nem tudunk egyértelmű bevándorlási csúcsot megállapítani. A nyitottá válás időzítésétől eltekintve a kisebb új bevándorlási célországok nem mutatnak világosan körülírható sémát bevándorlás tekintetében. A különböző országokban a bevándorlás elkülönülő hullámokban megy végbe és egyedül talán a menekültek esetében voltak azonos ritmusok megfigyelhetőek. Fontos megjegyezni, hogy a 2000-es évek elején szinte minden új EU-tagállamban jogszabály-módosításra került sor, amely befolyásolta a nyilvántartott bevándorlók számát. Abban is egyeznek ezek az országok, hogy nagyszámú bevándorlót vonzottak (bizonyos esetekben főként nőket) Oroszországból, illetve Ukrajnából, amelyekhez képest szomszédos vagy közeli állammak tekinthetők. Fontos lehet azt is megjegyezni, hogy az országhatárok történelmi eltolódásának köszönhetően a migráns csoportok közül némelyik „hazatérő” migránsnak tekinthető. A mi szemszögünkből nézve a kulcsfontosságú, hogy ezek az országok nem régi bevándorlási célországok, tehát a bevándorló nők történelmi léptékben úttörőnek számítanak ott. Ez különösen igaz abban a tekintetben, hogy a szóban forgó államok uniós belépésének köszönhetően a migránsoknak meglehetősen szigorú EU-s határokkal kellett szembenézniük, és számos esetben meg kellett élniük saját országuk gazdaságának összeomlását is. Perspektívájuk valószínűleg eltér majd azokétól, akik más típusú országba vándoroltak be: olyanba, ahol az ilyen jellegű lakóhelyváltásnak történelmi hagyománya van az államszövetségi struktúra vagy a hatvanas években kialakult vendégmunkás-rendszer következtében.

V. Az élettörténeti perspektívák nemzetközi összehasonlító elemzése

Az alábbi fejezetben azokat kulturális mintákat mutatjuk be, amelyek segítségével a vándorlók életrajzukat és elbeszélte történetüket megszerkesztik, és amelyek révén saját maguk jelölik ki helyüket a fogadó és a küldő társadalomban. Ezen életrajzi és elbeszélési mintákat tipizáljuk és bemutatjuk, hogy a „megélt” és az „elbeszélte” élettörténet főbb vonalakban milyen vándorlási és integrációs folyamatot láttat, s ennek milyen integrációs következményei lehetnek, illetve mindez miképpen hozható összefüggésbe a migrációs terekkel és más társadalmi folyamatokkal.

Az elemzés során először a vándorlási folyamatok egyes kulcselemeihez köthető életrajzi mintákat tárjuk fel, majd ezt követően az elbeszélte történetek jellemzőivel foglalkozunk.

V.1. Életrajzi szint

A projekt során meginterjúvált bevándorlók különböző országokból származtak, s amint látható, egészen eltérő országcsoportokban telepedtek le, amelyekbe eltérő időszakokban vándoroltak be. A migrációs terektől függetlenül vannak azonban közös vonásaik, és élettörténeti elbeszélésük is számos hasonlatosságot mutat a migráció formáját és indokát illetően – ez egyben tanulmányunk egyik legfontosabb eredménye. Az életrajzi minták a következő szempontok szerint kerültek rendezésre:

- Típus
- Folyamat
- Indok
- Eredmény
- Integráció, beilleszkedés

Ezen szempontok mentén alakítottunk ki típusokat és ezeket a típusokat elemeztük a migrációs terekben.

10. táblázat. A migráns életrajzok főbb mintázatai

	Ausztria		Németország		Szlovénia		Észtország		Finnország		Lengyelország		Magyarország		Cseh Köztársaság		Összesen
	Törökország	Bosznia	Oroszország, Ukrajna	Törökország	Oroszország, Ukrajna	Bosznia	Oroszország	Közép-Ázsia	Albánia	Oroszország	Oroszország, Ukrajna	Vietnám	Kína	Oroszország, Ukrajna	Oroszország, Ukrajna	Románia	
<i>Típus</i>																	
Munka	3		4	1	7	1			1	1	3	4	5	2	2	3	37
Kényszer		15	5			5			13								38
Család	12		2	9	7	7	10	12		7	3	9		11	5	3	97
Visszavándorlás				5						6							11
Turizmus					2		1		1	1	9		3	1	5	1	24
Illegális												4	1	1			6
Üzleti													4		1	2	7
Diák			4				1	1			2	3	1		2	3	17
<i>Folyamat</i>																	
Nem önkéntes	10	13	4	9	2	5			2		1	1	1	3		2	53
Önkéntes	4	2	11	6	14	9	15	15	13	15	14	14	13	12	15	10	182
Előkészítetlen	12	14	1	7	7	5	1	13	9	1	4	2	2	2	1	2	83
Előkészített	3	1	14	8	2		14	2	6	14	9	13	11	13	14	10	134
Rövid tartamú	5	12	7		5	6	2	1	7		3	3	1	1	2	2	57
<i>Indok</i>																	
Neme	2	3	2	2	4	3			1	2	2	1	4	3	5		34
Család	12	2	7	14	10	11	10	13	14	1	5	9	5	12	8	5	138
Státusz	1		8	1	9	1	1	1		1	7	4	3	2	4	6	49
Jólét	6		1	4	2	8	4	1	15	1	4	3	7	7	6	5	74
<i>Eredmény</i>																	
Státuszcsökkenés		8	8	5	6	7	1	3	5	1	5	4	3	6	5	5	72
Visszaszerzés	7	7	4	7	7	2	14	9	8	4	4	4	8	4	7	8	104
Siker	10	5	4	6	2	1		3	2	1	7	5	3	6	3	3	61
Családátalakulás	5	3	7	3	6	1			2	7	6	3	8	6	9	7	73
Köztes helyzet	7	1	6	8	11	10	15	14	4	6	11	7	9	5	3	11	128
Integráció	3	4	8	3	5	3		1	1	9	4	6	2	7	1	1	58
Dezintegráció	5	1	1	4		1			1				3	3	2		21
<i>Jövő</i>																	
Ingázás	1		4	2		2				5	3			1	2	5	25
Elvándorlás a fogadó országtól	3	2	6	4	2	1			3	2	3	8	4	2	3	1	44

10. táblázat folytatása

	Ausztria		Németország		Szlovénia		Észtország		Finnország		Lengyelország		Magyarország		Cseh Köztársaság		Összesen
	Törökország	Bosznia	Oroszország, Ukrajna	Törökország	Oroszország, Ukrajna	Bosznia	Oroszország	Közép-Ázsia	Albánia	Oroszország	Oroszország, Ukrajna	Vietnám	Kína	Oroszország, Ukrajna	Oroszország, Ukrajna	Románia	
Maradás	9	10	5	9	10	8	15	15	12	8	9	6	6	12	10	6	150
Házasság/gyerek	4	1		2					4	2			1	1	0	0	15
Gyerekek oktatása	10	5		1	4	6			7	9	3	4	3	2	6	2	62
Régi tervek	4	1					4	12	4	9	8	1	4	2	8	0	57
<i>Társadalmi nem</i>																	
Tradicionalis/modern	9	6	9	6	4	6	2	2	8	4	10	8	3	1	8	12	98
Házasság/migráció	7	3	4	6	10	3			4	9	8	3	4	8	4	2	75
Izolálódás/integráció	5	1		10	2	3		1	8	11	9	2	7	4	4	9	76
Emancipáció	6	10	12	5	3	5	14	11	8	8	12	2	4	6	8	11	125
<i>Kor</i>																	
Kor/migráció	5	2	3	7	1	4			9	9	6	3	4	5	5		63
Intergenerációs	4	2	3	4	4	6			4	3		3	1				34

Forrás: Kovács–Melegh 2007 FEMAGE.

V.1.1. A migráció típusai

A női migránsok, jogi státusuktól függően a különböző fogadó társadalmakba különböző módon léptek be. Ha bevándorlásuk történetéről kérdezzük őket, ha egyáltalán van bátorságuk beszélni erről, igen eltérő státusokról adnak számot. Az előadott élettörténetekben sokszor semmiféle részletes tájékoztatással nem szolgálnak az országba való belépésükről. Egyszerűen nem tekintik ezt fontosnak, illetve vannak olyan események, amelyeket – úgy gondolják – nem szabad elmesélniük, mert törvénytelenek; továbbá az is előfordulhat, hogy az esemény egyszerűen nem illeszkedik abba a keretbe, amelyben a megkérdezett elhelyezi magát. Ez komoly módszertani kérdés, de mivel célunk nem „puszta élettörténeti tények”, hanem a migrációs folyamatban és azután létrejövő társadalmi és nemi identitás feltárása volt, nem tekintettük feladatunknak, hogy az előadott, megjelenített struktúrákon kívüli kérdésekkel foglalkozzunk.

A bevándorló nők nagy része valamilyen családi keretbe illeszkedve kerül be a fogadó társadalomba (házasság, családjegyesítés vagy mint bevándorló család tagja). Ez eleve mástól való függőségben mutatja őket. Nagyon valószínű – és ezt az alábbi elemzésből is látni fogjuk –, hogy ez a család-orientált önábrázolás igen nagy szerepet játszik minden bevándorló nőnél, a bevándorlási helytől függetlenül. Ez erősen intézményesült, általános kulturális és társadalmi minta, amely számos különböző formában érvényesülhet.

Az általunk vizsgált mintában szerepelnek menekültek is, akik egyéni vagy közösségi menedékké (értelmezhető menedékes státus) alapján léptek be a fogadó társadalomba, és ez egyben bizonyos országokra, mint befogadó államokra is különösképp jellemzőnek tűnik (Németor-

szág, Finnország, Ausztria és Szlovénia). Ez egyfelől a nem önkéntes migráció esetei közé tartozik, másfelől fontos a menekült státusban azt is látnunk, hogy ez a migráció kezdeményezésének, kezelésének és legitimálásának egyik legfontosabb elbeszélési kerete, és mint ilyen, fontosságban a családi mintázattal vetekszik.

A munkaerő vándorlása szintén intézményesült módja a fogadó államba való belépésnek, és egyben ez is egy általános és legitim státus a bevándorló nők körében. Számos más státus is rejthet persze a felszín alatt munkavállalással kapcsolatos motivációt (mint pl. a névházasságok), de már maga ez a burkolt jelleg is elárul valamint a harmadik országból érkezett bevándorló nők társadalmi és kulturális helyzetéről. Ugyanez mondható el a visszavándorlókról – az általuk bejárt útról akkor beszélünk, amikor a migráció okait taglaljuk. Ez a séma tehát kevésbé legitim, mint az előző kettő.

Az elmúlt évtizedekben a projektünkben szereplő számos ország kínált föl kedvezményes státust azoknak, akik valamiféle „valós” kapcsolatot tudtak felmutatni a fogadó ország etnikai közösségével. Elemzésünk szempontjából ez persze csak akkor fontos, ha hivatkozási alapként szolgál az országba való belépéshez.

Diákként belépni egy országba szintén legitim hivatkozás, és ahogyan majd látni fogjuk, társadalmi státus és az integráció szemszögéből ez az élettörténeti keret az egyik „legsikeresebb”. A fennmaradó kategóriák azonban sokkal problémásabbak.

Az interjúk némelyikénél hiányoznak az adatok a bevándorló belépésével kapcsolatosan, más esetekben feltehetően illegális belépésről van szó. Ugyanakkor (pl. a Lengyelországban folytatott roppant leleményes terepmunkának köszönhetően, ahol a bevándorlók egyike maga folytatta le a kutatást), vannak olyan interjúink is, ahol a bevándorló nők nyíltan beszélnek az országba való törvénytelen belépésről, vagy akár az embercsempészettel járó szenvedésekről is. Fontos megjegyeznünk, hogy az illegalitás, és az embercsempészet útján való belépés egyaránt összefügg a bevándorló nők alacsony társadalmi státusával. Példa:

A. elmondja, hogy „mindig is külföldre akartam utazni, tehát változtatni az életemen”. Egyetlen egyszer nyílt módja, hogy ezt az álmat valóra váltsa, amikor iskoláskori szerelme ajánlatot tett neki. Ő már korábban Lengyelországba utazott és biztatta A.-t, hogy csatlakozzon hozzá, és az új országban együtt folytassanak kereskedelmi tevékenységet.

A lány szülei ellenezték, hogy az embercsempészekkel Lengyelországba utazzon. Azt mondták, „túl fiatal még” és hogy „lány” (nem világos, hogy attól féltek-e, útközben megerősokolják, vagy elhurcolják szexuális szolgáltatások céljából). A szülei azzal is érveltek, hogy Lengyelországban nincsenek rokonai vagy ismerősei, akik segíthetnének, „ha bármi történne” (mintha nem bíztak volna teljesen a vőlegény szándékaiban). Tudva azt, hogy a vietnámi személyes hálózatok egész nagycsaládokra és rokoni hálózatokra kiterjednek (akár több ezer főt érintve), ha a család Lengyelországban híjával volt bármiféle „kapcsolattartó személynek”, akkor ez azt jelzi, hogy a vietnámi társadalom alacsony rétegéből származnak. Talán attól is tartottak, mi vár a lányukra, ha magára marad egy távoli országban egy rangját meghaladó házasságban (a férj lengyelországi hálózatából ítélve sokkal jobb módú lehetett, mint a lány).

A Lengyelországba való becsempészés traumatikus volt: rettenetes hideg, hosszú, fáradtságos menetelés a fagyos éjszakában, hómezőkön át, számos nap, amit étlen, egyéb idegenekkel összezárva töltött (időnként kaptak enni), s amelyhez még hozzáadódott az elhagyatottság érzése.³

Turistaként belépni is majdnem egyenértékű lehet az illegális bevándorlással, hiszen a legtöbb esetben a harmadik ország polgára illegálisan dolgozott vagy tartózkodott az országban. Ez a forma kétségtelenül elterjedt az államszocializmus összeomlása óta. Az ilyen „álturisták” élettörténetében éppúgy találhatunk példát a sikeres beilleszkedésre, mint szaktudásuknál alacsonyabb szintű alkalmazásukra, tehát azt nem mondhatjuk, hogy ez a fajta belépés előre meghatározná, hogyan jeleníti meg saját magát a bevándorló.

Szembetűnő, hogy alig-alig fordul elő, hogy üzleti okból lépne be valaki egy országba – még az a néhány eset is, amit találtunk, bizonyos migrációs helyekre korlátozódik.

Mindent egybevetve azt látjuk, hogy a migráns nők önéletrajzi önmegjelenítése néhány igen fontos jellegzetességet mutat. Úgy tűnik, a bevándorlás típusát illetően minden migrációs helyen a családi migráció a legerősebb és leginkább meghivatkozott intézményesült keret, amely kétségkívül felveti azt, hogy ezek a migránsok függő helyzetben vannak, vagy legalábbis ily módon jelenítik meg magukat. Ezt tekinthetjük a migráció nemileg sajátos reprezentációjának. Így a családorientált migráns életút-minta a jelek szerint erősebb, mint a különféle migrációs helyeken jelentkező sajátos vándorlási tényezők. Ez az a típus, amely a legsikeresebben használható, és a leginkább alkalmas arra, hogy különféle migrációs helyeket vagy eltérő etnikai háttereket összekössön. Ezzel csak a munkavállalási migrációt állíthatjuk párhuzamba. Így a családi, a menekült és a munkavállalási kontextus tűnik dominánsnak a női migránsok élettörténetében.

A migrációs helyre és a csoportra jellemző sajátosságok alapján a Boszniából vagy Koszovóból érkező migránsok gyakran említik, hogy kényszerítették őket hazájuk elhagyására, illetve úgy jelenítik meg magukat, mint akiket arra kényszerítettek, hogy az adott migrációs helyre vándoroljanak. Ezt természetesen összekapcsolhatjuk sorsukkal, ugyanakkor azonban azt is gyaníthatjuk, hogy a helyi (erősen rurális) küldő kultúra és társadalom nem túl megengedő a kivándorlással kapcsolatban, és a kivándorlónak „erős” indokot kell felmutatnia, hogy megmagyarázhassa, miért hagyta el a szülőföldjét.

Másfelől azt is észrevehetjük, hogy csak bizonyos országok teszik lehetővé vagy bátorítják az ilyen élettörténetek kialakulását. Németországot például olyan országnak tekintik, ahová érdemes menekülni (amennyiben „szabad” ország, szemben a „nem szabad” küldő országgal), és amely lehetővé teszi az ilyen típusú migrációt. Ezt világosan mutatja, hogy az Oroszországból érkező migránsok ki is használják Németországban ezt a fajta narratív lehetőséget, míg ugyanők más országokban nem alkalmaznak ilyen típusú életrajzi elemeket.

³ A tanulmányban közölt interjú- és elemzésrészletek az egyelőre még egészében nem publikus nemzeti riportokból származnak. Az interjúk gépiratai és az elemzések az egyes nemzeti kutatócsoportok vezetőin keresztül – megfelelő feltételek teljesülése mellett – hozzáférhetők. www.bib-demographie.de/femage

A turizmushoz kötött, az illegális és még a szigorú értelemben vett üzleti bevándorlási életrajzi minták is sajátosan kapcsolódnak bizonyos fajta csoportokhoz, akik az új bevándorlási célországok társas terében mozognak. A visszavándorlást is tekinthetjük ilyen sajátos mintának, bár ezt valójában Németország, mint befogadó ország esetében is alkalmazhatnánk. A diák életrajzok szintén azt mutatják, hogy – érdekes módon – főként az új bevándorlási célországokban fordulnak ez elő, és nem jelentkezik sem a Törökországból, sem a Boszniából Németországba, illetve Ausztriába érkező bevándorlóknál. Ez bizonyosan nem abból ered, hogy ezen országok között ne lennének ilyen kapcsolatok, csupán arról árulkodik, hogy a bevándorló nők, e vizsgálat során, amikor migrációjukról kérdezték őket nem éltek ezzel az életrajzi mintával.

V.1.2. A migráció folyamata

V.1.2.1. Önkéntes migráció

A kvalitatív interjúk egyik fontos eredménye annak kimutatása, hogy a legtöbb bevándorló nő a jelen perspektívából nézve *önkéntesnek* látja vándorlását, s úgy éli meg, hogy a saját választása eredményeként költözött egy másik országba. Az önkéntesnek vallott migráción belül még így is különféle típusokat különíthetünk el, amint ezt majd az egyéni esettanulmányok alapján láthatjuk.

1. típus: A családkialakításba épülő önkéntes döntés

A migráció típusait ismerve nem meglepő, hogy a családi hálózatok magától értetődő hivatkozási pontot jelentenek bármilyen térben és bármely női migráns csoportban, amikor elbeszélőink önkéntes döntésekről beszélnek. Ezekben az esetekben a bevándorló nő migrációval kapcsolatos döntései mindig összekapcsolódnak valamilyen formában családi életével. Az egyik ilyen eset az, amikor egy ukrain nő a családjáért érzett felelősség alapján úgy dönt, hogy áttelepül, majd családja is követi őt Magyarországra. Példa:

D. 1973-ban született a kárpátaljai N-ben. Apja mérnök, egy N-beli autószervez vezetője. Anyja kárpátaljai magyar. Szülei korán elváltak.

1985-ben anyjával együtt magyarországi rokonokat látogatott meg. 1989-ben nagyanyja és anyja Magyarországra költözött, és mint magyar nemzetiségű legálisan tartózkodhatott az országban. D.-re ugyanez vonatkozott, de hazament Ukrajnába, befejezte a középiskolát és egy ukrain orvostudományi egyetemen kezdett gyógyszerészetet tanulni. A nyári szünetben Magyarországra jött és T-ben, egy szállodában dolgozott mint takarítónő. A tanulmányai ideje alatt, 1993-ban feleségül ment egy német nemzetiségű férfihez. Első gyermekük (leány) 1994-ben, N-ben született. Az édesanyja sokat segít neki. (Ő időközben magyar állampolgárságot kapott.) 1995–96-ban D. egyetemistaként az egyetem gyógyszerésztárában dolgozik.

1996-ban elhagyja családját, és Magyarországra költözik. Azonnal beiratkozik magyar nyelvtanfolyamra – azt állítja, hogy a tandíj 3000 dollár volt. Ugyanakkor takarítónőként, később masszőzárként dolgozik. Gyógyszerészi állást keres. Nagyon alacsony bérért gyógyszerésztárban kezd dolgozni. Három hónap után elbocsátják. Férje megszakítja doktori tanulmányait M-ben, mert Ukrajnában nem talál munkát.

Két hónappal később D.-t követi férje és leánya. D. anyjával együtt élnek a VIII. kerületben. A férj is elkezd magyarul tanulni, a lányuk óvodába jár. D. újra munkát kap egy másik gyógyszerárban, de karácsony előtt megint elbocsátják. Időközben az egyetemen elkezd honosítani a diplomáját. Beiratkozik egy magyar egyetemre. A férje egy időre ugyanezt teszi.

D. belép egy nemzetiségi civilszervezetbe. Egy ügynökség segítségével újra álláshoz jut és jóindulatú főnöknője támogatja (a főnöknő férje kárpátaljai). 1998 áprilisától mostanáig ugyanazon a munkahelyen dolgozik. Folytatja a szakmai képzést. 2000-ben magyar állampolgárságot kap.

A férje autót vásárol, kirándulásokat tesznek Magyarország területén. Új lakást vásárolnak és egy irodát D. anyjának. Hétfélig házuk van a hegyekben. A férj is megkapja a magyar állampolgárságot. 2003-ban C-ben fiuk születik. Szakmai szervezetnek és egy szabadidős csoportnak is tagja lesz. Vallásos (görög katolikus).

Más esetekben határokon átnyúló házasságokat látunk (nemzetközi családi ügyek), de folyamatnak erről a típusáról a migráció indokainak tárgyalásakor lesz szó.

2. típus: Az önkéntes, gazdasági célú bevándorlás

A nemzetközi szakirodalom leggyakrabban ezzel a típussal foglalkozik, de úgy tűnik, hogy a bevándorló nők esetében nem ez a leggyakoribb, s csak bizonyos helyszíneken jellemző. Az önkéntes döntés ezekben az esetekben főként a helyi gazdaság összeomlásából fakad, és így ez a típus elsősorban a küldő közösségtől és nem a bevándorlási célországok különböző jellemzőitől függ. Erre a legtöbb példát az Ukrajnából érkező bevándorló nők esetében találhatjuk. A D. döntéséről beszámoló fenti interjúrészlet is tanúskodik erről a háttérrel. Az államszocializmus kései éveiben Bosznia-Hercegovina is gazdasági gondoktól szenvedett, amely sokakat arra indított, hogy a jugoszláv szövetségi állam keretein belül Szlovéniába költözzenek. Még a Kínából érkező bevándorlók életrajzaiban is szerepel a munkanélküliség és a gazdasági rendszer átalakulása mint kivándorlási indok. Jól mutatja ezt az átalakulást az egyik Magyarországon élő kínai bevándorlótól származó következő biográfia is:

B. Anyja han, egyetemi oktató, apja szintén han, egyetemi tanár volt, már nem él. Nővére kivándorolt Kanadába, de visszament. Házas, otthon két gyereke születik. A férj szintén han, felső fokú szakképesítéssel rendelkezik, káder.

B az N. Kutatóintézetben dolgozik. Már előléphetne főmérnöknek (megírta a disszertációját, csak idegen nyelvből nem vizsgázott le). Az intézet költségvetését megkurtítják. Időnként munka nélkül marad. Öccse Magyarországon él. A sógornője is át akar jönni. Három hónapos rokonlátogatási szabadságot kér.

Cégvezetői vízumot kap 1996-ban. Sógornőjével jön, de öccse boltja túl kicsi kettőjüknek. Férjét és gyerekeit hátrahagyja. A Négy Tigris Piacon árul fél évig. Többször éri komoly veszteség. Megerősödik vallásos érzülete. Albérletben lakik, küszködik anyagilag, és haza akar menni.

Bizományosi szerződéseket köt, a lakást teszi zálogba. Nem kap „sárga papírt” a magyar hatóságoktól. Megismerkedik egy vállalkozótársal, és ő hozzásegíti az első nagyobb nyereségéhez.

Évente hazamegy. Egy évet egy vidéki boltossal dolgozik, az öccsének adja a pénzt, aki feleségével hazamegy. Papírjai rendeződnek. Buddhista gyülekezetbe jár. Idővel megérkezik a lánya, aki gimnáziumba megy. Nagyobbik lánya már házas. Boltot nyit korábbi főnökével. A lányát felveszik egy nemzetközi üzleti programra. Haza akar menni, amint végez a lánya. Kínai állampolgár, nem kérelmezi a magyar állampolgárságot. Lányával él saját tulajdonú lakásban.

3. típus: Etnikai vállalkozások

Közkeletű az elképzelés, hogy bizonyos etnikai csoportok bevándorlói (pl. a koreaiak, vietnámiak, kínaiak) saját etnokulturális jellegzetességeik, a fogadó és a küldő közösség zártsgot, közvetítői szerepet elősegítő kulturális, társadalmi vonásai és az adott migrációs helyzet bizonyos jegyei miatt elkülönült etnikai alapú gazdasági vállalkozásokban tevékenykednek (Rath–Kloostermann 2000; Turner–Bonacich 2001). Az általunk megkérdezett bevándorlók között azonban nem túl gyakran élnek ezzel a fajta biográfiai mintával, amelyben a megkérdezett saját, önkéntes döntése alapján etnikai alapú bevándorlói vállalkozói tevékenységbe kezd. Ilyesmi jobbra csak az új bevándorlási célországokban fordul elő, és főként a Kínából és Vietnámból érkező személyeknél. Ennek nehézsége látható abból is, hogy viszonylag kicsi azoknak a bevándorlóknak a száma, akik üzleti vízummal vagy turistaként (illegális bevándorlási és munkavállalási szándékkal), netán munkavállalóként lépnek be a fogadó államba. Ennek ellenére még az ilyen nőket is ritkán látjuk közvetlen vállalkozói szerepkörben, hiszen elbeszélőink rendre arról számoltak be, hogy az országba való belépésüket etnikai diaszpóra hálózat szervezte meg, ők maguk pedig „szorgalmas” alkalmazottak vagy kiskereskedők, akik hatalmas nehézségeket álltak ki az adott gazdasági szférában. A bevándorlók közül sokak elbeszélésében szerepel, hogy a kiállt nehézségek hatására mélyen vallásosak lettek. Példa:

V. úgy döntött, hogy inkább becsempészteti magát Lengyelországba, mintsem hogy otthon maradjon, ahol csak „gazdasági terhet” jelent a családjának. Az volt az álma, hogy egyetemi diplomát szerezzen, ez azonban végképp füstbe ment, miután másodszor sem sikerült a felvételijé, és csak egy „egyáltalán nem áhított szakra nyert felvételt”. Ezt követően döntött úgy, hogy csatlakozik a már Lengyelországban élő nagybátyjához. Lépését a család is támogatta, mert aggasztotta őket, hogy milyen költséggel jár majd egy gazdaságilag inaktív családtag eltartása. A sikertelen felvételi vizsgák súlyos csalódást okoztak a szülőknek, akik azt a reményt dédelgették, hogy lányuk majd sikeres tudományos pályát fut be, és ezért sok pénzt fektettek oktatásába és különóráiba.

Több mint három hónapig tartott, hogy V. eljusson Lengyelországba. Más vietnámiakkal egy csoportban (művészeti csoportnak álcázva) csempészték őket, de a transzport Ukrajnában „elakadt”. A nagybácsi Ukrajnába repült, hogy kimenekítse V.-t a bajból. Sikerült is felvennie a kapcsolatot az embercsempészekkel és bejuttatta V.-t Lengyelországba. Elbeszélőnk korábban néhány hétig egy ukrán özvegyasszonytól bérelt szobában lakott – most végre hamis vízummal, repülőgépen sikerült megérkeznie Lengyelországba.

A nagybácsi, aki a Lengyelországba való beutazást szervezte (és valószínűleg fizette), a szállásáról is gondoskodott: unokahúga mindaddig nála lakott, amíg férjhez nem ment (ámbar a zsémbes nagybácsi nem volt könnyű természetű lakótárs). A bácsi munkát is adott neki a saját üzleti vállalkozásában, majd piaci standot vásárolt neki a „Stadionban”, ahol a válaszdó saját vállalkozásba kezdhetett (cipőket árult).

Története azonban egy váratlan fordulathoz ért ekkor. Egy napon a standjánál határőrtilsztek hajtottak végre ellenőrzést. V. először elfutott, de mivel sajnálta otthagyni a kasszában található nagy mennyiségű készpénzt, visszatért, abban a reményben, hogy sikerül megvesztegetni a tilszteket, és a pénznek legalább egy részét kimenteni. A tilszteket azonban nem csak hogy nem lehetett megvesztegetni: még le is tartóztatták az asszonyt, mivel egy köteg hamis számlát (vámtörvénysértés) találtak nála. Néhány hónapot töltött börtönben, mivel – az ő szavaival élve – „az egész hálózatot le akarták fülelni: azokat a nagy halakat szerették volna elérni, akik a hamis papírok elosztását irányítják”. V. nem volt egészen tisztában azzal, hogy a „hamis számlák” használata (amelyeket számos kötegben vásárolt egy házaló – vagy inkább „standoló” – kereskedőtől) törvényellenes: „a vásárlók valamilyen dokumentumot kértek, hát ilyet adtam nekik”.

A börtönbüntetés mélyen traumatikus és megalázó szakasz volt az életében. Lengyel köztörvényes bűnözőkkel ült együtt (akiket súlyos vétségekért, köztük gyilkosságért tartottak fogva). Mint vietnámi, aki egy szót sem tud lengyelül, a börtönhierarchia legalján állt, s a kezdeti szakaszban megtámadták és bántalmazták. Szenvedett, amiért nő volt, amiért bevándorló volt és a rokonai, vőlegénye támogatását is nélkülözni volt kénytelen, mert a börtönben nem tarthatták vele a kapcsolatot. Ráadásul a legalapvetőbb jogi tájékoztatást sem kapta meg: nem tudta, hogy a családjától kaphatna pénzt és a legszükségesebb személyes holmikhoz is hozzájuthatna, és azt sem, hogy javíthatna a helyzetén, ha ajándékokkal kedveskedne cellatársainak stb. Végül, de nem utolsó sorban „az utcáról vitték el”, így egyetlen váltás fehéreneműje volt, mígnem – több mint egy hónap elteltével – egyik cellatársától kapott egy „rég, használt bugyit”.

Végül a vőlegénye fogadott egy lengyel ügyvédet, akinek a közbenjárására a nőt szabadon bocsátották. Néhány hónapon belül összeházasodtak, az asszony teherbe esett és gyermeket szült. A „tradicionális vietnámi értelemben” ugyan összeházasodtak, de „papíron nem”, ami azt jelenti, hogy be nem jegyzett, közös megegyezésen alapuló élettársi kapcsolatban állnak. V. névházasságot kötött egy lengyel férfival, és hivatalosan a gyermekének is ez a férfi az apja.

Egy 2003-as amnesztia során rendezte státusát. Tudatában van annak, hogy megszegte az amnesztia szabályait (hamis dátumot adott meg Lengyelországba érkezése napjaként és hamis tanúkat állított elő, akik a dátumot igazolták), valamint „becsapta a lengyel kormányt”. Jelenleg a standján dolgozik (a férje egy vietnámi nagyvállalkozónak dolgozik) és a nagybátyjával szemben fennálló jelképes tartozását azzal igyekszik törleszteni, hogy segíti a többi testvérét Lengyelországba jutni.

4. típus: Tanulni szándékozó fiatal felnőttek

A bevándorló nők közül sokan olyan fiatal felnőttekként jelenítik meg magukat, akik ezért döntöttek a kivándorlás mellett, mert tanulmányaikat szeretnék folytatni vagy magasabb színvonalra emelni. Ez kétség kívül az önkéntes migráció egy másik fajtája. A migrációs folyamat egy univerzális mintájával állunk itt szemben, amely minden migrációs csoportban előfordul, még a Törökországból érkező bevándorlók esetében is, akikre egyébként összességükben ez a fajta migráció nem jellemző.

V.1.2.2. Kényszerű migráció

A kényszerű migráció különféle fajtáit az önkéntes típusok fényében érdemes vizsgálni, és azt is le kell szögezni, hogy a két kategória közötti határvonal számos egyedi esetben ellentmondásos. Itt azokat az eseteket osztályozzuk, amelyeknél a bevándorló nő határozott kísérletet tesz életének olyan formában való elbeszélésére, mint amelyet nem ő vezérel aktívan, vagy amelynek keretében a vándorlást rákényszerítették.

1. típus: A menekült

A nem önkéntes migráció egyértelmű esete a menekülté, amely szélesebb körben fordul elő, mint azt a belépési státusok és a „szükséges” politikai háttér alapján gondolhatnánk. Ez azt mutatja, hogy ennek a mintának tágabb érvénye van. Vannak menekültek, akik ezt a narratívát azért tették magukévá, mert egy háborgatott közösség tagjai voltak – a jelen kutatásban főként azok, akik olyan labilis vagy háborús zónából érkeztek, mint az egykori Jugoszlávia. Ők, látva az etnikumok közötti feszültség fokozódását akár még a háború előtti időszakban elmenekül-

tek. Olyan nőekkel is készültek interjúk, akik a háború idején hagyták maguk mögött Jugoszláviát, és közösségi alapon kértek átmeneti oltalmat.

Van néhány olyan interjúnk is, amelyekben a menekült státus egyéb körülményei jelennek meg. Ez főként az Oroszországból és Ukrajnából érkező menekültekre jellemző, akik közül az előbbieket inkább Németországba, az utóbbiakat inkább Magyarországra vándorolták. Ezekben az esetekben elbeszélőink arról számolnak be, hogy zaklatták őket zsidó származásuk vagy politikai ellenzéki magatartásuk miatt, illetve amiatt, hogy állami és katonai „titokról” volt tudomásuk. Olyan menekült-történetekkel is találkoztunk, amelyek szereplői aktívan keresik a lehetőséget arra, hogy politikai okokból elhagyják az országot. Például:

S. 1940-ben született Oroszországban. Családját rangosnak és viszonylag jómódúnak írja le. Édesanyja „Kurfürstin” volt (hozzávetőleg hercegi rangot jelent). 1960-ban, tizenkilenc éves korában hozzám ment egy huszonegy éves fiatalemberhez, aki egy híres, R-beli családból származott. A férfi nagyapja egy katonai akadémia igazgatója volt, és a Nagy Októberi Forradalom után halálra ítélték és kivégezték mint közellenséget. S. elmondja, hogy imponált neki férje „érdeklődése”, és „allűrjei” és ezért döntött úgy, hogy művészettörténetet tanul.

A férj harminc évesen már elismert fizikus volt és szigorúan titkos projekteken dolgozott. A KGB hosszú időn át több kísérletet is tett, hogy beszeresse őt bizonyos kémkedési akciókba. Miután a férfi ezt megtagadta, tudomására hozták, hogy fel kell hagynia tudományos pályájával. Egyetemi oktatóként kezdett dolgozni. 1971-ben megszületett első gyermekük, egy fiú, őt 1974-ben követte egy leánygyermek. A válaszó ebben az időben háztartásbeli volt.

A KGB akkor sem szűnt meg a férj iránt kutakodni, amikor az már egyetemi oktató volt. Tíz év egyetemi munka után elbocsátották az egyetemről és három évig szobapincéreként dolgozott. Ez után úgy döntött, hogy hivatásos szintre emeli korábbi hobbiját: régi festmények restaurálását. Ekkortól tíz éven át múzeumi restaurátorként dolgozott. Ekkoriban S. és férje művészeti vállalkozást szerveztek szentpétervári házukban, festeni tanították a résztvevőket. Egy idő után a KGB betiltotta a csoportot, tagjait pedig kihallgatták arról, kikkel állnak kapcsolatban.

S. elmondja, hogy ugyanebben az időszakban sokat aggódott amiatt, hogy a fiát besorozzák az afganisztáni háborúban bevetett haderőbe. Ezért úgy döntöttek, hogy eljönnek Oroszországból. Súlyos gondot okozott nekik, hogy a család nem tudott együtt távozni, és így (1989-ben) csak a férj és fia utazott Németországba (egy menedékkérőknek fenntartott otthonba). Miután férje és fia elhagyta Oroszországot, S. és lánya egy R-beli lakásba költözött. A KGB továbbra is kémkedett utánuk, ezért „átutazó vízumért” folyamodtak Ausztrián át Németországba. Négy hónappal a férj és a fiú távozása után megérkeztek Németországba.

1990-ben már együtt élt a család egy menedékkérőknek fenntartott otthonban. Először Kanadába kértek menedékjogot. Mivel a férj beteg volt, nem tudtak pontosan megjelenni a hivatalos interjún. Ezért úgy döntöttek, Németországban kérnek menedékjogot. 1992-ben a kérelmüket el is fogadták. Ezt követően elbeszélőnk hét éven át egy német iskolában tanított.

Miután a család tagjai elvégezték a német nyelvtanfolyamot, a férj egyéni vállalkozást akart bejegyeztetni mint restaurátor. S. elmondása szerint függetleníteni akarták magukat a központi kormányzattól kapott segélyektől. A férjnek azonban nem volt szakképesítése és a nyelvtudása nem volt elég magas szintű ahhoz, hogy a megfelelő németországi vizsgát letehesse. A család később olyan házába költözött, ahol műhelyt tudtak kialakítani, a férj ott régi bútorok restaurálásával foglalkozott. Tíz évvel később a gyerekek megkezdték saját független életüket. Fiúknak ma már saját családjá van.

2. típus: Menekülés a családi zaklatás elől

Mintánkba kerültek olyan nők is, akik a család részéről őket ért zaklatás elől menekülnek, és a kivándorlást ezen élethelyzet megoldásának tekintik ma is. E Magyarországon élő kínai nő például úgy meséli el bevándorlását, mint menekülést családjá zaklatása elől. Egy másik, ukrán nő szintén egyértelműen „biztonságos” országba akart menekülni, miután alkoholista férje

bántalmazta, de rossz sorsa úgy hozta, hogy Csehországban hasonló helyzetbe került. Ezeket a biográfiákat később más kategóriák kapcsán idézzük majd, most egy harmadikat mutatunk be, amelyből világosan kitűnik a családi zaklatás.

M. egy N-béli elit családba született. Apja – születése szerint lengyel – nagy valószínűséggel pártkader volt, de M. erről nem akar beszélni. Gyermekkoráról azt meséli, kivételezett helyzetben és anyagi jólétben nőtt föl. Lánytestvérével ma már nemigen tartja a kapcsolatot. Óvónőnek tanult, ebben a szakmában dolgozott, majd férjhez ment. 1979-ben lánya született, de később elvált a férjétől. Azt mondja, a férje egyszerűen ki akarta használni családja jó társadalmi és anyagi helyzetét. 1988-ban megismerkedett egy elvált finn férfival, akinek két tizenéves fia volt és N-ben dolgozott. Egymásba szerettek és két évvel később összeházasodtak, így települt át M. egy finnországi kisvárosba. A kezdeti korszak mind anyagilag, mind érzelmileg nehéz életszakasz volt a számára, hiszen nem tudott finnül, egyszeriben egy háromgyerekes családban lett családanya, korábbi társadalmi státusa pedig összeomlott. Egy évig volt munkanélküli, ezt követően azonban folytonosan alkalmazásban állt óvónőként egy K-beli orosz óvodában. A Finnországba érkezését követő év azért is próbára tette, mert először az édesanyja halt meg, majd az apja esett brutális gyilkosság áldozatául. Ez a téma máig is annyira érzékenyen érinti, hogy nem akar róla részletesebben beszélni.

3. típus: Migráns gyerekek

Sok esetben a gyerekek, közöttük a serdülőkorú lányok a szüleikkel együtt vándorolnak be, például az Ausztriában és Németországban élő törökországi bevándorlók egy része, akik általában az apjukat követik a fogadó országba, miután az ott már letelepedett. A Kínából vagy Ukrajnából érkező bevándorlók esetében pedig azon bevándorlókról van szó, akik olyan új bevándorlási célországokba települnek le, mint Magyarország. Ezek a gyerekek élettörténetük megalkotása során arról a közös nehézségről számolnak be, hogy el kell szakadniuk rokonaiktól és közeli barátaiktól. Az egyik történetben majdhogynem gyerekrablásról van szó, ahol a kisgyermeket akarata ellenére és számos hazugság árán viszik Németországba. Példa:

A leánygyermek T.-t két hónapos korában törökországi nagyszüleihez adták, s itt abban a hitben nevelkedett, hogy ők a valódi szülei. Ez volt az első alkalom, hogy félrevezették, s ez máris fordulópontot jelez az élettörténetében. Hat éves volt, amikor a szülei Németországba vitték. Ezt a fordulatot megelőzte egy újabb durva és elemi tapasztalat, mint második megbicsaklás az élettörténetben. Nem közölték vele előre, hogy el kell szakadnia a nagyszülőktől, hanem odacsalták a repülőterre és váratlanul, repülőgéppel Németországba vitték. Csak Németországba érve tudta meg, hogy most kerül össze a valódi szüleivel. Németországba érkezésével megszakadtak korábbi kötelei a nagyszüleivel. Az élettörténet hátralevő részében ismétlődően olyan nehéz helyzeteket kell kezelnie, ahol hozzá közel álló személyek félrevezetik. Az anyja döntését helytelennek ítéli, és egész migrációs történetéhez kritikusan viszonyul.

A fenti élettörténeti minta minden jel szerint a fogadó társadalmi tér és a küldő ország egyik jellegzetességéből fakad (intézményi, történelmi és gazdasági okok folytán), amelyet később részletesen is bemutatunk. Ugyanakkor ez a fajta tapasztalat túlmegy a migránsok vagy a fogadó ország egy-egy konkrét csoportján. Ugyanez áll arra a vietnámi lányra, aki épp Lengyelországban élő apját látogatta meg, amikor az anyja úgy döntött, hogy nem térnek haza. Hasonlóan gyorsan alakulnak az események annak az Ukrajnából átjött lánynak az esetében, akinek szülei lakást örököltek Magyarországon; továbbá ezt látjuk egy Romániából Magyarországra

átkerült lánynál, aki szülei válása után az anyjához költözött Csehországba. A jelek szerint vannak különleges esetek is, amikor a kivándorlás a szülők kényszerű mozgásának következménye a Szovjetunió területén belül. Példa:

G. vidéken, Z közelében töltötte gyerekkorát, amelyet mint boldog időszakot idéz föl. A család nyelve az inkeri nyelv volt, s a faluban tanult meg oroszul. Mindkét szülő inkeri (izsór) finn volt, akiket a világháború idején a Szovjetunió eldugott, távoli területére deportáltak. 1953-ban térhettek csak haza. Szülei a termelőszövetkezetben dolgoztak. A szülők 1956-ban házasodtak össze. G. is itt született és a környéken járt iskolába. Emlékszik rá, hogy saját házuk volt és nem tudja pontosan, miért döntöttek úgy a szülei, hogy 1962-ben Észtországba költöznek. 1964-ben orosz nyelvű iskolába került, mert a szülei úgy gondolták, így könnyebb lesz neki.

Az anyja egyik férfi unokatestvére, aki Észtországban lakott, bár ő is M körzetben született, rábeszélte az anyát, hogy költözzenek ide, mondván, hogy az asszonynak nagyon nehéz sors jut a földeken, és a saját tanyáján is dolgoznia kell. Segített nekik letelepedni V-ben. G. ekkor öt éves volt. Ezt megelőzően a szovjet hatóságok deportálták őket a saját házukból. G. férjhez ment egy orosz férfihez, két gyermeket szült (1980-ban és '84-ben).

Az iskola befejezését követően úttörővezető lett, munka mellett végezte tanulmányait. Ezt követően a Z-i Pedagógiai Intézetben történelmet tanult. Az iskolájában úttörővezetőként dolgozott, aztán fiatalok érdekvédelmi szervezetének vezetőjeként az úttörőszervezetnél, majd módszertani szakértőként, később felügyelő lett az Oktatásügyi Minisztériumnál. Az utóbbi tizenhárom évben iskolaigazgatóként funkcionált. Az interjút észt nyelven adta. Mind ő, mind családja észt állampolgárságú, észtül és oroszul egyaránt kommunikálnak, bár az orosz nyelviskolában tanulták.

4. típus: Házastárshoz való csatlakozás saját akarat ellenére

Találkozhatunk olyan nőkkel is, akik a saját akaratuk ellenére követik férjüket, és így válnak bevándorlóvá. Ez a nemhez kötött tapasztalat érint sok Ausztriában és Németországban élő török nőt, de más esetekben is előfordul, hogy – valószínűleg hosszas tépelődés után – az élettörténeti elbeszélő elhagyja saját lakhelyét. Példaként álljon itt egy magyarországi bevándorló életrajza:

L. a Hruscsov-korszakban született, közepes státusú orosz családban, szülei könyvelők voltak. A helyi, városi egyetemen gépészetet tanult. Egyetem után kötelező munkát vállalt P-ben, az egyik szovjet üdülővárosban, amelyben jelentős volt a külföldi turizmus és sok külföldivel került kapcsolatba. Tizenkét évet töltött itt. Automatikusan megkapta az ukrán állampolgárságot. Volt egy barátnője, aki később Dániába került. P. messze volt Csernobiltól a katasztrófa idején.

Élettörténetének első fordulópontja az volt, amikor feleségül ment egy magyar férfihoz, de három év telt el úgy, hogy nem ment a férje után Magyarországra. A házasság a gazdasági összeomlást követő legnehezebb évre esett, s ezt úgy tekintette, hogy lehetőséget kínál ahhoz, hogy kimeneküljön az összeomlásból, de végül várakozó álláspontra helyezkedett.

Az 1998-as válság idején döntött úgy, hogy jobb, ha elmegy. Ekkortól kezdve már nem mozog az országok között, hanem fokozatosan megtelepszik Magyarországon. Itt-tartózkodása kezdetén szakképzetlen munkákat vállal. Nem kezd magyarul tanulni.

A következő fordulópont 2000-ben következik be, amikor rendezési jogi státusát, magyart kezd tanulni és beiratkozik egy könyvelői tanfolyamra. Dolgozni kezd, először illegális, majd legális formában.

Az egész biográfia egyfajta fokozatos, lépésről lépésre történő eltávolodás az eredeti otthonától, amelyet az a várakozás hat át, hogy L. egyre „civilizáltabb” helyre kerüljön. Először P-be költözik, ahol letelepszik és sokáig ott is marad. Harmincas évei végén valószínűleg csak azért adja föl ezt, mert valódi családi életre vágyik. A következő lépés – Magyarországra – hosszú és bonyodalmas folyamatot jelentett L. számára. Először hozzáment egy magyar férfihoz, majd nem követte őt. Nagy valószínűséggel, a „várjunk és lássuk meg, mi lesz” stratégiáját követte. Még amikor Magyarországon volt, akkor is sokáig várakozó álláspontra helyezkedett, és bizonytalan volt a további sorsa. Ez összefüggött azzal is, hogy nem tudta az eredeti szakmáját folytatni, és valószínűleg

tartott a végzettségén aluli munkavégzéstől. Ez a fajta habozás tűnik az élettörténeti elbeszélés egyik fő szervező erejének. Végző soron a szülei eredeti státusát sikerült megőriznie. Gyermeket nem szült, s valószínűleg ez is a szakmai kérdések felé toltta el a figyelmének súlypontját.

A migrációval kapcsolatos döntések sokszor valamely helyi intézményi hálózat összeomlásával vannak összefüggésben. Előfordul, hogy hazájukból már máshová települt férfiak eredeti országukból nőülnek. Vannak határokon és nemzeteken átívelő házasságok is. Nyugat-Ukrajnában egy nő, akinek kilenc testvére volt, megismerkedett egy idősebb lengyel férfival, aki úgy döntött, hogy feleségül veszi. A férfi szervezte meg a házasságot, a család és a nő nem látott kiutat a helyzetből és az asszony végül egy lengyel tanyán kötött ki.

C. a családban az idősebb gyerekek egyike volt. Egy nyugat-ukrajnai kisvárosban laktak, amely jelentős modernizáción ment keresztül, s ez többek között a lakásellátás színvonalán is érezhető volt. Rokonai éltek Lengyelországban és Kanadában is, akikkel tartotta a kapcsolatot. Korai szakmai tervei szerint orvos vagy ápolónő szeretett volna lenni, de több kísérlet után sem sikerült bejutnia az orvosi egyetemre. Ekkor módosította terveit, és belépett a hadseregbe. Alacsony rangról indulva (a feladatai között a takarítás is szerepelt) fokozatosan haladt előre a kiképzés és előléptetés lépcsőin, amíg végül kényelmes beosztáshoz jutott a biztonsági felügyelet területén. Saját előadása szerint szakmai kilátásai fényesek voltak, hiszen az első nők között volt, akiket katonai akadémiára jelöltek. Ekkoriban ugyan a magánélete nem volt rendezett, de élvezetesnek találta az életvitelét, különösen a sok férfi társaságát a hadseregnél. Számos férfi vonzódott hozzá, de egyikük sem akarta feleségül venni. Erről nem úgy mesél, mint ami bántotta volna – minden jel szerint élvezte a huszonéves életszakasz szabadságát.

Ebben az időszakban az egyik ismerőse meghívta magához vacsorára. Ekkor ismerkedett meg egy nála jóval idősebb (39 éves) egyedülálló férfival, aki egy lengyelországi falu ukrán kisebbségének tagja volt és azért jött Ukrajnába, hogy menyasszonyt keressen magának idős rokonai segítségével. Az első pillanattól fogva tetszett neki C. és igen sokat tett azért, hogy minél hamarabb véglegesítse a házasságukat. A következő öt hónap során (amelyről az interjú igen részletesen beszámol) megismerkedtek egymás családjával, a férfi meghívta őt Lengyelországba (C. a lánytestvérét is magával vitte), megvette az esküvői ruhát és pénzt adott az esküvői mulatságra. A vőlegény és a lány családja mindent elrendezett a házassággal kapcsolatban, annak ellenére, hogy a férfi szabályosan nem kérte meg a kezét, őt pedig nem lelkesítette a terv. Kiutat viszont nem talált a helyzetből – sírhatott és kiabálhatott, tiltakozását a család nem vette komolyan. Egyedül a kollégái ellenezték nyíltan a házasságot, de nem volt olyan közeli barátja, akitől segítséget remélhetett volna. A pár 1994 októberében Ukrajnában házasodott össze.

Lengyelországi életének kezdetét a családi gazdaságban folytatott nehéz munka töltötte ki, amely kevés kétséget hagyott afelől, hogy a jövőjét hogyan képzelje el. Fiatal, saját keresettel rendelkező városi lányból – zuhanásszerű státusváltással – falusi háziasszonnyá fokozódott le, aki ráadásul anyósa akarátának is alá volt vetve. A helyzetet tovább rontotta, hogy idegen országba került – nyelvi problémái voltak, magányos volt, nem volt társasági élete, nem volt egy barátja, akinek kiönthette volna a szívét, s a helyi ukrán kisebbség asszonytagjaihoz fűzött reményei is hamar semmivé lettek. A külső szemlélő azt várná, hogy a bevándorlóval azonos nemzetiségű helyi kisebbség támogató, barátságos háttérrel jelent. C. története nem erről árulkodik. Az első perctől kezdve idegennek érezte magát az ukránok között. Máshogyan beszélt, az életstílusa is túlságosan modern volt a helyiek ízléséhez mérten, s azt nem fogadták el. A vidéki-városi ellentét erősebbnek bizonyult, mint a közös nemzetiség kötőereje. C. idővel megtanulta, hogyan működjek úgy az ukrán közösségben, hogy társas világukba csak felszínesen tagozódik be: pl. eljár a helyi görög katolikus templomba. Első gyermekének megszületéséig – azaz 1996-ig – élénken tartotta a kapcsolatot Ukrajnában maradt családjával. Így a leánytestvére hosszabb időre meglátogatta Lengyelországban, ő maga pedig hazautazott Ukrajnába egyik unokaöccse keresztelőjére, és ott töltötte a telet is. Még olyan terveket is szőtt, hogy Ukrajnában kezd tanulmányokba, de a férje ezt ellenezte.

Lengyelországban nehéz élete volt, szemben azzal, ahogyan az Ukrajnában töltött fiatalságát lefesti. Ezt drámai pillanatok jelezték, pl. amikor kis híján kitoloncolták, mert nem sikerült időben meghosszabbítania tartózkodási engedélyét, vagy amikor a lánya születése utáni második hónapban

már dolgozni kényszerült, majd fél év múlva elbocsátották azért, mert külföldi. Sokat beszél arról is, hogy a dolgok idővel még rosszabbra fordultak, pl. romlott a háztáji gazdaság nyereségessége. Próbálta megőrizni a befolyását az olyan apró dolgok fölött, amelyek a számára fontosak, így pl. az otthon díszítése vagy saját jó külseje, bár ezen igyekezete mások kritikáját váltotta ki. Pozitívként említi jelen helyzetében, hogy egynémely lengyelekkel – eleinte férfiakkal, majd nőkkel is – baráti viszonyt sikerült kiépíteni. Többször utazott haza Ukrajnába illetve családtagjai is meglátogatták Lengyelországban.

Külföldön élő férfival kötött, előre eltervezett házasságok előfordulnak a Törökországból Németországba, illetve Ausztriába érkező nők körében is. Ez is sajátos migrációs kapocsnak tűnik a két bevándorlási célország és Törökország között.

5. típus: „Birodalmi” mozgások

Az egykori Szovjetunióból érkező bevándorló nők életének elmesélt eseményei alapján különböző etnikai csoportok, katonák, tisztek, állami tisztségviselők vagy akár egyszerű munkások önkéntes, vagy sok esetben kényszerű mozgásának vagyunk tanúi a szovjet birodalom egész területén. Példa:

O. Észtországban született 1986-ban, finn-orosz anyja és orosz apa gyermekeként. Szülei mindketten mérnökök voltak. A z anyai nagyapa finn bevándorló volt a Szovjetunióban, aki a háború után igen sok szenvedést állt ki: Sztálin a Finnországból érkező kommunistákat árulónak tekintette, és Szibériába küldte. Szűkebb családja, anyja fivérének családja és a nagyszülők 1992-ben Finnországba vándorolnak vele, ekkor O. hat éves. Azóta él K-ban. Először óvodába és iskola-előkészítőre járt, majd általános iskolába, innen egy jó nevű középiskolába került. Tavaly óta egyetememen tanul, óvónőnek készül.

Tavaly kollégiumba költözött otthonától nem messze, de nemrégiben hazaköltözött a szüleihez. Nővére észt emberhez ment feleségül, és van nekik egy négy éves kisfiuk. O.-nak finn barátja van, aki tud oroszul, és orosz rokonai is vannak. O. már iskolás kora óta dolgozik részmunkaidőben. Az év egyik felében egy kompon vállal munkát, amely az állatkerhez tartozik, korábban pedig egy óvodában dolgozott. Alkalmanként bolti eladóként vagy pénztárosként vállal munkát.

V.1.2.3. Előkészített és előkészítetlen migrációs folyamatok

A projekt során felkeresett bevándorló nők többsége olyan migrációs folyamatról számol be, amelyben a kivándorlás előkészített lépés volt. Így is meglepően magas azonban azok aránya, akik „beismerik”, hogy készületlenül érte őket a migráció, és különös módon a migráns csoportok és a fogadó országok között sincs komoly eltérés különbség e téren. Mindegyik esetben keverednek az előkészített és az előkészítetlen esetek. Az előkészítetlenségre való hivatkozás mögött sok esetben női migrációs identitást gyaníthatunk, amennyiben a bevándorló nőkkel gyakran előfordul, hogy sokszor saját szándékuktól függetlenül valamely családi kapcsolatháló, struktúra részeként kerülnek idegen országba. Ezekben a történetekben világosan felismerhető oka van annak, miért számolnak be sietős elvándorlásról. Számos más esetben azonban előfordulhat, hogy a migráció az utolsó szalmaszál – olyan esély, amelyet nem szabad elszalasztani. Egy ukrajnai nő példája jól mutatja ezt:

„Egyszóval a munkahelyemen gondok voltak, a férjem helyzete még rosszabbul alakult, mert mérnökként dolgozott. Az egész vállalat reggeltől estig ivott. Egy üveg vodka kevesebbe került, mint egy liter tej [azokról az árakról van szó, amik a lakosság számára elérhetőek voltak] a tanítói fizetésért vehettünk egy tojást, egy liter tejet és egy fél kenyeret, ezért, ilyen körülmények között a túlélésnek nem voltak reális esélyei, különösen, mert egész Ukrajnát „leitatták”. Lépten-nyomon lehetett vodkát vásárolni, minden sarkon kopejkákért árulták. A férfiak ezért inni kezdtek, a nők pedig azon törték a fejüket, hogy valahogy fenn kell maradni, hogy etethessék a gyerekeiket, ezért eljuttottam egy határig, ahol- amin túl sehol sem éreztem biztonságot, sem a munkahelyemen, sem a családi kapcsolatomban, sem a gyermekeim jövőjét illetően. És egyáltalán, a legmeghatározóbb pont, hogy valamiképpen úrrá lett rajtam a félelem, mert a kilencvenes évek közepén utaztam el Ukrajnából, a maffia, amely prostitúcióval, kábítószer kereskedelemmel, kártyajátékokkal foglalkozott, nagyon megerősödött Ukrajnában. A gyermekeim nőttek, Tatjana 14 éves volt, magas, csinos, jó megjelenésű. A gyerekeket a bűnözők külföldre vitték prostituálnak. A huligánok jó autókkal, pénzzel csábítottak. A városban voltak olyan emberek, akik sokkal magasabb anyagi és vagyoni helyzetben éltek, mint én, vezető, meghatározó társadalmi helyzetben lévő emberek, akiknek 16–18 éves gyermekeik voltak, és mikor szemtanúja lettem, hogy a gyerekeik prostitúcióval foglalkoznak, úgy döntöttem, hogy elviszem Ukrajnából a gyerekeimet. El a bűnözéstől, az alkoholizmustól, a prostitúciótól. Mintha ez lett volna a kizárólagos ok. Tegyük fel, a férjemmel küzdhettem volna --- szabhattam volna bizonyos feltételeket, bármikor találhattam volna a szakmámnak megfelelő munkát, de mintha nem is ez lett volna a lényeg, A gyerekeket akartam elhozni, igen a gyerekeket akartam elhozni -- ha a legfőbb ok érdekel téged. (...) Miért Magyarország? A sors. Mentem az utcán, megláttam egy hirdetést, amin azt írták: 'Autóbusz indul Magyarországra', és arra gondoltam, menekülni kell, amíg van ilyen lehetőség. És Magyarországra érkezésemig, semmiképp sem terveztem itt maradni, tovább akartam keresni valahogy valamit---. Nem állítom, hogy ez volt a fő célom. Úgy volt, hogy elutazom, de amikor megpillantottam Magyarországot, úgy határoztam, hogy ez a legmegfelelőbb megoldás, amitől nem kell tartanom. -- Talán nem is mondtam igazat, hogy terveztem, hogy elhozom a gyerekeket, és külföldre települök. Nem --- egyszerűen a félelem, a férjem-- a gyerekekért.”

Mindent egybevetve, a kivándorlással kapcsolatos kérdésre a legtöbb nő önkéntes és előkészített migrációról számol be. Igen fontos azonban megjegyezni, hogy a fenti jellegzetességek a kutatás során elemzett valamennyi migrációs kapcsolatban megtalálhatóak.

A nem önkéntes migrációs folyamatok között találunk családi okokat is, mint pl. migráns szülőket követő gyermekeket, vagy nőket, akik akarataik ellenére tartottak házasársukkal. Ilyen esetekben nem csak a „török” vagy „muszlim” nők között találunk előre kitervelt házasságokat, hanem az egykori Szovjetunió vagy akár Kína területéről érkező bevándorlók között is, ami azt mutatja, hogy ez a fajta kiszolgáltatottság szintén „univerzálisan” a társadalmi nemhez kötődő tapasztalat minden migrációs területen. Ezt a „hányattatást” élettörténeti szempontból mindegyik migrációs térben az összes női kivándorló előtt álló alapvető kihívásnak tekinthetjük.

Az elemzett migrációs területeken vannak sajátos minták a migráció folyamatának bemutatásakor. Először is azt találtuk, hogy a Koszovóból és Bosznia-Hercegovinából érkező nők önmagukat menekültként mutatják be, de igen fontos megfigyelés volt az is, hogy ez más esetekben is előfordul, és hogy a menekült, az elüldözött története mint magyarázó séma általánosabb érvényű, mintsem képzeltük. Ugyanakkor továbbra is fenn kell tartanunk, hogy a menekültként vagy kényszerből való elvándorlás mint önmegjelenítés bizonyosan összekapcsolódik egyes migráncsoportokkal, és a bevándorlási célországokkal. Sajátos kényszer-motívum kapcsolódik a föderációkon belüli mozgáshoz kötött migrációhoz. Ez jellemezte a volt Szovjet-

unióból érkező nőket. A kulcsfontosságú pont itt az lehet, hogy ezek a nők és családjaik már azelőtt is vándoroltak, mielőtt a vizsgált EU-s országba kerültek. Más szavakkal így jelenítették meg azt, hogy a váltás nem volt véletlenszerű. Fordított esetben ez azt az attitűdöt is mutathatja, hogy tudatosan ismétlik meg azt a mozgást, amit a szüleiktől láttak még a Szovjetunióban.

V.1.3. A migráció indokai

V.1.3.1. A család és a migráció

A társadalmi nemmel kapcsolatos kérdések mindvégig kutatásunk homlokterében álltak. A nemzetközi tudományos kutatásokban egyre elismertebbé válik az a megközelítés, miszerint a nemtől függő szemléletmód nem csupán a női migránsokkal foglalkozik, hanem a migráció egészét mint nemek szerint tagolt folyamatot értelmezi (Kovács – Melegh 2004; Lutz 2002; Donato et al. 2006). E kérdések minden összehasonlító szempontunkban megjelennek, bizonyos *gender* szempontú kérdéseket azonban az országok szerinti elemzésben külön is felvetettünk. Az egyik határozottan elkülöníthető migrációs stratégia szerint a nők családi kötelekeket hoznak létre, és ezeken belül keresik a helyüket; egy másik szerint arra törekednek, hogy egyéni szinten emancipált nővé váljanak – ezeket neveztük úgy, hogy a migráció családi és egyéni szempontú nemi indokai. Más szóval vannak „kollektivistá” és „individualista” nemhez kötött vagy női elbeszélői stratégiák, amelyeket a migráció okaival összefüggésben tipizálni tudtunk.

A jelen perspektívájából a legtöbb női migráns a családalapítással, családegyesítéssel, családi konfliktussal vagy válsággal hozza kapcsolatba saját vándorlását. Ez valamennyi almintában gyakori jelenség, kivéve a Bosznia-Hercegovinából és a Koszovóból érkező bevándorlókat, ámbar ha közelebbről megvizsgáljuk az ő élettörténeteiket, ezekben is könnyen kivehető az a családi keret, amelybe a történetek beágyazódnak. Az utóbbi esetekben is előfordulhatnak családi okok, de ezeket a választott jogi státus háttérbe szorítja.

1. típus: Szerelmi viszony

Elsőként a szerelmi viszonyt kell megemlítenünk. Bár azt is fontos megjegyezni, hogy ilyesmit az emberek még a házasság tárgyalásakor is ritkán hoznak szóba, noha ilyenkor volna esély egy viszonylag felszabadult és – nemi szerepek tekintetében – dualista élettörténet előadására. Példa:

E. elitcsaládban született Ukrajnában, ahonnan az apja különböző munkahelyi kinevezéseit követve különféle oroszországi helyszínekre utaztak. Az apja mérnök volt, s azok közé a szakemberek közé tartozott, akik a világ egyik legnagyobb autógyárát hozták létre Dél-Oroszországban. Az anyja E. tizenkét éves koráig háztartásbeli volt, ezután a helyi levéltárban vállalt munkát.

E. építőmérnökként végzett, majd férjhez ment. Egy lánya született, azután elvált. A helyi tanács építési részlegénél töltött be vezető állást. Megismerkedett egy finn férfival, akinek az érintett városban valamiféle munkája volt, és egymásba szerettek. Sok éven át tartott a viszonyuk, amíg meg nem kezdődött a peresztrojka és a férfinak megszűnt a városban a munkája. 1993-ban az asszony

úgy döntött, hogy Finnországba költözik és hozzámegy a férjéhez. Az ekkor 17 éves lánya, ha nem is szívesen, de vele tartott Finnországba. Egy idő után kitűnt, hogy ez nem volt jó döntés, és a lány hazatért Oroszországba, az akkori lakhelyükre.

E. letelepedett Finnországban és először egy épületfelújítási beruházásokkal kapcsolatos továbbképzést végzett el, majd egy ausztriai tanfolyamon vett részt, ahol munkát is kínáltak neki. Mégis úgy döntött, hazatér Finnországba az új férjéhez. Elvégzett egy egyéves finn nyelvtanfolyamot, aztán munkát kapott egy vállalatnál. Egy ideig munkanélküli volt, majd pályát módosított: a szociális szolgáltatások területét választotta és ebben képesítést szerzett. Azóta több különböző szervezetnél dolgozott menekült gyermekekkel, most állandó munkaviszonya van egy nagy civilszervezet alkalmazásában.

2. típus: Tradicionális kötődések

Egyes esetekben a küldő közösség jelentős befolyásoló tényezőnek tűnik, és elő is ír bizonyos fajta elbeszélésmódokat, különösen a Törökországból és néhány esetben a Boszniából Ausztriába vagy Németországba kivándorló nők esetében. Ezek a nők alárendelik magukat a már kivándorolt vagy esetleg a későbbiekben kivándorló férfiakkal. Teljesen hiányzik a saját szakmai karrier bemutatása, és úgy tűnik, hogy maga a migráció is így intézményesül. Példa:

F. férje 1969-ben vendégmunkásként került Ausztriába. Szezonális munkát vállalt építkezéseken. Telente három hónapot töltött Törökországban. Az egyik ilyen szabadság ideje alatt ismerkedtek meg, és 1972-ben összeházasodtak. Amikor a férj visszatért Ausztriába, értesült róla, hogy Németországban munkásokat keresnek. Ezért Németországba utazott és munkába állt egy gyárban. Közben F. az anyósáéknál lakott. 1973-ban a férj magával vitte az interjúalanyt Németországba. Az országba való belépéskor egy barátnője is vele volt, aki szintén azért utazott oda, hogy a férjéhez csatlakozzon. A tartózkodási engedélyt gond nélkül megkapták, mivel férjeik már alkalmazásban voltak, és lakással is rendelkeztek Németországban.

F. számos nehézségről számol be akkortól kezdve, hogy megérkeztek, és ezeket szembeállítja jelenlegi helyzetével. Egyrészt abban az időben még kevés török élt Németországban, azok is javarészt egyedülálló férfiak voltak. Ezért hát nemigen volt kivel barátkozni. Ő és a barátnője egész nap unatkoztak, amíg a férfiak dolgoztak. Ez részben abból is fakadt, hogy nem tudtak németül. Még kenyeret vásárolni sem tudott elmenni a férje nélkül és nem volt értelme sétálni menni sem, mert nem volt kivel találkozni. Tovább sokasodtak a nehézségek, amikor a gyerekek iskoláskorúak lettek. Nem tudott nekik segíteni a tanulásban, mert egy szót sem értett az iskolai könyvekből és a tanárok leveleit sem tudta elolvasni. Az első németországi munkalehetősége egy takarítónői állás volt egy cégnél. Ezt a munkát úgy találta, hogy a cég török főnökétől értesült, hogy az új munkatérőt keres azon a környéken. Négy-öt évig takarított, aztán kilenc évig volt ugyanennél a cégnél felszolgáló a vállalati étkezdében. Ma munkanélküli, mivel egészségügyi panaszok miatt otthagytta a korábbi munkahelyét. Anyagi nehézségei vannak.

Törökországba időnként hazalátogat, illetve tájékozódik a török televízióból. Elmondása szerint, amit otthonról hall, az lehűti a hazája iránti érzéseit, mert az állam nem tisztességes. Németországban legalább, ha beteg, emberhez méltó bánásmódban részesül. Törökországban a kórházi állapotok is rosszabbak a személyzet minősége miatt. A lakókörnyezetét csak akkor kezdte felderíteni, amikor a gyerekei már megnőttek és iskolába kerültek. Elmondja: a németek mások, mint a török emberek, hidegek és kevésbé élénkek. Nincs közöttük igazi közelség.

A tradicionális minták követéséért igen magas árat fizetnek azok a bevándorló nők, akik továbbra is ragaszkodnak ezekhez az ideálokhoz. Elszigeteltnek érzik magukat és diszkriminációval is szembe kell nézniük. Időről időre jelentkezik valamiféle csapdaszerű helyzet, amelyben egyfajta álságos tradicionális identitást kell kreálniuk, de ez a tradicionalizmus az elbeszélésben metaszintre kerül a vallás, etnikum és kultúra közös keretében. A jelek szerint ez azoknak az asszonyoknak a „sorsa”, akik az európai társadalmak alacsonyabb osztályaiból

származnak, és a migráció után is e csoportokban maradnak. Tehát a minta migrációs csoport és migrációs tér szerint nem általánosítható, mint azt a közéleti diskurzusok tévesen és pontatlanul sugallják.

Az önmegjelenítés fenti tradicionális sémáit meg kell különböztetni az átmenetileg tradicionális szerepet betöltő nőktől, akik csak a migráció során felmerülő hatalmas „költségek” (értsd nehézségek, lemondások) miatt kerülnek átmenetileg ilyen passzív helyzetbe. Ebben a (főképp a volt Szovjetunió területéről származó és főképp az új bevándorlási célszágok irányába tartó bevándorlóknál megfigyelhető) folyamatban kulcsszerepet játszik a személyes tér átalakulása. Sokaknak sikerül kitörni ezekből a sémákból, de fontos látnunk, hogy sokan úgy érzik: reménytelenül megrekedtek ezekben. Példa:

„Számomra fontos, hogy nőnek érezhessem magam. Azt akarom, hogy egy étteremben a férfi fizessen, hogy ajándékokat kapjak, de ugyanakkor tudjam, hogy csak magamra számíthatok, vagyis, hogy dolgozzak. Amikor megérkeztem, ez még zavart is. Ez a horvát ember valahogy nem értette meg, miért akarózik nekem dolgozni, szem előtt lenni, emberekkel érintkezni. És észrevettem, hogy minden otthon töltött nappal veszítettem a fényemből. Az a helyzet, hogy amikor ezzel a férfivel éltem, akihez idejöttem, - a horvátal -- horvátul is meg kellett tanulnom, hogy beszéljünk, lényegében, hogy megértsem. Az első időkben nagyon szűk körben tudtam csak magyarul beszélgetni, vagyis a nullával volt egyenlő. Csak a boltokban történt ilyen, ahhoz pedig, hogy valaki fejlesztesse a magyar nyelvtudását, ahhoz, az kell, hogy legyen ez iránt érdeklődése, hogy beszélgethessen. Lényegében az üzleteket jártam, és tudtam, hogy minden eladónak érdeke, hogy a vevő valamit vásároljon, és ha akar, ha nem, beszélget vele. Ezen az egyetlen módon tudtam fejleszteni a saját magyar nyelvtudásomat. De ezek apró lépések – nem jártak eredménnyel. Majd beiratkoztam egy nyelviskolába, úgy kilenc hónapig tanultam ott, megint csak nem társalogtam, csak a nyelvtan volt, az információs alapom már megvolt, fejleszteni kellett. Az iskola után megint csak nem volt módomból beszélgetni. Akkor kezdtem el ezen a nyelven beszélni, amikor teljesen belemerülhettem a magyar közösségbe. Vagyis akkor erősödött a nyelvtudásom, amikor elváltam a horvátától, és magyar partnerem lett. (...) Otthon volt egy lakásom, azt eladtam, és mert bolond voltam, ideutaztam, és azt mondtam: 'Legyen minden közös, nekem erre a pénzre nincs szükségem'. És ez gondot okozott, mert aztán nem tudtam olyan gyorsan szabadulni tőle, mert valahová mennem kellett. Hisz egyszerűen odaadtam neki a pénzt. És amikor voltak nálunk amolyan perlekedések, mint minden családban, és meg akartam őrizni a női méltóságomat: „Elhagylak!”. Nem tartott vissza, mert tisztában volt vele, hogy sehová sem megyek, nincs hová mennem. Ez a mozzanat megértette velem, hogy valamiképpen el kell vennem a saját pénzemet, hogy legalább valamiféle kis lakást vehessek itt magamnak, vagy befektessem egy üzletbe. No, és amikor beláttam, hogy ezzel az emberrel nincs közös jövőm, el akartam menni. Tudtam, hogy úgy kell távoznom, hogy magamhoz veszem a pénzemet. Addigra ő már nem tekintette úgy, mintha bármivel is tartozna nekem. Úgy vette, hogy a pénzt feléltük, és kész. Hát így. De én lényegében úgy gondoltam, hogy ha nekünk együtt nem jött össze, akkor vissza kell kapjam a pénzemet. Szerencsém, szerencsém volt. Sokan állították.”

Ez utóbbi átmeneti státus azonban már átvezet, illetve részben meg is mutat egy hasonlóan ambivalens élettörténeti sémát, melyben a házasság maga válik az emancipációs stratégia részévé.

3. típus: Emancipáció migráció és házasság révén

Egyes esetekben a migráció a helyi házassági piacon jelentkező problémára adott reakció. Némely küldő társadalomban (Ukrajna, Oroszország) valóságos hagyománya van annak, hogy a nők tudatosan külföldi férjket keresnek, és erre egész stratégiát építenek. A helyzetet egy Magyarországon élő ukrán nő kiszólásával érzékeltetjük: „közismert tény, hogy az ukrán fér-

fiak lassacskán kihalnak, mint a mamut”. Ez az aktív férjkeresés nagy valószínűséggel egy individualista típusú, társadalmi nemhez kötött stratégia (és mint ilyen, nagyon közel áll az alább elemzett stratégiához), amennyiben a migráns nő nem tradicionális reakciót ad a helyi házassági piac problémáira és a társadalmi szokásokra. A külföldivel kötött házasságot arra használja, hogy egyéni igényei és ideáljai teljesüljenek. E mögött meghúzódhat egy olyan elképzelés is – a kelet-nyugat diskurzus részeként –, amely szerint a nyugati férfiak liberálisak, kozmopoliták és természetesen gazdagok (Melegh 2006. 127–183). Ezen ideálok néme-lyike összeomolhat a migráció során, s ez sajátos, paradox küzdelmet eredményez vándoraink számára.

A. M-ben született, szülei mindketten mérnökök voltak. A szülők nem sokkal később elváltak, A.-t az anyja nevelte. Az apa újra családot alapított, de most ismét külön él a társától. A. elvégezte iskoláit, majd a vasúti egyetemen informatikus mérnöki képzést szerzett. M-ben dolgozott és levelezés útján megismerkedett egy finn férfival. 1992-ben a férfi meglátogatta, később össze is házasodtak. 1993-ban A. otthagya a munkáját M-ben és Finnországba költözött a férfi feleségeként. Egy kisvárosban éltek Kelet-Finnországban. Az asszony nyelvtanfolyamra járt, majd munkát vállalt egy cégnél, amely rönkszállítással foglalkozott Oroszország és Finnország között. Fél évig dolgozott itt. A cég csődbe ment, A. pedig úgy döntött, hogy tovább tanul. Kereskedelmi titkári képzést szerzett, fél évig könyvelőként dolgozott. Ekkor újra tanulni kezdett, most idegenforgalmi területen szerzett két bizonyítványt. Ezt követően egy szállodában dolgozott, tolmácsképzőbe járt, és saját idegenforgalmi vállalatot alapított. Később a céget eladta, mert az nem volt sikeres az oroszországi gazdasági nehézségek miatt.

2003-ban elvált a férjétől és K-ba költözött. K-ban nem talált könnyen munkát. Különböző képzésekre járt és átmeneti munkát vállalt egy ifjúsági szervezetben, stb., de jelenleg is munkanélküli.

4. típus: A jólét

Még azok a nők is, akik a jólétet tekintik kivándorlásuk fő mozgatójának, úgy rekonstruálják életük történetét, hogy a családjuk (így a férjük és gyermekeik) jóléte lebegett a szemük előtt. Így a jólét vezérelte kivándorlás, mint egyéni stratégia a jelek szerint a női migránsok körében nehezen vállalható indok a migrációra. Ez különösen élesen jelenik meg azon Kínából Magyarországra érkezett nők esetében, akik sok áldozatot hoznak azért, hogy gyermekeiket taníthatassák. Paradox módon ez néha azzal jár, hogy egy időre el kell távolodniuk a gyerektől a megkapaszkodás idejére. Ezt példázza egy kínai interjú alábbi életrajzi elemzése:

A migráció során nem sikerül elérniük Nyugat-Európát, ezért a magyarországi kínai migráció első hullámába kerülnek. X. élettörténete különbözik a többiektől abban, hogy nincsenek kereskedelmi kapcsolatai. Albérletbe kerülnek, szélsőséges diszkriminációt kell elszenvedniük a magyar hatóságok részéről. Ugyanakkor az is tudható, hogy ez az időszak volt Magyarországon az eredeti tőkefelhalmozás időszaka, és a kínai bevándorlók tőkét kovácsolnak bizonyos társadalmi és piaci hézagok betöltéséből. Ez a periódus az élettörténet tükrében, mint rendőrség általi zaklatás jelenik meg. X újabb fordulóponthoz érkezik. Férjével együtt céget alapít, majd házat vásárol. Úgy tűnik, megtelepszene, és helyzetük rendeződik. Ez lehetővé teszi, hogy felnőtt gyermeküket Magyarországra hozassák, és egy idő után újabb migrációs úton indítsák el. Három évet töltenek együtt, majd minden erejüket összeszedve igyekeznek a helyzetüket konszolidálni. Életük következő fordulópontja, amikor gyermeküket az USA-ba küldik továbbtanulni. Úgy tűnik, a fiú valósítja meg az eredeti álmokat.

A családért való aggodalom világlik ki annak a Németországba bevándorolt ukrán nőnek az életrajzából is, aki egy német férfihoz ment feleségül:

P. eredetileg az ukrainai V-ből származik. Katonatiszt lánya lévén szüleivel és húgával együtt sokat költözött egyik helyről a másikra. Húsz évesen ment férjhez és bár nem készült gyermeket vállalni, hamarosan született egy lánya. Amikor a kislány két és fél éves volt, P. elvált első férjétől és hazaköltözött a szüleihez – velük, valamint húgával és gyermekével élt egy tanyán, amit a szülők épp akkoriban vásároltak. Próbált munkát vállalni, de a kislánya nem érezte jól magát az óvodában, ezért abbahagyta a munkát, hogy a lánya mellett maradhasson. A barátnője egy német férfihoz ment feleségül, akivel egy nyaralás alatt ismerkedett meg, és megkérdezte a válaszdót, ő is szeretne-e megismerkedni egy német férfival. A barátnője kieszközölte neki egy találkozót, P. beleszeretett a férfiba, és '96 nyarán Ukrajnában összeházasodtak. Eredetileg éppen arra készült, hogy álmaikat megvalósítva munkát vállaljon a hadseregben, de lemondott erről a tervről, amikor a leendő férje megkérte a kezét. Fél évbe telt, hogy megkapja a vízumot, s a készülődés időszakát valóságos agyrémként festi le. Mind a német, mind az ukrán nagykövetség kegyetlenül bánt vele, úgy kezelték, mint valami koldust. Az iratok elintézése költséges és időt rabló folyamat volt. A kivándorlásra vonatkozó terveit korábban nem osztotta meg másokkal, ezért a családja igencsak meglepődött, amikor bejelentette nekik, mire készül. Ennek ellenére az egész családja lelkesen támogatta, amiben bízott is, hiszen a szülei maguk nevelték önállóságra, talpraesettségre. Március elején érkezett Németországba – anyja elkísérte a válaszdót és leányát C-ig – innen a férje vitte tovább autóval. Késő este érkeztek N-be, és az egyik barátjuknál ünnepi vacsorával fogadták őket. A következő napot P. a férje két szobás lakásában töltötte, amíg a férfi odavolt a munkahelyén. Azonnal beállt a háziasszony szerepébe és elkezdte kitakarítani és átszervezni a háztartást. A férj ezt megdöbbenéssel fogadta, de az asszony elmagyarázta, hogy kénytelen volt valamivel lefoglalni magát. Az ezt követő napokban tökéletesen irányítása alá vonta a háztartást. Mivel egyáltalán nem tudott németül, az első néhány hétben félt kimenni az utcára, vagy vendéget fogadni. A férje egy sajátos német nyelvhasználattal fordult hozzá, mintha egy gyerekhez beszélne, s ez az asszonyt kínosan érintette mások előtt. Az idő múltával megtanult németül, pusztán abból, hogy a férjével és más ismerősökkel beszélt. A lánya, aki a bevándorlás idején öt éves volt, nagyon gyorsan megtanult németül, s amikor fél évvel később megkezdte az általános iskolát, már nem vették észre rajta, hogy külföldi. P. egy évvel bevándorlása után részmunkaidőben állást vállalt egy szupermarketben pénztárosként. Ezt a munkát nagyon élvezte, mert egyre bátrabban használta a nyelvet. Egy rövid ideig nem volt munkája, majd egy fotólaboratóriumban vállalt szintén részmunkaidős állást. Ezt is élvezte, mégis abbahagyta a munkát, mert úgy érezte, elhanyagolja anyai és háziasszonyi kötelességeit. Jelenleg természetgyógyászattal kapcsolatos képzésre készül, mivel a lánya már tizenöt éves és kevésbé veszi igénybe, mint korábban. Csalódottan vette tudomásul, hogy az Ukrajnában szerzett képesítését Németországban nem akkreditálják. A húga ma már szintén N-ben lakik – jelenlegi férjével akkor ismerkedett meg, amikor a válaszdót meglátogatta. A válaszdó hangsúlyozza, hogy ezt a házasságot nem ő hozta össze – a húga és a férj egyszerűen egymásba szerettek, akárcsak annak idején ő és a férje. A húga most mindössze tizenöt percnnyire lakik tőle. Máig is legalább évente egyszer meglátogatja Ukrajnában élő családját és van egy barátnője is, akivel telefonon szokott beszélni. Németországi baráti körében több a német illetve a vegyes házaspár, mint az oroszok vagy ukránok. Meg van győződve róla, hogy vegyes pár tagjaként könnyebb integrálódni egy idegen társadalomba. A férje a nevére vette a lányát, és állampolgárságért is szeretne folyamodni, mert úgy döntött, hogy végleg Németországban marad. Az állampolgárság kérelmezésére azonban nehezen szánja rá magát, a nagykövetségekkel kapcsolatos rossz tapasztalatai miatt.

V.1.3.2. Individualista, karrierorientált stratégia

Ez a fajta tapasztalat minden migrációs viszonyban és térben előfordul, de minden esetben az életrajzok kevésbé jelentős elemét adja. Az individualista, nemtől függő stratégiák szorosan összekapcsolódnak azokkal az életrajzi sémákkal, ahol a fő elem a társadalmi státusz és az iskolai végzettség emelése. Igen világosan elkülönülő csoportot alkotnak a volt szovjet területekről au-

pairként érkező fiatalok. Konkrét terveik vannak: folytatni akarják a tanulmányaikat és valószínűleg abban is reménykednek, hogy megfelelő párt találnak, de nem háztartásbeliként.

Q. 1964-ben született egy kelet-ukrajnai nagyvárosban, jól szituált családban. Anyja bányamérnök volt, apja gimnáziumigazgató és a kommunista párt tagja. A család jólétben élt, évente több tengerparti nyaralásra is telt a pénzükből, bőségesen és változatosan étkeztek és ruházkodtak – nem érezték meg a kommunista idők szűkösségét. Ezzel együtt a tudást, a műveltséget is igen nagyra becsülték és a gyermekeket arra ösztönözték, hogy tanuljanak és olvassanak.

A családban két gyermek volt. Q. gyógyszerészetet tanult az egyetemen, MA fokozatot szerzett, ugyanakkor pedig menedzsmentet is, ebből BA diplomát. A fivére műszaki egyetemre járt, ma Ukrajnában lakik. Bár a családban nagyon féltették a lányt, az egyetem elvégzése után Q. elköltözött otthonról L-be, ahol számos gyógyszertárban dolgozott. Szeretett utazni, és tudván, hogy számos kortársa és barátja elment Ukrajnából és máshol keresett munkát és megélhetést, úgy döntött, Marokkóba utazik. Turistaként utazott oda, de megérkezése után úgy döntött, ott marad és munkát vállal egy patikában. Nyolc hónapot töltött Marokkóban. Ezt követően hazatért Ukrajnába, ahol ismét több patikában dolgozott egymás után és sokat utazott.

Ukrajnában rosszabbodott a gazdasági helyzet. Ekkoriban történt, hogy Q. meglátogatta egy barátját Csehországban és miután sok más európai országot is felkeresett, úgy döntött, hogy Csehországba megy hosszabb időre, és ott munkát vállal. Először turista vízummal érkezett Csehországba. Elkezdett csehül tanulni és kereste a lehetőséget, hogy az egészségügyben elhelyezkedjen. Megtudta, hogy ez csak akkor lehetséges, ha állandó ott-tartózkodásra rendezkedik be, ezért megfogadta egy barátja tanácsát és kereskedelmi igazolványt szerzett kozmetikai cikkek árusítására. A kereskedés nem hozta meg a várt sikert, ezért azt fontolgatta, hogy maga mögött hagyja Csehországot és hazautazik Ukrajnába.

Ekkor azonban az egyik barátja megkérte a kezét, ő pedig hozzáment, remélve, hogy a kapcsolat tartósnak bizonyul. A házasság révén állandó letelepedési engedélyre tett szert, de nem talált munkát a lakóhelyén. A férjével nem működött jól a kapcsolat, ezért Q. úgy döntött, Prágába költözik. Itt hamarosan labortechnikusi munkát talált egy magángyógyszertárban. Jelenleg is ott dolgozik és egyedül él Prágában.

Mindent egybevetve láthatjuk, hogy a bevándorló nők, amikor az önéletrajzi elbeszélésük során a mozgásukat indokolják, legtöbbször a családra hivatkoznak, a vándorlás „a” család, vagy egy új család megteremtését eredményezi. Ennek a vezérsémának különféle típusai fordulnak elő, de valamennyi a tradicionális versus emancipált női szerep körül forog annak individualista versus kollektív dimenziója mentén, akkor is, ha ez sohasem valamiféle mechanikus formában történik.

Azt is láthatjuk, hogy a különféle migrációs helyek milyen fontos szerepet játszanak, különösen a hagyománykövetés különféle csapdahelyzetei és a család vagy házasság révén történő emancipáció tekintetében. Az előbbi esetben a bevándorló nő köré óriási falak épülnek, főképp Németországban és Ausztriában, amikor „feleségként” próbál beilleszkedni az adott társadalomba, vagy amikor az új befogadó országokban a migrációs helyzet nehézsége idéz elő átmeneti „tradicionális” státust. Ugyancsak világos az olyan nők csapdahelyzete, akik vergődnek az emancipáció iránti vágy és igény, illetve azon magányos, elszigetelt állapot között, amelyben végül magukat találják. Ez utóbbi biográfiai mintázat szomorúan példázza az egykori szovjet területről érkező nők meghíúsuló álmait. Ebben az értelemben mindkét csapda nagyon világosan mutatja a nemek szerint tagolt migrációs tér feszültségeit. A migránsok egyedi és jellemzően női élettörténeti perspektívából mutatják be a bevándorlási teret.

V.1.4. A migráció következményei

V.1.4.1. A migrációt követő státusz

A vándorlás eredménye rendkívül fontos kérdés volt számunkra, hiszen igen sokat elárul migráns nőink helyzetéből. A kérdés a fogadó országok diskurzusaiban is kiemelt jelentőségű, hiszen ezek a migráció során lezajló alkalmazkodást teszik a leggyakrabban a befogadás feltételévé. Fontos eredménye volt a FEMAGE kutatásnak, hogy a kérdőíves vizsgálatok segítségével sikerült megmutatni, mennyire erős az elvárás, hogy a bevándorlók tanulják meg az adott nyelvet és sajátítsák el az ottani szokásokat. A vizsgált országokban a válaszadók több mint 80 százaléka így gondolkodik, és jelentős alkalmazkodást vár el a bevándorlótól, miközben politikai jogokat nem kíván adni és öt éves sikertelen integráció után az országon kívül szeretné látni a bevándorlókat. Ezért különlegesen fontos elemzési kérdés, hogy maguk a migránsok hogyan látják vándorlásuk eredményét. Ugyancsak lényeges szempont lehet, hogy mennyire tartják sikeresnek státuszuk szempontjából a migrációt abban a történelmi pillanatban, amikor a határok megnyílása, az EU bővülése és a globalizáció következtében jelentősen átalakultak a migrációs terek és a migráció a társadalmi felemelkedés valóságos lehetőségévé vált.

Az életút során a társadalmi helyzet megváltozását nemcsak a szokványos módon, de a személyes tér elvesztéseként, átalakulásaként és újbóli kialakításaként is tudnunk kell értékelni. Az új társadalmi státusz megszerzésében ugyanis kulcsszerepet játszik az életút korábbi szakaszában felhalmozott szakmai tudás és képzettség, amelynek érvényesítése a konkrét migrációs tértől függ. Tehát a vándorlás során megfigyelhető marginalizálódás, stabilitás vagy siker a küldő, a fogadó társadalmi tér, intézmények és a vándorló között zajló komplex kölcsönhatás eredménye.

V.1.4.1.1. Státusz visszaszerzése versus pályatörés

A megkérdezettek eltérnek egymástól abban, hogy a vándorlást sikernek vagy kudarcnak tartják, netán egy olyan folyamatként fogják fel, amelynek során nehezen ugyan, de visszaszereztek eredeti státuszukat. A migrációs eredmények értékelésében nem mutatkoznak markáns különbségek sem a kibocsátó, sem a befogadó migrációs terek szerint.

A megkérdezett nők többsége olyan élettörténetet prezentált nekünk, amelyben megtartotta státuszát, de azt is fontos látni, e státuszt egy ideiglenes „szakmavesztés” után tudta csak általában visszaszerezni. Más szavakkal a „szakmavesztés”, a képzettségen aluli foglalkoztatás általános tapasztalat a harmadik országokból érkezők esetében. Ezeket a tapasztalatokat leginkább valamiféle vákuumhelyzetként tudjuk leírni.

1. típus: Társadalmi és gazdasági vákuum

Amennyiben a bevándorló nők nem találnak alkalmat arra, hogy a helyi munkaerőpiacon megvegyék lábukat, és a munka és a társadalmi kapcsolatok terén hosszabb időre légüres térbe

kerülnek, társadalmi és gazdasági vákuumról beszélhetünk. Például egy korábban ügyvédként tevékenykedő, Finnországba emigrált koszovói asszony depresszióssá vált attól, hogy hiába keresett hosszú ideig munkát, folyékony finn nyelvtudás mellett sem kapott:

Q városi négygyermekes középosztályi családba született 1958-ban. Édesapja a kereskedelmi szektorban dolgozott és vállalkozása volt, miközben édesanyja könyvelőként dolgozott. Q ügyvédnek tanult és körülbelül 15 évig gyakorolta szakmáját. Hozzáment egy zenészhez és két gyermekük született. A politikai helyzet az országban erősen megromlott és édesanyja azt tanácsolta neki és fiútestvérének, hogy vigyék ki családjukat az országból. Finnországba menekülteként érkeztek 1992-ben. H településre kerültek Kelet-Finnországban. Nehéz időszak volt, amíg egy zsúfolt menekültközpontban éltek, de amint megkapták saját lakásukat egy faluban, a helyzet sokkal könnyebbé vált. Harmadik gyermekük V-ben született.

1999-ben nagyvárosi övezetbe költöztek sok más koszovói albánhoz hasonlóan. Q Z-ben különböző képzéseken vett részt és alkalmi munkákat végzett. Most éppen segédként dolgozik, hogy két év múlva kereskedelmi tanácsos lehessen. Jelenleg gyermekeivel él együtt, míg elvált férje a közelben lakik barátnőjével.

Q története komoly küzdelmet mutat. Nehéz házassága volt és komoly gondokkal küzdött, hogy megoldja a menekült státuszából és a társadalmi lecsúszásból eredő problémákat. Élettörténetéből úgy tűnik, hogy Q, városi középosztályi környezetből érkezve aktív társadalmi, és gazdasági életet kívánt Finnországban is élni és ebben komoly kudarcok érték.

2. típus: Jogi vákuum

Az ilyen típusú biográfiákban egy olyan periódus figyelhető meg, amelyben a jogi helyzet bizonytalansága döntő tényezővé válik, és hosszú időre meghatározza az élettörténet alakulását. Ez általában összekapcsolódik a szakmavesztéssel is, hiszen a vándorló nem képes „áttelepíteni” képzettségét és saját tudását. Más szavakkal a biztonság hiánya és a kitörési kísérletek jellemzik ezt a helyzetet. A migráns asszonyokat gyakran éri diszkrimináció is.

Egyértelműen vákuumhelyzetbe került például az a Magyarországra bevándorolt kínai nő is, aki több országban is meg kellett küzdenie a bürokráciával, és a munka mellett még kis-korú gyermekét is gondoznia kellett:

Y anyja han nemzetiségű, középiskolát végzett és egy vegyipari cég ügyvezetője. Apja is han nemzetiségű, szintén középiskolai végzettséggel, katonatisztként dolgozott és állami vezető káderré lett. Y öccse Olaszországba menekült mérnökként, majd 1992-ben áttelepült Kanadába. Nővére Magyarországon él. Férje G-ben született, szintén han nemzetiségű, középiskolát végzett, cégvezető.

Y 1956-ban született, Apját üldözik a kulturális forradalom alatt. Ő maga egyetemi végzettséget szerz. 1986-ban lánya születik I tartományban, A városban. 1989-ben állami hivatalnokként dolgozik. Még Kínában elválík a férjétől. Jó munkakörülmények között dolgozik, de a volt férje zaklatja.

1991. október végén érkezik Magyarországra a lányával. Egy hónapig vízummentességet élveznek, majd illegálisan maradnak. El akart utazni Olaszországba, ahol akkoriban még a fivére élt. Beviszik a rendőrségre, azt mondja, már benn vannak az iratai az olasz nagykövetségen. Egy hét tartózkodási időt kap. Ez alatt megkapja a vízumot és elrepül Olaszországba. Ott fizikai munkát végez egyszerre két munkahelyen, egy vendéglőben és vándorárusként. Nővére eközben elhagyja Magyarországot és hazamegy Kínába.

Egy hónapot kap tartózkodásra, céget kell alapítania, melyet barátai segítségével meg is tesz. Ki akarják utasítani, állandó sorbaállás az élete, hetente kell megújítania engedélyét. Felvesz egy romániai alkalmazottat.

F ügyvédnö segít a papírok beszerzésében. 1994 augusztusában ideiglenes tartózkodási engedélyt kap. Magyarországon kétszer kirabolják és megverik. Az első eset 1994—ben történik: autóval követik és kirabolják, elveszik a táskáját a papírokkal. Másnap megkerülnek a papírok. A lánya ekkor óvo-

dás és itt Petrának nevezik. Ki akar vándorolni az USA-ba. 1995-ben újból megverik, elveszik a táskáját. Templomba kezd járni. 1996-ban állandó letelepedési engedélyt kér, immár saját lakással és céggel a háta mögött. Az engedélyt hamar megkapja. Ekkor megy először haza. Lánya jól rajzol és versenyeket nyer.

1997-től szállítat árut Kínából. A protestáns vallási közösségben talál férjet. Lánya bejut az egyetemre. Anyja a múlt évben halt meg. Apja még él. Kínai állampolgár, fia folyamodik magyar állampolgárságért.

3. típus: Nőként alávetett

Ezekben az esetekben a bevándorló nő a családon belüli és a társához való viszony perspektívájából kerül vesztes pozíciójába, mégpedig úgy, hogy az amúgy is nehéz vándorlási folyamatban társához képest még kevésbé tudja megőrizni eredeti képzettségét. Az alábbi interjúrészletek egy olyan, 1956-ban született orvosnő magyarországi szakmai vergődését mutatják be, aki gyerekei és férje miatt feláldozza saját karrierjét.

„(Sóhaj) Hát, mi a gyerekekkel érkeztünk ide. Én '91-ben jöttem át, november hónap volt, annak is úgy az eleje, a férjem júliusban érkezett. A férjem L-ben masszázst oktatott. A cége kérte, hogy no, jöjjön ide dolgozni. Akkortájt, '91-ben nagyon nehéz volt az anyagi helyzetünk. Két orvos, de -- Ukrajnában a keresetünk, el sem lehet mondani, milyen kevés, szinte semmit sem kaptunk, így ő szabadságra utazott egy kis pénzt keresni. Na persze, egy hónap alatt többet keresett, mint amennyit ott talán fél év alatt kapott. Ennyit keresett egy hónap alatt, és hozta a pénzt, és én otthon maradtam. Augusztusban újra elutazott. Akkor otthagya a munkahelyét, és ide jött dolgozni. Én pedig két gyerekkel ott maradtam dolgozni. Akkoriban kórházban dolgoztam, és az idő tájt persze nagyon nehéz volt a helyzetünk, két kisgyerekekkel, meg dolgozni is kellett, és éjszakánként ügyelni. Aztán meg '86-ban volt Csernobil -- súlyos volt a helyzet éppen a sugárzás miatt --- és-- az idősebbik gyerekem, a lányom 10 éves volt és felmerült a gyanú, hogy golyvája van, így amikor lehetőségünk nyílt kiutazni valahová, azonnal beleegyedtünk, hogy legalább kimozduljunk egy kicsit a gyerekekkel -- ebből a sugárzással teli zónából, és végül -- szóval augusztusban utazott ki. Én még dolgoztam egy évig. Egyedül nehéz volt ---két gyerekkel. Így jöttünk aztán át. (...) Ekkor tehát -- a férjem nekilátott, hogy-- elfogadtassa a diplomáját. Az ő szakterülete az endokrinológia. T-ben sikerült -- ez sikerült is neki. Én pedig dolgozni kezdtem, és mivel rossz volt a nyelvtudásom, persze otthon tanultam, jártam bizonyos kurzusokra, de ebből semmi hasznom sem volt. Általában ahhoz, hogy hogyan menjünk színházba, hogy a városban közlekedjünk, ilyesmiket tanítanak ezeken a tanfolyamokon, és kész. Szóval elhelyezkedtem a C kórházban, ahová felvettek, de mint 'segítő ápolónő' (magyarul mondja). Mivel, persze -- valahol állást kellett vállalnom, és semmi másához nem értek. Persze ott is minden nap stressz ért (nevet) a nyelv miatt, de a feltételek nagyon jók voltak. Folyamatosan dolgozhattam, nem is vettem meg semmilyen munkát. Persze a szívem mélyén valahol ott szorongtak az ambícióim, hiszen úgy jöttem el --- Kijevből, hogy már a gyermekébszet vezetője voltam. Jó állásom volt--- de úgy alakult az élet, hogy valamit dolgoznom kellett. Hát -- tessék ---- 'segédápolónő' (magyarul mondja). Nem fogom részletezni, hogy ez pontosan mit is jelent, hogy orvosságot, vagy semmi egyebet sem adhattam, holott -- hát a főnővér is tartott tőlem. De később mindent -- nagyon jó volt, kezelhettem intravénásan, és mindent --- és általában a végén, még ha három és fél évet is dolgoztam ott, a végén, persze fizetésben semmi különbség, de bármit elvégezhettem, amit egy magasabb végzettségű nővér -- megtehetett. De nem is ez a lényeg, hanem amikor dolgozni kezdtem a munkám nagyon, fizikailag nagyon nehéz volt, nagyon nehéz, gyermekosztály, sebészet, ez nagyon nehéz volt. No, de beláttam, hogy valamit végeznem kell -- és -- munkát, és -- emellett a munka mellett hozzáláttam, hogy elfogadtassam a diplomámat.”

4. típus: Érzelmi vákuum

Ezekben az esetekben az elbeszélők úgy mutatják be magukat, hogy egy személyes vagy közösségi (pl. háborús) traumát követően kisiklik az életük. Gyakori ez az elbeszélésmód a menekültek, különösen a boszniai és a koszovói polgárháborús események miatt elmenekültek esetében. Ilyen az elbeszélés szerkezete például egy magasan képzett boszniai muszlim nőnél, aki a ki nem beszélt háborús események és hanyattatás után csak rövid időre képes alkalmasan maradni és végül anyagi gondok között, súlyos depresszióba esik. Önbemutatása a „szegény és beteg asszony” mintát követi.

Hasonló érzelmi összeomlás figyelhető meg az egyik, osztrák és lengyel gyökerekkel rendelkező asszony esetében, aki élettörténeti elbeszélése szerint második férjét követi Magyarországra. Férje természetgyógyászként tevékenykedett. Egy páciens halála miatt büntető-eljárás indult ellene, és részben ennek következtében férje korán meghalt. Z nem tudja ezt a traumát feldolgozni, emiatt egy rendkívül zaklatott, kriminalizált élettörténetet ad elő.

„Olyan hihetetlen pletykákat terjesztett, és nem is adta hozzá a nevét, amiért aztán bíróságra sem lehetett adni őt-- Szóval -- meghalt kórházban egy ember, egy nagyon idős ember, aki két alkalommal járt a férjemnél, no--- ezt követően aztán el is utaztunk onnan, senkivel sem akarván összeütközésbe kerülni, akit a továbbiakban meghív, senkivel, vele magával sem -- szóval -- elutaztunk. Itt, Budapesten a barátaink találtak nekünk egy házat, amit kibérelhettünk. Minden rendben volt, részben folytattuk a munkánkat, de leginkább a kárpátaljai házunk eladásával foglalkoztunk. Mert ott volt a mi házunk, minden vagyonunkkal együtt. Ott próbálkoztunk az eladással -- no-- és kb. félév múlva, de lehet, hogy talán egy év is volt, kiderült, hogy a barátaink nem olvasták --

Kérdező: Aha.

Kiszáll hozzánk a rendőrség, kijönnek, és emberöléssel vádolják a férjemet.

K.: Ó-ó-ó.

Nekünk meg éppen, pont ezen az éjszakán kellett volna visszautaznunk --- táviratot kaptunk az apám haláláról -- no - és ez tehát, éjjel történt, másnap reggel pedig jött a rendőrség - egyik stressz a másik után, érted -- szörnyű volt, na- és ellene mindenféle ügyvéd nélkül, minden nélkül eljárást indítanak-- Igen! Mutatnak egy határozatot, ő teljesen elámult, képzelheted, milyen lehet, hiszen ő orvos, igen, ő orvos, érted? Ez börtön-, ez börtön-, ha rákenik a gyilkosságot, ez börtönbüntetéssel jár, és még közlik is velünk, hogy mint kiderült, országos körözés van kiadva ellenünk. És mindenféle ügyvéd nélkül, minden nélkül kihallgatásnak vetnek alá bennünket, no... szóval aztán úgy másfél éven át zajlott a bírósági tárgyalás. Teret engedtek mindenféle, mindenféle hihetetlen történetnek.

K.: Á-á!

Nem, nem! Ostoba, teljesen ostoba, ilyen adatokat rángattak elő, és a bíróság ezeket vizsgálta, míg végül a 'T alapítvány' (magyarul mondja) főorvosa nem értesült erről, és akkor eljött és elmondta a magáét. Érted? Egészen addig be sem idézték, nem. Hát így. És csak a főorvosa jött el, hogy őszintén elmondja, mi történt ott, és mi még csak nem is kértük a segítségét, mivel lelkileg annyira nem voltunk felkészültek rá, hogy ez az ügy esetleg nem tisztázódik. És ez másfél éven át tartott, ezalatt a férjem egyszer szívinfarktust kapott, ezalatt anyagilag tönkrementünk, mivelhogy nem dolgozhattunk, nem végezhattuk a munkánkat, a ház eladás is elakadt, nem tudtuk mi, hogyan végződik. Vagyis miről is van itt szó? Arról, hogy bármelyik ember, úgy látszik, tetszés szerint bármit mondhat a másik emberről, és bíróságra viszik az ügyet, és bírósági eljárást indítanak ellene --- ez teljesen megdöbbentő volt számunkra, mert maga a munkaadónk, akinél megvolt minden diplománk másolata, jelentette ki, hogy 'sarlatánok, diploma nélkül' ---

K.: Hm.

És mindez csak azért, mert nem jutott akkora összeghez, amelyet elvárt, mert az idő tájt nagyon divatosak voltak ezek a csalások --- a parafenoménokkal, és hasonlókkal, no --- De nem számított

arra, hogy egy orvossal van dolga --- Na szóval, tovább. Szóval egy orvos két évig egyáltalán nem dolgozhatott sem az állam, sem a maga javára. Nekem sem volt semmi lehetőségem --- hát így történt ennek az eljárásnak köszönhetően. Ez az ember, mármint a férjem, a diplomázott orvos, és tényleg egy isten áldotta tehetség, és érted, 42 évesen meghal.”

A fenti pályatörésről és a kisodródásról tanúskodó esetek azt mutatják, hogy az időleges vagy ideiglenes státuszvesztés mélyen beleágyazódik más folyamatokba, főképp a család migráció során lezajló átalakulásába vagy éppen annak menedzselésébe. Ezek a biográfiai minták éles ellentétben állnak a „sikertörténetekkel”, amelyek szintén különböző típusokra oszthatóak.

V.1.4.1.2. Siker

Siker alatt – módszerünkéből adódóan – természetesen nem csak azt értjük, amit elbeszélőink annak tekintenek, hanem azt is, ami az interpretáció során sikeres élettörténeti epizódnak vagy pályának értékelünk. Így előfordulhat, hogy maga az élettörténet sikerekről tanúskodik, miközben az elbeszélő azokat kudarcként meséli el. Most tehát azokat az élettörténeti mintákat tekintjük át, melyek valamiféle szakmai vagy társadalmi státusbeli előrelépésről tanúskodnak. Fontos megállapítani, hogy a sikerről tanúskodó biográfiák minden egyes migrációs térben előfordultak, ez alól egyedül az Észtsországban élő oroszok képeznek kivételt.

1. típus: Sikeres fiatal egyedülállók

Ezen esetekben az figyelhető meg, hogy az általában fiatal korban érkező bevándorlók tudatosan egyedülálló státuszt választanak és a tanulás és munkaszerzés idejére felfüggesztik vagy jelentősen elhalasztják a családalapítást, annak ellenére is, hogy általában komolyabb háttérrel is maguk mögött tudhatnak az intézmények (iskolák, munkahelyek) vagy éppen a szülői család révén. Ez a minta a migrációs folyamatokon túlmenően jól beleilleszthető a családi élet nemzetközi átalakulásába (Jayokodi et al. 2008; Spéder 2006; Courbage 2007), hiszen egész Európában rohamosan tolódik ki a gyerekvállalási és a házassági kor, és egyre gyakrabban beszélhetünk tudatos egyedülálló életformáról, amely életforma és lehetőség úgy tűnik, a migránsok körében is teret hódít. Meg kell jegyeznünk persze, hogy a migráció és a demográfiai viselkedés igen komplex módon kapcsolódik össze. Ez a folyamat eltérő módon alakulhat különböző migrációs terekben (Kulu–Milewski 2007; Trilla et al. 2008).

Ezt a mintát találtuk azon esetekben, mikor például igen gazdag ukrán szülők taníttatni küldték gyermeküket, vagy éppen annak a rendkívül emancipált romániai fiatal nőnek az esetében, aki feladta otthoni pályáját és visszahagyta párját, hogy újabb szakokat végezzen el Prágában, majd ott magas presztízsű állásra tegyen szert.

Ugyanígy sikeres életpályáról, sőt, elbeszélőnk szerint „boldogságról” beszélhetünk abban az esetben, amikor egy kínai lány a már korábban kivándorolt szüleit követte Magyarországra, majd beiratkozott a Közgazdasági Egyetemre és egy nemzetközileg is érvényesíthető karrier építésébe kezdett. Az interjú során így mesél:

„Miután idejöttem, az első évben angolt tanultam, ott egy évig voltam, utána egyetemre készültem, három évet végeztem eddig, még egy év, és diplomázom. A Közgazdasági Egyetemre járok, annak a Nemzetközi Tanulmányok Központjában tanulok, ez egy nemzetközi képzési központ. Mindenféle országból vannak diákok, nemcsak magyarokkal érintkezem, a tanárokkal is, diplomaták is vannak. Magyarok is sokan tanulnak ott, meg diplomaták. Együtt tanultunk, nagyon jól érezzük magunkat. Eltérő kultúrákból jöttünk, és így megismerhetünk különféle nemzeteket, a gondolkodásukat. Az órákon is nagyon oldott a hangulat, nagyon vidáman telnek. Mindenféle programokat is szerveznek. Például a szünetben külföldre utazunk, az iskola megszervez mindent. Szóval jelenleg meglehetősen boldognak érzem magam. Most a családomról beszélnék. A szüleim mindketten itt vannak, a piacon dolgoznak, én pedig általában a napközben az egyetemen vagyok, s mikor hazaérek, segítek nekik. Például segítek az üzletben, felügyelek, árut pakolok, átvállalok egy kicsit a terheikből. Van, amikor hazaérve együtt főzünk, anyám főként - szóval ő a főszakács, én pedig a kuktá. Ő főz, én pedig felvágom a zöldségeket. Például megbeszéljük, hogy ma este ezt és ezt eszünk, én megveszem a hozzávalókat és előkészítem, ő pedig csak főz, és egykettőre kész a kaja. A főzés így 10–15 percig tart, ezt ő csinálja. Tehát az előkészületeket mind én végzem. A pihenés- általában iskolában vagyok, szombaton vasárnap a csoporttársaimmal elmegyünk moziba, labdázunk, magyar barátaim is vannak, mindenki együtt, a külföldiek is jönnek, együtt szórakozunk, tényleg nagyon jó a hangulat. Aztán még dolgoztam is. Egy német-kínai vegyes vállalatnál, élelmiszert árulnak. Mivel hét közben óráim vannak, ezért szombaton-vasárnap dolgoztam, egy nap 8 órát, ugyanúgy, mint máshol, reggel kezdtem és estig dolgoztam.”

Ez az eset nagyon közel áll az alábbi globális vándor típushoz.

2. típus: Globális vándorok

A globális vándor multinacionális cégeknél keres állást, vagy tőlük függ, és migrációja, migrációsorozata is ezzel van összefüggésben. Ez a minta, amely már más interjú vizsgálatokban is előfordult a közép- és kelet-európai térségben (Kovács–Melegh 2001: 104–105; Melegh 2006: 155–59), nem túl gyakori a meginterjúvolt bevándorló nők körében. Mégis előfordul, főképp az új bevándorlási célországokban, valószínűleg azért, mert – mint azt már a terek tárgyalásánál megállapítottuk – az erős társadalmilag konstruált falak hiányában a mozgás könnyebbé válhatott, illetve a korábbi rendszer által gyakorolt kontroll megszűnése bizonyos csoportokban felerősítette a vándorlási törekvéseket.

Az alább összefoglalt esetet egy Romániából származó, Csehországban élő elbeszélőt mutat be, aki nemcsak menedzserként, hanem zenészként is sikeres. Ez utóbbi tudása is alkalmassá teszi a kultúrák közötti mozgásra.

K egyedüli gyermek és édesanyja már elég idős, míg édesapja már meghalt. Állást keresett egy nemzetközi cégnél Romániában, ami fordulópontnak bizonyult az életében. Ezt követően vándorolt először Csehországba, ahol az adott cég csehországi részlegének megalapításában segédkezett. Ezt követően visszatért Romániába, de újból ajánlatot kapott, hogy Csehországba költözzön. A migrációt teljes egészében a karrier motiválta és ez határozta meg csehországi integrációját is. Nem érzi szükségét annak, hogy megtanuljon csehül és nem tesz szert cseh barátokra. Mindeközben sikeres zongoraművészként is bemutatja magát, koncerteket ad. K magát elbeszélésében nagyon aktív, „férfiszerepben” jeleníti meg.

3. típus: Sikeres üzletasszonyok, szakmailag sikeres asszonyok

Ez a típus nagyon közel áll az előbbi kettőhöz, bár azok esetében voltak bizonyos speciális kívánalmak: a sikeres egyedülálló esetében a családi státusz, míg a globális vándorló esetében

a kötődés a multinacionális cégekhez. Jelen esetben olyan biográfiákról van szó, amelyekben a migráns kitartó munkája eredményeképp, továbbá képességeit és szakképzettségét hasznosítva az üzleti életben vagy a szakmai előrehaladásban láthatólag komoly sikereket ér el, vagy legalábbis csak ezeket adatozza. Példa:

T 1962-ben született, két idősebb testvére van. Nővére is orvos. T 24 évesen végez az egyetemen. 1990-ben 38 évesen, a Magyar-Kínai Baráti Társaság meghívására orvosként érkezik Magyarországra a K tartományi Kínai-orvoslás Akadémiáról. F dokornál dolgozik Budapesten. Kínai orvoslással foglalkozik és havi 300 dollárt keres. Fél napig rendelőben dolgozik fél napig kijár a betegekhez. Férje is orvos, csontbetegségeket gyógyít.

1991-ben jön utánuk a lányuk. Ő az Idegennyelvi Lektorátusra iratkozik be és tartózkodási engedélyt kap annak köszönhetően hogy az ELTE-re iratkozik be magyar szakra. Később a lánya a Külkereskedelmi Főiskolára jár, majd 1994-ben felveszik a Baltimore-i egyetemre, de azt végül nem kezdi el. T Férje Csehországban segít barátjának rendelőt alapítani. Két évig ott van.

T 1995-ben kezd magyarul tanulni. Eljön F dokortól. Saját rendelőt nyit a lakásán. Lánya kereskedő céget alapít dél-koreaiakkal. Később hozzámegy egy kínai férfihoz és a szülőkhöz költözik. Mindenki keresztény.

1997-ben visszavonják T működési engedélyét. Összefog egy kollegájával és levezgázik magyar természetgyógyászatból. 2002-ben tudományos egyesületet alapítanak. Most szerzik meg a PhD-fokozatot. T az allergia akupunktúrás kezelésén dolgozik. Édesanyja 2007-ben hal meg. Nyugdíjas korára haza akar menni.

Hasonló sikereket érnek el fordítók, kereskedők vagy éppen restaurátorok a fent elemzett migrációs terekben és így fontos ellenpéldái a pályatörést szenvedetteknek. Ugyancsak fontos észrevenni, hogy a biográfiák tanúsága szerint szinte mindegyik sikertörténet mögött megjelennek olyan nemzetközi, vagy határokon is átnyúló intézmények, társaságok, alapítványok vagy szervezetek, amelyek biztos háttérrel nyújtanak a kezdeti migrációs időszakban, jól jelezve az integráció társadalmi beágyazottságának szükségességét. Könnyen belátható, hogy ezek a migránsok már a kezdeti időben stabil kötődéseket tudnak kialakítani, és rendelkeznek „interkulturálisan” hasznosítható készségekkel. Ezért sokkal könnyebben vetik meg a lábukat, legalábbis biográfiájuk alapján. Ez a sajátos jelenség segíthet megérteni azt a paradoxont is, hogy bizonyos esetekben a menekültek sikeresebbek, mint sok más nem menekült vándortársuk.

4. típus: Sikeres menekültek

Igen sok menekült mutatja be magát biográfiájában sikeresnek, függetlenül attól, hogy egyénilag vagy csoportosan („menedékesként”) érkezik. Úgy tűnik, hogy mind a diskurzív támogatás (a menekült státusz erősen intézményesített és nemzetközileg legitimált), mind a menekülők köré szerveződő állami vagy civil intézményi hálók segítik a sikeres önbemutatót a menekültek körében. Ilyen eseteket találunk nagyobb számban Finnországban, Németországban és Ausztriában is.

A nagy fordulópontot az jelenti, amikor Q Ausztriába vándorol gyermekeivel 2000-ben. A család többi tagja a világ különböző államaiba vándorolt, de a kapcsolatot még tartják vele. Nem világos, hogy Q miért vándorolt el Boszniából. A háborúnak már vége volt, de talán továbbra is veszélyes maradt a környezet, vagy éppen pénzt akart keresni családja számára. T-ből elutazott Németországba, miután a családja egy része ott él. Az európai szabályozás alapján azonban visszaküldték

Ausztriába. Az első hetekben egy menekült táborban tartózkodott. Feltehető, hogy nagyon kényelmetlen volt az ott tartózkodás, és hogy sok erőfeszítést tett a távozás érdekében. Munkát szerzett és egy másik, a Caritas által szervezett menekülttáborba került át.

2001 körül összeköltözik egy osztrák férfival és nagyon gyorsan össze is házasodnak. Nincs információ az első férjről és arról sem, hogy elváltak-e. Lehet, hogy a tartózkodási engedély érdekében házasodott meg, de ez nem támasztható alá az interjú alapján. Röviddel utána szétköltözik, mert a férfit kábítószerrel való kereskedés miatt börtönbe zárják. A szétválás után Q egy másik, ámde igen drága lakásba költözik, ezért ezt hamarosan a Caritas segítségével olcsóbbra cseréli.

Röviddel Ausztriába érkezése után konyhai kisegítőként kezd dolgozni. Q. középfokú végzettséggel bír és így feltehető, hogy ez nem túl kedvező számára. Úgy tűnik azonban, hogy megszereti ezt a munkát és szakácsnak tanul. 2006-ban teszi le vizsgáit. A második férjjel csak ezen esemény után szakít és megpróbál egyedül boldogulni. Letelepszik Ausztriában, aktívvá válik és bizonyos sikereket is elkönnyelhet. Feltehető, hogy a bizonytalanságok ellenére maradni kíván és megszerzett végzettsége alapján megpróbál előrébb lépni.

Hasonló próbálkozásokat, menekült-biográfiákat találunk olyan kontextusokban is, amelyek esetében a háborús háttér hiánya, illetve az alternatív lehetőségek felmerülése nem teszi „szükségessé” a menekült önbemutatót. Így van ez olyan volt szovjet területekről érkező migránsok esetében, akik leginkább a szocializmus alatti üldöztetést adatozzák és arra építik életrajzukat még a kilencvenes évek eleji migrációjuk során is. Ilyen példákat találunk főképp a németországi mintában, ahol a zsidóként való szovjetunióbeli üldöztetés is előkerül.

Összefoglalóan azt láthatjuk, hogy a siker egyszerre több körülményre vezethető vissza, legyen akár szó menekültekről, globális cégek alkalmazottairól vagy tudatos karrierépítőkről. Visszafelé nézve a migránsok biográfiái a következő elemekről tesznek tanúbizonyságot:

- intézményi háttérük van szinte mindvégig a vándorlás során;
- bizonyos társadalmi osztályhoz tartozó készségeket is használni tudnak;
- rendelkeznek bizonyos, a migrációhoz köthető kapcsolathálókkal otthon és a vándorlás során is;
- hasznosítják, illetve emelik iskolai végzettségüket;
- alkalmazkodnak a felmerülő helyzetekhez;
- a kapcsolódó vándorlási diskurzusok jobban támogatják őket.

V.1.4.2. Integráció

A fenti szempontok már közvetlenül az integráció kérdését is feszegették, hiszen az integráció vagy annak hiánya mindenképp a vándorlás eredmény oldalán kell, hogy jelentkezzen. Már a vándorlás típusának, folyamatának, okának és következményeinek elemzésekor egészen egyértelműen látható, hogy a migráns élettörténetek igen „küzdelmesek” és fordulatosak. Arra is felfigyelhetünk, hogy migránsaink igen komoly terhekkel küszködnek és nagy költségekbe verik magukat, majd ezen akadályok között kell valahogy manőverezniük. Mindezek a sajátosságok már előrevetítik az integrációs folyamat nehézségeit.

Integráció alatt a biográfiák alapján azt értjük, hogy az elbeszélő mennyire is milyen módon hoz fel biográfiai tényeket a fogadó társadalomba való beágyazottságáról. Itt olyan

eseményekre, viszonyokra gondolunk, mint a kapcsolatháló, az egyéni és családi események, az otthonteremtés és mindenféle más kötődés (pl. vallási, egyházi). Fontos látnunk, hogy az alábbi elemzésben nemcsak az integrációs szintek és formák biográfiai típusait mutatjuk meg, hanem a bevándorlók szemszögéből kísérletet teszünk bizonyos integrációs csapdák azonosítására is.

V.1.4.2.1. Köztes helyzetben

Nem meglepő, hogy igen sok bevándorló köztes helyzetben mutatja be magát. Ez a minta mindegyik migrációs térben igen általános és általában azt mutatja, hogy elbeszélőnk ugyan már erős kapcsolatokkal rendelkezik a fogadó társadalom irányában, de kötődései más irányban is jelentősek maradtak, illetve vándor helyzete kitűnik biográfiai szinten. Elemzésünk során a köztes helyzet egyéni és kollektív változatát tudtuk azonosítani. A közösségi típust – amely egy általánosabb integrációs stratégia részének tűnik – neveztük el etnikai újjáébredésnek, illetve diaszpórának.

1. típus: Köztes helyzet egyéni szinten

Szociológiai szempontból igen különböző biográfiák esetében rajzolódik ki ez az integrációs minta. Általában gondok jelentkeznek a nyelv megtanulásában és igen gyakran függő helyzetben maradnak ezek a bevándorló nők. Ez a helyzet persze nagyban függ az érkezés folyamatától, illetve típusától. Ugyancsak fontos felfigyelni arra, hogy a vándorlás kezdeti szakaszában vákuumhelyzetről tanúskodnak a biográfiák és a köztes helyzet ekképp jön létre. Nagyon gyakran azonban állandósul is a köztesség jól alátámasztva azt a tételt, hogy a globalizáció korában a köztes és hibrid identitás jóval erősebb a migráció átalakulása miatt mint korábban volt (többek között Appadurai 1996; Baumann 1996; Castles 2000).

Így van ez például annak az oroszországi nőnek az esetében, aki kezdetben csak alkalmilag utazik Szlovéniába és igazából szakmai (művészeti) turistaként mutatja be magát. Később, férjével együtt és gyermeküket hátrahagyva tesznek lépéseket a Szlovéniába telepedés irányába. Végül gyermeküket is maguk után viszik, de a biográfiai adatok arról tanúskodnak, hogy mindvégig fenntartanak egy „orosz” környezetet és az asszony egyéni szinten inkább egy köztes állapotot alakít ki.

Ezt az egyéni libikókát jól mutatja egy másik – Ukrajnából Magyarországra vándorolt nő – interjújából bemutatott részlet is. Noha az asszony képzettségén aluli munkát végzett és komoly nyelvi nehézségekkel küszködött, így számol be gyermekei áttelepüléséről:

„A gyerekek számára bonyolult volt az áttelepülés, mert a nagyobbik lányom 18 éves volt, mikor átjöttünk, tehát már önálló személyiség, már befejezte az iskolát. Technikusi végzettséget szerzett addigra, és ide, ebbe az országba áttelepülnie, ahol nincsenek barátok, semmiféle ismerős, és még a nyelvet sem beszéli, természetesen nagyon komoly dolog volt. Stresszt is jelentett számára. A kisebbik lányomnak könnyebb volt: ő iskolás volt még, és itt az Orosz Követségi Iskolába írtattam be, ahol két évig tanult, ez enyhítette valamelyest a beilleszkedési nehézségeit, mert ez orosz gyerekek

közössége volt, ahol a lányom orosz nyelven tanulhatott. Ezután kezdődött a stressz a kisebbik lányom számára is, akit magyar gimnáziumba kellett beíratnunk. Ez komoly stresszt jelentett neki, mert nulláról kellett kezdenie a gimnáziumi tanulást, magyar nyelven, ami nagyon nehéz volt. Az idősebb is elkezdett magyarul tanulni, rögtön nem kezdhetett tanulni, mert nem volt pénz, amiből fizessük. Egy ideig dolgozott egy büfében, aztán egy másik büfében dolgozott (sóhajt) és azután, hogy lehetőség támadt arra, hogy befizessük egyetemi előkészítő tanfolyamra, ezután, egy év felkészítő kurzust követően került be az egyetemre, amelyet el is végzett, vagyis már megtanulva a magyar nyelvet.”

2. típus: Etnikai újraébredés

E típus gyakran fordul elő azokban az interjúkban, amelyekben az elbeszélők gyermekként, azaz nem önként hagyják maguk mögött otthonukat, nagyszüleiket és más rokonaikat. A szülői döntésekre adott egyik válasz a klasszikus migrációs irodalomból jól ismert etnikai-vallási újraébredés, aktív kulturális és civil tevékenység a második generáció körében. Ezek az elbeszélők igen jól integrálódtak a fogadó társadalomban, általában ott végezték már iskoláikat, jól beszélnek a nyelvet és megkapaszkodnak a munkaerőpiacon is. Mégis erős kötődéseket mutatnak (a munka világában és kulturális egyesületekben stb.), mint például abban a magyarországi esetben, amikor a fiatal lány egy adott munkát vállalva jött át Magyarországra, egy évvel édesanyja áttelepülése után. Az interjú során, mikor zárásként az volt a kérdés, hogy mesélje el, ő mit tart fontosnak eddigi életpályája kapcsán, a következőképpen írta le „integrációs” helyzetét és erős ukrán kötődéseit:

„Fontosnak? Mindig, amikor hazalátogattam, arról kérdeztek, nem érzek-e honvágyat Ukrajna iránt. De, természetesen igen, habár -- Magyarországon élni könnyebb, mint Ukrajnában, gazdasági szempontból, és az intézményes rendszerek működése miatt is. Természetesen a nosztalgia, különösen az első -- években, nem is csak egy évben, hanem években nagyon erős volt. Rendkívül nehéz hozzászólni ahhoz, hogy nem vagy már otthon, hiszen Ukrajnában, a szülőföldeden húsz-egynéhány évet éltél, huszonöt, vagy huszonhatot, itt meg alig néhány évet. És - nem egyszer gondolok arra, hogy talán eljön az idő, amikor visszatérek Ukrajnába, habár most elég nehéz elképzelni, mert a szülőföldemen megváltozott az élet. Évről évre egyre inkább más lesz. Már nem is győzöm követni az ott végbemenő változásokat, ezért persze ki is zökkentem az ottani eseményekből (sóhajt), de ez a gondolat még él bennem. Minden alkalommal, amikor Ukrajnába látogatsz, az otthoniak tárt karokkal várnak, és nagy örömben van részed, mert feltölthetsz szeretettel, erőt gyűjthetsz --. És tény az is, hogy mindig haza utazol, ahol mindent ismersz, minden a tiéd, minden drága neked -- és -- sosem fogod idegennek érezni magad. Vannak bizonyos jelenségek, amik a Magyarországon tartózkodást követően már nem rokonszenvesek. Látod, milyen negatívumok vannak Ukrajnában, és hogy bizonyos dolgokat jobban is meg lehetne szervezni, szebbé alakítani. Persze így is van bizonyos fejlődés -- de -- Ukrajnában nem minden fejlődik jó ütemben. Amikor a szülőföldre látogatsz, és körbenézel vannak dolgok, amik kevésbé tetszenek.

Itt, Magyarországon az ukrán tv-adás hiányzik. Ukrán televíziós közvetítést csak úgy nézhetnénk, ha lenne műholdas vevőkészülékünk. Mivel nincs, így ez nagyon hiányzik, és ezért igyekszünk ezt a vákuumot az Internettel pótolni. Hál' istennek, hogy jelenleg lehetőségünk van legalább Interneten keresztül hallgatni az ukrán rádió adását, és hozzáférni a legfrissebb hírekhez. Saját tv-adást nem nézhetek rajta. Orosz van, de az engem nem annyira érdekel, mivel az már egy másik ország (sóhajt). Gyakran -- kapunk Ukrajnából különböző filmeket, amiket még gyerekkorunkban néztünk. Ez is része a nosztalgiának. Már egész gyűjteményt szereztünk be olyan hazai filmekből, amiket ifjú korunkban néztünk. Minden alkalommal, mikor Ukrajnába utazunk, ukrán előadóművészek, vagy együttesek lemezeit vásároljuk meg, hogy hallgathassuk ezt a zenét, de hát ez is része az életünknek. Amikor ukrán sportolók versenyeken vesznek részt, akkor -- értük szurkolunk. Igaz

nem is tudom, kiért kellene szurkolnom, ha magyar csapat ukrán csapat ellen játszana, nem tudom, melyik oldalt választanám. Valószínűleg mégis az ukránt.”

3. típus: A diaszpóráközösség révén való beilleszkedés

A migrációs szakirodalomban igen sokat foglalkoztak a különböző diaszpóráközösségekkel (többek között Smith 2003; Clifford 1994; Bhabha 1996; Appadurai 1996; Turner – Bonacich 2001), és a diaszpórákat általában mint a transznacionális migráció egyik fontos jelenségét tárgyalják, amely egyszerre jelzi az állampolgársági rendnek, a migráció formáinak és a küldő-fogadó államok, illetve a migrációs közösségek kapcsolathálójának átalakulását. Sőt úgy is fogalmazhatunk, hogy a diaszpóra a migrációs politika és az integráció egyik kulcskérdésévé nőtte ki magát. A bevándorló nők perspektíváinak feltárásakor is fontos problémaként jelentkezett a diaszpórák szerepe. Elemzésünk ezen a téren igen korlátozott, hiszen csak a kapcsolódó biográfiai szerkezeteket látjuk, és nem nyerünk betekintést a diaszpóra intézményes közösségi szerveződésébe. A diaszpóra-mintát mutató biográfiáknak az a sajátossága, hogy a migráció folyamata során a vándorló nők szoros kapcsolatot tartanak fenn más, hasonló etnikumú vagy származási országot maguk mögött tudó vándorlókkal, s ezek a kapcsolatok kulcsfontosságúak a munka, a papírok megszerzésében és az életfeltételek kialakításában, sőt, van olyan migráns is, aki esetleg teljes életét egy diaszpóráközösségben éli le.

A diaszpóra szerveződés nem csak a Kínából, Törökországból és Vietnámból érkezőknél volt megfigyelhető, hanem szinte mindegyik vándorló csoport esetében. Más szavakkal, egy olyan általános mintával van dolgunk, amelynek szerepe kulcsfontosságú lehet nemcsak az integráció, de tágabban, a nemzetépítés megértése szempontjából is. A kulcselem itt az lehet, hogy a migráció „költségeit” részben „rá lehet terhelni” a diaszpóra közösségre azaz, hogy a letelepedés és az integráció folyamata során a migráns egy már létező etnikai kapcsolathálóba kapaszkodik, amely *network* végig „segíti” (vagy negatívan megfogalmazva magába szippantja) a bevándorlót. Ez a kapcsolatháló és szerveződés nemcsak a bevándorlók kulturális és szociális beállítódásától függ, hanem igen nagy mértékben a fogadó közösség kirekesztő, esetleg rasszista gyakorlataitól is: azaz nemcsak a „belekapaszkodás”, a „beszippantás”, azaz az inklúzió, hanem az exklúzió is eredményezhet erős diaszpórákat (Turner – Bonacich 2001). Ugyanígy szerepet játszik a globalizáció folyamata is, amennyiben úgy alakulnak át a kereskedelmi és gazdasági kapcsolatok, hogy mind nagyobb teret engednek a migráns közösségek azon „vállalkozói” tevékenységének, amely révén azok hasznot, megélhetést húznak a globális gazdaság komparatív előnyeiből. Ezek a makroszerkezetek jelennek meg aztán általánosan és sporadikusan az egyéni élettörténetek szintjén.

A diaszpóra mint a migráció szervezője

Ezekben az esetekben a migráció bonyolítása szinte teljes egészében a vándortársak és szervezeteik keretében zajlik és igen gyakran megfigyelhető, hogy a vándorló tulajdonképpen

csak a közösségen keresztül érintkezik a fogadó társadalommal. Az is valószínűsíthető, hogy a vándorló hosszabb távon is „belemerülhet” ebbe a közösségbe, különösen, ha nőkről van szó. Álljon itt egy magyarországi példa, amelyikben szinte mindent a diaszpóra intézett a rokoni és etnikai szálakon keresztül:

„Végül az unokatestvérem át akart jönni. Az öcsém megkérdezte, jössz-e te is? Gyere ide! Ha majd haza akarsz menni, akkor körülnéztél, aztán hazamész. Így történt, hogy azt mondtam: rendben. Akkor a saját intézményemben milyen címen kértem szabadságot? Rokonlátogatásra. Három hónapos rokonlátogatási szabadságot kértem. Amikor átjöttem, az öcsémnek hosszú távú tervei voltak velem. MU vízumot szerzett, vagyis cégvezetői vízumot. A cégvezetői vízum kissé szabadabb: ha csinálni akarod, maradsz, ha nem, hazamész, mindegy. Akkor még nem kellett olyan bonyolulttan, mint ma, (lehalkítja a hangját): ez is kell, az is kell, amaz is kell hozzá. Akkor is sokféle okmány kellett, de az én öcsém mindent meg tudott szerezni. Nem kellett annyi pénzt költeni rá, olyasmire, hogy a cég címe, ki a jogi személy, miféle tevékenységet folytat, stb. Ezeknek a szabályai nem sokban különböztek a maiaktól. Mi tehát ezen túljutottunk. Azután pedig -- ajjaj, akkor én a Négy Tigris Piacon --. Úgy éreztem, teszem, amit tudok. Egyedülálló nő, bár az unokatestvéremmel együtt érkeztem, de az öcsémnek saját boltja volt, az ő boltja arra volt elég, hogy az öcsém meg az unokatestvérem megéljen belőle. Nem lehetett, hogy én is az ő boltjukba menjek, az lehetetlen volt. Ezért aztán én magam intéztem a dolgaimat a Négy Tigris Piacon. Csináltam, nagyon nehéz volt. 'Rés szerint'. --- Akkoriban például egy nadrágon 4 forintnyi rés volt. Így dolgoztam. Mondtam, egy cipőn 50 forintnyi volt a rés. A téli vattakabáton is csak 20 forint. Akkor azonban az árak is alacsonyabbak voltak. Úgy emlékszem, a bérek húszezer körül, azok a bérek, vagyis a minimálbér. Még elviselhető volt, mindig rugalmasnak kellett lenni egy kicsit. Mit értek a rugalmasságon? Hogy ha megállt a szemed valamilyen árun, mert ez a 'rés szerinti' módszer akkoriban kissé emberek közötti kapcsolat is volt. (ijedt kifejezéssel, halkabban): 'Ajjaj, ki adja nekem?' Nem követelt (előre) a pénzt, ha eladtam, azután adom oda a pénzt, de a részt megtartom. Az alaparat mind odaadom. Az ezer forintos cipő után 950-et neked adok, nekem marad 50. Akkoriban ilyen kapcsolatokat kerestünk. De nem volt könnyű találni. --- De azért volt valami kapcsolat. Az áruink ráadásul nem könnyen mentek el. Az X-ből származókkal megesett, hogy délelőtt átvették a szállítmányt, és délutánra már el is ment. A rés szerinti [kereskedés] akkor jó, ha gyorsan forog az áru. Ötven forint szinte semmi, még meg se kaptad, már elment ételre, italra. Igaz-e? Szóval nagyon nehéz volt. Ha keveset vettek le a hasznodból, keveset a hasznodból, akkor lehetett csak profitod. -- Arra volt elég, hogy ehess, akkor még szó sem lehetett, hogy így vagy úgy, enni kellett. Emlékszem, nagyon keserves volt. Emlékszem az akkori cégvezetők, jaj, az akkori nagykereskedők. Volt egy jugoszláv, akart tizenkét láda cipőt, egy ládába 12 pár cipő volt. 12 páron 900 forintot kereshettél. Tíz ládán 9 ezret. Én meg se tudtam mozdítani a tizenkét láda cipőt. Lehajolva erőlködtem, remegett a lábam. A fejem meg majd a földet érte. Ajjaj, remegtem. Mikor végeztem, nyomban a kutatóintézetbe kerültem, dolgoztam '76-- '76-tól '96-ig, húsz éven át. Húsz év ilyen munka után egyszer csak fizikai munka, mégpedig olyan, amihez testi erő kell. Az meg ott türelmetlenkedett, (utánozza a türelmetlen megrendelő hangját) 'Gyorsabban, gyorsabban! Letöröm a derekadat!' Megijedtem, Elhagyott az erőm, hátamat kiverte a hideg verejték. Később aztán akadt egy kínai, egy kínai fiú, nem volt még harminc. Meglátott, akkor én már túl voltam a negyvenen. Láta, hogy már idősebb vagyok, rám szólt: 'Ajjaj, nénémasszony, hova tolja ezt a rakományt?' Akkor megmondtam neki a helyet. A címet, ahová vinnem kellett. 'Majd én segítek eltolni odáig.' Odaálltunk mögé, toltuk, de sehogy sem sikerült. Mikor megérkeztünk, a megrendelő megint elégedetlen volt, hogy csak ilyen sokára értünk. Csak aprópénzt kerestünk.”

Kettős diaszpóra avagy a visszatérő migránsok diaszpóra szerveződése

Az adott migrációs terekben a vándorlók széles körben hivatkoznak privilegizált etnikai kapcsolataikra, azaz arra, hogy ők vagy felmenőik a fogadó országhoz kötődő, vagy annak történeti részét alkotó etnikai csoportnak a tagjai. Így fordulnak elő hivatkozások az inkeri, a magyar, az *Aussiedler* német vagy éppen a lengyel származásra, miközben ez nem biztos, hogy

megerősítést nyer a biográfiában is. Ez nagymértékben köszönhető annak a növekvő és a globalizáció korára jellemző jogi és intézményi támogatásnak, hogy ezek a csoportok előnyt élveznek a bevándorlás során.

Fontos megjegyezni, hogy önmagában a migrációs „visszatérés” is diaszpóra kérdés, hiszen egy „elcsatolt” közösségből indul a vándorlási folyamat. Paradox módon azonban felfigyelhetünk egy olyan mozgásra is, hogy a „visszatérő” migránsok újabb diaszpórát hoznak létre, azaz sajátos, határokon átnyúló kapcsolatokat teremtenek a küldő etnikai közösséggel. Ezt nevezhetjük kettős diaszpórának, ami tulajdonképpen az inverze a "kettős kisebbség" fogalmának, amely az átvándorolt magyarok kettős kirekesztésére utal (Pulay 2007). Az általunk használt fogalom a határon átnyúló kapcsolat kettősségét hangsúlyozza. Jól mutatja a kettős diaszpóra szerkezetét az alábbi magyarországi példa. Elbeszélőnk így adja elő ukrán nyelven etnikai „hányattatását” Magyarországon, amely azzal kezdődött, hogy gyermekként követte magyar gyökerekkel is rendelkező szüleit, akik egy lakást örököltek Magyarországon:

„Hát -- mivel én még kicsi voltam, otthon, a házban, ahol lakunk -- az első emeleten, mi a magas földszinten lakunk, ez magyarul „földszint” (magyarul mondja), az első emeleten, no de, ha ukránul, akkor a második emeleten -- élt egy másik család, akinek szintén volt egy, tőlem egy évvel idősebb kislánya, ami nekem nagyon negatív élményt jelentett. Mind a mai napig rossz a viszony köztünk. Nem igazán akart velünk barátkozni, azt mondta, hogy: 'naaa, ezek oroszok, oroszok, és kész'. Mindig olyan, valamiféle ellenszenves, negatív hozzáállással viszonyult hozzánk. Sosem akart átjönni hozzánk játszani. Édesanyám nagyon gyakran meghívta, de mindig, mikor átjött, azt mondta, hogy neki nem tetszik, hogy ezek valamiféle hisztériások, hisztirikák, és -- mivel egy iskolába jártunk, persze reggel is külön indultunk, és ez megmaradt a mai -- mind a mai napig. Vagyis köztünk -- nem az, hogy nincs, de --- inkább rossz a viszony, és neki már van kisgyereke, férjénél van, de most is, ha találkozunk, azon kívül, hogy 'Szervusz!', 'Szervusz!' -- nem igazán társalunk. Pedig kortársak vagyunk, talán egy év különbséggel.”

Majd nem sokkal később így folytatja útjának elmesélését:

„Akkor azzal folytatnám, hogy amikor befejeztem a Debreceni Egyetemet az orosz szakon, azután - egy év volt az ukrán és az orosz filológia között. Nagyon szerettem volna kisdoktori képzésben részt venni, és készültem is ehhez, nagyon sok szakirodalmat elolvastam. A felvételi vizsgák, azok -- meglehetősen nehezek, és talán túlerőltettem a szervezetemet, talán Isten akarta: 'Lányom, most állj meg!', de épp, mikor tíz órakor kezdődött volna a felvételi vizsgám, elestem, beütöttem a fejem, és agyrázkódást kaptam. Nem erőset, szerencsére semmi komolyat, de aznap már nem tudtam -- elmenni, hogy letegyem a kisdoktori képzéshez a felvételi vizsgámat, mivel a mi egyetemünkön nincs olyan, hogy ezt később, mondjuk augusztus végén vagy szeptember elején -- újra le lehetne tenni. Ilyen nem volt, ezért kiesett egy teljes év, és állást kezdtem keresni. És hál' Istennek sikerült megtalálnom a kisebbségi szervezeteket. Akkor ismerkedtem meg olyan nővel és férfival, akikkel közösek a gyökereink, közös a sorsunk. Nekem sokkal könnyebb lett ettől, átértékeltem az életemet, nem csak az enyémet, a családomét is, az anyámét, az apámét, az öcsémét is, hogy milyen szerencsések vagyunk. Először is sok nyelvet beszélünk, tudunk ukránul és magyarul, és sok kultúrát ismerünk.”

V.1.4.2.2. Beilleszkedés

Az elemzett migrációs terekben a migránsok igen gyakran mutatják be magukat beilleszkedettként. Beilleszkedés alatt azt értjük, hogy a biográfia a fogadó társadalommal való erős kapcsolatokra, az alkalmazkodás momentumaira összpontosít. A beilleszkedés tényének

hangsúlyozása nem független persze az erős asszimilációs elvárásoktól. Ezt a tényt az interpretáció során próbáltuk figyelembe venni, bár meg kell jegyezni, hogy miután támaszkodnunk kellett az egyes nemzeti kutatócsoportokra, így a helyi diskurzusok erősen befolyásolhatták magát az értelmezés folyamatát is. A beilleszkedetségre utaló biográfiák mellett persze vannak olyanok is, amelyek külső szemmel ugyan beilleszkedést mutatnak, valójában azonban épp a beilleszkedést problematizálják, ezért válik az integráció az élettörténet vezérmotívumává.

Az integráltság nem kötődik közvetlenül a sikerhez, mégis kapcsolódhat hozzá oly módon, hogy a beilleszkedést is éppen azok a tényezők segíthetik elő, amelyek a sikert. Más szavakkal, a migráció folyamán és főképp annak kezdeti szakaszában a pozitív intézményi támogatás egyaránt vezethet sikerhez és integrált állapothoz. Ezt az összekapcsolódást tanúsítja annak az oroszországi bevándorlónak az interjúja, aki ellenzéki előtörténete és kiutasítása után otthonra talált Németországban, ahonnan nem is kíván visszatérni:

Z eredetileg egy távol-keleti orosz faluból származik. Iskolái és bentlakásos tanulmányai után hat évig ott dolgozott meteorológusként, közben egy szakképzési programon vett részt T-ben, az Uralban. Ezt követő M-beli kétéves tartózkodása alatt megismerkedett jövődöbeli férjével. Férje már ekkor disszidens volt, és a nyelvek iránti közös érdeklődés hozta össze őket. Meghászasodtak, fiúk születtek és Z segítette férjét az ellenzéki tevékenységben. A 10 év során gyakran tartóztatták le férjét és vitték be a pszichiátriai osztályra politikai ellenzéki sége miatt. 1980 januárjában házkutatás során fény derült tevékenységükre és áprilisban kiutasítási határozatot kaptak. El kellett hagyniuk az országot három héten belül. Z családja nem tudott ellenzéki tevékenységükről, ezért Z nem is mérhette fel, milyen reakciót vált majd ki gyors ütemű kiutasításuk szüleiben. Megfosztották őket állampolgárságuktól és W-be jutottak el izraeli vízummal és három bőrönddel. Ott el kellett dönteniük, hogy Európában vagy az Egyesült Államokban telepednek le. Németországot választották, mert ott már ismertek más orosz emigránsokat.

1980 júniusában érkeztek meg Németországba. Állítása szerint teljesen törlődött az első nap emléke benne. Eredetileg az volt a tervük, hogy más orosz emigránsokhoz csatlakoznak G-ben, de végül is N-ben kötöttek ki. A család egy vendégházban élt N városában, és Z az első néhány hétben a háttérben maradt, míg férje intézett mindent. Menekültkérelmüket minden probléma nélkül elfogadták 1980–81 telén. A foglalkoztatási hivatal németórát fizetett Z-nek és munkája is volt egy gyárban. Ez utóbbi keresetét is arra használta, hogy további német órákat vegyen, miután tolmács szeretett volna lenni. Újabb munkát talált emigráns kapcsolathálója révén és ma egy egyetemen dolgozik.

A migráció következtében házasságuk feszültté vált. Míg közös ügyük volt Oroszországban, ami összekovácsolta őket, a Németországban megtapasztalt szabadság eltávolította őket egymástól. Z boldogtalan volt, mert ő mindent elveszített a vándorlás során, míg férje élvezte szabadságát és biztonságát. Három év után külön költöztek. Z hamar új kapcsolatokra tett szert fia óvodája és iskolája segítségével. Fia ötéves volt az áttelepüléskor. Z otthonosan érzi magát és mikor felmerült a visszatérés lehetősége a Peresztrojka idején, akkor ezt elvette korábbi negatív hazalátogatási élményei alapján.

V.1.4.2.3. Kapcsolatok hiánya

Természetesen találunk olyan biográfiákat is, ahol a kapcsolatok hiánya, megszakadása, sőt esetleges leépülése figyelhető meg. Ez a tényező összefügghet a migráció esetenként traumatikus jellegével, amelyre már több narratív vizsgálat is felhívta a figyelmet (Melegh 1999; Kovács–Melegh 2000). A korábbi vizsgálatok eredményei alapján a vándorlás során bekövetkező családi veszteségek és esetleges tragédiák nagymértékben traumatizálhatják, és töréssé tehetik a bevándorlók élettörténetét. E vizsgálatok szerint egyes esetekben előfor-

dulhat, hogy narratív identitás szintjén a beszélő megreked a migráció szakaszában és mind korábbi, mind pedig későbbi migrációs története árnyékban marad. Illetve, mint már korábban felhívtuk a figyelmet, a migrációs „költiségek” nyomása alatt a migránsok gyakran vákuumhelyzetbe kerülhetnek.

A FEMAGE keretében elemzett esetekben dezintegráció viszonylag ritka tapasztalata inverz módon mutatja a „sikerese” és „beilleszkedett” eseteket. A kapcsolatok hiánya mögött felsejlenek a negatív intézményi tapasztalatok, a diszkrimináció és persze a konkrét (adott esetben háborús) traumák, amelyeknek csak egy része köthető a vándorlás folyamatához. Mások a migráció során keletkezett csapdáknak vergődnek, és onnan próbálnak kiutat találni. Ilyen eset volt az érzelmi vákuum kapcsán már idézett ukrainai bevándorló nő esete, aki egy kafekai műhibaper mentén mondja el sorozatos megrázkódtatását és ebből fakadó marginalizálódását. Hasonló traumát okozhat, ha éppen gyermeket hagynak hátra a bevándorló nők, vagy bűntudatot ébresztő eseményen mennek keresztül. Ilyen annak a Kínából Magyarországra érkezett nőnek az esete, aki lányával való magára maradását adatozza végig elbeszélésében. Eszerint először ő érkezik bolti eladóként Magyarországra, majd négy év múlva követi férje és gyereke. Férje röviddel utána elhagyja és vándorárusként dolgozik. Elválnak, az asszonyt a testvére támogatja anyagilag. Most is bolti eladóként dolgozik. A migráció folyamatát, elszigetelt életét és a hányódást a következőképpen mondja el interjúja során:

„Kérdező: Hogy eljött Kínából, emlékszik-e az első napjára Magyarországon?

Nem emlékszem --- (nagyon vékony, bizonytalan hangon) az első nap --- mintha -- mintha egy barátom várt volna. --- Azután mi történt, nem emlékszem. De egy-két nappal később elveszett az útlevelem. Aztán elmentem, hogy bejelentsem: elveszett az útlevelem. Azután vártam, nagyon sokáig vártam, egy-két hónap is beletelt, mire pótolták az útlevelemet. Azután (lassít) -- az maradt meg bennem legmélyebben, hogy a hosszabbítás különösen nehéz volt. Nagyon korán kellett menni sorbaállni, vittük a kis kerek ülőkét, kint kellett nagyon hosszú sorba állni, 4-kor keltem, fél ötkor, vagyis négykor felkeltem, fél ötkor elindultam. Mentem a Bevándorlási Hivatalba, sorbaállni. Vártam egészen délig, nem kerültem sorra. Nem jutottam be, esett az eső, nem volt mit enni, aztán nagy nehezen bejutottam, benyomakodtam, bent nagyon sokan voltak. Valahogyan vettem kenyeret, délutánig is várni kellett, mire meghosszabbították. A legmélyebben ez maradt meg bennem, hogy milyen -- hogy is mondjam, hogy milyen kellemetlen volt, milyen nehéz volt. Tulajdonképpen nem is Magyarországra akartam jönni. Eredetileg (lassan) el-akar-tam hagyni az or-szá-got [ti. Kínát], mivel otthon adódott rá alkalom --- mivel volt egy barátunk Olaszországban, akkor még nem régen házasodtunk össze, el akartunk menni Olaszországba, szétnézni. Azután, mivel megszülettem a gyereket, gyermekágyas voltam, nem tudtunk elutazni. Nem mentünk. Nem mentünk el, de később véletlenül még adódott egy alkalom. Mégpedig Magyarországra. Nem tudtuk, hogy Magyarország miféle hely. Mert kelet-európai ország, ugye, nem nagyon volt kedvünk hozzá. De aztán valaki azt mondta: Magyarország jó hely. Gyerünk, akkor nézzük meg. Átmegyünk, megnézzük. De kezdetben csak ideiglenesen akartunk itt maradni, gondoltuk, továbbmegyünk Hollandiába. De aztán elveszett az útlevelem, pótolni kellett, két hónap múlva jött csak meg, és az alatt munkába álltam, egy kínai cégnél lettem alkalmazott. Alkalmazottként (lassan, lemondóan), egyedül, nagyon magányos voltam. Így dolgoztam, dolgoztam -- akkor fogadtam csak a családombelieket. Eljött az öregem [a férj] és a gyereke. Megjöttek. Megjöttek, és akkor a piacon is árusított, nagyon nehéz volt itt. Egy évig bírta, akkor hazament. Úgy érezte, hogy Magyarországon nagyon keserves az élet. Én magam miért bírtam ki egész mostanáig? Mert a gyerek itt kezdett el tanulni. A gyermek Magyarországon tanul, nagyon jól tud magyarul, itt tanul, ha tehát a gyereket hazaviszi, otthon baj lett volna a tanulásával. Maga a gyerek pedig itt elég jól alkalmazkodott, az iskolában a tanárok mind nagyon szeretik, és nagyon jól tanul. Ő tehát szeret itt, így én is a gyerek kedvéért itt maradtam. A gyerek tehát tanul, jár az iskolába, azután nekem már nem volt választási

jogom. Mindent a gyerek tanulásaért. Ha ő itt félbehagyja és hazamegy, kínaiul nem tudta volna utolérni magát. Nehéz lett volna. Ezért egészen mostanáig itt maradtam. Nem történt velem semmi különös. Nem. (nagyon halkán) Semmi sem. Nagyon közönségesen élek.”

V.2. Narratívák

Az interjúkból kigyűjtött életrajzi adatok elemzése után most a narratívák szerkezetét vizsgáljuk meg. Ebben a fejezetben az elbeszelt vándorlástörténetek tematikus mezőelemzéséből levont következtetéseinket összegezzük. Míg az eddigiekben arra voltunk kíváncsiak, mennyiben határozza meg a migráns asszonyok jelenlegi pozícióját és a jövőbeli perspektíváit a megélt életük, most azt mutatjuk be, milyen narratív identitásokat hoztak létre a migrációs tapasztalatok. E narratív identitások nem pusztán egyéni konstrukciók, hanem az elbeszélők azon törekvését is tükrözik, hogy a velünk folytatott beszélgetésben magukat migránsként elismertessék a kulturálisan rendelkezésükre álló minták segítségével. A vándorlók narratívái igen összetettek, hiszen különböző kultúrák között mozognak és ebből következően *par excellence* reflexívek (Lash–Friedman 1992; Beck–Giddens–Lash 1994; Habermas 1990; Bauman 1991; Giddens 1991). Ezt a sajátos, interkulturális legitimációs és a reflexivitásra ösztönző helyzetet (kényszert) egy Lengyelországban élő ukrain bevándorló megjegyzésével illusztrálhatjuk:

„Mondom neki, Krisztinának, ’te el tudod képzelni, milyen kedvem van, megértettem, hogy már nem vagyok ott, de még itt sem. És így én valahogy - tudod.’ És ez szörnyű. Az embernek nincs, valaki könnyebben boldogul, ha van mire támaszkodnia és nekem nincs mire. És most nem tudom, hogy valaha is hozzászokok ehhez a köztes állapothoz, mert az gondolom, hogy nem állok biztos talajon, de lehet hogy hozzá szokok ehhez és többé már nem félek tőle.”

A migrásoknak meg kell indokolniuk „döntésüket”, nemcsak azért, mert elhagyták otthoni közösségüket, hanem amiatt is, hogy státuszukat legitimálják a befogadó közösségben. Ez a kettős nyomás az esetek meghatározó többségében új narratív identitás megfogalmazásához vezet.

Fontos szem előtt tartanunk, hogy elbeszélőink ún. harmadik országokból érkeztek, hiszen ez az átlépett intézményi korlátokat még élesebbé teszi, hiszen az Unió egyértelműen zárni kívánja ezeket a határokat, és szűrni szeretné, hogy kik léphetik át. Az EU maga is azt képviseli, hogy valamely államában élni „magasabb életminőséget” jelent. Migránsainknak erre a tényre mindenképp reflektálniuk kell. Sőt, azt is figyelembe kellett vennünk, hogy magát a kutatást is uniós forrásból végezzük. Más szavakkal mi magunk is előhívhattuk az ilyen irányú reflexiókat.

Feltételeztük, hogy a kulturális terek és a migránsok számára felkínált minták eltérnek a különböző migráns csoportok esetében, és a bevándorló nők ezen eltérő kulturális rendszerekben kell, hogy mozogjanak. Ez a mi feladatunkat is igen nehezzé tette, hiszen mi is meghatározott kulturális kötődésekkel és reflexekkel rendelkezünk és nekünk is utat kell találnunk a jelentések e komplex rendszerében. Ennek érdekében építettünk be bizonyos „szabályokat” az interjú és az értelmezés folyamatába. Korábbi kutatásainkra támaszkodva előre megadtunk

bizonyos értelmezési lehetőségeket, illetve egy igen komplex elemzési táblával segítettük az értelmezést a nemzeti kutatócsoportok számára. Más szavakkal, arra kértük kutatótársainkat, hogy újból rendezzék interjúikat a megadott főbb szempontok mentén.

A migrációs történeteket először tematikus mezőelemzésnek vetettük alá, azaz felrajzoltuk, hogy milyen tematikus és elbeszélésmódbeli szerkezet rajzolódik ki az interjúból. A szöveg szerkezetét vizsgálva a jelen perspektíváját meghatározó narratív „építményt” rekonstruáljuk, hasonló hermeneutikai köröket írva le, mint a biográfia-elemzésben, de immáron a *témák* és *elbeszélési* módok váltakozása mentén felbontott elbeszélés-szekvenciák, nem pedig az életút kronológiájának sorrendisége szerint. Az elemző minduntalan azt a kérdést teszi fel magának, hogy az addigi szöveg szerkezete hogyan épül össze, és milyen lehetőségeket rajzol ki a folytatásra. *Tematikus mezőn* azon események vagy helyzetek összességét értjük, amelyek azonos téma köré csoportosulnak és további – az elbeszélő számára gyakran rejtett vagy tudattalan – tartalmakat hordoznak. Ebben az értelmezési folyamatban bizonyos irányelveket is megszabtunk bizonyos témák kigyűjtéséhez, függetlenül azok szövegbeli helyétől. Ez egy olyan metodológiai kompromisszum volt, melyet a nemzetközi projekt egységessége érdekében meg kellett tennünk. Ettől függetlenül a témák konkrét kategóriái abduktív módon kerültek meghatározásra. Más szavakkal, kutatótársaink feltártak bizonyos témákat és ezeket rendeztük szisztematikus módon egy, a már fentebb említett analitikus táblába. Így a narratív minták vizsgálata során sikerült elkerülnünk, hogy a narratíva-típusokat migráns csoportok szerint esszencializáljuk és lehetővé vált, hogy azokat inkább a migrációs terekben létrejövő társadalmi viszonyulásként értelmezhetjük.

- Először is (mint azt már érzékelhettük a biográfiai típusok esetében) erős gender alapú kulturális minták és hatalmi viszonyok érvényesülnek a migrációs terekben és elbeszélőinknek ezekhez valamilyen módon viszonyulniuk kell.
- Másodsor, a különböző migráns csoportok számára különböző kulturális minták állnak rendelkezésre. A vándorlók bekerülhetnek például az „európai” vagy „nem európai” kategóriába, amely besorolásnak komoly következményei vannak a társadalmi viszonyulás és a felkínált kulturális lehetőségek tekintetében. Sőt, ezen túlmenően, a børszín alapján rasszista kategóriák is megjelenhetnek, amelyeknek köszönhetően a migránsokkal szemben épített falak szinte átjárhatatlanná válnak. Vagy például orientalista diskurzusok működnek, amelyek mentén a migránsok aszimmetrikus kelet-nyugat összehasonlításokba és szerep-párokba kényszerülnek (Melegh 2006).
- Harmadsor, a migráció folyamata is kihat a narrációra, hiszen az önként vándorló már a migráció során komoly narratív stratégiákkal rendelkezik, hiszen döntését állandóan indokolnia kell. Vele szemben a nem önként vándorló ilyen maga által meghozott döntéssel nem rendelkezik. Ez különösen kiélezett azon gyermekek esetében, akik szüleik döntése alapján, a migrációt követően kell, hogy magyarázatokat adjanak e jelentős váltásra. Adott esetben ez a magyarázat mindaddig meg

sem született, míg az interjú során a kérdés nem problematizálódott. Ezek a tények mindenképp kihatnak a narrációs mintákra.

- Negyedszer, szemben az egyedül vándorlókkal, a csoportosan menekülők vagy vándorlók minduntalan támaszkodhatnak a narratív identitás megfogalmazásakor arra, hogy a csoport milyen szövegek mentén tesz kísérletet a legitimációra. A családi keret is hasonlóképpen működik.

Az előző megfontolások figyelembevételével az alábbi narrációs stratégiákat és mintákat tártuk fel a nemzetközi összehasonlításban:

- aktív és passzív narrációs minta,
- az előbbi szempontból ambivalens narratívák,
- ügyintézéses narratíva,
- etnikai-vallásos narratíva,
- elfogadáson alapuló narratíva,
- antidiszkriminációs narratíva,
- traumatizált narratíva.

11. táblázat. A migráció narratív mintái

Fogadó társadalom	Ausztria		Németország		Szlovénia		Észtország		Finnország		Lengyelország		Magyarország		Cseh Köztársaság		Összesen
	Törökország	Bosznia	Oroszország, Ukrajna	Törökország	Oroszország, Ukrajna	Bosznia	Oroszország Közép-Ázsia	Albánia	Oroszország	Oroszország, Ukrajna	Vietnám	Kína	Oroszország, Ukrajna	Oroszország, Ukrajna	Románia		
<i>Aktív vs. passzív</i>																	
Aktív	7	8	6	3	5	6	13	13	10	6	5	4	5	6	7	6	110
Passzív	3	3	2	7	4	2	2	2	2	4	1	2	6	3	2	1	46
Ambivalens	5	4	7	5	7	6			3	5	9	9	2	6	6	5	79
<i>Mesternarratívák</i>																	
Etnikai/vallásos	7	9	2	5	1	2			9	3	6	2	5	2	7	3	63
Elfogadás	3	4	1	3	1	2			8	5	8	5	7	2	11	5	65
Antidiszkriminációs	2	3	1	4		1			1	1	2	1	4	5	5	2	32
Ügyintézéses narratíva; monotónia, stb.	8	1	2	7	1	1			4	7	6	6	6	2	3	2	56
Trauma		13	3	9					7	2	1	1	3	3	2	2	46

V.2.1. Aktív versus passzív elbeszélések

1. típus: Aktív önbemutató

Az elbeszélő aktív „énként” mutatja be magát, aki döntéseket hoz, kockázatot vállal és felelős az élettörténeti események soráért, még akkor is, ha azok kedvezőtlenek.

A különböző biográfiákhoz nem kapcsolhatóak egyértelműen az aktív vagy a passzív narrációs módok. A siker hiánya, a tradicionális nemi szerepek mind-mind elmondhatóak aktív vagy passzív minták szerint. A biográfia szintjén egy ukrán asszony a lehető leghagyományosabb, megegyezéssel házasságba lépett be, miközben végig aktív „én”-ként mondja el történetét:

„Szerettem volna megtalálni azt a barátnőt, korombelit, vagy tán egy évvel idősebbet, hogy vállára hajthassam a fejem és kikiabálhassam, elmondhassam, hogy ez milyen. De nem kellett nekik, egész végig nem akartak engem - úgy tettek mintha, és én jöttem és elmondtam a történetet, sőt még, hogy is mondják, hogy is mondják, hogy milyen a férjeddal aludni, bocsánat (én ezt most kiöntöttem) és akkor a következő nap, valamit hozzátettek és elkezdtek pletykálni.”

Egy finn-orosz vegyes házasságból származó oroszországi nő társadalmi és gazdasági vákuumban találta magát Finnországban. Ennek ellenére aktív cselekvőként mutatja be önmagát:

„Szóval néha van munkám itt Finnországban. Ritkábban, mint szeretném. Mert van energiám és erőm, szándék, szándékom, hogy dolgozzak. Ennek ellenére az élet boldog, mert az élet több mint a munka. A munka csak az élet része. Ez egy fontos rész, de nem az egész élet. Mindig megtalálom a munka alternatíváját. Szóval még mit is, nyaranta mindig munkanélküli vagyok, mert a nyár annyira szép Finnországban. (...) Szeretnék még dolgozni, de a munka kedves kell, hogy legyen, nem pedig unalmas, végzettségem szerinti vagy emberekkel, társas munka.”

Sőt, a migráció igen gyakran jelenik meg olyan felszabadító élményként, amelynek segítségével korábbi „passzív” helyzetekből ki lehet mozdulni. A migráció eredményeként előálló „aktivitás” nagyon gyakran kötődik össze az egyéni gender stratégiával, vagy olyan esetben, amikor házasság és a migráció összekapcsolódik:

„Azt mondtam magamnak, hogy mostantól én a legtöbb dolgot magamért, a lelkemért és a testemért teszem meg. Azt mondanám, hogy egy ukrán szeretne (...) például én szeretek táncolni, de meg kellett győznöm magamat arról, hogy teniszeznek, mert itt mindenki teniszezik, oké, vagy én szeretek énekelni, de sosem engedtem meg magamnak, mert nem érdekli őket, hogyan énekelek, jobb így nem kiállni, a férjem az egy művész, hadd legyen ő itt fontos és így tovább és így tovább.”

2. típus: Passzív önbemutató

Narratív szinten a bevándorló nők gyakran nem egyénként jelenítik meg magukat, hanem többes szám első személyben mesélik el élettörténetüket, vagy mindvégig saját párjukkal együttesen beszélnek magukról, ad absurdum a párjukon, esetleg szűkebb közösségükön (családjukon) keresztül mesélik el az életüket. E mögött a narrációs minta mögött könnyedén felismerhetőek a küldő és fogadó társadalmak társadalmi nemi viszonyai, illetve a kapcsolódó migrá-

ciós folyamatok ezeket felerősítő szerepe. Fontos ugyanis látni, hogy maga a migrációs folyamat egy olyan kockázatos, kiszolgáltatott és sérülékeny helyzetet jelent, amelyben könnyedén függő alannak, külső intézményeknek kiszolgáltatott cselekvőnek élhetik meg magukat a bevándorlók. Ezt az előírt narratív választást jól mutatja az alábbi, angolul készült interjú, amelyben egy Magyarországra vándorolt nő az ellen lázad, hogy gyerekként kezeljék bevándorló állapota miatt:

„Elkezdtem dolgozni, azaz ez volt az első hely, ahol én egy szót sem tudtam magyarul, csak annyit hogy 'jó reggelt', mit tudom én, 'jó éjszakát'. És a férjem, a férjem úgy kezelte, mindenki a családban úgy kezelte mint egy kisbabát, különösen az anyósom. Én, én, én, tudod, ha valaki nem beszél egy nyelvet, akkor olyan mint egy kisbaba úgy értem, hogy mindent meg kell mutatni, hangosabban kell beszélni, hogy akkor végre megérti, meg kell fogni a kezét, el kell vinni, mert máskülönben elvész, stb. És éppen ez történt, és igen, a legmulatságosabb az volt, amikor valamit el akart magyarázni a férjem --. A fülemben üvöltöttek magyarul, magyarul és én mosolyogtam és nem értettem egy szót sem. És ez nagyon vicces volt.”

Megjegyzendő, hogy ez a passzivitás könnyedén összekapcsolódik az orientalista keletnyugat toposzokkal és ellentétpárokkal, amelyeknél a „keleti” nő könnyedén bekerülhet egy alacsony aktivitású szerepbe, mint azt a fenti példa kapcsán is látjuk.

3. típus: Ambivalens önbemutató

Az aktivitás és a passzivitás váltakozhat a narráció során és vannak olyan bevándorló nők, akik többször váltanak ezen hangok között. A legfontosabb kérdés számunkra, hogy mely témák generálnak eltérő narrációs módokat és miképpen értelmezhetjük ezeket a választásokat. Ez közvetlenül megfigyelhető a következő esetben, amikor az én és a mi között ingadozik problémái bemutatásakor egy koszovói bevándorló nő Finnországban a finn kutatótársak elemzése alapján:

Érdekes mikor L-t megkérdezik, hogy „szeretne-e dolgozni”, akkor egy hosszú történettel válaszol és mindvégig többes szám első személyben mondja azt el. A következőképpen kezdte válaszát: „Nem, nem szeretnék, amikor lerombolták a házunkat, akkor ez nagyon szomorúság volt számunkra, nekem és férjemnek. A doktorok elküldtek minket pszichiáterhez és papírunk van arról, hogy nem vagyunk képesek tanulmányokat folytatni.” Többes szám első személyben folytatja, amelynek segítségével megpróbálja elrejteni, hogy nem tud dolgozni, sőt még a finn nyelvet sem tudja megtanulni azzal, hogy férjét is ugyanolyan helyzetben mutatja be és így nincs egyedül. L a sors áldozataként mutatja be magát. „Az életem nem kedvezett nekem. Az életem nem engedte, hogy előrébb jussak. A hiba az én életemben van és nem Finnországban. Mindaz a 33 év amit végig dolgoztam, mindaz a vagyon, amit felhalmoztam, el lett véve tőlem és leégették. És ugyanígy, a beteg gyerekem, hacsak eszembe jut.”

Összefoglalóan azt láthatjuk, hogy a migráció folyamata és a kapcsolódó esetleges traumák, megpróbáltatások könnyen válthatják ki, hogy az interjúalany változtatja a narrációs stratégiáit az aktív és passzív szerepek között, ami jól jelzi, hogy bizonyos esetekben nehéz az egyéni döntések súlyát vállalni, és jobb visszahúzódnia egy passzív szerepbe.

V.2.2. Mesternarratívák

A mesternarratívák (*master narratives*) messze az egyéni tapasztalatok feletti szinten működnek és olyan hosszabb távon is érvényes kulturális mintákat és identitásokat írnak elő, amelyek köszönhetően az elbeszélői én egyszerűen csak „behívhatja”, megismételheti őket. Olyan – gyakran több évszázados – elbeszélési szerkezetekről van szó, amelyek a mítoszokhoz hasonlóan ritualizálják az elbeszélést. Ezen erős legitimitású mesternarratívák alkalmazása azt a célt szolgálja, hogy segítségével az elbeszélő a személyesen átélt konfliktusait, megpróbáltatásait elrejtse. A bevándorló nő ilyen esetekben sokszor éppen a szembenézést próbálja elkerülni a mesternarratíva használatával. A mesternarratívák segítségével kialakított elbeszélte azonosság aztán működésbe lép – úgymond megvalósítja önmagát.

1. típus: Etnikai-vallásos önbemutató

Az etnikai vagy vallásos narrációk egyértelműen nem egyéni kreációk abban az értelemben, hogy közösségi különbségeket jelenítenek meg egy, az élettörténetnek a személyesen túlmutató diskurzusba ágyazásával. Ezek az „erős” szövegek azonban igen ritkán jelentek meg a migráns nők elbeszéléseiben. Az a kérdés, ha mégis megjelentek, vajon miért?

Az általunk megkérdezett nők elsősorban akkor folyamodtak ehhez az elbeszélési sé mához, ha nagyon nehéz helyzetekben mutatják be magukat, és azon nem tudnak igazán úrrá lenni. Bizonyos migrációs csoportok, például a Kínából, Vietnámból és Törökországból érkezettek nagyobb nehézségeket, távolságokat érzekeltek a fogadó társadalomtól, így számukra az „új világban” való eligazodáshoz segítséget nyújtottak etnikai vagy vallási mesternarratívák. A Kínából, Boszniából és Törökországból érkezett nők voltak azok, akik az interjú kérdőíves részében nagyobb távolságot jeleztek köztük és a fogadó társadalom között azzal, hogy nagyobb arányban „egyáltalán nem” vagy csak kevésbé érezték otthonuknak a befogadó országot, szemben más közösségekkel. Ezt a távolságot mutatta elbeszélésükben a mesternarratívába kapaszkodás. Megjegyzendő, hogy a Vietnámból érkezettek esetében ez a távolság a kérdőíves rész alapján nem volt megfigyelhető (Avramov 2007), az önbemutatóban azonban mégis gyakran előfordult, hogy vallásos vagy etnikai mesternarratívákat hívtak segítségül.

E nehézségek és távolságok mögött egyfelől nagyon komoly diszkriminációs élmények, illetve kulturális és osztálybeli különbségek húzódnak meg, másfelől azonban a mesternarratívák alkalmazása a migráció kapcsán érzett büntudattal is összekapcsolódhat. E büntudat fakadhat a migráció illegális mivoltából, családtagok és gyermekek hátrahagyásából, amely eseményeket utólagosan racionalizálni kell, illetve meg kell őket magyarázni valamilyen metaszinten is: el kell számolni a migráció erkölcsi költségeivel. Ez az ellensúlyozás lehet a Kínából Magyarországra érkezett nők nemileg sajátos narrációjának egyik kulcsa, hiszen ők azok, akik viszonylag gyakran élnek esszencializált etnikai vagy vallásos képekkel az

önbemutatás során. Az egyik elbeszélőnk például először leírja, mekkora nehézséget jelentett számára gyermeke hátrahagyása, és ezt a lépést aztán miképpen kompenzálta e gyermek hosszú távú támogatásával:

„Azután, szóval már három éve volt, hogy eljöttünk, és nagyon vágyódtam a gyerek után. Akkor elintéztük, hogy rokonlátogatás formájában kijöhessen. Azután --- azután velünk élt itt, majd elment Angliába tanulni, Amerikába tanulni. A két család minden kínládása, minden munkája eredményét a gyermekeknek adtuk. Aztán az ő gyerekük, a húgomnak is van gyereke, ő is tanul.”

Majd egy rövid átvezető után implicit módon szembeállítja a „magyarokat” a „kínaiával”:

„Én a magyarokkal gyakran érintkezem, ők úgy érzik, hogy a kínai ember a magyarokhoz képest -- a kínaiaknak ez az élete a legfontosabbakat illetően elképzelhetetlen. Mert nincsen pihenőnap. Korán kelnek, későn fekszenek, mégpedig külső munkán [a szabad ég alatt]. Mi mind átmentünk ezen, még a rendőrök is elkaptak. Nem engedték, hogy felállítsuk az elárusító pultot, az út mentén. Szóval mindenféle megtörtént velünk, kezdetben, minden. A kínaiak többsége mind így volt. Nem értettük, hogy kívül [külföldön] hogyan mennek a dolgok. Később megértettük, hogy kereshetünk pénzt, élhetünk, akkor nekifogtunk és csináltuk. Nem tudtuk még, hogy mindez nem felel meg a rendelkezéseknek, ezért aztán elkaptak a rendőrök., megbüntettek. Ezeket mind átéltük. Mostanra mind lassanként megtanultuk. Mostanra már tudjuk. Eredetileg mindent szabálytalanul csináltunk, mert így jöttünk át.”

Majd a túrés és szenvedés hosszabb kifejtése után egy teljes magyar-kínai dichotómiát rögzít.

„A magyarok nem értik, hogy a kínaiaknak, a kínai nőknek mennyire keserves a sorsa. Mivel a magyar nők jól öltöznek, sokan vannak, akik, ajjaj, nagyon is szépen öltözködnek. Jó kocsit vezetnek, jól megy nekik. Mi pedig más sem ismerünk, csak nap mint nap dolgozni, dolgozni. Ezekre a dolgokra nagyon kevés figyelmet fordítunk. Ha jól meggondolom, mi kínai nők alig tudunk olyanul törődni, hmm, aligha törődünk vele, ami az ilyen női életmód. Mert keserves a munka. Tulajdonképp nagyon keserves. --- Tényleg úgy van, ahogy Mao elnök mondta: a kínai nők a fél égboltot tartják. A fél égboltot, bizony, mert a családban is helyt kell állni, kint [a világban] is helyt kell állni, és ráadásul --- ha maga is elég mélyen --- a gyerekért is, arra is sokat kell gondolni. Nem könnyű, az élet nagyon hamar elmúlik. Így --- hogyan. (nevet)”

Egy másik esetben egy vietnámi asszony próbálja meg „rassz-alapra” helyezni önbemutatását azzal, hogy Európához kötődő „faji” kapcsolataival hozakodik elő. Ez a származási alapú fundamentalizmus nagyon jó példája annak, hogy miképpen próbálják esetenként a bevándorló nők ellensúlyozni azt a „hátrányukat”, hogy nem rendelkeznek megfelelő „európai” háttérrel.

„Mindig, tényleg mindig eltérő utakat követtem magam számára, és ezért nem félek én semmitől (...) Lehet, hogy ez egy személyes tulajdonság a tőkésosztály tagjai között, miután ez teljesen a véremben van.”

Ez a fajta kompenzálás egészen abszurd méreteket ölt, mikor elbeszélőnk arról kezd beszélni, hogy speciális európai vérrel rendelkezik, sőt ő segítette a lengyel pápa látogatásának megszervezését is:

„Szóval én segítettem a római pápa vagy más franciaországi papok jövetelének megszervezését --- átadtam virágokat-- Csak néhány személy - a vietnámi katolikusok szimbolikus képviselői - ebben a csoportban mindig benne van a családom - ismerik a nevünket, mások nevét nem -. (...) Beteg voltam, a haláltól csak egy paraszthajszál választott el (...) 0-s vértípusom van - emlékszem erre a

részletre - nekik nincs ilyen vérük a vérbankban - szóval megkérték a férjemet, hogy a vietnámiak között keressenek egy donort a vérátömlesztéshez. Donorokat keresett, de csak 1,5 litert talált, - talán ezért lettem annyira egészséges utána - ez európai vér, ugye? Az ereimben európai vér csörög.”

Hasonló narratív stratégiát találunk egy Törökországból érkezett nő esetében, aki a fejkendő hiányával és szőke hajával magyarázza könnyebb beilleszkedését. Más módon működik a stigmatizáció az ukrán és orosz bevándorló nők esetében. Náluk a „szovjet múlt” válik stigmává, ezt igyekeznek narratív úton is lerázni magukról. A fentiekben már idéztünk egy nőt, aki viszonylag fiatalon költözött át Magyarországra és erősen kifogásolta, hogy „oroszoknak” tekintették. Ez az ellenérvzés a szovjet múlttól való „szükségyszerű” eltávolodáson alapul, melyet az alábbi részlet igen pontosan mutat:

„Én is elmentem egyetemre, ez sokba került. Az öcsém is tanulni kezdett, aminek szintén voltak költségei. Vagyis ők [a szülők] dolgoztak, és megpróbálták megadni nekünk mindazt, amit tudtak, és nem volt idejük, vagy nem akartak kapcsolatokat keresni az ukránokkal, és amikor, és ehhez még hozzájárult az is, hogy amikor áttelepültünk, akkor ott még -- Szovjetunió volt, és minden iratunkba azt írták, hogy Munkács és zárójelben oda volt írva, hogy 'Szovjetunió' (magyarul mondja). És mindig a házban is és a munkahelyen is folyton valamiféle kötekedés folyt, hogy 'ruszki, ruszki', pedig nekünk semmilyen közünk nem volt ehhez a 'ruszkihoz', mert a 'Szovjetunió' (magyarul mondja) az nem csak oroszokból állt, ott volt sok más nemzet is, egy család volt, vagy hogy.”

Összefoglalóan, a távolság növekedésével megnő annak a lehetősége, hogy nagyobb vallási és etnikai metanarratívák védőszárnya alá húzódjanak a bevándorlók. A kialakult távolságban igen bonyolult tényezők játszanak szerepet, az nem redukálható néhány elemre. E helyzetek azonban integrációs csapdát sejtetnek, hiszen az érzékelt távolság erős dichotómia-képzéssel és a távolságok bemerevítésével jár együtt. Mindez az integrációs politika felől azt jelenti, hogy a távolságok kezelésének hiányában előtérbe kerülhet a kulturális elkülönülés és szembenállás.

2. típus: Elfogadás és anti-diszkrimináció

Már a fenti narratívák is mutatják, hogy a bevándorlás mindkét (a fogadó és az érkező) oldalról feszült helyzetében az élettörténeti önbemutató egyik legfontosabb témája az elfogadás vagy az elfogadás teljes hiánya lesz. Ezek a témák egészen különböző kontextusokban kerülnek elő.

Multikulturalizmus vagy a különböző kultúrák közötti kapcsolat

Több esetben azt figyelték meg a nemzeti kutatócsoportok, hogy az élettörténeti önbemutatóban a migrációhoz kapcsolódó kultúrák közötti egyenlőség és azok egyenlő alapon való mérlegelése, kapcsolata játssza a fő szerepet. Ezt ölthet olyan formákat, amikor az elbeszélő a multikulturalista politikákat kéri számon a fogadó országtól, azaz amikor a hozott kultúra fenntartásához és megéléséhez kapcsolatos jogok, illetve valós vagy vélt sérelmek játsszák a

fő szerepet. Az előző témához hasonlóan itt is integrációs csapdákról beszélhetünk, hiszen társadalmilag többé-kevésbé beilleszkedett nők esetében kerül elő a multikulturalizmusra való hivatkozás. Az osztrák nemzeti kutatócsoport a következőképpen interpretálta az egyik ilyen elbeszélést:

Az elbeszélő nagyon jól integráltnak tartja magát, miután a német tudása kiváló. Törökországba kellett vándorolnia hat éves korában, tizenegy éves korában ment vissza Ausztriába. (...) Visszatekintve úgy látja, ez szükséges volt gyökerei megtalálásához. (...) Úgy véltük, hogy elbeszélőnk viszonylag idegengyűlölő, különösen az osztrákokkal szemben. Emelt hangon kért több megértést a migránsok számára, különösen a törökök számára az osztrákok felől és azt követelte, hogy az osztrákok tanuljanak többet más kultúrákból. Más oldalról azt láttuk, hogy szinte nincs kontaktusa az osztrákokhoz és megpróbált a saját közösségében élni. Azt mondta, hogy ideális lenne, ha a különböző nemzetiségek és vallások egymás mellett és nem együtt élnének. (...) Azt mondta, hogy már minden kötelezettségét teljesített és nem tudja, mit tehetne azért, hogy jobban integrálódjon. Állítása szerint nem boldog, mert úgy éli meg, az osztrákok diszkriminálják őt. Emellett nem tudná elképzelni, hogy életvitelszerűen visszatérjen Törökországba. Mindkét kultúrához kapcsolat fűzi, állítja, hogy török osztrák és osztrák török.

Kisebbségben

Bizonyos más esetekben a bevándorló nők hosszabb távon nem akarnak hasonulni, és meg akarják tartani korábbi értékeiket és társadalmi beállítódásaikat. Alapjában véve a kisebb csoport tagjaként várnak el fokozott védelmet. Szintén Ausztriában figyelte meg a nemzeti kutatócsoport, hogy olyan módon mutatja be magát egy Boszniából érkező bevándorló nő, hogy egyrészt hangsúlyozza, hogy gyermekei számára fontos az osztrák állampolgárság megszerzése, miközben ő még megtartaná régi állampolgárságát, illetve hosszan értekezik arról, hogy mennyire fontos megőrizni a bosnyák értékeket és mennyire fontos azokat megtanítani a gyerekeknek. De, szemben a fenti esettel, ezt a stratégiát ő nem általánosítja, hanem csak mint kisebbségi kultúrát kívánja fenntartani vallási és kulturális kötődéseit, vagy még pontosabban, abból áthagyományozni mind többet a következő generációra.

Ugyaníde sorolható az a narratív szerkezet, amikor az elbeszélő a maga specifikus etnikai és vallási kötődését hangsúlyozza az általános besorolásokkal szemben. Erre példa a következő idézet egy lengyelországi bevándorlóval készült interjúból:

„Megmondtam neki [a férjének], hogy az emberek a szájukra vesznek, hogy mikor a mi gyerekeink megszületnek, akkor az emberek azt fogják mondani, hogy az édesanyja Ukrajnából van és ez nem igaz.”

Aktivista vagy egyéni küzdelem

Az el nem fogadás témája vagy a diszkrimináltság úgy is felmerülhet, hogy a bevándorló nő magányos aktivistaként mutatja be magát, vagy olyan individuumként, aki jogi alapon küzd elismeréséért. Ezekben az esetekben egyéni történeteket olvashatunk, amelyekben az elbeszélő nőként, munkavégzőként vagy bevándorlóként válik diszkrimináció áldozatává. Egy esetben egy olyan narrációt is találtunk, amikor az elbeszélő úgy mutatta be magát, mint aki más

hasonló sorsúaknak próbálja átadni megszerzett tudását. A csehországi kutatócsoport a következőket figyelte meg:

N a története során gyakran beszél úgy magáról, hogy egy férfi szerepébe kényszerült, amely helyzetet csak nagyon nehezen tudott kezelni, főképp az elvégzendő nehéz fizikai munka kapcsán. Ez a történetfűzés összekapcsolódik azzal is, hogy etnikailag (mint ukrán munkás nőt) diszkriminálták. Nehéz munkát kellett végeznie, túlóráznia kellett, rossz körülmények közepette és a tisztas megélhetés reménye nélkül. Története végén a kép még sötétebbé válik azzal, hogy egyedülálló anyává vált. N olyan helyzeteket vesz sorra, amikor fiát egyedül kellett otthon hagynia éjszakára, mert dolgoznia kellett menni egy bárba. Napközben fiát gondozta és nem tudott eleget aludni. Az egész narratíva egyszerre nagyon „férfias” abban az értelemben, hogy N végig a kenyérkereső és nagyon „nőies” is abban az értelemben, hogy a gyerekgondozás és a házi munka is ráhárult. Mindezeket túl egyfajta tanácsadó szolgáltatást nyújt hasonló sorsú ukrán nők számára, és szeretné, ha el tudnák kerülni a hasonló nehézségeket.”

Antiszemitizmus

A diszkrimináció és az elfogadás előkerülhet úgy is, hogy otthon antiszemita diszkrimináció érte a vándorlót, aki ezért védelmet keresett a fogadó országban. Ez a narratíva és ennek különböző változatai már korábbi vizsgálatokban is előkerültek, ahol soá típusú mesternarratíváról beszéltünk, ha a zsidóként való üldöztetés volt az elbeszélés legfőbb motorja (Kovács–Melegh 2000). Érdekes módon ez a szerkezet a mostani kutatásban főképp az Oroszországból Németországba érkezettek esetében fordult elő, amely tény összefügghet a „menekült” biográfia fentebb tárgyalt speciális lehetőségeivel ebben a migrációs térben. Fontos megjegyezni, hogy ez a narratíva típus is épp Németországban élvez erős közösségi támogatást.

A balkáni etnikai erőszak áldozata

Annyiban az előzőhöz hasonló elbeszélés-szerkezetéről van szó, hogy igen komoly politikai és társadalmi diskurzus alakult ki a „balkáni” vérengzésről a jugoszláviai polgárháború kapcsán. A balkanizmus (Todorova 1997) diskurzusa azt tematizálja, hogy vérbosszú és etnikai gyűlölködés áll az etnikai vérengzések hátterében, és ez minden civil és békés életközösséget szét-dúl. Álljon itt egy rövid megrázó részlet, amely hihetetlen sűrűséggel sejtet óriási traumákat. A viszonylag alacsony iskolai végzettségű és állandóan diszkriminációtól féltő koszovói asszony a finn kutatócsoport szerint valószínűleg nemi erőszak áldozata lett a háború során, vagy nagyon személyes trauma érte a balkáni erőszak kontextusában. Ezekről így mesél:

„Valami történt a háború alatt, nem hittem el, hogy egy gyerek jön. Egyáltalán nem --- Amikor nem volt gyerekünk, akkor ketten éltünk együtt, én és a férjem, és a háború vége már oly közel volt. Nem volt kibírható. Nem értettem magamat, mi történt. Azt hittem, minden rendben van, és ha így van, de nem volt a helyén semmi. Minden nehéz. Én magam. Nem értettem. -- Ha valamit hallok a hazámról, hogy valami rossz történt egy rokonommal, akkor rosszul leszek, mindent befejezek és többet már nem tehetek.”

3. típus: „Papír”

A harmadik rendkívül erős narratíva a papír narratíva, amely szerint a vándorló a dokumentumok megszerzésében tapasztalt hányattatását mondja el és így értelmezi vándorlását. Ez a típus szintén megjelent már korábbi vizsgálatainkban, nevezetesen az Ausztria–Magyarország–Erdély háromszögben, ahol az egyik leggyakoribb elbeszélési módnak mutatkozott (Kovács–Meleg 2000). Ez a narratíva is az elfogadás és az elutasítás témái körül mozog, hiszen bármilyen nehézség a szükséges papírok megszerzése során könnyedén általános elutasításként értelmezhető, illetve azt tematizálja. Nagyon hosszú ilyen elbeszélésekkel rendelkezünk, amelynek egyik példás esete Y története, akit már a jogi vákuum kapcsán idéztünk. A narratíva nemcsak a hányattatást, a kriminalitást és a nőként való megaláztatást mondja el, hanem nagyon szépen mutatja a diszkrimináltság nyelvét is a feketeséggel való példálózásban:

„Abban az időben itt nagyon nem szívesen fogadták a kínaiakat. Azt hiszem, ön is tud erről. Akkoriban vízumentesség volt. Nem volt szükség, no visa (angolul mondja). Amikor ideértünk, ---, mivel turista [azaz: a hatóságok turistaként kezelték], turista voltál, egy hónap múlva már nem volt [törvényes] státusod. Vagyis fekete lettél. Akkor én megismertem az itteni helyzetet, el akartam menni Görögországba, -- a fivérem Görögországban volt. A görög vízumra várni kellett. Ez alatt az idő alatt, --- szóval a rendőrök rájöttek, a rendőrök igazoltattak, igazoltattak engem és a lányomat, látták, hogy már feketék vagyunk, és bevitték a rendőrségre. Én mondtam, hogy én nem akarok itt maradni, de az irataimat már beadtam a görög követségre, és ők azt mondták, hogy várni kell, adnak egy het- illetve, hogy még egy hét múlva lesz eredmény. Azután ott a rendőrségen megnézték, látták, hogy valóban nem lopva [törvénytelenül] léptem át a határt, hanem rendesen jöttem be. A görög követséggel is felvették a kapcsolatot, ok, igazat mondok, akkor kaptam egy hetet. Bepecsételték. Én pedig egy hét múlva, vagyis már három nap múlva megkaptam a görög vízumot, a negyedik napon repülőre szálltam, és elmentem Görögországba. --- Akkor fogtam a gyereket, a görög nagykö--- Magyarország görög nagykövetségén kértem vízumot, és átjöttem. Hogy átjöttem --- megint nagy pechem volt. A '93-as kínai üldözés megint elért. '92 decemberében jöttem vissza. Annakidején, '91-ben is így volt. Legelőször a rendőrség adott egy hónapot. Az egy hónap alatt kezdtem intézni, mert egy hónap turista vízumom volt, most mondták, az volt a követelmény, hogy cseréljem, intézzem el a céget, hogy jogi személy---. A rendőrség adott egy hónapot, hogy az alatt jegyeztessem be itt. A bejegyzés ideje alatt még egyszer mentem meghosszabbítani, ők meg beleütötték a fekete pecsétet [fekete pecsét: nem hosszabbítják meg, tehát a tartózkodás törvénytelen], hogy hagyjam el az országot. Kérdeztem, hogy miért. Akkoriban mi kínaiak, 95 százalékban a rendőrségen azt kaptuk, hogy hagyjuk el az országot. A barátaim mind már elindították az üzletet, szállítottak árút, kereskedtek, volt, aki már ingatlanra is szert tett, és nekik is fekete pecsétet adtak, hogy hagyják el az országot. Ezért tehát elmondhatom, hogy a háromszori kínai üldözésbe mind belekerültem. Ezért tehát nincs szerencsém. A kínaiaknak nagyon nehéz volt itt, mivel a legtöbb környezetben nem fogadták jól a kínaiakat. Igaz-e? Azt hiszem, erről a helyzetről ön is tud. Mint tolmács, biztosan tapasztalta, a kínaiakkal szemben -- hogy a kínaiak itt élnek, ezzel szemben sok magyar nagyon elégedetlen: 'Lám csak, idejöttek a kínaiak, és ilyen gazdagok.' Pedig tulajdonképpen ön is tudhatja, hogy a kínaiaknak, amikor idejöttek, nagyon nehéz volt. Igen keservesen küszködtek.” (...) Ezért egészében véve úgy vélem, hogy az elején a magyarok nem szerették a kínaiakat. A státusuk tekintetében---. Ha más országból érkezett személyről volt szó, alighanem nagyon gyorsan meghosszabbították, ha meg kínai került oda, valóban hátra tolták. Emlékszem, a letelejés az Idegenrendészet az Erzsébet királyné útján volt. Vittem a gyereket, már este sorba kellett állni, nagy eső esett, ott álltunk, vert az eső, mert ha nem álltál ott, ha nem álltál sorba, a státusod másnapra fekete lett, megint azt mondták: hagyd el az országot. Igaz-e? Éjjel-nappal sorba álltunk. Sorba álltunk, mikor már bejutottunk az Idegenrendészetre, még tennünk kellett néhány kört. Éhesek voltunk, de nem vettünk ennivalót, nem volt módunk kimenni. Aztán minden kezdődött elő-

ről. Később már volt ebben tapasztalatunk. Akkoriban egy hétre adtak pecsétet, legfeljebb is egy hónapra. Ha egy hétre adtak, ott kellett állnod, újra sorba állhattál. Igazán, akkoriban a kínaiakkal szemben --- más országokból érkezettekkel szemben nem volt így. A piacon felvettem egy munkást, egy Romániából érkezett embert, még a saját munkásomat is előnyben részesítették velem szemben. Odamentünk, álltunk a sorban. Az én munkásom is ott állt előttem a sorban, az meg kijött, és behívta őt, vagyis az európaiakat előbbre vették. Kijött, mondta: 'Ne tolakodjanak!' Az én munkásom. (nevetés) Akkor őt küldtem, hogy álljon sorba helyettem. Akkor nem kellett egész éjjel ott állnom. Valóban a kínaiakkal szemben kezdetben az a --- az a háttérbe szorítás, nagyon, nagyon-. Akkoriban mi a körülményekhez képes, összeszorított foggal-. Nekünk a magyarokhoz képest százszoros árat kellett fizetnünk, csak így érthetük meg, azt, ami ma van."

4. típus. Monotónia és minimalizmus

A passzivitás nagyon gyakran válik témává és „racionalizálódik” úgy, mint egy sajátos időfel-fogás. Konkrétan ez úgy testesül meg, hogy a bevándorló nők időtlenségről és a monoton élet-ről számolnak be. Ez lehet az a végső pont egy narráció során, mikor a bevándorló nők elhá-rítják, hogy közelebb kerüljenek a nehezebb élettörténeti eseményekhez és történetekhez. Az etnikai és vallási képzetekhez kötődő időtlenség nagyon erősen emlékeztet a paraszti – azaz premodern – elbeszélésekre (a paraszti tradicionalitás kelet-európai modelljéről lásd Macfarlane 1978). Talán nem véletlen, hogy főképp a Kína, Vietnám és Koszovó rurális vi-dékeiről érkező vándorlók élnek ezzel a szerkezettel. Ilyen esetekben az alávetettek nehezen szólalhatnak meg (Spivak 1988). Két-két vietnámi, kínai és koszovói asszony elbeszéléséből idézünk:

„Felkelek, elmegyek dolgozni és dolgozom este hat-hét óráig. Akkor visszamegyek, visszamegyek, egy kicsit játszom a gyerekekkel és lefekszem aludni, majd újra dolgozni megyek. Még egy napot sem tudok kivenni, miután a munkám, nagyon sok ember dolgozik nekem, és így ha én nem dolgo-zom, akkor az ő munkájuk is kiesik, szóval így megy ez, nem tudok megállni, ezért az én életem a munkám. Munka, mindig, agyon, sokszor értelmetlennek látszik, miért is éljek, mire van az élet, ha minden leszűkül a pénzkeresetre.”

„Általában elbeszélve, mi, itt élő nők rosszabb helyzetben vagyunk vietnámi társainknál, nehezebb itt a megélhetés és az élet, tudja, ez egy mindennapi munka, munka után az embernek a gyerekére kell vigyáznia, a férj, a gyerek és napnak vége, mást már nem lehet tenni, csak bele lehet nézni a gyerek leckéjébe. Amint kinyitjuk a szemünket reggel, akkor rögtön útnak kell indítani a gyereket, majd munkába kell indulni, és késő délután visszaérünk, összeszedem a gyereket az iskolából, va-csorát készítek és véget ér a nap, másra már nincs energia.”

Kérdező: Emlékszik még ideérkezésének az első napjára?

Hú, az első nap?! (fellelkessedik) Az első napon nagyon elkeseredtem! Nem tudtam magyarul, ven-ni sem tudtam semmit. A magyarokat nézve, hogy is mondjam, ugye a külföldiek és mi kínaiak tel-jesen máshogy nézünk ki. --- Szóval, semmit sem tudtam venni -- vagyis nehezen --. Később, ami-akor már megtanultam egy kicsit, akkor már tudtam. Ahogy kapcsolatba kerültem a környezetem-mel, lettek barátaim. (kis szünet, gondolkozik)

K: És?

(hirtelen) Az élet nagyon egyhangú.”

„Kérdező: Emlékszik arra a napra? Ahogy repülőre szállt és Budapestre érkezett, emlékszik?

Akkoriban még hol is -- Lengyelországban kellett átszállni, és csak utána értünk Budapestre, mert nem volt még közvetlen járat. Mikor először jöttem Magyarországra repülőn, azt gondoltam ma-gamban, ez nem lehet Magyarország. Azt hittem célt tévesztettem (nevet). Mivel a repülőtér még olyan sem volt, mint Kínában. Kicsi volt.

K.: Tényleg?

Igen, mert az a repülőtér olyan kicsi volt, hogy azt hittem, még egyszer átszállunk valahol. (nevet) Azt hittük, rossz irányba megyünk. Aztán, én, ugye, munkavállalási engedéllyel érkeztem, mivel dolgozni jöttem Magyarországra, ezért munkavállaló vízummal jöttem, aztán végig étteremben dolgoztam. Meddig is? Azt öt évig csináltam. Mindennap csak így. Másnak dolgozom.(...)Magyarországon semmi --- semmi nem történt --. Csak szerintem az ügyintézés különösen macerás. Ha valamit el akarsz intézni, naponta el kell menni, az egész nap rámegegy, csak vársz és vársz. Nagyon kemény. Az ügyintézés nagyon -- nagyon izés --. Rengeteget kell várni.”

„Én ugyanolyan vagyok, mint mindenki más, jól boldogulok és nincsenek problémáim, és nem különbözöm, a hátterem, képzettségem és intelligenciám ellenére rekedtem meg ebben a helyzetben.”

„Kezdetben nem volt semmi, szörnyű volt otthon maradni tétlenül, más élethez voltam szokva.”

A finn kutatócsoport interpretációja: Kezdetben S városában tartózkodtak. Ott volt egy álma. Allah megjelent neki és megtanította imádkozni és kezébe adta a Koránt. Azóta féli Istent, és naponta ötször imádkozik. Napját azzal tölti, hogy olvassa a Koránt, ha nincs ház körüli munkája éppen. Ideje „repül”.

V.2.3. Trauma

A traumára utaló narratív szerkezetek a beszédtelenség igen szélsőséges formái, hiszen az elbeszélők kapkodva, rebbenve kerülgetik a fájdalmas eseményeket, és a leggyakrabban szóba sem merik hozni azokat. A traumát úgy értelmezhetjük, hogy az elbeszélő a legalapvetőbb szinten sem tud fenntartani egy „minimál” történetet. A történeteinkben nők hallgatnak erőszakos férjeikről, csendben maradnak családtagok elvesztése, gyerekek hátrahagyása miatt. Csak a fájdalmas űr és ködös homály érezhető.

Összefoglalóan a mester narratívák nagyon élesen világítanak rá a bevándorlók és a fogadó közösségek közötti interakciók feszültségeire, az elmesélés nehézségeire. Az érzékelt szociális és társadalmi távolságok, a migrációs során, azt közvetlenül megelőzően megtapasztalt fájdalmas eseménysorok nehezítik a kimondást és az elbeszélők gyakran merevednek bele absztrakt, eltávolító sémákba. Fontos megjegyezni, hogy bár minden migrációs csoportnál megfigyelhetőek, mégis a diszkrimináltabb kínai, vietnámi, vagy a traumatizált és rurális környezetből származó koszovói és boszniai vándorlók alkalmazzák ezeket a szerkezeteket. Talán az átugrani kívánt nagyobb falak, a származási és a jelenlegi lakóhelyen kialakított életek közötti ellentmondások teszik nehezzé a migráns nők élettörténeti önbemutatókat.

VI. A bevándorló nők élettörténeti perspektívái: a nemzetközi tapasztalatok összefoglalása

A harmadik országból bevándorló nők élettörténeti perspektíváiról szóló összehasonlító beszámolóknak nem az a célja, hogy az egyes vándorutak konkrét megvalósulási módját értse meg, hanem az, hogy biográfiai és narratív szerkezeteket magában foglaló különböző élettörténet-mintákat vázoljon fel, amelyeket a vándorláshoz, valamint a befogadó társadalmakban elfoglalt jelenlegi helyzetükhöz kapcsolódó jelenlegi perspektívákként értelmezünk.

Annak érdekében, hogy a bevándorló nőknek az interjúkban feltáruló igen változatos élettörténeti perspektíváit (kilátásait) értékeljük, eredményeinket értelmezni és hasznosítani tudjuk, ezeket több szempontból kell megvilágítanunk.

Céljainknak az alábbi elemzési lehetőségek tűnnek alkalmasnak:

- Társadalmi nem és migráció általános kapcsolata;
- Speciális életkori csoportok;
- A bevándorló nők csoportjai közötti különbségek (etnicitás és osztály).

VI.1. Társadalmi nem és a migráció általános kapcsolata

A bevándorló nők élettörténeti kilátásainak vannak olyan közös vonásai, amelyek a társadalom által konstruált nemükből erednek. Az első fontos megállapítás az, hogy mindenekelőtt a család viszonylatában helyezik el magukat. Ez tűnik ki a vándorlás legális formájának bemutatásakor, a vándorlás életrajzi indokaiból, és abból, ahogy vándorlásuk eredményeit utólag megítélik. Még integrációjuk és további terveik leírását is a családi keret befolyásolja. Első látásra ez a minta meglehetősen tradicionálisnak látszik, és úgy tűnik, ezek a nők továbbra is patriarchális rendszer keretei között értelmezik magukat. A férfiaktól függenek, őket követik a vándorlás során, és családjuk érdekében feláldozzák saját törekvéseiket. Egyes esetekben valódi tradicionális minta figyelhető meg. Egymástól különböző nemzetek és etnikumok körében is megtaláljuk a nőknek azon csoportjait, amelyek tagjai ily módon gondolják el saját magukat. A kép azonban ennél sokkal összetettebb, és ha csak így tekintenénk rájuk, akkor néhány igen fontos dimenzió rejtve maradna. Kvalitatív elemzésünk azt mutatta, hogy a vándorlás családi formái és folyamatai fontos intézmények, de ezek mögött és ezek mellett a bevándorló nők széles körben alkalmaznak más stratégiákat és kapcsolnak ahhoz más jelentéseket is.

- A tradicionális minták rendkívül költségesnek tűnnek az olyan bevándorló nők számára, akik továbbra is ezekhez az ideálokhoz igazodnak. Saját magukat elszigeteltnek mutatják, és diszkriminációval is szembe kell nézniük. Az elbeszélés során az is kiderül, hogy a bevándorlók tradicionális élettörténet-perspektívái nem tarthatók fenn, s a bevándorló nők második és harmadik generációjával készült interjúkból megállapítható, hogy az új környezetben felnőtt gyermekek fellázadnak e minta ellen. Időről időre csapdába kerülnek, amelyben egyfajta „hamis” tradicionális identitást építenek fel, de az elbeszélésben ezt a tradicionalizmust a vallás, az etnikai hovatartozás és a kultúra közös keretei között magasabb, egyfajta metaszintre emelik. Fontos azt is megjegyezni, hogy ez azoknak a nőknek a „sorsa”, akik – biográfiájuk szerint – az európai társadalmak alacsonyabb rétegeiből származnak, és ott is rekednek meg. A válság jelei világosan megmutatkoznak ezekben az élettörténet-perspektívákban.

- Az önbemutatók fenti tradicionális mintáitól meg kell különböztetnünk az átmenetileg tradicionális nők mintáit, akik a vándorlással kapcsolatban említett hatalmas költségek és az egyéni terek átalakulása miatt kerülnek passzív helyzetbe. Vannak, akik kitörnek ebből a diszkurzív kényszerből, de meg kell jegyeznünk, egyesek önbemutatóból úgy tűnik, benne rekedtek, s a panaszáradat képezi elbeszélésük alapját.
- A családok felbomlása vagy átalakulása közvetlen kapcsolatba hozható a vándorlással; vándorlásra készíthet, és beépülhet a migráció folyamatába. Ez utóbbi élettörténeti stratégia „rejtett” formában a függetlenség és a jólét növelésének óhaját fejezi ki. A család és a függetlenség körül megjelenő küzdelem beleillik az Európában és környékén zajló átfogó családminta-váltásba, amelyet oly gyakran tárgyal a demográfiai irodalom.
- Eszerint a családdal, illetve a vándorlással kapcsolatos női stratégiák közötti kapcsolat megváltozott. A látszólag hagyományőrző nők jelenítik meg ezeket az élettörténeti eseményeket és saját stratégiájukat elősegítő eszközként tekintenek rájuk. Ez teljes mértékben különbözik a tradicionális mintáktól. E mögött a változás mögött a helyi társadalom házasságpiacában bekövetkezett változásokra adott reakciót ismerhetjük fel. Ezek a nők nem új jelentésű vagy új tartalmú házasságra vágyanak, hanem magához az intézményhez ragaszkodnak egyéni céljaik megvalósítása érdekében. Nagyon fontos, hogy ezek a nők az emancipáció csapdájába eshetnek, és eredeti elképzeléseik nem teljesülnek. Lényeges mozgatója ennek a stratégiának az országok közötti jólét-hierarchia és az ehhez kapcsolódó diskurzusok, vagyis az, hogy a „keleti” nők „nyugati” partnerek, vagy olyan helybeli férfiak után néznek, akik hajlandók a kivándorlásra. Valójában a kelet–nyugat diskurzus az egyik oka annak, hogy csapdába kerülhetnek. Egyszerűen azt képzelik, hogy egy nyugati férfival élni egyet jelent a nyugati típusú „szabadsággal”. A másik tényező, amely e mintát élteti, tényleges történelmi tapasztalat, jelesül, hogy az államszocializmus alatt hozzászoktak a vegyes házasságokhoz.
- Vannak fiatal nők, akik kívül helyezik magukat a családi mintákon, és egyéni célok megvalósítására törekednek. A családalapítást később eldöntendő kérdésnek (halasztás), illetve az életükben marginális szerepet játszó eseménynek tekintik. Ez új mintának tűnik, és a vándorlás támogatja őket ebben, mivel egyéni sikert ígér, és ezáltal el tudják kerülni a családi élet szervezési nehézségeit, amelyek oly nagy terhet rónak családoorientált társaikra.

Összességében a migráció feminitása, és a kapcsolódó stratégiák *bonyolult manőverezésként* foghatóak fel, amelyben a vándorlás fent említett hatalmas költségei újraoszthatók. Világos, hogy a vándorló nők úgy látják, valamit fel kell áldozniuk azért, hogy újraépítsék maguk körül a személyes és a családi tereket. Ezek az áldozatok különbözőek, ami jelentősen

megnehezíti a társadalompolitikai megfontolásokat és a vonatkozó integrációs politika kialakítását. A manőverezés alábbi eltérő típusait figyelhettük meg:

- Fel kell adniuk a családi élet stabilitását, amennyiben ezt tekintik normának. A migráns családok, illetve a migránsokat magukba foglaló családok nagyon törekenynek tűnnek.
- Más esetben fel kell adniuk, vagy korlátozniuk kell a gyermekvállalást. Ez azt jelenti, hogy azok a diskurzusok és integrációs politikák, amelyek a bevándorlóknak az európai társadalmakra jellemző gyermekhiány pótlását látják, félrevezetőek lehetnek, mivel nem vesznek tudomást a bevándorló nőket körülvevő feszült helyzetről. Így mind ezek a nehézségek, mind pedig a fogadó közösséghez való alkalmazkodás jelentősen lecsökkenti a bevándorlók termékenységét (Kulu–Milewski 2007).
- Szembe kell nézniük a mindennapi családi élet megszervezésének hatalmas nehézségeivel. Szélsőséges esetekben ez oda vezethet, hogy a gyermekeket a küldő közösségekben hagyják. Más esetekben a gyermekeket teszik ki embertelen körülményeknek, például bezárják a lakásba, amíg az anya dolgozik, vagy a gyermekeknek kora reggel az anyjukkal együtt tartózkodási engedélyért kell sorban állniuk. Az is megtörténhet, hogy számukra teljesen idegen környezetbe kerülnek, ahol gondozóik nyelvét nem ismerik.
- Le kell mondaniuk az integrációhoz szükséges külön erőfeszítésekről, például a nyelvtanulásról idő és alkalom hiányában, a családi élet szervezése közben. Ez különösen érvényes arra az esetre, amikor egy nő kerül elszigetelt helyzetbe.
- Fel kell áldozniuk szakmájukat, végzettségüket és egyéni munkájukat, aminek a megszerzése vagy megtartása egyébként is igen nehéz. Ez önmagában felveti a munkaerő-piaci hiányok pótlásával és az egyszerű toborzással kapcsolatos diskurzusok és politikák érvényességét, miközben egészen biztosan komoly, nem csak a migránsokat érintő veszteségként értékelendő. Erre a kérdésre még visszatérünk, amikor az integrációról lesz szó.
- Fel kell áldozniuk a nemek szerepéről alkotott eredeti emancipációs ideáljaikat. Ezt „erőltetett” tradicionalizmusnak nevezhetjük, s ez a jelenség adhat magyarázatot arra, miért mutatják be a nők magukat oly módon, hogy az ellentmond az attitűdökre vonatkozó zárt kérdésekre adott válaszaiknak. Ez az ellentmondás, csapda sok, a kutatás során elkészült ország-jelentésben és magukban az elbeszélésekben is megmutatkozott.
- Le kell mondaniuk arról az igényükről, hogy megvalósítsák a nők megjelenésére, kinézetére vonatkozó ideáljaikat. Ez egyike azoknak a hiú ábrándoknak, amelyek a „gazdag” európai társadalmakról bennük élhetnek.
- A vándorlás magas költségei miatt a vándorló nőknek gyakran le kell mondaniuk arról, hogy felkészülhessenek idős korokra. Nem meglepő, hogy a vándorló nők, akik gyakran, legalábbis rövidebb ideig, kiesnek a munkapiacról, vagy mint nők,

társadalmilag elszigetelődnek, nem tudják komolyan megtervezni időskorukat. Furcsamódon nem a társadalombiztosítás rendszerére akarnak támaszkodni, inkább a családjuktól várt segítséghez folyamodnak. Szélsőséges esetekben, tartalékstratégiaként, a hazatérést választják, hogy tőkét kovácsoljanak a küldő és a befogadó társadalmakban realizálható jövedelmek közötti különbségekből. Ez a jól érzékelhető bizonytalanság szintén társadalompolitikai megfontolásokat kíván.

Összefoglalóan megállapítható, hogy a bevándorló nők integrációs folyamata igen komplex elemzést igényel a fenti feszültségek halmozott megjelenése miatt, hiszen a migráció pozitív hatásaival kapcsolatos várakozások gyakran nem teljesülhetnek, illetve ellentmondásba kerülhetnek a bevándorlók beilleszkedésével kapcsolatos más stratégiákkal. Bizonyos esetekben már komplex csapdahelyzetekről beszélhetünk, és ilyeneket lehet azonosítani az interjúk és a migrációs terek kapcsolódó elemzése alapján is.

VI.2. Speciális életkori csoportok

A vándorló nőknek van egy jellegzetes csoportja, mégpedig a szüleiket követő vándorló gyermekek, akik igen sajátos problémákkal küszködnek. A kilátások és a beilleszkedés tekintetében ők is nagyon sikeresek, ám kvalitatív interjúink feltárták azokat a komoly speciális gondokat, amelyekkel meg kell küzdeniük a fenti összefüggéseken túlmenően.

- Ami az élettörténet-perspektívát illeti, a gyermekek súlyos identitásválságról számolnak be, mivel nem saját döntésükként kell vándorlásukat értelmezniük. Ezek között az interjúk között egyértelmű példákat találhatunk az etnikai újjáéledésre.
- Az identitásválsághoz kapcsolódik a nagyszülők, más családtagok és (kor)társaik elvesztése, akik nagyon fontos szerepet játszanak a személyiségfejlődésben.
- Hangsúlyoznunk kell, hogy a gyermekek integrációjának sikere is összefügg az- zal, hogy a vándorlás bizonyos költségeit a szülők (néha saját életük feláldozásával) vállalják magukra, vagy az iskolarendszer viseli a költségek egy részét.
- Majd rájuk hárul szüleik gondozásának terhe, amikor azok megöregszenek. Megfigyelhettünk olyan eseteket, amikor ez a helyzet sajátos csapdát jelenthet a vándorló gyermekek számára.

Kvalitatív szociológiai kutatásunk azt is megmutatja, hogy a negyvenes éveik vége felé letelepedő vándorló nők nagyon súlyos integrációs gondokkal küszködnek. Kész család- dot, szakmai karriert hagynak maguk mögött, amelyet új társadalmi környezetükben nem tudnak érvényesíteni. A legelszigeteltebb önbemutatók közül néhány ehhez a korcsoport- hoz tartoznak.

VI.3. A bevándorló nők csoportjai közötti különbségek etnikai, származási hovatartozás és osztály szerint

A vándorlásról szóló közéleti diskurzusok lényegi különbséget látnak a vándorlók egyes csoportjai között, és társadalmi magatartásukat illetően sajátos jellemvonásokkal ruházzák fel őket (Kovács–Vidra 2004; Kovács et al. 2004a; Castles 2000; Melegh 2006; Csepeli–Örkény 1996). A kutatás koncepciójának kialakításakor megfogalmazott induló feltevésünket, miszerint ez valószínűleg egy konstrukció, az összehasonlító elemzés alátámasztotta.

Összehasonlító elemzésünk megmutatta, hogy ezek a látszólag, vagy a fogadó társadalmak diskurzusai által meghatározott etnikum-specifikus sajátosságok az élettörténet-perspektívákat tekintve átívelnek a különböző etnikai csoportokon. A perspektívák feltűnő hasonlóságát abban is láthatjuk, hogy a vándorlók nagyon különböző csoportjai egymáshoz hasonló önbemutató mintákat használhatnak, ugyanakkor látszólag etnikum-specifikus perspektívák más csoportok esetében is megtalálhatóak.

A vándorlás folyamata, indoka és eredményei tekintetében elkülönülő típusok a vándorlók minden egyes csoportjában megtalálhatók. Mindegyikük az önkéntes és a kényszerű migráció különböző mintáit mutatta. Sajátosságként írható le a korábbi Jugoszláviából menekültek esete. Fenn kell tartanunk, hogy a menekülteként vagy kényszerből való elvándorlás mint önmegjelenítés bizonyosan összekapcsolódik a fenti migráncscsoportokkal, és az úgynevezett bevándorlási célszavakkal. Illetve csak a poszt-szovjet bevándorlók esetében volt releváns az a minta, mely szerint őket a birodalomépítés miatt küldözgették.

A bevándorló nők által elmondott fő migrációs okok mindegyike, ideértve a családépítést és az individualista gender stratégiát, megtalálható volt a vándorlók különböző csoportjaiban. A migráció adott körülményei között ezek legitim, követhető narratíváknak tűnnek. Ám amikor az egyes altípusokat vizsgáltuk, különbségekre lettünk figyelmesek. Főleg a poszt-szovjet bevándorló nőkre jellemző önbemutató, hogy ők egyéni női céljaikat határon túli házassággal érik el, amit mi vándorlás és házasság útján történő emancipációnak nevezünk el. Másrészt, főleg a Boszniából és a Törökországból bevándorló nők használták az önbemutató azon mintáját, mely szerint a tradicionálisan gondolkodó nő követi férjét. Ugyanakkor néhány poszt-szovjet bevándorló nő önbemutató stratégiája nagyon közel áll ehhez a mintához.

A nők bevándorlás utáni státusában bekövetkezett változások tekintetében is meglehetősen nagy egyöntetűséget figyelhettünk meg a különböző élettörténet-perspektívák – például szakmavesztés, a státus visszaszerzése, siker – megélésében. A bevándorlók minden csoportjában találhattunk beszámolókat arról, hogy társadalmi és gazdasági, jogi vagy érzelmi vákuumba, vagy női mivoltuk miatt alárendelt helyzetbe kerültek. Másrészt találhattunk sikeres fiatal szingliket, globális, üzleti, sőt, menekült életrajzokat is a vándorlók különböző csoportjaiban. Kínából érkező, vietnámi, törökországi és romániai nők számolnak be iskolai, üzleti/szakmai előmenetelről, vagy globális típusú karrierrel. Nagyon úgy tűnik, hogy csak 'a si-

keres menekült' típusa kötődik etnikai csoporthoz, mivel a Kínából vagy Vietnámból érkező nők között ilyen önbemutatót nem találtunk.

A családban bekövetkező változások is hasonlóak, függetlenek az etnikai hovatartozástól.

Még az integrációt és annak különböző formáit tekintve is jellemzően egyöntetű a kép. Tekintettel a domináns köztes státusra, az etnikai újjáéledés minden csoportban előfordulhat. Az egyéni beszámolókból szintén találkozhatunk az integrációnak ezzel a szintjével, sőt, diaszpórák is kialakulhatnak a vándorlók minden csoportjában.

A bevándorló nők minden egyes csoportja arról beszél az interjúkban és az azt követő kérdésekre adott válaszokban, hogy a befogadó országban kíván maradni. Ritkán vetik fel annak a lehetőségét, hogy harmadik (további) országba vándorolnának. Sokan gondolnak közülük hazatérésre, de az biztos, hogy aktív éveikben a befogadó országban akarnak maradni. Etnikai hovatartozástól függetlenül akadnak olyanok, akik az átértett bizonytalanság miatt tartják magukat az időskori hazatérés homályos ideáljához. De meg kell jegyeznünk, hogy általában keveset gondolnak idős éveikre, és élettörténetüket főleg a gyermekekbe történő befektetésként értelmezik, akiknek majd gondoskodniuk kell róluk. Más szóval a társadalmi és személyes terek átalakulása miatt feltehetően minden etnikai csoportban annyira mozgalmassá ítélik saját élettörténetüket, hogy idős korukról tulajdonképpen megfelelnek.

Ami a férfi és nő társadalmi szerepét illeti, azokat az etnikai sajátosságokat ismételjük meg, amelyeket a vándorlás indítékainak elemzésekor találtunk. A társadalmi nem kérdését tekintve a Törökországból és a Boszniából érkező nők (de a Koszovóból érkezők érdekes módon nem) tradicionális gondolkodású nőként mutatják be magukat.

Az etnikai hovatartozást a bevándorló nők körében lényeges megkülönböztető vonásnak tekintő állásponthoz hasonlóan a vallási háttér meghatározó szerepét is elutasíthatjuk. A moszlim, buddhista és ortodox nők nagyon hasonló élettörténeti perspektívát mutatnak fel, és általában elmondhatjuk, hogy tulajdonképpen nem is gyakran próbálkoznak vallásos elbeszéléssel. Egyes szimbolikus megkülönböztető jegyek, mint például a fejkendő, fontosnak tűnnek, de az egyedi esetek alapján elmondhatjuk, hogy ez ugyanolyan mértékben vallási szimbólum, mint amennyire a befogadásról vagy a diszkriminációról szóló társalgás tárgya. Sőt, néhány bevándorló nő csak akkor beszél vallásról, ha az valamilyen kapcsolatot jelez a befogadó társadalomhoz (katolikus és protestáns kínai és vietnámi, ukrainai zsidó, stb.) kapcsolódik. Ez azt mutatja, hogy – amint az etnicitás, úgy – a vallás sem „lényegi” jellemzője a bevándorló nőknek, hanem alapvetően integrációs kérdés.

Erre más oldalról az a tény világít rá, hogy a vallás főleg azon nők körében tematizálódik, akik fájdalmas életútról számolnak be, vagyis a vallás számukra eszköz ahhoz, hogy migráns státusukat „magasabb szintről” szemléljék. Van azonban két érdekes kivétel: az egyik a volt szovjet országokból bevándorolt ortodox nőké, akik csoport-identitásukat vallási alapon fogalmazzák meg. A másik a buddhista kínai nőké, akik szintén bizonyos belső határokat húznak a kommunista vagy a nem kommunista buddhista egyházhoz való tartozás alap-

ján. Ezek a jelzések azonban belső természetűek abban az értelemben, hogy ezeket nem ve-lünk közlik, hanem egyfajta, a diaszpórán belüli pozícióharcra utalnak.

A vándorlás történeteinek elmondása szintén nem kapcsolódik közvetlenül az etnikai hovatartozáshoz, bár az elbeszélések között természetesen találhatók etnikai jellegűek. Ezek-ben az elbeszélésekben a bevándorló nők etnikai megkülönböztetéseket tesznek, és sztereotí-piákat használnak. Ezek a jellegzetes elbeszélés-típusok (egyes esetekben olyan erősek, hogy szinte ugyanazokkal a szavakkal ismétlődnek újra és újra) hozzásegítik a bevándorló nőket ahhoz, hogy igen hasonló élettörténeteiket egyedien racionalizálják. A vallásos elbeszélések esetéhez hasonlóan ezeknél is az *értelmező és a távolító funkciót* figyelhetjük meg, ami sem-milyen szoros kapcsolatot nem mutat a tényleges életrajzi, vagy státus-kilátásokkal. Feltehe-tően a vándorlás hozza elő a társadalmi terek átalakulásával kapcsolatos elbeszéléseket, ame-lyek azután a szülőföldön tapasztalt tényleges történelmi veszteségekhez köthetők. A legfel-tűnőbb a Boszniából és a Koszovóból érkező bevándorló nők példája. Nemcsak házukat, ro-konaikat veszítették el a vándorlás miatt, hanem még az otthon is eltűnik a háború és az erő-szakos telepítések következtében. Az ő elbeszélésük a hontalanság megrázkódtatásokkal és nosztalgiával teli etnikai elbeszélése.

Az ukrainai nők körében a kelet–nyugat megkülönböztetést a vándorlás és az otthoni változások egyfajta jellegzetes elbeszéléstípusának tekinthetjük. Megfigyelhetjük az otthoni változó államformákról szóló elbeszélést is, de az Ukrajnából és Oroszországból érkező nők körében ez az „új” küldő államokhoz kapcsolódó etnikai identitásban jelenik meg. Elbeszélésük szerint ezek a nők gyakran látogatják a kulturális központokat. Időnként a szovjet állam iránti nosztalgia is felbukkan körükben.

A kínai és vietnámi (valamint bizonyos mértékig a törökországi) nők etnikai és vallá-sos identitás-képe inkább reakció a diszkriminációra, mintsem valami új etnikai identitás ke-resésének az eredménye. Bár találunk nagyon „ukrán és orosz” elbeszéléseket is.

Mindent összevetve kvalitatív kutatásunk azt mutatja, félrevezető lenne a bevándorló nők jelen kilátásait etnikai hovatartozásukból, származási országukból értelmezni. Úgy tűnik, az etnikai identitás megteremtésén, jobban mondva újratemtésén kívül, ami *önmagában, természeténél fogva* kapcsolódik a migrációhoz, aligha beszélhetünk a bevándorlók magukkal hozott, „lényegi” etnikai, származási sajátosságairól. Ehelyett az egész – a befogadó országok társadalmi és kulturális tereit is magában foglaló – migrációs teret kell a migráció feszült fo-lyamatával együttesen elemeznünk a beilleszkedés szempontjából.

A bevándorló nők *társadalmi helyzetének elemzése* megmutathatja a migráció és az „etnikai” sajátosságok viszonyát. Ez lényeges szerepet játszik abban, hogy etnikai és nemzeti határokon át- és átívelve keletkezzenek különböző életrajzok és elbeszélések. A FEMAGE kutatás nem teszi lehetővé, hogy ilyen tényezőket elemezzünk. Az alábbi megállapítások in-kább előzetes gondolatok, amelyeket igen sok egyedi esetből szűrtünk le.

A nőknek mint bevándorlóknak a „családias” életrajzai és önbemutatói a globális osztályhelyezetre adott válaszként foghatók fel, abban az értelemben, hogy a kitüntetett figye-

leben részesített családi hálózatot és háttérrel nyújtanak a nők jólétének növeléséhez. A társadalmi nem perspektívája tehát a társadalmi státushoz köthető. Ez vezet a fentiekben leírt csapdához, nevezetesen ahhoz, hogy az „emancipált” nők nem emancipált helyzetekben rekednek meg.

A társadalmi nem tradicionális modellje is a társadalmi helyzetre adott válasz, mivel a „tradicionalisták” a vándorlás során tapasztalt elszigeteltség miatt kisebb családi egységeikbe vonulnak vissza. A tradicionalitás csapdája ebből a szempontból a következő elemeket tartalmazza. A „tradicionális” nők kivándorló férjükhöz akarnak illeszkedni, és újra meg akarnak valamit teremteni a hátrahagyott eredeti családi környezetből. Ebben az (be)illeszkedési folyamatban még akkor is kritikus pontot jelent a munkaerő-piaci inaktivitás, ha bármilyen típusú rendszeres munkára igen büszkék az önbemutatásuk során. Ezt a megközelítést a befogadó társadalom úgy értelmezi, hogy nem akarnak beilleszkedni. Ez vezet azután a „kultúrák konfliktusához”, amit a bevándorlók alkalmatlanságaként értelmeznek. Azt a tényt, hogy a fogadó társadalom nyelvét nem beszélik, ugyancsak ennek a „kulturális” távolságnak a számlájára írják.

A diaszpóra „identitás” és az „etnikai” identitás olyan társadalmi értelemben kapcsolható a vándorláshoz, hogy a nők azért nyúlnak ezekhez a forrásokhoz, hogy ellensúlyozzák a migráció során az élettörténeti kilátásaik szempontjából költséges társadalmi manőverezéseket. Ezt bizonyos értelemben diaszpóra és etnikai csapdának nevezhetjük, mivel ezeken a hálózatokon keresztül a migráció költségeit újraosztják, és ennek eredményeként az érintett nők bennrekednek etnikai és diaszpóra környezetükben, és e „segítségéből” nem találnak semmi más kivezető utat a fogadó társadalomba való beilleszkedéshez. Ezt a kiúttalanságot a fogadó társadalmak túlzott befelé fordulásként és a beilleszkedési hajlandóság hiányaként értelmezik. Ez a bevándorlók és a fogadó társadalom közötti rasszista viták melegágyává válhat.

Mindent összevetve úgy látjuk, hogy a nők vándorlása a társadalmi és személyes terek bonyolult átalakulását jelenti, amelyben a különböző – gender, társadalmi és kulturális – célok összekapcsolásának óriási nehézségei jelennek meg. A bevándorló nőknek állandóan alkalmazkodniuk kell annak érdekében, hogy a leírt módon újraoszthassák a költségeket. Az élettörténet perspektívájából nézve a tehermegosztás tekintetében nagyon lényeges és jól elkülönülő stratégiákat tudunk megkülönböztetni. Ezt tekintjük kutatásunk fő eredményének. Azt is láthattuk, hogy a stratégiák egymáshoz kapcsolódnak, és nem lehet őket etnikai hovatartozás szerint megkülönböztetni, vagy közvetlenül a bevándorlás helyeihez kötni. A nők kilátásait megcélzó bármilyen társadalompolitikai lépésnek számolnia kell azzal, hogy az egyes stratégiák társadalmi szinten összefüggnek, és olyan komplex társadalompolitikát igényelnek, amely magának a migrációnak a folyamatára irányul, abban az értelemben, hogy azon a fő akadályok lebontását célozza meg, amelyek a bevándorló nők, mint nők és mint munkavállalók elé tornyosulnak. Amennyiben látjuk a stratégiák közötti kapcsolatokat és a feltárt beilleszkedési csapdákat, akkor komplex társadalompolitikai reakciót alakíthatunk ki. Máskülönben a migráció körüli társadalmi konfliktusok még intenzívebbé válnak.

„A repülőtér még olyan sem volt mint Kínában” A Magyarországon élő kínai és nem magyar anyanyelvű ukrán bevándorló nők migrációs tapasztalatai

Melegh Attila–Kovács Éva

I. Globalizáció és migráció. A magyarországi migrációs tér

A FEMAGE kutatás lehetőséget nyitott a női bevándorlók társadalmi helyzetének, etnikai háttérének és jelenlegi valamint jövőbeli kilátásainak vizsgálatára. A magyarországi kutatás rendhagyó volt a választott etnikai csoportok (ukrán és kínai) vonatkozásában, bár megjegyezzük, maguk a magyar körülmények is rendhagyónak számítanak a többi európai országhoz képest az azonos etnikumúak bevándorlása, a magyar állam működésének jellege és Magyarország köztes migrációs szerepe okán is.

Az alábbi országspecifikus elemzés négy fő részből áll.

- Az első rész a nemzeti mintát és a globalizáció időszakában Magyarországon zajló *bevándorlási folyamatot* tekinti át.
- A második rész a *társadalmi helyzet* és az egyéni esetek közötti kapcsolatot vizsgálja bevándorló csoportok közötti összehasonlítás segítségével.
- A harmadik rész a bevándorló, etnikai csoportok mentén elemzi az *egyéni eseteket*, és azt vizsgálja, milyen sajátosságok határozhatók meg a bevándorló nők etnikai csoportjai szerint.
- A negyedik rész néhány lehetséges nemzeti szintű bevándorlási és integrációs *politikát* is megpróbál megfogalmazni.

Magyarország, az általában igen alacsony bevándorlási arányokkal (huzamosabban tartózkodó külföldiek aránya a teljes népességhez viszonyítva) rendelkező újbevándorlási célországok közül közepesen magas bevándorlási szinttel rendelkezik. Fontos azonban látni, hogy nem a környező országokból származó és a nem magyar etnikumú csoportok Magyarországot viszonylag kis számban tekintik célpontul, különösen, ha a távolabbi uniós országokat is leszámítjuk (Gödri–Tóth 2005; Illés 2004, 2005; Tóth P. 2001, 2006; Melegh 2006a, 2008).

Amennyiben a nemzetközi migráció és a globalizáció feltárt kapcsolatrendszerét vesszük figyelembe (lásd nemzetközi tapasztalatok elemzése), akkor megállapítható, hogy új bevándorló országgént Magyarország elsősorban etnikailag kötődő állampolgárokat vonz, miközben nagyon keveset tudunk a globalizáció szempontjából fontos más csoportok bevándorlásáról és társadalmi fogadtatásáról. Mindez különösképpen érvényes néhány olyan csoportra, amelyek fontosak lehetnek a globalizáció perspektívájából, és amelyek a különböző kelet-európai államok közötti foglalkoztatási űrt használják ki. Nagyon keveset tudunk a hazai

cselédiparról, amelynek mozgásait hasonlóképpen csekély mértékben követi és alig uralja a magyar állam. Nincsenek vizsgálataink az úgynevezett „hamis turistákról” sem, akik állandósult formában folytatnak kisleptékű kereskedelmet (Okólski 1999; Melegh 2003c).

Tisztán látható, hogy azok között, akik munkavállalási engedéllyel rendelkeznek, növekszik a munkavállalási engedéllyel rendelkezők, illetve a munkavállalási engedélyért folyamodók száma. 2000-re ez a szám negyvenezer fölé emelkedett, és ez az emelkedés a későbbiekben is folytatódott, egészen Románia és Bulgária uniós csatlakozásáig. Az állampolgárságot nézve Románia messzemenően a legfontosabb állam Magyarország számára, hisz a külföldi munkavállalói népességnek csaknem a felét adta a legutóbbi időkig. A többi „nemnyugati” szomszédos állam, Szlovákia, a volt Jugoszlávia és a korábbi Szovjetunió (alapvetően Ukrajna) mellett az Európai Unió is jelentékeny szerepet játszik ebben a nemzeteken átívelő mozgásban. A szomszédos országokból jövők etnikailag javarészt magyar származásúak. Az államszocialista országok közti korábbi kapcsolatok ezzel párhuzamosan leépültek vagy újraprendeződtek.

A nemzeteken átívelő munkavállalói mozgásnak az újraprendeződése még egyértelműbb a vándormunka szektorális összetételét nézve. A „globális szolgáltatásokat nyújtó emberek” kerülnek előtérbe (Sassen 1999; Castles 2000). A vándormunkások (és más jellegű migránsok) regionális eloszlása ugyancsak a globalizáció tüneteit mutatja: a migránsok többségét egy világméretűben kisebbnek számító globális központ (Budapest) és az ezt körülvevő Pest megye szívja fel (más néven a közép-magyarországi régió). A többi megyének és régióknak alapvetően jelentéktelen a szerepe ebből a szempontból. Két kivétel említhető: Csongrád megye (az úgynevezett déli nagyalföldi régióban), amely a délszláv polgárháború folyamán nagyszámú, Szerbiából menekülő munkás és vállalkozó befogadójává vált, illetve a közép-magyarországi régióknak a nyugati és az északnyugati vidék közvetlen szomszédságában elterülő megyéi (Fejér és Komárom-Esztergom megye). Ezen regionális eloszlás és a globalizáció összefüggését nyilvánvalóan mutatja, hogy az 1995-beli külföldi közvetlen befektetés csaknem hasonló térbeli mintát követett (Hansen 2002; Forsander 2002).

A Magyarországon tartózkodó külföldiek csoportját nézve egyértelmű, hogy javarészt a 21–50 év közötti korcsoportba tartoznak, bár megjegyzendő, hogy az idősebbek vándorlása is felerősödni látszik (Illés 2005; Gödri–Tóth 2005). Ami a nemi megoszlást illeti, a letelepedő külföldiek körében a nők figyelemre méltó aránynövekedése tapasztalható (a nőiesedésről lásd Okólski 1999). Úgy tűnik, hogy 2001-re a nők utolérték a férfiakat, és azóta nemileg igen kiegyensúlyozott az arány (KSH, Vándorlás idősorai 2006).

Ugyancsak érdekes jellegzetességeket mutat azoknak a vidékeknek és országoknak a térképe, ahonnan Magyarország tartózkodó külföldi állampolgárokat vonz. A tulajdonképpeni számokkal együtt az látható, hogy – akár csak a munkavállalási engedélyek esetében – a „keleti” szomszédos államok ennek a csoportnak is a fő forrásvidékét képezik. A „nyugati” oldalon Németország játszik kiemelkedő szerepet, miközben Oroszország és Lengyelország egyfajta másodlagos háttérrel képez. Az EU-ból és Németországból érkező külföldiek száma a kilenc-

venes évek végén tetőződött. Mostanság egyfajta relatív csökkenés tapasztalható, de az EU-csatlakozás folytán újabb növekedés prognosztizálható. Az európai államok mellett jelentős csoportot képeznek a kínaiak és a vietnamiak. Az afrikai államokból is ilyen irányú a mozgás (2000 fős tartózkodó népesség). A folyamatot összességében szemlélve, úgy tűnik, hogy Magyarország a szomszédos régiókon túl is vonzó helynek bizonyul, noha még most is csak regionális fókuszpont (KSH, Vándorlás idősorai, 2006). Eszerint az ország globális pozíciója *közvetítő és regionális természetű*.

A még bővítés előtt Európai Unióból (15-ök) származó emigránsok társadalmilag „felülről” érkeznek Magyarországra. Kelet-Európa átalakulása új pozíciókat nyitott meg néhány képzett nyugat-európai számára, akik a feltáruló komparatív különbségeket használták ki. Rosszabb otthoni helyzetüket próbálták meg egy itteni jobb pozícióval ellensúlyozni, azaz egy magasabb jövedelmi szintről, „felülről” foglaltak el helyi jobb társadalmi pozíciókat. A kínai bevándorlás azonban teljességgel eltérő mintát mutat, mert a kínai bevándorlókkal egy, a kisebb és nagyobb léptékű vállalkozásokból és szolgáltatói munkából élő csoport bukkan fel Magyarországon (Nyíri 1999, 2002, 2004; Turner–Bonacich 2001). Az ukrainai és romániai bevándorlók pedig inkább „alulról” érkeznek vagy „lejjebb” csúsznak és így Magyarország köztes helyzete még további elemekkel bővül (a bevándorlókra lásd Gödri–Tóth 2005; Melegh 2008).

Amennyiben az attitűdök szintjén is megvizsgáljuk a magyar speciális migrációs tér jellemzőit, akkor jól látható, hogy mit jelent a migrációval, a határon túli magyarokkal mint privilegizált migrációs csoporttal kapcsolatos attitűdök és értelmezési keretek esetében a fentiekben megmutatott köztes pozíció. Ezen elemzés során a hierarchikus képzetek leírására és az e keretben megfogalmazódó perspektívák interpretálására a kelet-nyugat lejtő metaforáját alkalmazhatjuk (Melegh 2006; Hegyesi–Melegh 2003) Ezt részben megerősítő keretben helyezhetjük el azokat a közvéleménykutatási és sajtóelemzési eredményeket, amelyek az egyes migráncsoportok elutasítottságáról számolnak be (Kovács et al. 2004). Fontos megállapítás, hogy a hierarchikus rend a „keleti” és nyugati” migráncsoportokkal kapcsolatban egyértelműen kimutatható, s ebbe még a magyar kisebbségek is beilleszthetőek egy sajátos ambivalens pozíció révén.

A FEMAGE attitűdökkel kapcsolatos adatbázisából az is kiviláglik, hogy a köztes szerepet betöltő Magyarország az európai küzdőtér meglehetősen elzárkózó résztvevője, bár megjegyzendő, hogy a kelet- és dél-európai átlagtól kevésbé tér el, mint ezt a vizsgálatban nem szereplő adatbázisokból is látjuk.

1. táblázat. „Engedjünk be több/kevesebb olyan bevándorlót, aki faji vagy etnikai alapon különbözik a többségtől?”
Válaszadók megoszlása Európában régiók szerint, EES 2006

Európai régiók*		Engedjünk be több/kevesebb olyan bevándorlót, aki faji vagy etnikai alapon különbözik a többségtől				Összesen
		Sokat engedjünk be, hogy itt élhessen	Néhányat	Keveset	Egyet sem	
Kelet	N	2237	3929	3687	2778	12631
	%	17,7	31,1	29,2	22,0	100,0
Közép	N	659	2802	2656	790	6907
	%	9,5	40,6	38,2	11,4	100,0
Nyugat	N	1017	4292	3270	1158	9737
	%	10,4	44,1	33,6	11,9	100,0
Észak	N	1166	2988	2357	437	6948
	%	16,8	43,0	33,9	6,3	100,0
Dél	N	358	1389	1970	1205	4922
	%	7,3	28,2	40,0	24,5	100,0

Forrás: ESS, 2006. Köszönet Murinkó Líviának.

*Kelet: Észtország, Magyarország, Lettország, Lengyelország, Szlovénia, Szlovákia

Közép: Ausztria, Svájc, Németország

Nyugat: Belgium, Franciaország, Egyesült Királyság, Írország, Hollandia

Észak: Dánia, Finnország, Svédország

Dél: Ciprus, Spanyolország, Portugália

Ez az elzárkózás annyit tesz, hogy a magyar társadalom behatárolt jártassággal rendelkezik a bevándorlók integrációjának kezelése terén, amihez még hozzátevődik a nemek ügyeivel szembeni érzéketlenség is. Mi több a piacgazdaságba való átmenetért folytatott megerőltető küzdelemre kényszerülő a magyar társadalomnak nincs energiája, sem kapacitása, hogy a társadalmi szervezetek olyan kimunkált hálózatát hozza létre, mely egyfajta biztonsági hálót jelenthetne a betelepülőknek. Ráadásul az idő előre haladtával és a gazdasági helyzet romlásával a közbeszéd is rasszistábbá, szexistábbá és kevésbé toleránssá válik. Mindeközben erős asszimilációs elvárásokkal él a magyar társadalom az ideérkezőkkel szemben mint ezt az adott kutatás közvélemény-nyel kapcsolatos elemzése is megerősíti a harmadik részben. Magyarország a homogenizáló és szelektív kizárás modelljével jellemezhető az adott migrációs térben.

Összefoglalóan, a globalizáció időszakában Magyarország a volt szocialista államokban élő bevándorló nők célállomása lett. Ez a háttér nyilván egy jellegzetes struktúrát jelent, melynek keretei között a női bevándorlók egyéni háttérüknek megfelelően manőverezhetnek. Magyarország meglehetősen kevés múltbéli tapasztalattal rendelkezik a bevándorlók kezelését illetően, főképp ha leszámítjuk a különböző magyar csoportok idevándorlását az első és második világháború után. A bevándorlás szabályozásában irányadó mindeddig nem a konkrét helyzet, hanem a nemzetközi jogi rendszerek alkalmazása, leképzése volt, leszámítva az azonos etnikumúak bevándorlására vonatkozó külön szabályozásokat. Ez a legutóbbi időkig nem változott, noha a határok időközben sokkal átjárhatóbbakká váltak. A magyar állam nem vállal valódi társadalmi és politikai felelősséget a bevándorlókért, egyedüli kivételt talán a

szomszédos országokból áttelepülő magyarok jelentettek, akiknél még kifejezetten érezhető volt a felelősség társadalmi és politikai vállalása is (Tóth J. 2006; Melegh 2006). A magyar hiányosságokra tekintélyes nemzetközi szervezetek is rámutattak a menekültkérdés kezelése, a délszláv háború idején tömegesen átáramló bosnyákok kapcsán (Sik–Tóth 2001). Ez azt jelenti, hogy az általunk is vizsgált női bevándorlók nem is számíthattak arra, hogy a különleges helyzetüket figyelembe veszik, akár a magyar hatóságok, akár a nem külön erre szakosodott civil szervezetek, melyekből amúgy is nagyon kevés van.

Ugyanakkor a bevándorlók csoportja és a helyi lakosság egyaránt úgy tekint Magyarországra, mint tranzitterületre, ahol az áttelepülők csak meghatározott ideig tartózkodnak. Más megközelítésben, csere migrációról is beszélhetünk, hiszen Magyarország migránsokat fogad, miközben saját lakosságának, illetve a befogadott külföldiek egy részét továbbkövetíti Nyugat felé. Ez az „ésszerűség” húzódik meg a magyar állam és társadalom csekély felelősségvállalása mögött. (A teljes mintában csak egy olyan interjú fordul elő, amiben magyar polgári szervezet egyáltalán említésre kerül.)

Még a mienkhez hasonlóan elszigetelt nyelv elsajátítása esetén sincs nyilvános visszajelzés arra vonatkozóan, hogy egy nem-magyar bevándorlónak milyen a hozzáférhetése a magyar kultúrához és társadalmi élethez. Mint arra majd kitérünk, az alacsonyabb osztálybeli felnőtt nőknek gyakorlatilag nincs esélyük, hogy a magyar nyelvet tökéletesen elsajátítsák. Minden megkérdezett nő beszélt a magyar nyelv elsajátítása során felmerült nehézségekről és legtöbbszörüknek a nyelvi nehézségek miatt megkülönböztetésben volt része a befogadó közösség részéről.

Azt is fontos megjegyeznünk, hogy az egyedülálló magyar nőknek, különösen a negyven felettieknek sokkal kevesebb lehetőségük van megélhetésük biztosítására, ha egyedül maradnak. Munkaerő-piaci felmérések határozottan jelzik, hogy falba ütköznek az újra munkát vállalni igyekvő nők, amennyiben azt megelőzően egy időre kiszorultak a munkaerőpiacról. Ugyanebbe az irányba mutat az öregedés és az idősödő nők helyzete Magyarországon, ami közvetlenül jelzi a női bevándorlók strukturális helyzetét is. Nem meglepő tehát, hogy a legtöbb interjú partnerünk – függetlenül attól, hogy kínai vagy ukrán – vallási és kisebbségi szervezetekkel keresett kapcsolatot Magyarországon. A kínai nők fele valamely egyház híve (buddhista, protestáns vagy katolikus), az ukránok több mint fele pedig tagja az Ukrán Szövetségnek (vagy az oroszoknak) és az ortodox vagy a katolikus egyháznak.

Kínából és Ukrajnából Magyarországra érkezett bevándorlók csoportja

A Magyarországon huzamosabban élő Kínai és Ukrán állampolgárok interjú vizsgálata igen komoly nehézségekbe ütközött. Mind az interjúkészítés mind elemzés folyamatos kihívást jelentett. Mindkét állampolgársági csoportból 15-15 interjú készült 2006 nyarán és kora őszén.

A bevándorló nők különböző módokon kerültek kiválasztásra. A kínaiakat kérdezőnk, egy kínai nyelvtanár találta, aki kapcsolatokkal rendelkezett a helyi buddhista közösséggel,

terepmunkát végzett a Négy Tigris piacon és egyéb, a kínai közösséghez fűződő kapcsolatait is felhasználta. Itt kell megjegyeznünk, hogy ez a folyamat sokszor nehézségekbe ütközött, mert a kínai nők számos alkalommal megtagadták a válaszadást, mondván, ők nem elég érdekesek. Távolságtartást érzékeltünk a közösség részéről egy ilyen kutatással szemben.

Az ukrainaiak interjúi is több lépcsőben készültek. Az első kérdezőnk egy ukrán társaságnál dolgozott és ennek révén érte el a kérdezettek egy részét. A második interjúkészítő, egy orosz tudományos munkatárs saját kapcsolati körét használva és az ortodox közösség révén bukkant megfelelő interjú partnerekre.

Az interjúk elsődlegesen a kérdezettek anyanyelvén készültek. Minden kínaival kínaiul zajlott a beszélgetés. Az ukrán interjúk két nyelven készültek. Hat ukrán nyelven zajlott, kilenc pedig a kérdezett szabad választási lehetősége alapján oroszul. Néhány esetben az interjú partnerek ukrán nemzetiségűnek vallották magukat, de az anyanyelvük orosz volt. A szabad választás lehetősége elsődlegesen az interjú kezdetekor lett felajánlva számukra.

2. táblázat. A kínaiakkal készült interjúk almintája

<i>Fő jellemzők</i>		
Az interjú nyelve	Anyanyelv	15
	Egyéb nyelv	2
A nemzeti nyelv ismerete	Nagyon rossz	1
	Rossz	5
	Megfelelő	9
A kérdések megértésének gyakorisága	Változó	4
	Gyakori	8
	Nagyon gyakori	3
Más jelenlévő személyek	Nincs	8
	Gyerek(ek)	1
	Időnként más személy is	6
Az interjú partner kiválasztásának módja	Szervezeten keresztül	5
	Barát útján	8
	Másik interjúalany révén	2

3. táblázat. Az ukrainaiakkal készült interjúk almintája

<i>Fő jellemzők</i>		
Az interjú nyelve	Anyanyelv	13
	Egyéb nyelv	2
A nemzeti nyelv ismerete	Nagyon jó	1
	Jó	5
	Megfelelő	9
A kérdések megértésének gyakorisága	Változó	1
	Gyakori	2
	Nagyon gyakori	12
Más jelenlévő személyek	Nincs	13
	Gyerek(ek)	1
	Időnként más személy is	1
Az interjú partner kiválasztásának módja	Szervezeten keresztül	5
	Barát útján	14
	Másik interjúalany révén	1

Az interjúk készítésének helye változó volt. A kínai interjúk java része a kérdezett munkahelyén készült, egy esetben a munkahely és a lakóhely megegyezett, egy interjú a kérdezett otthonában készült. Egy beszélgetés a buddhista rendházban zajlott. Négy esetben zavarták meg időnként az interjút a közelben tartózkodó emberek. Egy esetben az interjú végére megjelentek a kérdezett családtagjai.

Az ukrán interjúk közül nyolcat a vándorló otthonában, hetet kávéházakban folytattak le. A kávéházak kevésbé megfelelő helyszínnek bizonyultak, mivel többször is a kérdezettek töredékesebb megnyilvánulását eredményezték. Az ukrán interjúkat nem zavarták meg közeli hozzátartozók. 29 interjú készült Budapesten egy ukrán nővel pedig Tatbányán zajlott a beszélgetés.

Az interjúkészítés meglehetősen bonyolult folyamatnak bizonyult, melynek során számos probléma merült fel. Néhány interjú meglehetősen töredékesre sikerült a megfelelő interjú partnerek felkutatásával kapcsolatban tapasztalt nehézségek miatt. A kínai kérdező időről időre nem-narratív jellegű kérdéseket is közbevetett az interjú narratív részében. Ez olyan interjúkat is eredményezett, melyeknél ki kellett zárunk a követelményeknek meg nem felelő részeket. Szerencsére ezek leginkább az első narratív részt követően fordultak elő, és a kezdeti narrációs részek így érintetlenül maradtak. Az ukrán interjúk esetében több kérdezővel kellett dolgoznunk.

4. táblázat. A nemzeti minta eloszlása korcsoport szerint

Korcsoport	Ukrajnai	Kínai	Együtt
20–29	3	5	8
30–39	5	2	7
40–49	3	4	7
50–59	4	4	8
Összesen	15	15	30

Az interjúk meglehetősen egyenlően oszlanak el az aktív életszakasz korcsoportjai szerint. Az 50–59 közötti korcsoport talán felülreprezentált ahhoz képest, amit eredetileg terveztünk.

5. táblázat. A kínai minta eloszlása az országba érkezéskor érvényes jogi státusz szerint

Belépés a befogadó országba		
	Turista vízummal	6
	Munkavállalási engedéllyel	4
	Diákengedéllyel	2
	Kereskedelmi engedéllyel	3

6. táblázat. Az ukraini minta eloszlása az országba érkezéskor érvényes jogi státusz szerint

Belépés a befogadó országba		
	Menekültként	1
	Családegyesítés okán	8
	Turista vízummal	4
	Munkavállalási engedéllyel	2

A zárt kérdések alapján a kérdezettek legnagyobb csoportja, akik jelenleg állandó tartózkodási engedéllyel rendelkeznek, turistavízummal érkeztek az országba. Ez főként a kínaiakra jellemző. Családegyesítésre kizárólag az ukránoknál volt példa, a kínaiaknál nem. Néhány kínai nő kereskedelmi engedéllyel, egyes kínai és ukrainai nők pedig munkavállalási engedéllyel érkeztek.

7. táblázat. A nemzeti minta eloszlása jelenlegi gazdasági aktivitás (munka) szerint

<i>Jelenlegi gazdasági aktivitás</i>	<i>Ukrainai</i>	<i>Kínai</i>
Fizetésből élő, alkalmazott	9	5
Fizetésből élő, magánvállalkozó	4	9
Alkalmi munkás, állandó kereset nélkül	1	0
Diák	0	1
Munkanélküli	1	0
Összesen	15	15

Jelenlegi gazdasági aktivitásukat tekintve a megkérdezett bevándorlók fele alkalmazott vagy fizetésből élő, a másik fele önálló vagy vállalkozó. Közülük sokaknak a helyzete meglehetősen ingatagnak tűnik. Az ukrainai nők esetében az általuk a második kategóriában említett szolgáltatás jellegű munkák alkalmi vagy részidejű elfoglaltságot jelenthetnek. Az ukrán diák tanulmányai mellett részmunkaidős állásban dolgozik. Csak egyetlen kérdezett állította, hogy nincs állása, de sejtéseink szerint a második kategóriába tartozók között is lehetnek részleges munkanélküliek. Az ukrán nők közel felének voltak olyan időszakai, amikor foglalkoztatottságukat tekintve nem voltak aktívak.

Az interjúkészítést megelőző évben, 2005-ben Magyarországon körülbelül hétezer kínai állampolgár lakott. Legnagyobb részük aktív korú, ezeknek is a fő csoportja korban 30–49 év közé tehető. Ebből kiindulva, a szóban forgó korcsoport a mintánkban kissé alulreprezentált. A kínai állampolgárok döntő többsége Budapesten összpontosul és csak töredékük él csak Magyarország fővárosán kívül.

8. táblázat. A Magyarországra bevándorolt kínai állampolgárok eloszlása korcsoportok szerint (a teljes és a női népesség), 2005

<i>Korcsoport</i>	<i>Teljes</i>		<i>Ebből nő</i>	
	<i>Szám</i>	<i>%</i>	<i>Szám</i>	<i>%</i>
20 alatti	1469	21,4	647	21,0
20–29	986	14,4	480	15,6
30–39	1663	24,3	797	25,9
40–49	1961	28,6	840	27,3
50–59	619	9,0	233	7,6
60 fölötti	158	2,3	78	2,5
Összesen	6856	100,0	3075	100,0

Forrás: KSH 2006.

9. táblázat. A Magyarországon élő kínai állampolgárok eloszlása országrész szerint (a teljes és a női népesség), 2005

Országrész	Teljes		Ebből nő	
	Szám	%	Szám	%
Közép-Magyarország	5858	85,4	2649	86,1
<i>Ebből Budapest</i>	<i>5729</i>	<i>83,6</i>	<i>2601</i>	<i>84,6</i>
Közép-Dunántúl	114	1,7	53	1,7
Észak-Dunántúl	195	2,8	83	2,7
Dél-Dunántúl	193	2,8	86	2,8
Észak-Magyarország	76	1,1	31	1,0
Észak-Alföld	193	2,8	91	3,0
Dél-Alföld	227	3,3	82	2,7
Összesen	6856	100,0	3075	100,0

Forrás: KSH 2006.

Foglalkozását tekintve a legtöbb kínai női bevándorló gazdasági vezetőként vagy a szolgáltatói területen dolgozik. A munkanélküliek száma magas köztük és jelentős az ismeretlen kategória is. Ez határozottan utal egy fentebb már elemzett sajátságos összetételre. Úgy tűnik, egyetlen fontosabb csoport sem maradt ki a mintánkból és külön hangsúlyt helyeztünk az „alacsonyabb osztálybeli” nőkre.

10. táblázat. A Magyarországon élő kínai állampolgárok eloszlása foglalkozás szerint (a teljes és a női népesség), 2005

Foglalkozás	Teljes		Ebből nő:	
	Szám	%	Szám	%
Törvényhozók, igazgatási, gazdasági vezetők	1260	18,4	517	16,8
Felsőfokú képzettséget igénylő foglalkozások	467	6,8	217	7,1
Egyéb, felső- v. középfokú. képzettséget igénylő foglalkozás	227	3,3	113	3,7
Irodai és ügyviteli foglalkozások	185	2,7	103	3,3
Szolgáltatás jellegű foglalkozások	1181	17,2	418	13,6
Mező- és erdőgazdálkodási foglalkozások	8	0,1	6	0,2
Ipari- és építőipari foglalkozások	57	0,8	19	0,6
Gépkezelők, összeszerelők, járművezetők	12	0,2		0,0
Szakképzettséget nem igénylő foglalkozások	99	1,4	46	1,5
Munkanélküli	1199	17,5	562	18,3
Háztartásbeli	111	1,6	103	3,3
Nyugdíjas	52	0,8	32	1,0
Egyetemi hallgató	40	0,6	23	0,7
Egyéb diák	536	7,8	251	8,2
Ismeretlen	1422	20,7	665	21,6
Összesen	6856	100,0	3075	100,0

Forrás: KSH 2006.

Az itt élő ukrán állampolgárok arányait tekintve egyenlőbben oszlanak el korcsoportok szerint. A mintánk enyhén az 50–59 közötti korcsoporthoz tartozók esetében túlerepresentált. Az

ukrán nők esetében sokan (főképp a magyar származásúak) vidéken élnek. Nagyon éles a kontraszt a kínai mintával szemben. Feltételezzük, hogy bizonyos, vidéken élő és ukrán nemzetiségű csoportokat nem sikerült elérnünk (a célzott Budapest-központúság okán), holott az itt élők egyedi tapasztalatokkal bírhattak.

11. táblázat. A Magyarországon élő ukrán állampolgárok eloszlása korcsoportok szerint (a teljes és a női népesség), 2005

Korcsoport	Teljes		Ebből nő	
	Szám	%	Szám	%
20 alatti	2175	15,6	1071	14,6
20–29	3559	25,5	1945	26,6
30–39	2885	20,7	1476	20,2
40–49	2073	14,9	952	13,0
50–59	1352	9,7	695	9,5
60 feletti	1889	13,6	1178	16,1
Összesen	13933	100,0	7317	100,0

Forrás: KSH 2006.

12. táblázat. A Magyarországon élő ukrán állampolgárok eloszlása országrész szerint (a teljes és a női népesség), 2005

Országrész	Teljes		Ebből nő	
	Szám	%	Szám	%
Közép-Magyarország	5708	41,0	2619	35,8
<i>Ebből Budapest</i>	4236	30,4	1917	26,2
Közép-Dunántúl	763	5,5	424	5,8
Észak-Dunántúl	550	3,9	312	4,3
Dél-Dunántúl	450	3,2	255	3,5
Észak-Magyarország	1199	8,6	706	9,6
Észak-Alföld	4686	33,6	2673	36,5
Dél-Alföld	577	4,1	328	4,5
Összesen	13933	100,0	7317	100,0

Forrás: KSH 2006.

A Magyarországon élő ukrán nők sok esetben felsőfokú végzettséget követelő állásban helyezkednek el. Sok közülük azonban a munkanélküli is, illetve a foglalkoztatottság szempontjából ismeretlen háttérű. Ugyancsak fontos látni az alkalmibb szolgáltató jellegű vagy az alacsonyabb végzettséget igénylő szakmák komolyabb jelenlétét is.

A minta abban az értelemben tükrözi ezt az összetételt, hogy a legtöbb interjú partnerünk felsőfokú végzettségről, illetve változó (javarészt képzettséget nem igénylő) állásról és állások történetéről számolt be magyarországi viszonylatban.

13. táblázat. A Magyarországon élő ukrán állampolgárok eloszlása foglalkozás szerint (a teljes és a női népesség), 2005

Foglalkozás	Teljes		Ebből nő	
	Szám	%	Szám	%
Törvényhozók, igazgatási, gazdasági vezetők	289	2,1	86	1,2
Felsőfokú képzettséget igénylő foglalkozások	1526	11,0	996	13,6
Egyéb, felső- v. középfokú. képzettséget igénylő foglalkozás	655	4,7	415	5,7
Irodai és ügyviteli foglalkozások	478	3,4	310	4,2
Szolgáltatás jellegű foglalkozások	480	3,4	375	5,1
Mező- és erdőgazdálkodási foglalkozások	68	0,5	13	0,2
Ipari- és építőipari foglalkozások	1393	10,0	550	7,5
Gépkezelők, összeszerelők, járművezetők	184	1,3	5	0,1
Szakképzettséget nem igénylő foglalkozások	591	4,2	108	1,5
Munkanélküli	1787	12,8	835	11,4
Háztartásbeli	410	2,9	405	5,5
Nyugdíjas	1465	10,5	994	13,6
Egyetemi hallgató	169	1,2	85	1,2
Egyéb diák	1995	14,3	1059	14,5
Ismeretlen	2443	17,5	1081	14,8
Összesen	13933	100,0	7317	100,0

Forrás: KSH 2006.

II. Az életrajzi szerkezetek és elbeszélési módok a társadalmi helyzet dimenzióiban

A globális kapitalizmusba való integrálódás következtében előálló társadalmi krízisek és családi gondokkal olyan sajátos reakciókhoz vezetnek, melyekben az áttelepülés, a migráció jelentős szerephez jut. A Szovjetunió összeomlása után Ukrajna drámai társadalmi változásokon ment keresztül, melyek során a szocialista Szovjetunió által alakított életviteli minták érvénytelenekké váltak és az emberek új lehetőségek után kellett, hogy nézzenek, különösen a kilencvenes évek közepi nagy válság során. Kína látszólag egészen más utat járt be, és vándorlóink szavaival egy „fejletlen” állapotból egy sokkal „fejlettebb” állapotba került ritka gazdasági növekedés mellett. Fontos azonban szem előtt tartanunk, hogy Kína is gyökeres társadalmi változásokon ment át, melynek következtében a korábbi életviteli minták szintén légtüres térbe kerültek. Ez a vákuum- és átalakulás-forgatókönyv lehet az egyedi magyarországi esetek megértésének a kiindulópontja. Úgy tűnik, mindkét országban úttörő szerepet kaptak a nők arra, hogy új stratégiákat dolgoztak ki, mely a megváltozott helyzethez történő alkalmazkodást könnyíti. Ez a vákuum mind a munkalehetőségek, mind a családi krízisek terén megmutatkozik. A legtöbb nő nemcsak az áttelepülést volt képes irányítani saját élete történésein belül, hanem a családban bekövetkezett változások kiváltotta összetett reakciókat is. A migrá-

ció időszakában családok estek szét, gyermekek maradtak otthon, vagy keltek útra a nehéz áttelepülési folyamatba kezdő, magányos nőkkel. A magyar példában a legtöbb női bevándorló traumatikus élményeket is megtapasztalt, melyek abból a küzdelemből adódtak, hogy biztos talajra leljenek egy új országban. Mindez olyan összetett szövegekké alakította a narratív elbeszéléseket, melyekben megváltozott életviteli perspektívák, megterhelt vagy megváltozott nemi szerep, illetve az életviteli perspektívákban beállt vákuumhelyzet jelenségei merültek fel. Ehhez még hozzáadódott a jellegzetes magyar bevándorlási foratókönyv, mely szerint a migránsoknak egyedi kihívásokkal kellett szembenézniük a magyar állammal, a munkaerőpiaccal és a társadalmi közeggel szemben is.

II.1. Szakmavesztés, a karrier felfüggesztése

A legtöbb egyéni esetben Magyarország nem mint valódi célállomás tűnik fel és csak a fiatalabb vándorlók tekintenek úgy az országra, mint az életpálya alakítása során tett jól megtervezett lépésre. Elbeszélőink jó része valamilyen véletlen folytán maradt itt. Ellopták az útlevelét, épp olyan buszra sikerült ülnie, ami Magyarországra tartott, a férj állást talált itt, meghívták látogatóba, vagy egyszerűen ide nem kellett vízum, szemben a nyugati országokkal, melyek sosem voltak ennyire nyitottak. Ez bizonyos passzivitást kölcsönöz a migrációs folyamatnak, ami megakadályozza az elbeszélőt abban, hogy mint globális nomád vagy kényszeremigráns jelenjen meg a vándorlástörténetben. Más esetekben is elmarad az ország pozitívumaival és negatívumaival, a társadalmi vagy munkaerő-piaci helyzettel, vagy akár az egyéni lehetőségekkel kapcsolatos ésszerű megfontolás. A kínai és ukrán nők előzetes valós ismeretek nélkül érkeznek az országba, és különösen a kínai bevándorlók lepődnek meg az ország kis mérete, vidékiessége és a „nyugati jelleg” hiánya miatt.

Összességében ez annyit tesz, hogy nincs módjuk gondos tervet készíteni áttelepülésük folyamatáról, és ez azt eredményezi, hogy hosszú távú küzdelmet kell folytatniuk korábbi helyzetük újbóli elfoglalásáért vagy a képzettségvesztés elkerüléséért. A meghatározó képzettségvesztési folyamatnak számos egymással összefüggő jellemzője van, amelyeknél a nemzetközi elemzésben megfigyelt vákuumhelyzetek minduntalan előállnak. A magyarországi helyzet mégis speciális bizonyos szempontokból, illetve érdemes bizonyos szempontokat különösen hangsúlyozni.

A gender szempontokat figyelembe véve olyan nőket találtunk túlnyomórészt az ukrainaiak, de a kínaiak között is, akik társukat követik, és egyszerűen nem vetnek számot saját lehetőségeikkel, karrierjükkel. Ez a jelenség egyértelmű a kínai nők körében, de az ukrainaiak körében is gyakran előfordul. Mindent feláldoznak gyermekeikért, vagy feláldozzák gyermekeiket is, a gyakran a férfiak által kezdeményezett áttelepülési célok érdekében. Bár úgy tűnhet, hogy a hazai házaspár leszűkülése hajtja őket magyar vagy Magyarországon élő Ukrajnából származó férfiak karjaiba a családalapítás érdekében Ennek példaként álljon itt egy ukrán asszony elbeszélése az idevándorlásról, pontosabban férje Magyarországra követéséről:

„A férjemet '93-ban felvették az ELTE-re, ott tanult, ekkor már volt egy fiunk. Fiatalon mentem férjhez és korán is szültem, a fiunk már négy éves volt. Én L-ben maradtam második gyermekünkkel várandósan. Ő elutazott, hogy tanuljon, felvételt nyert a jogi karra, a szülés idejére, decemberben szültem, hazajött, aztán maradtam a gyerekekkel L-ben, ő visszautazott tanulni. Igaz, nyáron elutaztunk Budapestre, meghívott bennünket. Azt mondta: 'Nem tudom, hogy alakulnak majd a továbbiak, de nagyon szeretném, hogy a gyerekekkel világot lássatok a határon túl.' Szedelőzködünk, hát, annak ellenére, hogy a lányom akkor csak három hónapos volt. Egy hónapot töltöttünk itt. Majd visszatértünk L-be. De úgy alakult, hogy már a tanulmányai befejezése idején munkát talált és egy ukrán vállalat befektetési és pénzügyi osztályán kezdett dolgozni. Ott volt ő, a tolmácsok, a jogász-tanácsadó, minden együtt volt. De ez az osztály nem sokáig működött. A férjem kénytelen volt valami magyar cégnél állást keresni, és bár angolul folyékonyan beszélt, magyarul egyáltalán sehogy, de tisztában volt vele, hogy valahogy túl kell élni. A helyzet úgy alakult, hogy ő befejezte az egyetemet és mi úgy döntöttünk, megpróbálunk áttelepülni. Közös döntést hoztunk arról, hogy ideutazunk. Ő elszánta magát, hogy külföldön marad, és minket is magával hozott, de amikor bezárták a fent említett osztályt, kénytelen volt állást keresni, és hazavitt bennünket. Mondjuk így: '94 decemberében jöttünk át ide, fél évig éltünk itt, feltételül volt szabva előttünk, hogy alkalmazkodunk a magyar közeghez. A gyerekek, a nagyobbik, a fiam magyar óvodába járt, én otthon voltam a gyerekekkel, a férjem meg dolgozott. Hét hónap múlva visszatértünk L-be, ő itt maradt, hogy állást keressen, ha egyáltalán nem jár sikerrel, ő is visszajött volna, de sikerült neki. Meglehetősen céltudatos, erős akaratú ember, egy kisebb magyar cégnél talált munkát, miközben magyarul tanult, angolul kommunikált és dolgozott. Amikor látta, hogy sikerül itt kihúznia, mi is visszajöttünk, úgy hét hónap múlva. Először egy orosz házban béreltünk lakást, majd magyar tulajdonos lakásába költöztünk át, aztán volt még egy albérletünk és végül saját lakást vettünk. Jelenleg pedig már saját házban élünk. Szóval, ha arról beszélünk, hogyan kerültünk ide, hát, csakis a férjemnek köszönhetően, ő azt akarta, hogy a gyerekeink jobban éljenek, mint ahogy mi éltünk és az egész helyzetet ő maga teremtette meg. Most már saját dolgai vannak, meglehetősen kinötte magát.”

A bevándorló nők egy része társadalmi, munkaerő-piaci helyzeténél fogva szándékosan választja a rosszabb szakmai helyzetet, mint gyerekvagyó, takarítónő, kisegítő ápoló, annak érdekében, hogy valamiképp megkapaszkodjon. Jól látható ez a minta az alábbi interjúrészletben, amelyben egy bevándorló ukrán nő korát és a magyar nyelv hiányát mérlegelte úgy, hogy eredeti végzettségét teljes egészében feladja, de mint kiderül, még így sem járt sikerrel:

„Szóval egyszerű oknál fogva kerültem Magyarországra, a második házasságomat egy magyar férfivel kötöttem. Egy kárpátaljai magyarral, aki idetelepült Magyarországra, és engem is magával akart vinni, hozni. És mivel követtem a férjemet, ide jöttem, Magyarországra. A magyar nyelvet nem beszéltem, sem én, sem a gyerekek. -- Így volt. És teljes egészében a férjemből éltünk. A végzettségem szerint mérnök-technológus vagyok. Mivel a nyelvet nem beszéltem, persze, eleinte semmilyen állást sem találtam. Később meg már valós esélyem sem volt, mert miután megtanultam a nyelvet, még ha nem is beszéltem tisztán, helyesen magyarul, akkor sem tudtam állást találni. Tekintettel a koromra. -- Mert amikor ide áttelepültem, már közel jártam a negyvenhez. Negyvenen túl Magyarországon pedig már nagyon nehéz volt állást találnom. Hol vettek volna fel hivatalos állásba, vagy legalább a szakmám szerint, figyelembe véve a felsőfokú végzettségemet, kicsi volt a valószínűsége, hogy munkát találjak. Sok ízben próbálkoztam állásszerzéssel, egészen addig a pontig, hogy egy varrodában varrónői állást -- vagy akár takarítást is vállaltam volna egy szállodában, csak dolgozhattam. De itt nem volt sok esélyem, hogy munkát találjak, mert figyelembe véve a koromat, senki sem alkalmazott. Tudod, valahogy, valakinél muszáj volt állást találnom. -- Szerződéses állást, hogy pénzt kereshessek magamnak. Amíg együtt éltem a férjemmel, lényegében ő tartott el, megadta nekem mindazt, amit módjában állt megadni. De eljött a pillanat, amikor-- az élet nem bánt velem túl jól, a férjem elment, magamra hagyott, és kénytelen voltam egyedül eltartani magam és a családomat. No hát. A folytatás is ugyanilyen. Hivatalosan továbbra sem dolgoztam itt egyetlen évet sem, képtelen vagyok állást találni, és most, amikor már 50 éves vagyok nyilvánvalóan senki nem is fog alkalmazni, most már nem is próbálkozom.”

Bizonyos esetekben *menekülési* momentumra figyelhetünk fel. Más szóval, egyszerűen el akarják hagyni az országukat, elsősorban családi okokból és minden lehetőséget készek megragadni, hogy ne kelljen hazatérniük. A kínai és esetenként az ukrán nők élete is félelmekkel teli a biztonság hiánya, a prostitúció miatt, és félniük kell a korábbi partnerüktől vagy az elvesztett férj családjától elszenvedett zaklatástól is. Ez világosan mutatja, hogy esetükben a kibocsátó társadalmak súlyos krízisével van dolgunk. Egy kínai nő pedig a következőképpen meséli vándorlásának történetét:

„Még egészen fiatal voltam, alig múltam tizenhat, amikor a gyermekem apjával megszerettük egymást. Jártunk, azután összeházasodtunk. Nagyon fiatalok voltunk, nem értettük még, ezért később elromlott a kapcsolatunk és elváltunk. Amikor már összeházasodtunk, és a gyermek is megszületett, akkor derült ki, hogy nem tudunk együtt élni, aztán később elváltunk. Amikor elváltunk, én érzelmileg nagyon sérült voltam. --- Olyan embert szerettem volna, akivel érzelmileg igazán jól vagyunk. Volt egy férfibarátom. Nagyon jó ember volt. Úgy véltem, hogy nagyon szeretjük egymást, de később a jellemében csalódtam. Végül kiderült, hogy több, más nővel is tartott kapcsolatot. Én akkor elhatároztam, hogy szakítok vele. Éppen ennek a közepében voltam, amikor valaki mondta, hogy Magyarországra kérjek vízumot, ott törvényes státust szerezhetek.”

A fentiekben megfigyelt szakmavesztés és kiszorulás részben a magyar munkaerőpiac zártságának eredménye, ahol a bejegyzett állások arányszáma az aktív korcsoportban az egyik legalacsonyabb az Európai Unión belül. Ez azt jelenti, hogy a női bevándorlóknak sok esetben *nincs valódi esélyük* az ilyen állásokért folytatott versenyben a kellő nyelvi ismeretek hiánya, a magyar állam által támasztott akadályok (a végzettségek honosítása) és magyar társaságok által kínált lehetőségek miatt.

A megfigyelt képzettségvesztés másrésről, mint az a narratívákból kiderül, ezen bevándorlók jelenlegi kilátásainak legfőbb oka. A képzettségvesztés és az, hogy letérni kényszerülnek saját pályájukról, elfojtáshoz és az időérzék elvesztésének érzetéhez vezet.

A képzettségvesztés magyarázatot adhat az életrajzok és narratívák fentebb kommentált *passzivitására* is, vagyis élesen szemben áll azzal, a kérdőíves vizsgálatban feltett attitűdkérdéssel, melyre majdnem egybehangzóan az a válasz érkezett, hogy elégedettek a munkakörülményeikkel. Talán ez a paradoxon írja le legjobban a bevándorló nők feszült helyzetét. Hallgatnak, hogy kompenzálják a tisztességes élet minimális feltételeit (a lakóhelyet, az alapellátottságot), mert a képzettségvesztés együtt jár azzal, hogy képtelenek a korábban létrehozott tőkét átmenteni. Az interjúk alapján a meghökkentő észrevételt kellett tennünk, hogy néhány esetben a bevándorlókat állandó jelleggel segíti a „szegényebb” küldő társadalom, lehetőségekkel vagy akár készpénzzel is.

II.2. Sikertörténetek

A magyarországi esetek közül csak néhányat tudunk sikertörténetként jellemezni. Bár a nemzetközi vizsgálatnál feltárt legtöbb típust megtaláltuk (Globális, sikeres egyedülálló stb.), a sikeres menekült esetét nem találtuk. A sikert úgy értelmeztük, mint az életük menete során

elért életszínvonal- vagy a társadalmi rangbeli emelkedést. Az ukrán nők esetében sikertörténetek nem figyelhetők meg, mivel a legpozitívabb forгатókönyv a viszonylagos helyzet és a foglalkozás megőrzését kínálta csak. Már a nemzetközi elemzésnél felhívtuk a figyelmet az intézményi támogatásra és a transznacionális skillek érvényesítésének (zeneoktatás, fordítás stb.) fontosságára. Az ott is idézett esetek ezt teljes egészében megerősítik. Az egyik ukrainai nő a következő szűkszavú történettel kezdi „sikertörténetét”:

„’91-ben Magyarországon mentem férjhez, a férjem Magyarországon dolgozott, én L-ben, tudományos kutatóintézetben, visszatértem K-ba, és ’95-ig L-benn dolgoztam, látogatóba jártam ide, lényegében nem nagyon akaróztam ide jönnöm. De L-ben nem igazán volt jó a helyzet, az infláció, és ’95-ben úgy döntöttem, áttelepülök. A fiam először a követségi iskolába járt. Egy befektetési ügynökségnél találtam magamnak fordítói állást, L-ben is fordítóként dolgoztam. ’95 óta folyamatosan itt élek.”

Eközben a kínaiak esetében az anyagi siker határozott mintáját figyelhetjük meg a független kereskedelmi vállalkozások formájában. Ez azonban nem vezet siker narratívákhoz, mivel, úgy tűnik az ár, úgy, mint energia- és időráfordítás, és úgy is, mint a családdal történt feltehető szakítás, túl magas ahhoz, hogy pozitív színben mutassa meg a bevándorlási történetet. Egy saját éttermet nyitó kínai asszony a következő háritó, távolító módon meséli el „sikerét”:

„Magyarországon semmi --- semmi nem történt --. Csak szerintem az ügyintézés különösen macerás. Ha valamit el akarsz intézni, naponta el kell menni, az egész nap rámeleg, csak vársz és vársz. Nagyon kemény. Az ügyintézés nagyon -- nagyon izés --. Rengeteget kell várni. Például a tartózkodási engedély meghosszabbítása. Egy évben nagyjából a legcikisebb dolog a papírok meghosszabbítása. Tényleg. (nevet) Reggel már jó korán fel kell kelni, aztán sorban állni órákon keresztül, egészen délután 3–4 óráig, úgy, hogy ebédet sem ettél. Tényleg az év legkeservebb napjai ezek, a papírok meghosszabbítása. (elhalkul) Most már jó. Most már nem olyan. -- A hosszabbítás most már egyszerűbb és gyorsabb egy kicsit. Annak idején minden egyes alkalommal leadtad az ideiglenes tartózkodási engedélyt, a hosszabbítás beletelt jó néhány hónapba. Havonta kellett odajárni. Most, ha az összes dokumentum megvan, akkor egyből megadják. Sokkal jobb, mint régen. -- Tartózkodási engedélyem van. Még mindig az van. Nem kértem letelepedésit, nem kértem, mert nagyon nehéz megkapni-- A letelepedési engedélyhez nagyon magas jövedelemadót kell kimutatni, egy csomó pénzt ki kell fizetni. Aztán egyből azt mondják, hogy nem felelsz meg a feltételeknek. Így aztán nem kérvényeztem. De nem is nagyon jutott eszembe [hogy kellene]. A férjemnek is tartózkodási engedélye van --. A férjem is -- ő is -- ő fél évvel korábban jött ide, mint én. Már itt Magyarországon ismerkedtünk meg. Elkezdtünk járni, aztán együtt dolgoztunk, de csak négy évvel később -- házasodtunk össze. Már hat éve ismerjük egymást. --- és tavaly született meg a lányunk. -- Végig csak egy helyen dolgoztam, nem mentem máshova. Úgy gondolom, hogy ha egy helyen már megszoktam, meg minden, akkor inkább maradok azon a helyen. Nem szeretek itt is egy kicsit dolgozni, aztán egy másik étteremben is dolgozni, nem szeretem. Ha már megismerem egy helyet, megszoktam ott és nyugtom van, akkor szerintem jobb ott maradni (nevet). Nem szeretek ide-odamenni ---. A saját éttermünkben pihenhetünk, meg kell szervezni. A pihenőidőben otthon takarítok, felmosok, időnként sétálok, ilyenek. Előfordul, hogy később jövünk, 11-re, ilyenkor a magyar pincérek jönnek korábban, mi pedig később érünk be.”

A magyarországi vizsgálat során igen fontos különbségek voltak megfigyelhetőek a migránsok társadalmi helyzete szerint, amely szempontokat a fogadó társadalom gyakran etnikai vagy kulturális különbségként érzékel és értékeli. A nemzetközi elemzés során ezt a

szempontot nem tudtuk szisztematikusan végigvinni és csak a magyarországi vizsgálatnál sikerült érvényesíteni.

II.3. A küldő társadalomban alacsony társadalmi helyzettel rendelkező bevándorlók

A megkérdezett nők egyértelműen oszthatók eredeti társadalmi helyzetük szerint, ideértve a szülői háttérrel és a küldő országban bejárt életpályát. Ez nagyon élesen rajzolódik ki a kínai nők esetében, akik munkás- vagy alsó-középosztálybeli családokból kerültek ki, míg az ukrán nők között felülreprezentáltak a középosztályból valók vagy felsőbb társadalmi helyzetűek. Amint az önéletrajzból és az elbeszélésekből kitűnik, az alacsonyabb osztályból származók híján vannak a képességnek, hogy áthidalják a kulturális szakadékokat, a nyelvi akadályokat vagy a magyar állam emelte bürokratikus falakat. Ha ez a férfi segítség hiányával párosul, akkor az elveszettség mértéke drámai. Ez az elbeszélte migrációs történet töredékességéhez vezet és olyan, a nemzetközi elemzésénél már megmutatott *papír mesternarratívákhoz*, mely során a kérdezett bevándorlását az alapvető engedélyek megszerzéséért folytatott küzdelmeként beszéli el. Ennek kiváló példája a következő migrációs történet, amelyet egy nővér és építőanyag-beszerző házaspár a vándorlással felkapaszkodni kívánó gyermeke mondott el:

„Én '99 novemberében vízummal érkeztem Romániából. Román vízummal jöttem Magyarországra. Amint megérkeztem, tartózkodási engedélyért folyamodtam. Cégvezetői vízummal érkeztem, az öregemmel [a férjemmel] együtt jöttünk. Romániából, vízummal. Amikor átjöttünk, sárga kártyáért [tartózkodási engedélyért] folyamodtunk. Hmm. Itt kereskedtünk, eleinte kereskedtünk. Kereskedtünk. Az öregem ---. A legelején én itt is dolgoztam. Itt, ebben a kereskedelmi irodában dolgoztam két évig. '98 szeptemberében érkeztünk. 1999-ben, 2000-ben végig itt dolgoztam, 2001-ben elhagytam ezt az irodát. Az öregem közben végig a piacon árusított, más árujával kereskedett, maga nem szállított. Már árujával, de azután, mivel nem nagyon ment a kereskedés, nem jól ment, azután egy vidéki városba települt át, ott keresett egy üzletet. Egy üzletet, azt két évig vittük. A mi üzletünk nem volt valami nagy, mivel azután egy nagyobb üzlet is nyílt ott, a mi kis üzletünket, mivel hatással volt rá, a hatás miatt azután nem ment a kereskedelem, nem voltunk képesek tovább, ezért a boltot, a boltot azt bezártuk. Bezártuk a múlt év végén -- és visszajöttünk Budapestre. Azután én visszajöttem ebbe az irodába, újra kezdtem a munkát. Itt dolgozom. Az öregem pedig, mivel az üzletből még maradt némi áru, mindenféle össze-vissza áru, pultot bérelt, árusítani kezdett, így. Hogy a maradékon túladjon. Ezzel foglalkozik, hogy túladjon az árun. Magyarországra jövetelünk így történt. Vízummal, Cégvezetői vízummal jöttünk.

Kérdező: Cégvezetői?

Cégvezetői vízummal. A kínaiak 'főnöki vízumnak' nevezik. Amikor átköltöztünk, '98-ban jöttünk át, 1999-ben -- azután 1999 -- (gondolkodik) ---. 2002-ben, igen 2002-ben, emlékszem, amikor 2002-ben vagy mikor kék kártyáért [letelepedési engedélyért] folyamodtunk. Azaz letelepedési engedélyért. Magyarországon a letelepedési engedély a legkönnyebb. Mi, a igen, mi ketten itt intéztük el a házassági bizonyítványt [ti. itt házasodtak össze], és a gyermek 1999-ben született. Magyarországon született. Magyarországon született a gyermek, azután itt elintéztük a házassági bizonyítványt. Majd azután 2002-ben mi hárman együtt beadtuk a szükséges okmányokat a két kártyához. Amikor benyújtottuk a Bevándorlási Hivatalhoz, 2003-ban a Bevándorlási Hivatal az enyémet és a gyermekét megadták, de a férjemét nem. Magyarországon történik ilyesmi is! Nagyon furcsa! Nekem tehát van kék kártyám, azaz hosszú távú letelepedési engedélyem, a férjemnek azonban nincs. Akkor, hogy 2003-ban az öregemnek nem adták meg, 2004-ben újra benyújtotta,

folytatólagosan, de most megint elutasították. Megint nem engedélyezték. Én úgy érzem, hogy ez a dolog az Európai Unió szemszögéből nézve jogtalan. Egy család vagyunk, együtt nyújtottuk be az okmányokat, az én kék kártyámért, a gyermekéért, és a férjeméért. De az övét nem adták meg. Még most sem tudom, hogy mit lehet tenni. (megáll)”

Az alsóbb osztálybeli kínai nők esetében mindez az éjjel-nappali, szüntelen munkába torkollik, a viszonylag alacsonyabb származású ukrán nők esetében pedig *civilizációs eszmék* paradox használatába, melyek alapján a magyar állam a „nyugati rend” képviselőjének tűnik, szemben a kaotikus és korrupt ukrán társadalommal. Az alábbi történet egy egyszerűbb könyvelői családból származó asszonytól egyben jól példázza az intézményi segítség kiemelt jelentőségét a megkapaszkodásban:

„Úgy kerültem Magyarországra, hogy egy magyar férfihez mentem férjül. A házasságunk első három évében én ott éltem, a férjem meg itt. Ott dolgoztam, továbbra is Ukrajnában dolgoztam, a férjem meg itt élt és itt dolgozott. Így aztán számomra -- két lehetőség kínálkozott, vagy elválok a szeretett férjemtől, vagy kiköltözöm hozzá. Így történt, hogy Magyarországra költöztem. Az első benyomásom, általában, persze az volt az országról, hogy Ukrajnával összevetve, sokkal civilizáltabb, de az itt élést illetően, én nem akartam maradni, letelepedni. Csak egy átmeneti időre. Ezért nem tanultam a nyelvet sem- Egy bizonyos idő elteltével megértettem, hogy ha már ideköltöztem, itt élek a férjemmel, idetelepedtem ebbe az országba, valamilyen foglalatosságot kellene találnom magamnak, ami az én mérnök-technikusi végzettségem szerint való. Ebben a szakmában nem tudtam állást találni magamnak, tekintve, hogy itt, ahogy nálunk is, a gyárak mind, hogy mondjam, széthullóban vannak. Ekkor elkezdtem, hogy mondja, felmérni a helyzetet, hogy mit is csinálhatnék még, ami kedvem szerint való lenne. Eleve optimistán álltam az élethez. Úgy döntöttem, hogy először is neki kell látnom megtanulni a nyelvet. Bár beszélni már valamelyest beszéltem, de nyelvtannal még hadilábon álltam. Amikor befejeztem a magyar nyelvtanfolyamot, ami erőt adott, szemügyre vettem a munkaerőpiacot és hozzáfogtam, hogy szakmát válasszak magamnak. Amihez kedvem lenne. Sokáig fontolgattam, mi az, amivel foglalkozni szeretnék. Magyarországon akkor indult be az állami segítségnyújtás programja azok számára, akik át akarták képeztetni magukat, és én az elsők között voltam, aki kérvényt írtam ez ügyben. Aztán a válogatást követően, megkaptam az államtól -- hogy mondjam--. Először kaptam egy levelet, hogy igen, sikerrel jártam a válogatáson, én ekkor a könyvelés mellett tettem le a 'pontot' (magyarul mondja), és az elsők között kaptam meg azt a támogatást, amely alapján a tanulásomért 90%-ban az állam fizetett és csak 10% volt az én részem. De természetesen minden -- vennem kellett egy diktafont. Ezt a férjemmel megtanácskoztuk és még ő is azt mondta, hogy mindenképpen jobb lesz, ha beszerzünk egy diktafont. És akkor rögzítem az előadásokat, mert a tananyag nagyon nehéz.”

A biográfiák szintjén az alacsony társadalmi helyzet a befogadó közösséghez kapcsolódó kapcsolatrendszer hiányában is megnyilvánul (Gödri 2005). Ez rendkívül szembeötlő az alacsony osztályból származó kínai nők esetében, akik nem támaszkodhatnak más rokonaik klán-típusú segítségnyújtására vagy a diaszpórára. Egyben ők azok, akik a bevándorlásuk körüli állandó megkülönböztetésről és bűnözésről számolnak be. Erről a következőképpen lamentál távolító módon egy alacsony városi társadalmi helyzetből induló, az ellen fellázadó kínai nő:

„Minket, kínaiakat azért itt megfigyelnek. Ha megsértjük a törvényeiket, azért szigorúak velünk szemben. Szigorúak a követelmények. Mivel amikor megérkeztünk, még semmit sem értünk. A törvényeket. Mostanra többé-kevésbé, sokkal többet értünk. Ezért tudjuk, meg kell tartani az ő, vagyis ennek az országnak a törvényeit. Például adót kell fizetni, betartani a szabályozásokat. Be kell tartani. Igaz-e? Igaz-e. Mert az idő elteltével ezeket megtanultuk. Be kell tartani.”

II.4. A középosztálybeli pozíciójukat megőrzött bevándorlók

A fenti összefüggések világosabban megjelennek, ha egybevetjük azzal a csekély számú interjúval, melyben a *család egysége* megmarad és a *társadalmi helyzet is sikeresen megőrződik*. Egyetlen olyan kínai eset van, melynél egy kínai orvosnő képes volt megőrizni helyzetét homeopata magánorvosként és mindössze három ukrán példa fordul elő, amelyben egy masször, egy gyógyszerész és egy zenész sikeresen megőrizte eredeti szakmai állapotát az új helyzetben. Egy falusi iskolaigazgató és állatorvos lánya, aki elmondása szerint teljesen véletlenül került Magyarországra, az ukrainai közállapotoktól való menekülésében a következőképpen mondja el megkapaszkodását:

„Így maradtam Magyarországon. Hol is maradtam? A piacon. Nem volt hol aludnom. Éjjel ajánlották, hogy menjek el egy nénikéhez, aki úgymond halálán van. Azt mondtam magamban, ha haldoklik, menjünk, segítsünk neki meghalni. -- Valahogy sikerült őt megmentenem, ő szlovák anyanyelvű volt, így aztán valamiféleképpen jó híreket keltette. Nappal kezdtem a piacon, esténként eljártam a magatehetetlen öreg bácsikhoz és nénikhez egy hónapig, aztán elutaztam Ukrajnába. A pénzen, amit Magyarországon kerestem annyi mindent vettem, amit Ukrajnában életem előző 12 évében sem tudtam megvenni, annak ellenére, hogy tanár, edző és gyógytornász voltam. Amíg itt egy masszázst kerestem óránként 10 dollárt, addig Ukrajnában az idő tájt egy tanár fizetése 7 dollár volt. Képzeld el, hogy a férjem az iskolában 7 dollárt kapott egy hónapra, én meg itt egy órára! Egy szóval, amikor visszatértem Ukrajnába, visszamentem a szanatóriumba, akkor még haza akartam térni, hogy nem jövök vissza Magyarországra. Visszamentem a szanatóriumba, de torokgyulladás kaptam, három napkéséssel érkeztem oda. Mondtam a főorvosnőnek, hogy: 'Torokgyulladásban szenvedek. Három napot késtem, ebből egyik nap lázas voltam.' A főorvosnő meg azt mondta: 'Pénzgyulladásban szenved.' 'Elég!' – mondtam én ekkor. Szerintem nem pénzgyulladásban szenvedek, de ha azt akarják, ha így gondolják, legyen így. Írtam egy kérvényt, és visszautaztam Magyarországra. De akkor már tudtam, hogy én ebben a városban -- mondjuk -- egy nap alatt megkeresem azt, amit Ukrajnában egy év alatt, így nem maradt választási lehetőségem. A továbbiakban minden a sors kezében volt, az emberek mintha kézzől kézre adtak volna engem. Az idősök, a betegek, a gyerekek, aztán ők is eléim hozták a gyerekeiket. Mennyi ideig is -- két hónapig jártam házról házra. Minden hónapban hazautaztam. Majd újra közbe szólt a sors. Az orvosnő, akivel találkoztam, azt mondta, maradjak itt. Ez is --- véletlenül merült fel. Véletlenül jött három ukrán futballista. Mondtam, hogy munkát keresek, különben haza kell utaznom Ukrajnába, nem tudom mi tévő legyek. Ők azt mondták: 'Figyelj! Ebben a városban van két uszoda miért nem próbálkozol ott?'. Újra felhívtam ezt az orvosnőt, jóra való, ukrán nő [ukrainai magyar, aki már régen áttelepült]. K azt mondta: 'Menjünk az uszodába!'. Amikor odaértünk, a sportklub igazgatója azt mondta: 'Már két hónapja vadászom erre a nőre!'. Ezért öt percet beszélgetek magyarul, csak öt percet. Amikor eléim tettek egy szerződést, hogy munkába álljak náluk, szerintem két napig bögttem. Mindjárt kaptam szállást is, egy takaros szállodában. Munkát kaptam olyan emberek között, akik beszéltek oroszul. Az áramellátó központban sok ember dolgozott, sok olyan ember, aki a Szovjetunióban tanult-- na és kész. (szünet) És akkor most mi jön?''

A társadalmi helyzetek elemzése alapján összességében úgy tűnik, a legpozitívabb végkifejlet és az integráció kizárólag akkor várható el, ha fennáll egyfajta hosszabb távú folytonosság a bevándorlási projekten belül a társadalmi helyzet vonatkozásában. Valójában azonban ez a legnehezebb feladat és csak kevés beszélőtársunk számolhatott be ilyen történetről. Ez a társadalmi helyzet változásához kapcsolódó szál lehet a legfontosabb mozzanat a jobb beilleszkedést szolgáló stratégia tervezése esetén.

II.5. A bevándorlás és az életkor

A női bevándorlók kora nagyon fontos szerepet játszik a megszólaltatott életrajzokban, vándorlástörténetekben és az attitűd kérdésekre adott válaszokban. A fiatal felnőtt nők (a 30 alattiak) jellemzően eltérő narrációval éltek, mint az idősebbek. A bevándorlás traumatikus hatása a migránsok gyermekeire már komoly kérdésként merült fel a nemzetközi elemzés során is, illetve jól dokumentált az iskolai beilleszkedés nehézsége is.⁴ A magyarországi esetek teljes egészében igazolják az identitásbeli feszültségeket, illetve más magyarországi vizsgálatok is ebben az irányba mutatnak (Kovács–Melegh 2000).

Hasonlóan elkülöníthetők a független fiatal nőként idekerülő bevándorlók. A „legjobb” kezdet bevándorlaskor, ha valaki egyetemi diákként tartózkodik itt és pl. egy angol nyelvű nemzetközi tanfolyamot végez. Néhány kínai interjúból az is kitűnik, hogy fiatal független nők a bevándorlás következményeként létrehozhatnak új családot és ez megkapaszkodásuk alapja. Az Ukrajnából érkező bevándorló nők jóformán képtelenek erre, vagy kudarcba fullad az ilyen irányú próbálkozásuk. Erre hozható fel példaként az a már idézett bevándorlási történet, amikor egy ukrán nő horvát férfihoz megy feleségül, aki akarata ellenére igen tradicionális körülmények közé szorítja.

A megkérdezettek tanúsága szerint a legérzékenyebb időszaknak a 30 és 40 közötti kor tűnik, illetve egy vagy több gyermek megléte. Ezen feltételek mellett még a sikeres és független nők is a nemzetközi vizsgálatban már megmutatott emancipációs vagy integrációs csapdába esnek: nem tudják folytatni szakmai karrierjüket és alárendelik vagy feláldozzák magukat a család érdekében. Életrajzi szinten az anya nyújtotta gondoskodás *igazolja* a szakmai karrier számára elvesztett éveket, miközben a narratív szinten ez a *passzív* önkifejezésben nyilvánul meg, vagyis abban, hogy többes szám első személyű elbeszélésmódot használnak és a férfiak vagy a gyerekek történetét mondják el saját élettörténetük helyett. Jól mutatja ezt azon idézett eset, amikor egy igen magas képzettségű és beosztású orvosnő Ukrajnából nagyon alacsony szintű munkát végez és karrierjét szinte teljes egészében feláldozza. Passzivitása és alárendelődése teljesen egyértelmű:

„(Sóhaj) Hát, mi a gyerekekkel érkeztünk ide. Én '91-ben jöttem át, november hónap volt, annak is úgy az eleje, a férjem júliusban érkezett. A férjem L-ben masszázst oktatott. A cége kérte, hogy no, jöjjön ide dolgozni. Akkortájt, '91-ben nagyon nehéz volt az anyagi helyzetünk. Két orvos, de -- Ukrajnában a keresetünk, el sem lehet mondani, milyen kevés, szinte semmit sem kaptunk, így ő szabadságra utazott egy kis pénzt keresni. Na persze, egy hónap alatt többet keresett, mint amennyit ott talán fél év alatt kapott. Ennyit keresett egy hónap alatt, és hozta a pénzt, és én otthon maradtam. Augusztusban újra elutazott. Akkor otthagytam a munkahelyét, és ide jött dolgozni. Én pedig két gyerekkel ott maradtam dolgozni. Akkoriban kórházban dolgoztam, és az idő tájt persze nagyon nehéz volt a helyzetünk, két kisgyerekekkel, meg dolgozni is kellett, és éjszakánként ügyelni. Aztán meg '86-ban volt Csernobil -- súlyos volt a helyzet éppen a sugárzás miatt --- és-- az idősebbik gyerekem, a lányom 10 éves volt és felmerült a gyanú, hogy golyvája van, így amikor lehe-

⁴ Lásd Feischmidt Margit–Nyíri Pál: Nem kívánt gyerekek? Külföldi gyerekek magyar iskolákban Budapest, Sik Kiadó 2006.

tőségünk nyílt kiutazni valahová, azonnal beleegyeztünk, hogy legalább kimozduljunk egy kicsit a gyerekekkel -- ebből a sugárzással teli zónából, és végül -- szóval augusztusban utazott ki. Én még dolgoztam egy évig. Egyedül nehéz volt ---két gyerekkel. Így jöttünk aztán át. (...) Ekkor tehát -- a férjem nekilátott, hogy-- elfogadtassa a diplomáját. Az ő szakterülete az endokrinológia. T-ben sikerült -- ez sikerült is neki. Én pedig dolgozni kezdtem, és mivel rossz volt a nyelvtudásom, persze otthon tanultam, jártam bizonyos kurzusokra, de ebből semmi hasznom sem volt. Általában ahhoz, hogy hogyan menjünk színházba, hogy a városban közlekedjünk, ilyesmiket tanítanak ezeken a tanfolyamokon, és kész. Szóval elhelyezkedtem a C kórházban, ahová felvettek, de mint 'segítő ápolónő' (magyarul mondja). Mivel, persze -- valahol állást kellett vállalnom, és semmi másra nem értek. Persze ott is minden nap stressz ért (nevet) a nyelv miatt, de a feltételek nagyon jók voltak. Folyamatosan dolgozhattam, nem is vettem meg semmilyen munkát. Persze a szívem mélyén valahol ott szorongtak az ambícióim, hiszen úgy jöttem el --- Kijevből, hogy már a gyermeksebészet vezetője voltam. Jó állásom volt--- de úgy alakult az élet, hogy valamit dolgoznom kellett. Hát -- tessék ---- 'segédápolónő' (magyarul mondja). Nem fogom részletezni, hogy ez pontosan mit is jelent, hogy orvossgot, vagy semmi egyebet sem adhattam, holott -- hát a főnővér is tartott tőlem. De később mindent -- nagyon jó volt, kezelhettem intravénásan, és mindent --- és általában a végén, még ha három és fél évet is dolgoztam ott, a végén, persze fizetésben semmi különbség, de bármit elvégezhettem, amit egy magasabb végzettségű nővér -- megtehetett. De nem is ez a lényeg, hanem amikor dolgozni kezdtem a munkám nagyon, fizikailag nagyon nehéz volt, nagyon nehéz, gyermekosztály, sebészet, ez nagyon nehéz volt. No, de beláttam, hogy valamit végezni kell -- és -- munkát, és -- emellett a munka mellett hozzáálltam, hogy elfogadtassam a diplomámat."

Ugyanakkor egy inverz bevándorlási stratégiát is megfigyelhetünk interjúk mintavételünk alapján, elsősorban a kínai nők körében. Odahaza hagyták gyermekeiket, családjuk egy részét és feláldozták anyaszerepüket, családi az anyagi jólét és a globális felemelkedés érdekében. Erre nagyon jó példa a következő eset egy alacsony származású kínai nőtől:

„Tulajdonképpen nem is Magyarországra akartam jönni. Eredetileg (lassan) el akartam hagyni az országot [ti. Kínát], mivel otthon adódott rá alkalom. -- A családban, mivel az anyósom - ő -- az -- ezért nekem és a férjemnek szerzett két útlevelet. Azt akarta, hogy menjünk, -- mivel volt egy barátunk Olaszországba, akkor még nemrégén házasodtunk össze, el akartunk menni Olaszországba, szétnézni. Azután mivel megszülettem a gyereket, gyermekágyas voltam, nem tudtunk elutazni. Nem mentünk. Nem mentünk el, de később véletlenül még adódott egy alkalom. Mégpedig Magyarországra. Nem tudtuk, hogy Magyarország miféle hely. Mert kelet-európai ország, ugye, nem nagyon volt kedvünk hozzá. De aztán valaki azt mondta: Magyarország jó hely. Gyerünk, akkor nézzük meg. Átme gyünk, megnézzük. De kezdetben csak ideiglenesen akartunk itt maradni, gondoltuk, továbbmegyünk Németországba. De aztán elveszett az útlevelem, pótolni kellett, két hónap múlva jött csak meg, és azalatt munkába álltam, egy kínai cégnél lettem alkalmazott. Alkalmazottként (lassan, lemondóan) egyedül nagyon magányos voltam. Így dolgoztam, dolgoztam egészen '97-ig, akkor fogadtam csak a családombelieket. Eljött az öregem [a férjem] és a gyerekeim. Megjöttek. Megjöttek, és akkor a piacon is árusított, nagyon nehéz volt itt. Egy évig bírta, akkor hazament. Úgy érezte, hogy Magyarországon nagyon keserves az élet. Én magam miért bírtam ki egész mostanáig? Mert a gyerek itt kezdett el tanulni. A gyermek Magyarországon tanul, nagyon jól tud magyarul, itt tanul, ha tehát a gyereket hazaviszi, otthon baj lett volna a tanulásával. Maga a gyerek pedig itt elég jól alkalmazkodott, az iskolában a tanárok mind nagyon szeretik, és nagyon jól tanul. Ő tehát szeret itt, így én is a gyerek kedvéért itt maradtam. A gyerek tehát tanul, jár az iskolába, azután nekem már nem volt választási jogom. Mindent a gyerek tanulásáért. Ha ő itt félbehagyja és hazamegy, kínaiul nem tudta volna utolérni magát. Nehéz lett volna. Ezért egészen mostanáig itt maradtam. Nem történt velem semmi különös. Nem. (nagyon halkan) Semmi sem."

Összegezve a bevándorlás, a családépítés és a karrier közötti a fentiekben már feltárt feszült viszony megerősítést nyer a magyarországi bevándorlás esetében, nemcsak nemek, hanem kor szerint is. Ez a gender szempontból kiugró jelenség problematikusabb: az esetek azt mutatják, hogy a nők azért menekültek Magyarországra, elszakadva családjuktól és társadalmi körül-

ményeiktől, mert itt ezek rendeződését remélték. Ehelyett az áttelepülés után fel kell áldozniuk a karrierjüket vagy a családjukat a túlélésért. Ez a *feloldhatatlan ellentmondás* tükröződik a jövőképükben is: jövőjüket nagyon bizonytalanoknak érzik, bár arra építenek, hogy gyermekeik és férjük majd eltartják őket.

III. Az etnikai csoportok szerinti összehasonlító elemzés

III.1. Kínából érkezett bevándorló nők

A legtöbb interjú nyilvános helyen készült: étteremben, az elbeszélő boltjában vagy buddhista rendházban. Ezért bírálóat is illethetné a kérdezőt, mert nem volt képes bensőséges helyzetet kialakítani interjú partnerével, és így nem kapott meghívást az adott illető otthonába. Azonban három másik lehetséges magyarázatot is mérlegelnünk kell:

- 1) a kínai asszonyok szemérmessége intim környezetük közszemlére tételével szemben;
- 2) önmaguk dolgozóként való bemutatása;
- 3) a magánéletnek és az élettörténet-elbeszélés jelentőségének alábecsülése.

Az első pont szerint a kínai diaszpóra zárt életével szembesülünk, mint az idegen világ tolaikodó tekintete elleni védekezéssel, amely hozzáállás a félelem tényére utal. Az interjú helye alapján megtapasztalt *rejtőzködés* az elbeszélés módjának is az egyik vezérmotívuma lesz. A második pont szintén nagyon fontos: mint az interjú elemzéséből jól ismert, a kínai nők önbemutatásában nagy jelentősége van a kínai *munkamorál* toposzának. A meghívás, hogy a munkahelyükön készítsünk velük interjút, azt jelenti, hogy olyan elfoglalt és dolgozó nőknek akarják láttatni magukat, akiknek nincs is más szerepe a társadalomban, csak a munka és a munka. A harmadik pont elbeszélőink nemek szerinti önképéhez kapcsolódik: vélhetően nem hiszik azt, hogy az élettörténetük érdekes lehetett. (Legtöbbjük azzal a kinyilatkoztatással összegezte az elbeszélését: „az életem érdektelen”) G. C. Spivak szavaival élve: az *alárendelt* nem tud megszólalni (Spivak 1974).

III.1.1. A kínai-magyar migrációs tér alapvető jellemzői

Elbeszélőink a Kulturális Forradalom szülői vagy gyermekei voltak: elemi tapasztalatuk a legszűkebb, egygyerekes vagy gyermektelen család modellje. A családnak ez a kieroőszakolt „modernizációja” az áttelepülési elv javát szolgálta – érzelmileg és társadalmilag egyaránt. Ugyanakkor, a szülők elhagyása az egyedüli gyermek által, büntudatot és szégyenérzetet eredményezhet a gyermekben.

A kínaiak migrációjának hagyománya van. Nem csak a hálózatuk, de a jártasságuk is régi és jelentős, s ez a tény egyrészt előnyt jelent a mintakövetés lehetőségét illetően, másrészt hátrányt, hiszen nehéz az adott hagyományok ellenőrzése alól szabadulni. Nem csoda, hogy

egyetlen elbeszélőnk sem próbált a hagyományostól eltérő karriert elérni Magyarországon. Mindegyik kérdezett a kínai diaszpóra *jellegetes pályáján* mozog.

A megújulás időszaka nem csak Magyarországon, Kínában is meglehetősen viharos volt. Azok a kérdezettek, akik a bevándorlók első hullámával érkeztek Kelet-Európába (a kilencvenes évek elején) azt tapasztalták, hogy a befogadó társadalom éppen a határai megnyitására, a kapitalista fejlődésre, és globalizáció által feltett kihívásokra készül. Időközben Kína is megkezdte a kapitalista formára való átállást. Mindkét társadalom mozgásban volt (és még most is abban van), amely a társadalmon és a kultúrán belüli *tájékozódási zavart*, a polgári életben *apolitikus megközelítést*, a bevándorlók körében pedig a személyes identitás miatti *aggódalmat* eredményezett.

III.1.2. Alapvető önéletrajzi egyezések

Mindegyik kínai asszony, akivel interjút készítettünk, *munkavállaló bevándorlóként* mutatkozik be. Azért küldték, hívták, vagy hozták mások magukkal őket, hogy Magyarországon dolgozzanak. A minta fele egyetemi vagy főiskolai diplomával érkezett Magyarországra (két tanár, egy orvos, egy jogi tanácsadó, egy tudományos kutató, egy hivatalnok és egy könyvelő van közöttük) és csak az egyik tanár és az orvos folytathatták itt ugyanazt a hivatást. A másik hatnak kezdetben bolti eladóként vagy felszolgálóként kellett dolgoznia, és csak később sikerült feljebb lépniük a társadalmi ranglétrán.

Az interjúkból az is kiderült, hogy e nők korábbi életviteli mintái légüres térbe kerültek a nyitásra törekvő Kína teremtette egyenlőtlen lehetőségek miatt. A legtöbb nő nem csak az áttelepülést irányította aktívan saját élete történésein belül, hanem a családi történések kiváltotta összetett problémákat is kézben tartották, ha nagyon nagy áldozatok árán is. A migráció időszakában családok estek szét, gyermekek maradtak vissza, vagy keltek útra, nehéz áttelepülési folyamatba kezdő, magányos nőkkel.

A legtöbb kínai nő *nem azonos foglalkozási szinten* van, mint a férje vagy partnere: a férfiak (amennyiben élnek mellettük) irányítják és vezetik az üzletet, miközben a nők nem csak dolgoznak, de a gyerekeknek is gondját viselik. A legtöbb nő, aki egyedül érkezett Magyarországra, és azután ment férjhez, arról számolt be, hogy férfiaknak való munkát kell végeznie a kínai piacokon. Azoknak a nőknek pedig, akik gyerekekkel és férj nélkül kezdtek új életet Magyarországon, gyerekefelügyélőt is fizetniük kellett, hogy megszervezhessék mindennapjaikat.

A megkérdezett kínai nők legnagyobb része egy diaszpóra-migrációs láncolat részeként érkezett Magyarországra: már voltak rokonaik, ismerőseik vagy barátaik Magyarországon vagy más kelet-európai országban. A diaszpóra megkönnyítette, hogy munkát találjanak és beilleszkedjenek a diaszpóra felkínálta közösségbe. A gazdasági tevékenység során *hálózat-közösséget* hoztak létre, mely segítette magyarországi megkapaszkodásukat az első időkben. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy a diaszpóráknak megvannak a saját belső szabályai:

minden interjúban megfigyelhető a diaszpórának, mint hajtóerőnek a szerepe – anélkül, hogy erről pontos vagy valós információt kapnánk. Történetek szóltak arról, hogy „barátok”, „rokonok”, „ismerősök” segítettek a munkához jutásban, nevek, helyek, dátumok, stb. említése nélkül. A láncolatok kiismerhetetlen történetei úgyszintén a kínai bevándorlók *kriminalizálódásáról* tanúskodnak.

Végül, de nem utolsósorban, a diaszpóra-migráció egyfajta különleges szórványazonosságtudatot eredményez az első generációnál: a beilleszkedés jóformán a magyar vásárlókkal létrejövő napi munkakapcsolatra korlátozódik, emellett egyetlen olyan interjúnk van, amely egy magyar barát létezéséről számol be, és egy másik, mely tanúsága szerint egy kínai családnak magyar alkalmazottai vannak. Néha utalás történik „nénikre”, akik segítettek a gyerekekre felügyelésben, magyar nyelvre tanították a gyereket, vagy kisebb ajándékokat hoztak – de szintúgy nevek említése nélkül. Az a sejtésünk, hogy ezek a kapcsolatok nem voltak olyan barátiak és önzetlenek, ahogy arról értesülünk. Erre az elkülönülésre és a zártság élettrajzi eseményeire érdemes példát is hoznunk:

„Miután ideérkeztem, először pincér voltam. Nem értettem magyarul. Később nap mint nap olvastam egy kicsit, ahogy kint dolgoztam, takarítottam, nem értettem egy szót sem, aztán mindig olvasgattam, magnót hallgattam, kezdtem lassacskán megtanulni egy kicsikét. Ahogy érintkezésbe kerültem a magya- (elharapja) a külföldiekkel ---. Amikor először mentem rendelést felvenni, még a kezem is remegett! (nevet) Attól féltem, hogy elrontok valamit. Meg is kérdeztem egy másik pincért, hogy jól vettem-e fel, ő meg mondta, hogy igen. Aztán, amikor másodszor mentem, akkor már nem izgultam, lassanként beletanultam--- egyedül jöttem ---
Kérdező: Egyedül?

Igen. Mert van egy öcsém, aki szintén itt van, szintén másnak melózik, egyedül jöttem---, engem egy cégtől hívtak meg. Egy rokonom, egy rokonomnak az éttermétől hívtak meg ide. --- Édesapám és édesanyám mindketten Kínában vannak. Apám, anyám-- ő [apám] autót vezet, másoknál takarítanak, azzal keresnek pénzt---. Mi, gyerekek pedig gyárban dolgoztunk, étteremben dolgozunk, otthon is pincérek voltunk, pincérek. Egy ember általában... egy este 8 órát dolgozik, nappal is ledolgozza 8 órát, este diszkóba megyünk szórakozni nagyon klassz, bulis hely, ráadásul szombaton és vasárnap nem kell dolgozni, (nevet)) a megkeresett pénzt el is költjük. Magyarországon nem értem a nyelvet sem, és nincs senki, akivel elmehetnék szórakozni. Nagyon keveset, ritkán szórakozunk.”

Az élettrajzok nagyon alacsony társadalmi mozgékonyaságról tanúskodnak, ha egyáltalán beszélhetünk ilyenről. A kínai asszonyok mégis úgy értékelik áttelepülésüket, hogy azzal társadalmi helyzetük javult Kínában maradt társaikhoz képest. Elégedettek az életkörülményeikkel, és ha mégsem, félnek visszatérni Kínába. Csak egyikük nyilatkozott úgy, hogy haza akar települni (ott él a barátja, akihez férjhez akar menni). Ilyen értelemben a kínai nők roppant *hagyományközpontúak*: ha megőrzik társadalmi helyzetüket, az már elegendő ahhoz, hogy elégedettek legyenek az élettel.

A *nyelvi szakadék* is akadályozza a kínai nők beilleszkedését. Nincs szervezett és az állam által biztosított ingyenes nyelvtanfolyam számukra; a kínai szórványnak saját nyelvtanfolyamai vannak, melyek sajnos nem szolgálnak a hétköznapi élethez szükséges alapvető ismeretekkel. Egyszerre végezni a munkát és nyelvet tanulni (és a legtöbb esetben még nevelni

is a gyereket) túl sok, szinte lehetetlen vállalkozás – ezt többen maguk az elbeszélők is elpanaszolták.

„A munkám ebben a kocsmában volt. Legelőször -- ááá -- mivel sok volt a munka, hát mosogattam, lassanként itt beletanultam (gyors, nem érhető) italt mértem, azután nyelvet tanultam, ezek voltak. Azután felszolgáltam. A magyar pincérek(től) nyelvet tanultam. A munkaidőm viszonylag hosszú, mivel kevesen vagyunk, mindenki több mint tíz órát van szolgálatban.”

Életrajzi feltételként kell tárgyalnunk az *idegenként való megjelenítést* is. Magyarország egy nagyon zárt, rassz-szempontról homogén közösség: az eltérő színű bőr furcsa, szokatlan és kigúnyolható. A kérdezettek közül sokan szenvedtek a hétköznapi életben szomszédaik rosszszálló tekintete miatt.

Kivétel nélkül minden kínai asszonynak voltak nehézségei Magyarországon a jogi státusz megszerzésével. A Bevándorlási Hivatal biztosította körülmények, a cégalapítási feltételek és a társadalmi közbeszéd *kriminalizálta* a kínai bevándorlókat. „Feketévé” teszi őket, ahogy ezt a kifejezést az alábbi hosszabb kriminalizált beszámoló szerzője állandóan használja. A magyarországi távolságokra érdemes a beszámolót hosszabban idézni:

„Három magyar. Akkor a 47-es mentén a Kondorosi-úti piacra mentem, a Fehérvári úton. Akkor kocsit vezettem és mentem a könyvelőhöz, mivel kilencvennégyben, egész kilencvennégy augusztusáig nem kaptam meg a tartózkodási engedélyt /Ezt a két szót tört magyarsággal mondta/, csak akkor. Mielőtt megkaptam volna, az ügyvéd azt mondta, hogy menjek gyorsan a könyvelőhöz, és szerezzem be az összes papírt arról, hogy sehol sincs tartozásom. Másnap mentem volna a rendőrségre. Akkor a gyereket letettem a szomszédban az idős néninél. Az az idős néni a szomszédban segített nekem a gyerekekre vigyázni. Így mentem a könyvelőhöz. Tudja akkor a kínaiak mind sorba álltak a könyvelőknél meg az ügyvédekénél, mert nappal árusítottak. Elég késő volt, olyan kilenc óra tájt. (...) Az a három ember, három bűnöző, mint később a rendőrök megállapították, arra utazott, hogy olyan kocsit kövessen, amit magányos nő vezet. Az volt a célpontjuk, így választották meg. Akkor én nem tudtam, hogy rám állt egy kocsi. Látták, hogy nő ül benne, egyedül, de azt nem tudták, hogy kínai nő. Akkor követtek. Én még csak épp hogy megtanultam vezetni. Kellott, hogy vezessek, mert ha mindig munkásokat veszek fel, tönkrementem volna. Mert a raktárból folyton loptak. Tízezer dollárnyi árú is eltűnt. Ezért mondtam magamnak: Meg kell tanulnod vezetni, feltétlenül meg kell tanulnod! Nem lehet a munkásokra támaszkodni. Akkor kocsit vezetni tanultam, de nem volt jó, nem tudtam még jól beállni az út mellé. Az a kocsi már beállt mögém, azt hittem telefonálni mennek, mert volt ott egy telefonfülke. Amikor beálltak, jöttek felém. Tulajdonképpen rám vártak. Én meg, amikor megálltam, megkerültem a kocsit, jöttem át, ők meg kiugrottak a telefonfülke mögül (hangosan) Bummm! Nekem estek. Ott az -- utcánál volt egy nyelviskola, valószínűleg tudja, voltak ott mongolok, feketék. Hallották, hogy magas hangon sikoltok. 'Segítség!' (magyarul mondja) ezt kiabáltam, Ahogy kiáltottam, onnan az épületből futva érkeztek, azok a bűnözők egy kocsival jöttek hárman, de csak egy szállt ki, mivel én is egyedül voltam, egy szál nő. Biztosan tudott boxolni, mert ahogy megütött a bordámnál, három hónapig fájt, meg a derekam is. Fájt három hónapon át, addig nem is mertem vezetni, ajjaj, azt hittem beleszakadok, úgy fájt. Akkor a táskámban pénz nem volt, de ő táskámat akarta, viszont a táskában benne volt az összes papír, amit a könyvelő előkészített, biztos tudja, az összes papír, amire egy kínainak szüksége volt, hogy meghosszabbítsák a tartózkodását. Ezek az anyagok nagyon-nagyon fontosak voltak nekem, még a pénznél is fontosabbak. Mert amint ideértem, fekete lettem, Olaszországban is feketén dolgoztam, aztán újra itt, az ügyvéd azt mondta, most meglesz, ezért ekkor azt a táskát semmiféleképp nem akartam elengedni. De hamarosan már csak a szíja volt a kezemben, mert elvágta. Szorítottam a táskát és kiabáltam: 'niincs semmi, csak az papír', de nem törődött vele, csak ütött, semmi más nem akart, csak ütni. Ütött, közben pedig sok ember, mongolok, feketék, és más külföldiek mind odaszaladtak. Sokan futottak és kergették. De ő, mivel hárman voltak a bűnözők, beugrott a kocsiba, és elhajtottak. De már másnap elkapták őket. Aznap este én hazaértem, a szomszédban az idős

néni látta, hogy a fejem csupa-csupa vér, az egész testem csupa vér, az arcom meg poros. Én mondtam a néninek, hogy ne tegyünk feljelentést, mert én nagyon rosszul vagyok. Nagyon rosszul voltam, és fáj a fejem. De a szomszéd, Annus(?) néni mondta, hogy mindenképp fel kell őket jelenteni, hiszen az összes papír oda, még a jogosítványomat is elvitték. Igen, mivel azok mind -- a legfontosabb, hogy a státusom(at igazoló iratok) máris megérkeznek. Ő, így azután másnap a derekam fogva újra a rendőrségre mentem. Mivel az Idegenrendészetben voltam, hogy nincs tartozásom, ajjaj, igazán megkeserítettek ekkor. Szóval még aznap este, igen, nem másnap, még aznap este megtettem a feljelentést, és kijöttek a rendőrök. Akkor az Országos Rendőr-főkapitányság még a Deákon volt. Az Igazgatási Osztály vezetője jött ki. Látta, hogy már ülni sem tudok, féloldalamon feküdtem, a fejem meg ---. Mondta erre, hogy el kell mennem a kórházba. Én meg mondtam, hogy nem megyek. Nem tudok mit csinálni a gyermekemmel, mondtam, nem hagyhatom otthon egyedül. A gyerek meg: 'Mama, átmegyek Annuskáékhoz.' Egy ilyen kicsi gyerek, már mindent értett. Én magam is tudtam, hogy elég súlyos az állapotom. Nagyon bírom a fájdalmat, szenvedést. De annyira fáj, hogy nem tudtam felülni. Azután a rendőr hívott mentőt. Azt mondta: 'Ha nem akar, akkor is el kell mennie. Muszáj elmennie!' Azt mondta a rendőr, hogy muszáj elmenni, ha nem volna, aki visszahozzon, majd ő maga elhoz. Utánanézett, hogy mit is lehetne tenni a gyerekkel. A szomszédos idős asszony mondta a nevemet: 'Menj csak el, majd én vigyázok a kislányra.' Igazán nagyon meg voltam hatva. Igen, valóban a környezetemben azok a szomszédok mind nagyon barátságosak voltak. Mindenképp megható volt. A kínaiak és a magyarok együttélésében mindig barátságosságot éreztem. De valóban a hivatalos szervek részéről nem, ők nagyon nem szerették a kínaiakat. Valóban, az ilyen--- én úgy érzem, hogy rasszista lenézés volt mögötte. Nem szerettek, ok nélkül nem szerettek, így megaláztak, így viszonyultak hozzád. Tudja, aztán mikor a kórházba értem, még rosszabb lett. Mindig is azt mondtam, hogy nem akarom, de ez után valóban félttem a magyar kórházaktól. Amint odaértem, az orvos-- hiszen a rendőrség hozatott be, ők akkor, áá, kezdték kitölteni az adatlapot. Még a hordágyon feküdtem, levettek három kémcsőnyi vért. Én meg azt mondtam magamban: 'Hiszen ez külső sebesülés, minnek akkor a vér laborvizsgálata.' Szóval levettek három kémcsőnyi vért. Mivel a sebet akarták kezelni, le kellett vetnem a trikómat. Azt elvitték, ott feküdtem félmeztelenül két órahosszat a hordágyon. Senki nem törődött velem. Arra ment valaki, mondtam, hogy 'Segítség, fázom!' Ruhám sem volt, nem volt senki, az orvosok jöttek-mentek, de mikor látták, hogy kínai vagyok, nem törődtek velem. Akkor nagyon fáj, rosszul éreztem magamat. Nem is ettem, hiszen nem vacsoráztam. Pénz meg nem volt nálam egy fillér sem. Éhes voltam és szomjas, ráadásul megvertek. Ott feküdtem a hordágyon két-három órát. Közben segítségért (magyarul) kiabáltam. Senki nem törődött velem. Ha lépteket hallottam, kiabáltam: segítsen. Akkor már nagyon-nagyon gyöngy voltam. Gondolom, el tudja képzelni, milyen testi állapotban lehettem. Suttogtam, hogy 'segítsen, segítsen!'. Senki nem jött. Lám csak, meg se hallották. Akkor nagyon összeszorult a szívem. Ezért az az elvem mind a mai napig, hogy nem támaszkodhatok másra, csak a saját akaraterőmre. Végül éjfél tájban odajött egy ápolónő, odaadta a ruhámat, betolt egy kórterembe. A kórteremben meg sok csonttörést szenvedett beteg volt, egy idős asszonynak fáj a lába, egész éjjel kiabált, hogy 'lába fáj, lába fáj' (magyarul). Képtelen voltam elaludni. Aggódtam a gyerekért is. Ezért aztán kora reggel a kórház telefonján, akkor azok a mobilomat is elvitték, a kórház telefonján felhívtam egy barátomat. Neki volt egy alkalmazottja, akit Jósának hívtak, mondtam, küldje el Jóskát, hogy mentsen ki a kórházból. Nem maradok itt tovább. Nem volt pénzem, se tb-kártyám, mondja meg, ki törődött volna velem. Hogyan kapok reggelit? Éhes voltam, fáztam, így telt az éjszakám. Ráadásul még fáj az egész testem. A telefonban nagyon-nagyon halk hangon beszéltem. Ő megijedt: 'Mi van veled?' Mondom: 'A kórházban vagyok.' 'Mi történt', kérdi. Én csak ismétlem, hogy küldje hamar Jóskát, hogy mentsen ki engem innen. Aztán jött az orvos. Mondta, hogy a rendőrök iránt felelősséget kell vállalnia. Hogy vihetne el! De Jóska mondta: 'Vállalom a felelősséget. És előbb megetetem. Hiszen itt senki nem törődött vele.' Ezért mondom, hogy ez a lenézés nagyon rosszul esik az embernek. Nem lehet-- Nekem Olaszországban is volt balesetem. Olaszországban az emberek nagyon jók voltak. Először nem fordulhatott az elő, hogy az utcán, ha meglátták, hogy kínai vagy, azonnal 'passportot' kiáltottak. Még most is úgy van, hogy ha a rendőr kínait lát, mindenképpen megbünteti. Mindenképp talál valamit, ha nem talál, akkor sem enged el, mindenképp pénzt vasal ki belőled. Valószínűleg ön is sok ilyen esetről tud. Szóval-- ott, Olaszországban a mentőkórházba vittek. Úgy érzem, ezen a ponton Olaszország Magyarországhoz viszonyítva, jobb."

III.1.3. Alapvető egyezések a narratív élettörténetben

A nemzetiségi identitás újratemtésének ügye: a nemzetiségi hovatartozás érzékeny kérdés a kínai szórvány körében. Ez a bőrszín, a nyelv, a klán, stb. „ténye” miatt is így lehet. A szóban forgó diaszpórának vannak saját újságjai, tévécsatornái és Internetes oldalai Magyarországon. Ugyanakkor a narratívákban ez a kulturális háttér nem játszik meghatározó szerepet. Legfontosabb a munkamorálról szóló *etnikai alapú mesternarratíva*. A megkérdezett kínai nők úgy jelenítik meg a kulturális és társadalmi konfliktusokat, mint amik a kínai és magyar munkamorál általánosított összképének különbségén alapulnak. Olyan sztereotípiákra hagyatkoznak, mint hogy a magyarok kevésbé szorgalmasak, amivel szemben a kínaiakat nagyon dolgozó munkavégzőknek látják. Ezt a sztereotípiát helyezik szembe a magyaroknak azzal, a keletieket megkülönböztető látásmódjával, miszerint a kínaiak bűnözők. Ennek az uralkodó beszédmódnak a szerepe, hogy menekülhessenek ezektől a megkülönböztető nézetektől és örömeztől nélkül is *legitimálják* a néha elviselhetetlenül monoton munkát. Ennek már több példáját felidéztek a nemzetközi vizsgálat során, de érdemes megmutatni kidolgozottsága miatt a fentebb már bűncselekmény áldozataként megjelenő bevándorlónő értékelését:

„Valóban a kínaiakkal szemben kezdetben az a- az a háttérbe szorítás, nagyon, nagyon. Akkoriban mi a körülményekhez képes, összeszorított foggal--- Nekünk a magyarokhoz képest százszoros árat kellett fizetnünk, csak így érthetük meg, azt, ami ma van. Lehet, hogy a magyarok nagyon elégedetlenkedtek: 'Nézd csak, idejöttök, és így meggazdagodtak.' Nem látták, hogy a kínaiak kínládását, keservét. Azt hiszem, mivel ön volt Kínában, elég jól ismeri a kínaiak körülményeit. Például az én alkalmazottam --- Önöknél a törvény biztosítja, hogy az alkalmazottnak mindenképpen jár egy hét szabadság, igaz? De én nem csukhatom be a boltot! Ezért aztán idehívom a lányomat. Én vagyok a főnök, de én sohase mentem szabadságra. Egy magyar főnök lehetetlen, hogy így tegyen. Igaz? A kínaiak ilyenek. Valóban nem pihennek. Korán kelnek, és így teszik a dolgukat. Volt az a legelső piaca a kínaiaknak. Reggel hatkor nyitott. Én ötre odamentem, vittem a gyereket is, reggel volt egy menet, nagyon korán már árultunk. Egy órán át eladtam, aztán elvittem a gyereket az óvodába. Hat órákor vittem csak a gyereket az óvodába. (felemeli a hangját) Ha a magyar ember tudná, hogy a kínai így szerezte a pénzét, nem volna többé olyan elégedetlen. Ti alusztok, ti hétfvégén pihentek. A kínai meg nem pihen. Nektek van szabadságotok, a kínainak meg nincs. Így van? Nagyon kevés kínai akad, aki szabadságra megy. Az én lányom már elmagyarosodott. Azt mondja: 'Mama, a diáktársaim mind szabadságra mennek [nyaralni mennek], mi mikor megyünk?' 'A boltot becsukhatjuk?', kérdezem. Akkor aztán elhallgat. Hiszen a diáktársai mind magyar gyerekek. 'Mama, ők mind mennek nyaralni.' 'Te nekem ne hozakodj elő a nyaralással!' Mikor lesz olyan magyar ünnep, mert akkor pihenhetünk egy napot. Mindig számoljuk, hogy ebben a hónapban melyik napon pihenhetünk. Mert mindenki szeretne pihenni. De bizony az úgy van, hogy az üzletted kényszerít rá, hogy így tegyél. A magyar kereskedő, a magyar közember nem tudja ezt megtenni, de mi kínaiak meg tudjuk. Mi a piacon úgy vagyunk, hogy hajnalban kettőkor-háromkor kelünk, hogy elérjük, megyünk a bódéba, a külvárosba megyünk. Nagy hóban is vittem a gyereket. Volt, hogy egykor már felkeltettem a gyereket, négyre értem oda, és már nem volt árusító hely, nem volt már hely. Éjszaka egy órákor felrángattam a gyereket. Ott pislogott álmosan. Húztam rá a nadrágot, még aludt, közben kinyitotta a szemét. Csak ötéves volt még. Nem tehettem mást, felkeltettem az ötéves gyereket. Azt gondolom, hogy ezeket a dolgokat a magyarok nem tudnák utánam csinálni. Igaz-e. De a kínaiak így szerzik a pénzt. Legutóbb valamelyik magyar újságban írták, hogy a kínaiak adót csálnak, adót elkerülnek, ezt csinálják, ezt csinálják, de nem látták, hogy a kínaiak (elhalkul, nem érthető)--- ööö-- a kínaiak először is bölcsen (nagyon gyorsan mondja, nem érthető) ezt a kettőt ha összeadjuk, azáltal szereztek vagyont. Azt hiszem, talán ön is egyetért velem ebben. Ugye? Igen. Úgy vélem, hogy minden egyes kínai itt, mi úgy hívjuk 'Öreg Buda', Budapesten, Óbudán mindenütt van, hogy kiteszik a lelküket. Ezt a pontot a magyarok nem fogják fel,

nem értik. Erre nézve nincs szükség rá, hogy megkérdézzenek engem, mert mindenki tudja, hogy egyedül neveltem fel a gyerekeket, mindent megtettem, ezért mindenki ajánlott engem, hogy nyilatkozzak az újságoknak. Még a magyar tévé is jött, kérdezték, hogy mikor jöhetnek. Aztán, hogy mivel foglalkozom. Mondtam: kereskedek. Akkor megyünk önhöz. Mondtam, Olaszországból érkeztem vonaton. Nem akartam jönni. Ő, nem értik, azt mondják, a kínaiak tönkretesznek bennünket.”

A nemeket érintő ügyek nyíltan alig merülnek fel az interjúk során. A következő érvelés jellegzetesnek tekinthető a kínai nők önképét illetően:

„A magyarok nem értik, hogy a kínaiaknak, a kínai nőknek mennyire keserves a sorsa. Mivel a magyar nők jól öltöznek, sokan vannak, akik, ajjaj, nagyon is szépen öltözködnek. Jó kocsit vezetnek, jól megy nekik. Mi pedig más sem ismerünk, csak nap mint nap dolgozni, dolgozni. Ezekre a dolgokra nagyon kevés figyelmet fordítunk. Ha jól meggondolom, mi kínai nők alig tudunk olyanul törödni, hmm, aligha törődünk vele, ami az ilyen női életmód. Mert keserves a munka. Tulajdonképp nagyon keserves. Ma mondtam az öregemnek, hogy Éva tanárnő fog jönni--- Tényleg úgy van, ahogy Mao elnök mondta: a kínai nők a fél égboltot tartják. A fél égboltot, bizony, mert a családban is helyt kell állni, kint [a világban] is helyt kell állni, és ráadásul -- ha maga is elég mélyen-- a gyerekért is, arra is sokat kell gondolni. Nem könnyű, az élet nagyon hamar elmúlik. Így--.”

- 1) Szemben a munka világával, a magyar nők fogyasztása és külső megjelenése pozitív hangsúlyt kap.) Úgy állítják be, mintha a munkaerőpiacon végbement „emancipáció” elrabolta volna a kínai asszonyok nőiességét. A legtöbb esetben a családi életről úgy beszélnek, mint ami az *élet rendje szerint* zajlik, említésre méltó siker vagy öröm nélkül és kerülik a konkrét történetek elbeszélését is. Ugyanakkor a gyereket a közép-pontba állítják és egyre a gyerek(ek)nek a magyar társadalomba történő sikeres beilleszkedésével kapcsolatos történetekkel állnak elő. Egyfelől tehát a gyerekek sikere *kárpótolja* az anyák szenvedését – másfelől ezzel az anyák saját integrációs stratégiájukat elhalasztják és a gyermekükre terhelik az integráció általuk már elviselhetetlenül nagy terheit. Csak három olyan interjú van, amiben a kínai nők harmonikus élettörténetéről számoltak be az emancipált üzletasszony, illetve az anya és feleség szerepe közti egyensúlytartás értelmében. És csupán egy interjú készült, ahol a kérdezett részletes történettel szolgált a házasságáról és gyermeke születéséről, bár a narráció élete egyéb területein nagyon passzívnak bizonyult. A kontraszt érdekében érdemes felidézni a legemancipáltabb üzletasszonyi történetet:

„Ez a magyar mezőgazdasági berendezés Kínába jutott, ők pedig mérnökök voltak, összeszerelték, beüzemelték, így mi éppen érintkeztünk ezzel a céggel, sőt elég jó kapcsolatokat építettünk ki. Ott ismertük meg ezt a barátunkat, és ő azt szerette volna, ha elmegyünk Magyarországra szétnézni. Akkoriban mi nem nagyon alkottunk képet magunknak Magyarországról, nem is ismertük. Volt, aki azt mondta: 'Magyarország nem jó hely, nagyon szegény, minek kell Magyarországra menni.' Mi azt válaszoltuk: 'éppen van egy magyar barátunk, aki azt kéri, hogy menjük oda, mi akkor elutazunk, megvizsgáljuk a lehetőségeket.' Amikor átjöttünk, hoztam magammal egy projektet, egy projektet hoztam: aazt- hoogy--- zöldséget termesszünk---. De mivel a státusunkat nem tudtuk megoldani, ez a projekt szóba se került, füstbe ment. Nagy kár! Akkor, '93-ban, mikor átjöttem, ha csinálhatom ezt a projektet, nem volt szándékomban hazamenni. De mivel a státust kellett intézni, éppen hogy visszaállították a vízumkötelezettséget, mi pedig nem nagyon értettünk ezekhez a dolgokhoz, végülis amire az ügyvéd elkészítette a szerződést, nem értettünk hozzá, és hogy visszamentünk Pekingbe, nem kaptuk meg a vízumot. Azután megint alapítottunk egy céget, mindenesetre, úgy, ez a cég még nem alakult meg teljesen, megint alapítottunk egy újabb céget, és rájöttünk,

hogy így nem megy. (halkabban) Tehát nem kaptuk meg a vízumot. Nem kaptuk meg a vízumot, és akkor akadt egy barátunk úgy hívták: U Pista, én a későbbiekben vele önállóan alapítottam egy céget. De mivel az a projekt nem sikerült, csináltam egy boltot, összehoztam a boltot, ebből a boltból aztán képes voltam életben maradni. Másodszor '95-ben jöttem át, akkor '94-ben a férjem, az öreg Csen jött át, megalapította a céget, azután hazament. Otthon megkapta a vízumot, de volt egy (nem érteni), ezért nem akart jönni. Én pedig szerettem volna jönni, de nem volt vízumom, nem jöhettek. Aztán '95-ben már láttam, hogy nem megy, mert itt volt a pénzem egyik fele, tehát mindenképpen át kellett jönnöm. (halkan, gyorsan) És így átjöttem.”

E szerint a bevándorlást követő időszak az interjúk szempontjából gyakran „dermedt“ állapotú. „Az élet itt nagyon monoton.” „Magyarországon semmi, semmi sem történik”, „nem könnyű, az élet nagyon gyorsan telik” – mondták a kínai nők. A bevándorlás utáni, *zárványidő*, mely az életrajzokban is figyelemreméltó, megerősíti a kínai interjúk passzív jellegét.

III.2. Az Ukrajnából érkezett bevándorló nők

Interjúk partnereinkhez többnyire a nemzetiségi szervezetek vagy az ortodox egyház révén jutottunk el, ami arról is árulkodhat, hogy interjúereink a könnyebbik végénél fogták meg a feladatot. Ugyanakkor ez az Ukrajnából Magyarországra települt nők két sajátos jellemzőjére is utalhat. Az első, hogy sokan közülük közreműködnek a bevándorlás utáni nemzetiségi hovatartozás újjáteremtésében, részben így reagálva a nemek szerinti helyzetükből adódó passzivitásra. Ez a bevándorló közösségen belüli civil aktivitáshoz vagy vallásossághoz vezethet. Ilyen vonatkozásban meglehetősen éles kontrasztban állnak a kínai nőkkel, akik a legtöbb esetben egyéni szinten nem, csak a diaszpóra közösségi és gazdasági szintjén – illetve vallási közösségeikben – érintettek az újjáteremtésben.

Több elbeszélőt baráti kapcsolatokon keresztül sikerült elérni és kávéházakban készült velük a beszélgetés. Ezeket az interjúkat javarészt egy orosz anyanyelvű kérdező készítette, ami azt mutatja, hogy feltehetően van egy a közös történelmi tapasztalatokra épülő, laza poszt-szovjet hálózat. Mint az egyes asszonyok elmondták vagy szemléltették, a szovjet időben jelentős keveredés állt fenn, melynek során az oroszok és az ukránok közti különbségek részben rejtve maradtak vagy elfojtották azokat. Az interjúk helyzet arra is utal, hogy létezik egyfajta, a társadalmi nemnek megfeleltethető társasági élet is, mely során az egykori Szovjetunióból származó nők találkozhatnak és cserélnek eszmét életükről és lehetőségeikről. Ez egy biztonsági hálót is jelenthet a bevándorló nőknek a nehézségek közepette.

II.2.1. Az ukrán-magyar migrációs tér alapvető jellemzői

A FEMAGE által meginterjúvált ukrán női bevándorlók javarészt a hrucsovi-brezsnyevi időszakban születtek és átérték a szovjet szocialista államiságnak és magának a Szovjetunióknak a lassú összeomlását. Az 1990-es évek voltak az az időszak, amikor tömegével áramoltak be Magyarországra Ukrajnából, részben azzal a céllal, hogy megpróbálják túlélni az otthoni rendkí-

vüli válsághelyzetet, részben, hogy biztosítsák maguknak a magyar színvonal szerinti öregségi nyugdíjat, a Magyarország és Ukrajna közti kedvező jogalkotásnak köszönhetően.

A mi migrációs történeteink szempontjából igen fontos, hogy magas az iskolázottság és a nagyobb biztonság övezte a családot és a szakmai karriert. A szovjet állam a család intézményére komoly stabilizációs hatást fejtett ki. Ez az 1990-es években „káoszbba” fulladt. Így a küldő és a befogadó társadalom egyaránt drámai változások időszakát élte, mely még inkább megnehezítette a bevándorlók manőverezését.

Az Ukrajnából bevándorolt nők nagyobb része magyar származású, így a magyar-magyar kapcsolat mintákat, (sőt családtagjaik révén) néha hálózatokat alkotott a nem-magyarok számára is. Ez funkcionálisan megegyezhet azzal, amit a kínai diaszpóra szerveződéssel kapcsolatban megfigyeltünk, csak eltérő működéssel és feltételekkel.

III.2.2. Alapvető önéletrajzi egyezések

Az első főbb egyezés a magasan képzettség alapfeltételéhez kapcsolódik. A legtöbb ukrajnai nő *képzettségvesztési* folyamaton ment át, amely folyamatban a munkanélküliség, az otthonhoz kötöttség vagy az alacsony szintű szolgáltatói munkavégzés kiemelt szerepet játszik. Tanárokból illegális ápolók lesznek, képzett orvosokból takarítók stb. Ez nagy hatással van a narrációjukra és a beilleszkedési perspektívaikra is. Ez a folyamat nemek szerint meghatározott, olyan értelemben is, miszerint passzívként és függőségben élőként írják le önmagukat, ráadásul sok esetben ez nem jellemző partnerükre, akivel az együttélésük nagyon törekeny. Ez a passzivitás jellemzőnek bizonyul a kínaiakhoz képest, abban az értelemben, hogy itt a diaszpóra nem ír elő az állandó munkára vonatkozó bizonyos mintákat. Egyik kínai nő sem utalt nagyon jelentős társadalmi vákuumra vagy másképpen szólva, meglehetősen közömbösen viszonyultak korábbi szakmai karrierjükhöz.

Ezt ellensúlyozzák azok, akik képesek megőrizni (bizonyos ciklikus gondok mellett is) a helyzetüket. A korábbi eseteken túlmenően érdemes egy további történetet felidézni, amely jól mutatja a transznacionális tudások, itt a zenei oktatás kulcs szerepét a státusz megőrzésében:

„Úgy sikerült elhelyezkednem, hogy édesanyám találta nekem ezt az állást, mert ő már ideutazásom előtt-- egy évvel települt át. Miután ideköltözött, állás után érdeklődött a számomra, és találta is ezt a helyet, úgyhogy édesanyámnak köszönhetően jött ez létre. --- Úgy- egy fehérgyarmati év után, ez volt tartózkodásom első helye, és egy Mátészalkán ledolgozott év után úgy döntöttem, hogy tovább keresek-- más munkahelyet-- Neki láttam, hogy olyan újságokban, melyek álláshirdetéseket közölnek, megüresedett tanári állást keressek. Ily módon kerültem Székesfehérvárra. Ez is megyeszékhely (sóhajt), de ez esetben a döntő tényező az volt, hogy--- a zeneiskola, ahová jelentkeztem szolgálati lakást is kínált, és ez nagyon fontos tény volt. A lakáskérdésünk ugyanis sehogy sem akart megoldódni. (sóhajt) Hozzá kell tenni azt is, hogy a nyelvi akadályokon, szokásokon túl stb. a lakáskérdés minden emigráns esetében fölöttébb érzékeny pont, hiszen amikor idegen országba érkezel, ez az első feladat, amit meg kell oldanod. Eleinte édesanyámmal közös bérlemben éltünk. A kisvárosban ez nem került sokba, a második évben, Mátészalkán a rokonaimnál éltem, így az anyagi teher nem jelentkezett. De a továbbiakban már ez nem folytatódhatott így, ezért--- is--- választottam ezt az állást, amelynél szolgálati lakást hirdettek. Így már aztán ténylegesen gondolhattam a családtervezésre is. Ekkor házasodtunk össze a férjemmel. (sóhajt) Így kerültem, tehát Székesfehérvárra. Vladimir is velem jött. Nekifogott, hogy megtanulja a magyar

nyelvet, és találjon valamilyen állást. De (sóhajt) akkor már róla is beszélek egy keveset, hiszen--- ez is része az életemnek. Igazából, abban, hogy Igornak állása legyen, óriási szerepet játszott valójában az ukrán diaszpóra és a társaság-- . No és--- már tíz éve élünk Székesfehérváron (nevet). Ez idő alatt--- én is magyar állampolgár lettem (sóhajt) ez-- a-- én a 2000. évben kaptam meg a magyar állampolgárságot. Úgy gondoltam, hogy szükségem van a magyar állampolgárságra ahhoz, hogy e társadalom teljes jogú tagjának érezhessem magam. De emellett úgy hiszem, hogy nem feledkeztem meg-- az ukrán identitásom semmilyen vonatkozásáról sem, továbbra is megmaradok ukránnak, még ha magyar állampolgárságom van is.”

A bevándorlás okai változóak. Mint már feljebb utaltunk rá többször is életrajzi bizonyítékok tanúskodnak ugyanakkor egy „totális” krízisről (munkahiány, pénzhiány, a lehetőségek hiánya), amely kivándorlási hajtóerőként értelmezhető. Egy interjúban külön utalás történik *Csernobilra* is, ám erről azt kell gondolnunk, hogy rejtett tényezőként több más életrajzban is előfordul.

A következő jellemvonása az ukrainai nőkkal készített interjúknak az életrajzok és az élettörténetek szélsőségesen gender alapú természete. A kínaiakhoz viszonyítva itt sok a házasság, és a partnerkapcsolatok is a migrációba ágyazottak. Ezek az asszonyok Magyarországon vagy Ukrajnában mennek hozzá magyar férfihez vagy akár Magyarországon élő horvát-hoz. Ez a helyek fizikai közelségének, a gyakori kapcsolatnak köszönhető, de feltételezhetünk bizonyos hajtóerőt abból az irányból, amit az egyik érvelés példáz a migráció okának megadásában:

„Személy szerint én, a férjem miatt, mert volt egy férfi, aki lényegében--, köztudomású, hogy Ukrajnában a férfiak kihalófélben voltak, mint a mamutok. Azt hiszem minden nő családra és gyerekekre vágyik, és nagyon sokan a határon túlra mennek férjhez, de aztán már minden attól függ, hogy az illetőnek összejön-e vagy sem. Van, aki visszatér, van aki kint marad. Van, akinek minden sikerül, van, akinek épphogy semmi. Én például, nekem sikeres házasságom volt. Együtt éltünk hat évig. Elváltunk. És úgy gondoltam, maradok, mert a fő ok a férjem volt. (...)”

Az ukrainai *házassági piac* megbillenése tehát adott esetben a bevándorlás egyik fő specifikuma lehet.

Az ukrán nők bevándorlásának további sajátosságos jellemzője a magyar kisebbségi mintákra hagyatkozás, minekutána „felfedezték” *a magyar gyökereket a migráció folyamata során*. Ez fontos vonatkozás abban az értelemben, hogy megkönnyíti a bevándorlást és paradox módon még *a migrációt követő ukrán kisebbségi megújodáshoz* is elvezethet. A néhány életrajzból nyilvánvaló etnikai fellángolás nem köthető ahhoz, hogy az interjúalany a magyar gyökerekhez való kapcsolódás miatt küszködik. Jól mutatja ezt egy ukrán-ukrán asszony értékelése a hazájához fűződő viszonyról, amelyet több életrajzi elem is alátámaszt:

„Egyszerűen hiányzik mindaz, amit ott hagytam, ahol a gyermekkorom telt. Ráadásul itt vagyunk tizenkét éve és nincsenek barátaim a magyarok között, ott pedig mindenemet hátrahagytam. Ezért minden telefonbeszélgetés, levélváltás a hazaiakkal, olyan nekem, mint egy korty levegő, egészen addig, míg végül, a családom elé állok, és bejelentem, hogy szeretnék hazalátogatni. Szerencse, hogy mindezt megértik, és könnyen elengednek. Persze, mint egy hétnél tovább nem maradhatok ott, mert a szívemet itt hagyom. Szeretem az ukrán dalokat, az ukrán nyelvet, attól függetlenül, hogy L-ben nőttem fel, egy olyan városban, ahol oroszul beszélnek, de én imádom ezt a nyelvet.

Természetesen minden ukrainai változást magam is átélek, mert közeli hozzátartozóim maradtak ott, és a sorsuk nem közömbös számomra.”

Ugyanakkor azt is feltételezzük, hogy az etnikai újjáéledés bizonyos életviteli elemek és a bevándorlás folyamata kiváltotta reakció. A kínai interjúknál csak egy esetben volt megfigyelhető hasonló megújulás. Az életrajzok alapján világosan rámutathatunk a magyar nyelv elsajátítása körüli súlyos nehézségekre, mint az életviszonyok javulásának útjában álló komoly akadályra. Két nő kivételével nem jelenthetjük ki, hogy a női bevándorlók képesek voltak magukévá tenni a magyar nyelvet, mint a társadalmi élet alapvető eszközét. A használatuk nem korlátozódik kizárólag a munkahelyre, mint a kínaiak esetében (vannak barátok, újságolvasás, tévézés) a legtöbb életrajz mégis híján van a bizonyítéknak, hogy elbeszélőik megfelelő szintű magyartudásra tettek szert. Bizonyos esetekben még a magyar nyelv nem tanulására és hosszabb idejű kivárára is találunk életrajzi adatokat. A fenti Ukrainához erősen kötődő asszony például a következőképpen mondja el interjúja során, hogy miképpen szedegette fel magyar tudását:

„Tanfolyamokra sohasem jártam. Így szoktam. Nem szeretem, vagy csak nem tartom ezeket hatékonynak. Nekem leginkább egyszerűen csak az óvodákban, iskolákban kellett megértetnem magam, és valahogyan szót váltanom a tanárokkal. Az is beletartozott, hogy hirdetésekkel írtam ki és fordítottam le a szótárral. Egyszerűen kénytelen voltam a környezet nyomása miatt, és a férjem is elég szigorú ezen a téren. Azt mondta, hogy ’ne olyan áruházba járj vásárolni, ahol a pénztárgépen megjelenik az összeg, hanem a kenyeret, tejtermékeket kisboltban vedd meg’, és én eljártam a kisboltba, és gyakoroltam. Néha a gyerekek nevetnek, mert a kiejtésem persze nem olyan, mint a gyereké. Néha hátrányos helyzetűnek érzed magad, a nyelv nem tudása miatt.”

A magyar nyelvtudás hiányának szerkezeti visszahatása csak olyan zenészek kivételesen akadálymentes karrierjén keresztül szemléltethető, akiknek munkájuk során nem, vagy csak keveset kell kommunikálniuk. Azok az ukrainai asszonyok, akik *testi munkát* (masszázs, manikűr, fizikai edzés) végeznek Magyarországon, interjújukban szintén a nyelvtudás fontosságát támasztják alá.

A család megosztottsága is téma az ukrain nők életrajzában, és néha állandó ingázásra lehetünk figyelmesek. Nagyon jól példázza a transznacionális család határokon átnyúló menedzseléséből eredő feszültségeket és a kapcsolódó integrációs problémákat a következő induló narratíva:

Jobb számomra, ha oroszul mondom. A helyzet az, hogy nemzetiségem szerint orosz vagyok, bár az állampolgárságom ukrain, ezért a családban oroszul beszélünk. Bár ukrainul is beszélek. De könnyebben... és gyakrabban beszélek oroszul. ’92-ben jöttünk ide... vagyis a férjem jött, én sokkal később érkeztem, épp az idő tájt, amikor szétesett a Szovjetunió, és Ukrajnában különösen nehéz volt. ----- No-- húsz évig dolgoztam Ukrajnában tanárként, egy közgazdasági szakközépiskola történelemtanáráként. A férjem edző volt---. A fizetések akkoriban nagyon alacsonyok voltak, szóval, általában nagyon nehéz volt a helyzet, no--- és ideutazott, először csak nyárra--. Hogy hogyan történt? Először a nővérem jött ide, ő orvos, és szintén ideutazott szerencsét próbálni--, no,-- a férjem meg nyárra ide utazott hozzá. Masszőrként dolgozott itt, szóval, lényegében sikerrel járt, és aztán hazajött a nyári szabadságáról, az itteni munkahelyén beadta a felmondását, és végleg kiutazott ide. De én ott maradtam, mert a gyerekek iskolába jártak, a lányom elsőéves főiskolás volt, a fiam meg hatodik osztályos az iskolában, ezért elég sokat ingáztam, úgy havonta kétszer ingáztam ide-

oda. Hát így---. De amikor itt már többé-kevésbé beindultak a dolgai, szép lassan létrehozta a magabiztonságát, no, --- és már állandó munkahelyen dolgozott--. Hát, ideutaztam megint, a fiammal együtt utaztam, Akkor ment hatodik osztályba, az orosz iskolánkba, a követségbe ment, negyed évig tanult, de nagyon nehezen boldogult. Az első időkben nekem is nehézségeim voltak, konkrétan a nyelvvel. Ez annyira borzasztó volt a számomra-- volt olyan eset: a férjem kiküldetésbe ment, vagyis én egyedül maradtam otthon, a tévével. Volt orosz, adó, és én azt valahogy elkaptam, aztán nem bírtam megtalálni (nevet), mintha vége lett volna a világnak. Hazajött a gyerek az iskolából, én meg feküdtem, semmihez sem volt kedvem, rettenetes depresszióba estem (nevet). No --- háát -- aztán meg a fiamnak is nehéz volt, olyan értelemben, hogy hazajött--, az orosz iskola elég messze volt, és aztán már szintén szinte semmilyen társalgási lehetősége, no-- . És amikor tavaszi szünidőre hazautaztunk, azt mondta, hogy 'kész, itt járok tovább a saját iskolámba.' (nevet) De ha egyszer ő maradt, maradtam én is. Hát így---. A lányom épp férjhez ment, aztán-- unokánk született, ezért a magyarországi problémáim mind ideát maradtak. A férjem itt egyedül igyekezett boldogulni, én meg folyton ott voltam. Aztán amikor már az unokám nagyobb lett, akkor vele eljöttünk ide. De megint csak folyton ide-oda ingáztam, és-- gondolom túl hosszadalmasan mesélem. Kérdező: Nem, nem, ez nagyszerű!

Hát – no---- és amikor az unokánknak már úgy öt éves lehetett, öt év körüli, óvodába küldtük, a C. utcába, és-- akkor már viszonylag állandó jelleggel itt maradtam. Ezért aztán minduntalan jelen volt ez a problémám nyelvvvel. Próbáltam tanfolyamra járni az Orosz Kulturális Központban, egy hónapig eljártam, de mivel állandóan úton voltam, egy hónapig jártam, és megint elutaztam, aztán - no, persze volt nálam egy halom mindenféle nyelvkönyv, időről időre eljártam, rávettem magam, hogy tanuljak, (nevet), igen. --- No--, amikor már a nyelvi gát már megszűnt, szabadabban kezdtem társalogni a boltban, a piacon, de már baráti társaságunk is kialakult, ez persze a férjemnek volt köszönhető, mert nekem egyáltalán semmilyen-- kapcsolatam sem volt a magyar--- emberekkel, no-- . Így viszont fokozatosan kialakult egy magyar ismeretségi, baráti kör, és volt, aki segített a hivatali teendőknél, volt, aki a nyelvben segített, de fokozatosan kezdtem egyedül is nyitni a világra (nevet) -- a piacra, boltba, megértettem magam, és ekkor már könnyebb lett. Vagyis egyedül is el tudtam már menni valahová az unokámmal, elvihettem a bölcsődébe, beszélhettem a nevelőnőkkel, elvihettem korcsolyázni. Akkor már valamivel egyszerűbb lett az életem. Hát, így.”

Úgy tűnik az ukrán nőknek nincs esélyük, hogy mindent hátrahagyjanak, ezért ráveszik a gyerekeiket is az áttelepülésre, vagy várnak, míg követhetik férjüket a gyermek jövője kedvéért, de nem menekülhetnek a migrációjukat átjáró családi traumák elől oly módon, mint a kínaiak. Ebben a sajátságban a földrajzi közelség játszhat szerepet.

III.2.3. Alapvető narratív egyezések

A legfontosabb sajátos jellemző, hogy a társadalmi nem által meghatározott narratív struktúra a domináns, szemben a kínai nők elbeszéléseivel, akiknek az elbeszélsmódja elsősorban elfojtás-narratíva, amin az állandó munka témájára összpontosít. Az ukrán nőknél az alapvető küzdelmet az aktív állapot elvesztése jelenti áttelepülés és a migrációs történések során, majd a passzív szerepbe kényszerülés a bevándorlást követően. Bizonyos esetekben nyílt lázadást is megfigyelhetünk e mintával szemben, különösen azokban az esetekben, ha ez legitimációs forrást jelent a férj elhagyásához. De legtöbb esetben az *aktív/passzív dichotómia* és az e körüli dráma így vagy úgy, de beleépül az elbeszélésbe.

„Amikor megérkeztünk, a lányom nagyon kicsi volt, de nem maradhattam elfoglaltság nélkül, és mivel a területi könyvtárakban dolgoztam, érdekelni kezdett a magyar és az ukrán könyvtárak közötti együttműködés témája. El kell mondanom, hogy akármennyire sikeresen is dolgoztam ezen a területen három évig, de ez teljes egészében az én kezdeményezésem volt, és az ukrán vezetés is

támogatott. Sikerült valamiféle kapcsolatokat kialakítanom, a kollégák kezdtek látogatókra utazni, konferenciákra, tapasztalat cserére, de az én tapasztalatgyűjtésem három évig tartott, fizetés nélkül. Mindez önkéntes alapon zajlott. Háromévi igyekezetem végén rájöttem, hogy ez így nem mehet tovább. De több minden előfordult. A férjem néha időről időre szinkrontolmácsként és fordítóként dolgozik, és én segítettem neki az írásbeli fordításokban. Így a szakmám szerint semmit sem tudtam találni, de most már három éve dolgozom egy amerikai consulting társaságnál, mely személyközvetítéssel foglalkozik. Ennél dolgozom, de tudatában vagyok, hogy nem ez az, amivel foglalkozni szeretnék. Igen, Magyarországon is nehéz jó munkát találni, itt bonyolultabbak a követelmények is, és kevesebb a lehetőség. Szakmailag nem sikerült érvényesülnöm, és ezt sajnálom. Mert ha egy nő a szakmájával foglalkozik, az nagyon sok időt vesz igénybe, vagy a családnak szenteled magad, vagy a karriernek.”

Ez a narratív szerkezet különböző módokon magyarázható:

- A szocialista időszak a nők emancipációjához vezetett, az áttelepüléshez köthető változás azonban visszakényszeríti őket kezdőhelyzetükbe.
- Maga a migráció, mint vákuum az aktivitás elvesztéséhez vezet, és felszínre hozza az elfojtott, nemek szerinti mintákat.
- Az áttelepülés tervezetlen természete váltja ki e narratív sémát. A migráció kitervelésétől való távolmaradás önmagában is egyfajta passzivitás.
- A fenti narratív séma jellegzetes módon összefüggésbe hozható a női bevándorlók képzettségvesztési folyamatával is. A szakma elvesztése hagyományosabb szerepbe kényszeríti őket vissza, függetlenül a kérdőíves részben kinyilvánított attitűdjeiktől. A kínai nők esetében szintén megfigyelhetjük ezt.
- Mindez beépül a házassági bevándorlásba, mivel a magyar és a nem-magyar férfiak is függő feleséget keresnek maguknak. Itt is jelen lehet egy szélsőséges keleti struktúra. A „keleti(bb)” nőktől í „nyugati(bb)” férfiak elvárják, hogy passzívak legyenek.
- Traumatikus esetekben ez a konfliktus a távlatok teljes beszűküléséhez vezethet, amint azt, bár eltérő szocio-kulturális okokból, a kínaiaknál is megfigyelhettük.

A lázadás egyik fajtája ez ellen a nemek szerinti pozíció és szemlélet ellen a bevándorlást követő etnikai megújulás, mely jellegzetes költői érzelmeket és kötődést alakít ki Ukrajna felé, amely ország eközben őrzi passzív hátország szerepét. Ezek a narratívák tökéletes példái a bevándorlók esszencialista lépéseinek.

A narratívákban és a zárt kérdésekben is jelentkezik bizonyos *nemzetiségi játéktér*. Sok ukrain asszony bizonytalan a nemzetiségét illetően. Bizonyos szempontból ukránnak tűnnek, más megközelítésben magyar gyökerekkel bírnak, egyéb nézőpontból oroszok vagy akár zsidók. Erre a „keveredésre” jó példa a következő nehézkesen döcögő beszámoló:

„Zenei szakközépiskolát végeztem Munkácson, és egy újsághirdetés alapján, Szekszárdon találtam zenetanári állást. Egy olyan városban születtem, ami 5 km-re van a határtól. A barátnőmmel átjöttünk a határon, bementünk egy könyvtárba, fellapoztunk egy újságot, kiírtunk 30 címet, és telefonálni kezdtünk. Aztán a városból jelentkeztetek, hogy szükség van két emberre az iskolában. És az, hogy nem beszéltem magyarul, nem zavarta őket, felvettek. Egy év múlva felvételt nyertem a konzervatóriumba, vagyis a Pécsi Egyetemre. Ezzel párhuzamosan dolgoztam, és az egyetemet esti

képzésen végeztem, négy éven át. Most pedig már negyedik éve dolgozom Budapesten [egy zenei intézménynél]. --- No, és 18 évesen nem akartam egy kisvárosban élni, ha otthon maradtam volna, nem szerezhettek felsőfokú végzettséget. A szüleimnek nem volt pénze, hogy a Lvovi vagy Kijevi Konzervatóriumban taníttassanak engem, ezért egyértelmű volt, hogy a legjobb számomra, ha Magyarországra költözöm. Akkoriban nem is láttam át egészen, mit teszek, tovább akartam tanulni, el akartam sajátítani egy nyelvet. Nem is az anyagi gondok miatt utaztam el, egyszerűen látni akartam, mi van az országom határain túl.-- Nagyon kevés rokonom van. Van egy nagybácsim, az édesanyám bátyja, aki Kalinyingrádban él, a többiek mind vagy Izraelben, vagy Amerikában. A testvérbátyám már hét éve Izraelben. A bátyámmal levelezünk, telefonálunk egymásnak, arra kérészülünk, hogy elutazzunk hozzá. Édesanyám és édesapám pedig szintén Magyarországon él. Édesanyám egy évvel utánam jött át, no, rákényszerítettek minket, ezért áttelepültünk, a szüleimnek ugyanis normális, biztonságos öregkort csak ilyen módon tudtunk garantálni. Anyukám szintén zeneiskolában dolgozik, kaptunk egy szolgálati lakást. Édesanyám annak ellenére dolgozik, hogy már nyugdíjas, és ott nagyon becsülik, szeretik. Lakást is kapott. Vettünk itt, Magyarországon egy házat, egy kis faluban, nem messze a határtól-- és gyakran utazunk oda. Anyu és én dolgozunk, apu nyugdíjas, magyar nyugdíjat kap. Fizetem az adókat, és emiatt legalább nincs lelkiismeret furdalásom.”

A fenti bizonytalankodás és „játék” szintén több okra vezethető vissza:

- Ez a játéktér talán a szovjet és a közép-európai történelem alapfeltételeinek köszönhető, mely során az emberek mozgásban voltak és keveredtek.
- Eredhet a szovjet időszakot követő gyengült identitásból.
- Lehet egy eszköz, amit a bevándorlás megkönnyítésére használnak.
- Lehet egy poszt-migrációs játszma része is, azzal a céllal, hogy a Magyarországon élő poszt-szovjet emberek tágabb közösségébe sorolódjanak.
- Generálhatta mindezt orosz anyanyelvű interjúkészítőnk is. De érdekes módon még ő elé is elétárták az etnikai megújhodást, tehát ez utóbbi aligha lehet meghatározó tényező.

Nagyon fontos, hogy szemben a kínai nők etnikai mesternarratívájával, az ukrán bevándorlók körében a *Kelet/Nyugat dichotómia* és a *civilizációs* ellentétpárok inkább használatosak. Külön témák kerülnek elő ezen ügyek kifejezésére. Úgy tűnik, a közlekedés az egyik, a biztonság a következő és érdekes módon a magyar bürokrácia kötött és merev eljárási módjai is ide tartoznak, sőt a korrupció „mentesség” is:

„És boldog vagyok, hogy 12 éve ebben az országban élek, és mindenkinek hálás vagyok. De ha a férjem elutazott volna, és anyagilag támogatott volna engem, akkor azt az utat választom (arra az orvosra utal – az interjú készítő megjegyzése). Ukrajnában maradtam volna a gyerekekkel, ott neveltem volna őket-- de akkor megint csak--- otthon tartottam volna-e őket. Valószínűleg igen. Most, hogy a gyerekek felnőttek, bevallom neked, az a félelem, hogy-- elrabolják a kislányokat, elcsalják, talán hamis félelem volt. A gyerekek nagyon kicsik voltak, de senki sem tudta, hogy merre felé haladnak a dolgok. Én az a fajta ember vagyok, aki azt mondja, egy betegséget jobb megelőzni, mint gyógyítani, ezért aztán nem is játszottam a tűzzel. De ettől függetlenül sem volt kevés az, ami összejött, hogy Kosztya az iskolában, és az egész iskola ivott reggeltől estig, ahogy most is. Itt a tanárok nem ittak, nem kellett mindenkinek csúszópénzt adni. Ott a főorvosnak, ennek annak fizetni kellett, mindenkinek fizetni---. Itt nem tiporták sárba az ember méltóságát. Ebben az országban (babonából megköpködi) senki sem alázott meg. Megmaradt a méltóságom. Ott reggeltől estig egyfolytában fizetni kellett valakinek valahol, fizetni a rendőrségnek, a csendőrségnek, a főorvos-

nak, minden mozdulatért fizetni kellett. És ez valamiképpen sértette a méltóságunkat, ezért nem akartam, hogy a gyerekek ott nőjenek fel---. A gyerekek mondjuk nem tudják, hogy a méltóságot így sárba lehet tiporni. Magyarországon nem volt erre példa, sohasem aláztak meg.”

De fontos, hogy mindez ritkán nyilvánul meg központi kettősséget eredményező bevándorló narratívaként. Csak a jelenlegi perspektívák megszövegezésére használt járulékos mintákként szerepelnek. Az ukrain elbeszélésmódok között nem találkozunk az összehasonlítások olyan visszájára fordulásával, mint a kínaiaknál. Ukrajnát sohasem jellemzik Magyarországnál modernebb helyként.

A vallás csak rész narratíva és sokszor csak az attitűdkérdésekben érhető tetten, hogy a kérdezett erősen vallásos. A kínaiak esetében nem találkozunk *fogyasztással* kapcsolatos narratívával csak annak hiányával, míg az ukrán nőknél ez megnyilvánul a hűtő telepokolására és a sok bevásárlásra való törekvésben, valamint az elhízásban vagy az elhízástól való félelemben.

IV. Összefoglalás: a magyarországi eset tanulságai

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a magyarországi kínai és ukrán migrációs tér igen komoly feszültségektől terhes, és felmutatja az Európa szerte megfigyelhető és a migránsokra eső igen komoly terheket. Különleges szempontként hozható fel, hogy a magyarországi befogadás és nyelvi-kulturális környezet mintha relatíve jobban restriktív lenne mint sok más európai országé és inkább egy homogenizáló és szelektív kizáró integrációs modell szerint szerveződik.

Ugyancsak érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy Magyarországon két, nemzetközi szinten is megfigyelt integrációs csapda helyzet érhető tetten az interjúk alapján, úgymint a diaszpórába való bezáródás főképp (de nem kizárólag) a Kínából érkezettek körében, illetve az Ukrajnából érkezett nők és asszonyok emancipációs csapdája. Mindkét csapda helyzet önálló kezelést igényel és további kutatásokat is szükségessé tesz.

Sajátosságként említhető az is, hogy a kínai bevándorló nők körében nagyon erős elfojtás figyelhető meg és narratívájuk igen komoly „távolításról” tesz tanúbizonyságot azzal, hogy egy esszencializált (kínai sajátosságnak tekintett) munkatudatba menekülnek. E mögött a rejtőzködés mögött igen komoly és összetett társadalmi problémák állhatnak úgymint a diszkrimináció, a nőként való alávetettség, a diaszpórába való bezáródás.

Az Ukrajnából érkezett nők esetében ellenben a különösen éles problémának tűnő szakmavesztés, az etnikai újjáéledés és a nemi szerepek körüli küzdelmek jelenthetik a legfontosabb migrációs és integrációs problémát.

Vélemények a bevándorlásról és a bevándorlókkal szembeni attitűdök. Nemzetközi összehasonlítás és magyarországi tanulságok

Gödri Irén

I. Bevándorlás és a közvélemény

A bevándorlást a népességszám csökkenéséből és a népesség öregedéséből adódó társadalmi problémák lehetséges megoldásának tekintik kutatók és politikai döntéshozók Európa több országában, miközben a közéleti diskurzusok és a közvélemény-kutatások kevésbé tükrözik vissza ezt a pozitív igényt. Tény, hogy a bevándorlók növekvő létszáma és a jelenség szerteágazó – társadalmi, demográfiai, gazdasági, kulturális és politikai – következményei komoly kihívások elé állítják Európa öregedő társadalmait. Mindezt figyelembe véve a FEMAGE kutatás során ütköztetni próbáltuk a különböző nézőpontokat, és a bevándorlók perspektíváinak feltárása mellett a fogadó népesség véleményét, illetve attitűdjeit is vizsgáltuk. Ebben a részben ez utóbbiak kerülnek bemutatásra.

A bevándorlók száma 1990 óta mintegy 15 millióval növekedett Európában, ezáltal részarányuk az akkori 7%-ról 2005-re közel 9%-ra emelkedett (United Nations 2006). A növekedési ütemek és a jelenlegi arányok azonban Európán belül jelentős eltéréseket mutatnak: 1990 óta – és különösen 2000 után – Dél-Európában volt a leggyorsabb a bevándorlók népességen belüli arányának emelkedése, ám továbbra is Nyugat-, és Észak-Európában él a legtöbb bevándorló, valamint itt a legmagasabb a népességen belüli arányuk. A számbeli növekedés mellett a migráns népesség összetétele is megváltozott, egyre hangsúlyosabb a bevándorlók etnikai és kulturális sokszínűsége, ami abból adódik, hogy a migrációs folyamatokba egyre erőteljesebben kapcsolódnak be ázsiai, afrikai és latin-amerikai kibocsátó országok. Ugyanakkor számos változás történt a migráció jellegét illetően is, így például eltolódás figyelhető meg a munkavállalási célú migráció felől a családgyesítési, illetve család formálódási célú migráció irányába, valamint a képzettség nélküli bevándorlók felől a képzetek irányába, továbbá egyre jelentősebb a nők részvétele a migrációs folyamatokban, és megnőtt a menekültek, menedékkérők, valamint az illegális bevándorlók száma.

A bevándorlás demográfiai és gazdasági előnyei a fogadó országok számára nyilvánvalóak. Ennek ellenére az Európai Bizottság 2005-ös jelentése felhívja a figyelmet arra, hogy az Európán kívülről érkező bevándorlók, bár enyhítik a népességcsökkenés hatásait, nem jelentenek megoldást az európai népesség elöregedésére, és befogadásuk nem helyettesítheti a gazdasági reformokat (European Commission 2005). A bevándorlóknak a munkaerő utánpótlásában játszott szerepét némiképp megkérdőjelezi az a tény, hogy munkaerő-piaci részvételi

arányuk a legtöbb országban alacsonyabb (munkanélküliségi rátájuk pedig magasabb), mint a helyi születésű népességé, sőt, a külföldi származású, de már állampolgársággal rendelkezők csoportjához viszonyítva is. Több befogadó országban úgynevezett szegmentált munkaerőpiac létezik: a bevándorlók többsége olyan területeken dolgozik, ahol alacsonyak a bérek, rosszak a munkakörülmények és nincs meg a munkahely biztonsága.

Másfelől nem hagyhatók figyelmen kívül mindazok a társadalmi és kulturális hatások sem, amelyek a más etnikumú, kultúrájú és vallású népesség növekvő jelenlétéből adódnak a fogadó országokban. Az egyre szélesebb körben terjedő migráció ugyanis a különböző etnikumok, kultúrák és vallások keveredését eredményezi, és ezáltal számos feszültség forrását jelenti a befogadó országokban.

A bevándorlók gazdasági, társadalmi és kulturális integrációja kihívást jelent valamennyi Európai Unió tagállam számára. Az eddigi tapasztalatok szerint a fogadó népességtől etnikai, kulturális, vallási szempontból távol álló bevándorlók integrálása az európai országokban kevésbé volt sikeres. Külön gondot jelent e csoporton belül a második generáció, amelynek iskolai végzettsége többnyire alacsonyabb, mint a fogadó népességé, gyakoribb körökben a munkanélküliség (szüleik generációjához képest is), a lefele mobilitás és a rossz lakáskörülmények. Többnyire sajátos, „kevert” identitás és kultúra jellemzi e fiatalokat: egyfelől számos európai kulturális elem átvétele, másfelől viszont erős vallási identitás, valamint az ezzel járó másfajta mentalitás és kultúra, ami miatt gyakran válnak diszkrimináció áldoztaivá, és ami a munkapiacról való kiszorulás egyik mögöttes tényezője.

A bevándorlók – kiváltképpen a harmadik országból érkezettek – beilleszkedési nehézségei, a velük szemben megnyilvánuló ellenséges attitűd, diszkrimináció létező társadalmi problémák az európai országok többségében. Az elutasítás, amely a befogadó országok lakossága részéről megnyilvánul, azonban országonként, és országokon belül az egyes társadalmi-demográfiai csoportok szerint is jelentős eltéréseket mutat.

Az elmúlt évtizedekben több nemzetközi összehasonlító vizsgálat is készült, amelyben az idegenellenesség, a bevándorolt kisebbségekkel szembeni attitűdök, az „etnikai kirekesztés” mérésére is sor került.⁵ E vizsgálatok igazolták, hogy a bevándorlás, illetve a bevándorlók megítélése a fogadó népességben belül számos, az adott országra jellemző makrostrukturális tényező függvénye, ugyanakkor egyéni jellemzők szerint is erős differenciálódás mutatkozik. A GDP mértéke, a munkanélküliségi ráta, valamint a külföldiek (bevándorlók és menedékkérők) jelenléte az adott országban mind-mind összefüggést mutatott az etnikai kirekesztéssel, azonban a regionális eltérések és az egyéni jellemzők hatása erősebbnek bizonyult. Kimutatták, hogy az életkor, az iskolai végzettség, a foglalkozási státusz, a jövedelem, a lakóhely típusa, sőt még a politikai beállítottság és egyes esetekben a vallásosság is meghatározza az etni-

⁵ Ilyen vizsgálat az európai országokon belül az Eurobarometer, amelyet a 70-es évek elejétől két évente végeznek, a 2001-ben indított European Social Survey, az 1990-ben, majd 2000–2003 között készült Population Policy Acceptance Survey (amelynek adataira tanulmányunk épül, és amelyről a későbbiekben részletesen is szó lesz), valamint a visegrádi országokban – Magyarország, Lengyelország, Cseh Köztársaság és Szlovákia – 2005-ben végzett CEORG-kutatás.

kai kisebbségekkel, illetve a bevándorlókkal szembeni attitűdöt. Összességében a társadalmilag hátrányos helyzetben levők (leginkább az alacsony iskolai végzettséggel és kevés jövedelemmel rendelkezők) nagyobb valószínűséggel tanúsítanak negatív attitűdöt a bevándorlókkal szemben, akárcsak az országok közötti összehasonlításban a rosszabb gazdasági körülményekkel és magasabb munkanélküliséggel jellemezhető országok lakossága (European Monitoring Center 2005).

A FEMAGE kutatás keretében a Population Policy Acceptance Survey (PPAS) – azaz a népesedési politikák elfogadottságát vizsgáló nemzetközi kérdőíves vizsgálat – migrációs blokkja alapján a külföldiekkel/bevándorlókkal szembeni attitűdők, a bevándorlással kapcsolatos vélemények, valamint a bevándorlók integrációjával kapcsolatos politikai intézkedések lakossági megítélésének elemzésére is sor került. Ebben a fejezetben ennek eredményeit mutatjuk be nemzetközi összehasonlításban, rávilágítva ugyanakkor a magyarországi társadalmat jellemző sajátosságokra.⁶

Az említett survey rövid bemutatása, valamint az attitűdők, vélemények feltárására alkalmazott módszer és a vizsgált kérdéskörök ismertetése után röviden áttekintjük a témával kapcsolatos magyarországi kutatási előzményeket. Ezt követően a bevándorlással, bevándorlókkal, valamint a bevándorlók integrációjával kapcsolatos lakossági véleményeket, attitűdöket elemezzük, kitérve ezeknek a különböző társadalmi-demográfiai jellemzők szerinti eltéréseire, valamint az egyéb népesedési kérdések megítélésével, az elégedettséggel és az általános értékbeállítódással való összefüggésére is.

II. A kutatásról – módszer, minta, vizsgált kérdések

A PPA (Population Policy Acceptance) nevű nemzetközi kutatás számos népesedési kérdéssel kapcsolatos attitűdöt, valamint a népesedési politikák különböző elemeinek elfogadottságát vizsgálta tizennégy európai országban, köztük Magyarországon. Az 1990-ben indult kutatásban 2000 és 2003 között második alkalommal került sor az adatfelvételekre az egyes országokban, országosan reprezentatív mintákon. A vizsgált kérdések közt szerepelt a fogadó országok népességének bevándorlással, illetve külföldiekkel (bevándorlókkal) szembeni attitűdjeinek, a bevándorlók integrációjával kapcsolatos vélekedéseinek, valamint a bevándorlók befogadásával és integrációjuk elősegítésével kapcsolatos állami intézkedések megítélésének a feltárása. A második körben készült adatfelvételek országos adataiból a FEMAGE projekt keretében egy egységes nemzetközi adatbázis (FEMAGE–MIG) létrehozására került sor, amely a projektben résztvevő nyolc ország – Ausztria, Cseh Köztársaság, Észtország, Finnor-

⁶ A bemutatott eredmények részben a nemzetközi kutatócsoport munkájára épülnek, amiért ezúton is köszönetünket fejezzük ki a résztvevőknek.

szág, Lengyelország, Magyarország, Németország és Szlovénia – adatait tartalmazza, különös tekintettel a migrációs kérdéskörré (Avramov–Cliquet 2007a).

Nemzetközi összehasonlításban elemezve az adatokat jelen tanulmány azokra a sajátosságokra próbál rávilágítani, amelyek a magyarországi társadalmat jellemzik az országban élő külföldiekkel/bevándorlókkal szembeni viszonyulás, valamint a bevándorlók integrációjával kapcsolatos politikai intézkedések megítélése tekintetében.⁷ Az elemzés a PPA vizsgálat adataiból a FEMAGE projekt keretében létrehozott adatbázisra (FEMAGE–MIG), valamint az ez alapján ugyancsak a projekt keretében készült elemzésekre épül. A nyolc ország összesített adatbázisa 21 807 fő adatait tartalmazza, ezen belül a magyarországi minta elemszáma 3057 fő.⁸

A vizsgálat során a külföldiekkel (bevándorlókkal), illetve a bevándorlással kapcsolatos attitúd mérése több dimenzióban történt, figyelembe véve a bevándorlás *demográfiai, gazdasági, kulturális és politikai* vetületeit. Ugyanakkor az adott országban élő *külföldi népesség nagyságára*, illetve *létszámának növekedésére vonatkozó percepciók* is a vizsgálat tárgyát képezték.

A külföldiekkel szembeni attitúd mérésére – a fentieknek megfelelően – több állítás is szerepelt a vizsgálat kérdőívében, és mindegyik esetében egy ötfokú skála mérte az egyetértés mértékét: az egyik végén az „egyáltalán nem ért egyet” (0-ás), a másikon pedig a „teljesen egyetért” (5-ös) válaszlehetőséggel. A feldolgozás során – az egyes kérdésekre adott válaszok elemzése mellett – összesített változókat is létrehoztunk: a *pozitív attitúdót* mérő összesített változó 10 pozitív állítással való egyetértés mértékét tükrözi (0-tól 10-ig terjedő skálán), míg a *negatív attitúdót* mérő összesített változó 9 negatív állítással való egyetértés mértékét (0-tól 9-ig terjedő skálán) – eltekintve attól, hogy az állítások a bevándorlás feltételezett hatásának mely dimenziójára vonatkoztak.⁹

Mindezek alapján a továbbiakban a lakossági attitúdók, vélekedések országok közötti összehasonlító elemzése mellett külön figyelmet szentelünk a magyarországi eredményeknek, és megvizsgáljuk ezen attitúdóknak a különböző *társadalmi-demográfiai jellemzők* szerinti eltéréseit is. A felhasznált adatbázis a tematikai gazdagsága révén ugyanakkor lehetővé teszi – a korábbi vizsgálatokból ismert összefüggések ellenőrzése mellett – néhány új összefüggés feltárását is. Így például a külföldiekkel (bevándorlókkal), illetve bevándorlással kapcsolatos attitúdók és *az egyéb népesedési kérdések megítélése*, az élet különböző területeivel való *elé-*

⁷ A magyar adatok részletes, ám nemzetközi összehasonlítást, valamint a vizsgált attitúdók egyéb tényezőkkel való összefüggéseinek feltárását nem tartalmazó elemzésére évekkal ezelőtt sor került, lásd: Tóth 2002. Ugyanitt a magyar adatfelvétel, és ezen belül a migrációs kérdésblokk kritikai észrevételekkel tűzdelt leírása is olvasható.

⁸ Az elemzéshez az összesített és országokra súlyozott adatbázist (FEMAGE-MIG), valamint a magyarországi súlyozott adatbázist is felhasználtuk.

⁹ Az összesített változók tehát azt mutatják, hogy a 10 közül hány pozitív állítással, illetve a 9 közül hány negatív állítással értett egyet a megkérdezett (az egyetértést az egyes ítemekre adott 4-es vagy 5-ös válasz fejezte ki). Mivel nem minden ország esetében szerepelt valamennyi állítás a kérdőívben, a külföldiekkel szembeni pozitív, illetve negatív attitúdót mérő összesített változók standardizált (azaz valamennyi ország esetében 10-es, illetve 9-es skálára „átültetett”) változatát vettük figyelembe (lásd erről: Avramov 2008a).

gedettség, valamint az *általános értékbeállítódás* közti összefüggés vizsgálata mindenképpen új eredményekkel gazdagítja a témáról való eddigi ismereteinket.

Elemzésünkben – a bevándorlás hatásának különböző dimenzióit szem előtt tartva, és a felhasznált adatbázis egyedi lehetőségeit kiaknázva – a következő kérdésköröket tárgyaljuk részletesen:

- az országban élő külföldi népesség létszámának, és számbeli növekedésének megítélése;
- az országban élő külföldiekkel szembeni összesített pozitív és negatív attitűdök;
- a bevándorlás demográfiai előnyeinek és hátrányainak a megítélése¹⁰;
- a bevándorlás munkaerő-piaci előnyeinek és hátrányainak a megítélése;
- a bevándorlás kulturális-társadalmi hatásának és a bevándorlók integrációjának a megítélése;
- a bevándorlók integrációjával kapcsolatos politikai intézkedéseknek, valamint az állam szerepének a megítélése;
- a bevándorlás megítélése és a demográfiai trendek értékelése közötti összefüggés;
- az elégedettség és a bevándorlás megítélése közötti összefüggés;
- az egyéni értékbeállítódás és a bevándorlás megítélése közötti összefüggés.

III. Kutatási előzmények Magyarországon

A Magyarországi lakosság körében a TÁRKI 1992 óta évente végez felmérést az idegenellenességről, pontosabban a menedéket keresőkhöz való viszonyulásról. Az eredmények azt mutatják, hogy a magyar lakosság körében az időszak elején tapasztalt befogadókészség a 90-es évek közepére már jelentős (mintegy 40%-os) nyílt idegenellenességbe fordult, majd több évnyi ingadozás után az utóbbi években stabilizálódott: „beállt” egy 25-27% körüli szintre. A nyílt idegenellenességhez képest azonban jóval jelentősebb a látens idegenellenesség (több évi növekedés után 2005-ben a 40%-ot is meghaladta). A megkérdezettek kétharmada mérlegelné, hogy kit engedne be az országba, ám a határon túli magyarok kivételével a többi felsorolt népcsoportot (az arabokat, a kínaiakat, az oroszokat, illetve a románokat) a mérlegelők zöme nem látná szívesen Magyarországon – tehát valójában rejtetten idegenellenes (Dencső-Sik 2007).

Az idegenellenesség társadalmi-demográfiai meghatározottságát tekintve a magyarországi eredmények összhangban vannak a nemzetközi eredményekkel. A társadalmi rétegződésben hátrányosan elhelyezkedő csoportokra (alacsony iskolai végzettségűek, idősek, falusiak, rokkant nyugdíjasok/nyugdíjasok, keleti megyékben élők, munkanélküliek), továbbá a

¹⁰ Ez a kérdéskör a magyarországi vizsgálat esetén hiányzott a kérdőívből, ezért ebben a vonatkozásban csak a nemzetközi eredményeket mutatjuk be.

gazdasági helyzet romlását érzékelők, illetve ettől félők körében jellemző az átlagosnál nagyobb mérvű idegenellenesség. Ugyanakkor a relatív depriváció és a vele járó elégedetlenség is növeli az idegenellenességet (Fábián–Sik 1996; Csepeli–Fábián–Sik 1998). Továbbá az átlagosnál nagyobb az idegenellenesség a magukat szegénynek érzők és a demokráciában csalódottak csoportjaiban, valamint a menekültek közül személyes ismerőssel nem rendelkezők körében is (Dencső–Sik 2007). Fontos eredménye e vizsgálatoknak, hogy a különböző magyarázó változók eltérő hatást mutatnak a nyílt és a látens idegenellenesség esetén (Csepeli–Fábián–Sik 1998).

Egy 2002-ben végzett felmérés az idegenellenesség mellett többek közt a bevándorlókhoz kapcsolatos attitűdök felmérésére is kiterjedt, az ISSP (International Social Survey Programme) 1995-ös kérdéseit alkalmazva (lásd: Enyedi–Fábián–Sik 2004). Megállapította, hogy a menekültek nyílt elutasítása összefügg a bevándorlás társadalmi hatásainak megítélésével, és ez utóbbi a magyarországi lakosság körében inkább negatív.

Ugyanebben az évben két ún. kísérleti jellegű felmérés is készült a lakosság idegenekkel, illetve külföldiekkel szembeni attitűdjéről (lásd: Tóth–Janky 2004). A kísérleti jelleg abban állt, hogy a kéthónapnyi időeltéréssel végzett vizsgálatok egyikében pozitív, a másikban pedig negatív állítások szerepeltek és mindkét esetben a minta egyik felénél az idegenekre, a másik felénél pedig a külföldiekre vonatkozóan. Az eredmények azt mutatták, hogy a megkérdezettek véleménye a két felmérésen belül gyakorlatilag független volt attól, hogy idegenekről vagy külföldiekről kérdezték őket. Ugyanakkor, míg a negatív állításokkal egyet nem értők határozott ellenvéleményüket fejezték ki, a pozitív állításokkal egyet nem értők inkább az 5-ös skála közepre helyezték véleményüket. Ezek a vizsgálatok is arra a következtetésre jutottak, hogy az idősek kevésbé barátságosak a külföldiekkel/idegenekkel és nagyobb mértékben ellenzik a bevándorlást; az iskolázottabbak pozitívabb attitűdökkel rendelkeznek, mint a kevésbé iskolázottak; továbbá a külföldiekkel szemben ellenséges álláspontot leggyakrabban a segédmunkások és a munkanélküliek fejtene ki, illetve bizonyos kérdésekben a nyugdíjasok.

A bemutatott kutatások eredményei alapján világosan körvonalazódnak azok a társadalmi-demográfiai jellemzők a fogadó népesség körében, amelyek – az előzőekben ismertetett nemzetközi vizsgálatok eredményeivel összhangban – meghatározzák a bevándorlással, bevándorlókhoz szembeni attitűdöt. Mindezek mellett azonban feltételezhető, hogy az *egyéb népesedési kérdésekkel kapcsolatos attitűdök* (így például a demográfiai trendek megítélése), valamint az élet különböző területeivel való *elégedettség* és az *egyéni értékeállítódás* is meghatározó lehet arra nézve, hogy miként látja a megkérdezett a hazájában élő külföldieket, mennyire tartja szükségesnek integrációjukat, és miként ítéli meg az állam szerepét e kérdésben. A vizsgálat, amelyre elemzésünk épül, lehetővé teszi ez utóbbi összefüggések feltárását is.

IV. A közvélemény-kutatás eredményei

IV.1. Az országban élő külföldi népesség létszámának és számbeli növekedésének megítélése

A külföldiek száma és a fogadó népességen belüli arányuk meglehetősen különböző az egyes európai országokban.¹¹ Hasonlóképpen a vizsgált országok esetében is eléggé széles skálán mozgott az adatfelvétel idején (illetve közvetlenül előtte) mind a külföldi népesség létszáma, mind az aránya (1. táblázat).¹² A legkisebb arány (2% alatti) Lengyelország, Magyarország, Finnország és Csehország esetében figyelhető meg, ezzel szemben Németországban és Ausztriában ennél jóval jelentősebb (9% körüli) volt.

Az Észtország esetében látható rendkívül magas (közel 26%-os) arány valójában a migráns népesség sajátos – a többi országtól eltérő – definíciójából adódik, ugyanis az észt statisztika külföldinek tekinti (még akkor is, ha az ország jelenlegi területén születtek) mindazokat, akik a korábbi szovjet állampolgárságukat 1991-ben – amikor lehetőségük nyílt rá – nem észt állampolgárságra váltották, hanem például oroszra.

1. táblázat. A teljes népességszám, valamint a külföldi népesség száma és aránya a vizsgálatban résztvevő országokban

Ország	Népességszám 2000-ben	A külföldiek száma 2000-ben	A külföldi népesség aránya 2000-ben
Cseh Köztársaság	10 273 000	200 951	1,96
Németország	82 192 000	7 296 000	8,88
Észtország	1 477 000	381 066	25,80
Magyarország	10 200 000	153 125	1,50
Ausztria	8 121 000	761 700	9,38
Lengyelország	38 644 000	38 622	0,10
Szlovénia	1 990 000	42 279	2,12
Finnország	5 181 000	98 600	1,90

Forrás: Council of Europe (2001), United Nations (2001).

Magyarországon a külföldiek aránya az össznépesség százalékában tehát viszonylag alacsony (1,5%) volt 2000-ben (2009-ben is mindössze 1,8%). Az országos átlagnál valamelyest magasabb volt Budapesten (3,2%), ugyanis az országban tartózkodók külföldiek 42%-a a fővárosban élt (további 38%-uk a városokban és 20%-uk községekben). A 2000. január 1-jén Magyarországon tartózkodó külföldiek 56%-a négy szomszédos ország (Románia, Ukrajna, Szerbia és Szlovákia) állampolgára volt. Ezen kívül a más európai országokból, valamint az

¹¹ Lásd erről bővebben: Gödri 2009.

¹² A külföldi népességre vonatkozó adataink azokat a személyeket tartalmazzák, akik legalább egy éve éltek az adott (nem a születési helyük szerinti) országban és ott-tartózkodásuk hivatalos volt.

Ázsiából származó – elsősorban kínai – bevándorlók aránya volt számottevő. Az ázsiai származásúak az országos átlaghoz (13%) képest jóval nagyobb arányban voltak jelen a Budapesten élő külföldiek körében (23%).

A külföldi népesség aránya a bevándorlási statisztikákban azonban többnyire alulbecsüli a külföldi származású népesség tényleges arányát az egyes országokban, mivel nem foglalja magába a nem regisztrált („papírok nélküli”) migránsokat, továbbá azokat, akik már állampolgárságot kaptak, valamint a korábbi bevándorlók leszármazottait sem (aki már szintén az adott fogadó ország állampolgárai). Ezzel együtt a külföldiek létszámának a fogadó népesség részéről történő megítélése minden bizonnyal a velük szembeni attitűdöket is meghatározza, illetve jelzi. A reális kép a külföldi népesség nagyságát illetően a velük szembeni negatív attitűdök elkerülésének egyik kiindulópontja lehet.

A PPA vizsgálat során a megkérdezetteknek három kérdést kellett megválaszolniuk a külföldi népesség nagyságára vonatkozóan. Az első az adott *országban élő külföldiek létszámát*, a második a *létszámuk utóbbi tíz évben tapasztalt változását* (növekedését vagy csökkenését) tudakolta, végül a harmadik arra vonatkozott, hogy *a kérdezett hogyan viszonyul a külföldiek általa feltételezett létszámához* (mennyire tekinti nagyoknak vagy kicsinek). Előtte azonban arra kérték őket, hogy nevezzék meg, kikre gondolnak, amikor külföldiekről beszélnek. E kérdések célja az volt, hogy feltárja milyen kép él az egyes országok lakossága, és ezen belül az egyes társadalmi csoportok körében a külföldi népesség jelenlétéről, méretéről.

Az adott országban élő külföldiek három főbb csoportját lehetett megnevezni. A magyarországi lakosság körében a három legnagyobb arányban említett külföldi csoportot a románok, a kínaiak és a németek jelentették. A megkérdezettek közel 40%-a említette elsőként a románokat, de a második és a harmadik említésnél is ez a külföldi csoport szerepelt a legnagyobb arányban (23%, illetve 18%). Tehát összességében a megkérdezettek mintegy negyötöde sorolta a románokat a Magyarországon élő külföldiek három legfőbb csoportja közé. E válaszokból azonban nem derül ki, hogy valójában román nemzetiségűekre vagy román állampolgárookra gondoltak-e a válaszadók. Bár ténylegesen a Romániából érkezők jelentik a legnagyobb létszámú bevándorló csoportot – a 2000-ben Magyarországon tartózkodók 37%-a volt román állampolgár (57 343 fő) –, tudjuk, hogy többségük magyar nemzetiségű. Abból, hogy a megkérdezettek elenyésző hányada (mindössze 1,6%-a) említette a romániai magyarokat, mint az országban élő külföldieket, két dologra következtethetünk. Vagy az történt, hogy a válaszok többségében összemosódik e két – a nemzetiségre, illetve az állampolgárságra utaló – kategória, vagy pedig a megkérdezettek, bár tisztában vannak azzal, hogy a Magyarországra érkezők többsége romániai magyar, nem tekintik őket külföldinek.¹³

Meglepő továbbá, hogy a megkérdezettek közel egynegyede nevezte meg elsőként, 16%-uk másodikként és ugyanennyien harmadikként (tehát összességében 56%-uk említette) a kínaiakat, holott 2000-ben a kínaiak alig 6%-át jelentették az országban tartózkodó külföldi

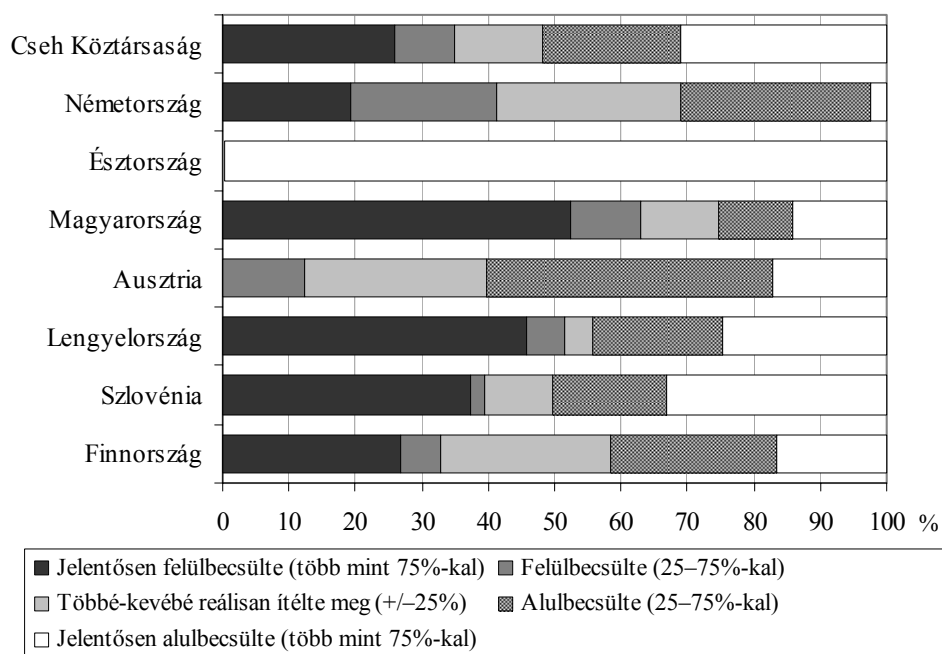
¹³ Ennek ellenére a 2004-es népszavazás jó példája annak, hogy bizonyos politikai légkör a határon túli magyarokkal szembeni elutasítást is képes aktiválni a magyarországi népesség egyes csoportjaiban.

állampolgároknak.¹⁴ Ennél lényegesebben több volt az itt tartózkodó (volt) jugoszláv állampolgár (10%), igaz többségük ugyancsak magyar nemzetiségű.

A külföldi népesség létszámára vonatkozó becslés meglehetősen változó képet mutat az egyes országokban (1. ábra). A válaszokat a valós adatokhoz viszonyítva öt választípust különítettünk el:

- a külföldiek számát jelentősen (több mint 75%-kal) alulbecslő,
- alulbecslő (25 és 75% között),
- többé-kevésbé reálisan megítélő (+/- 25%),
- túlbecslő (25 és 75% között), valamint
- jelentősen túlbecslő (több mint 75%-kal) válaszok.

1. ábra. Az országban tartózkodó külföldi állampolgárok számának megítélése az egyes országokban

Forrás: FEMAGE-MIG adatbázis.

Látható, hogy Magyarországon a legnagyobb arányú a külföldiek számának felülbecslése: a megkérdezettek közel kétharmada több külföldit feltételez az országban, mint amennyi a tényleges létszámuk. Jelentős még – 50%-ot meghaladó – ez az arány Lengyelországban, valamint 40% körüli Németországban és Szlovéniában.

Ugyanakkor Szlovéniában és Csehországban a megkérdezettek közel egyharmada jelentősen alulbecsülte a külföldiek számát. Magyarországon ez az arány 14% volt. Az a furcsának tűnő jelenség, hogy Észtországban valamennyi megkérdezett jelentős mértékben alulbecsülte a

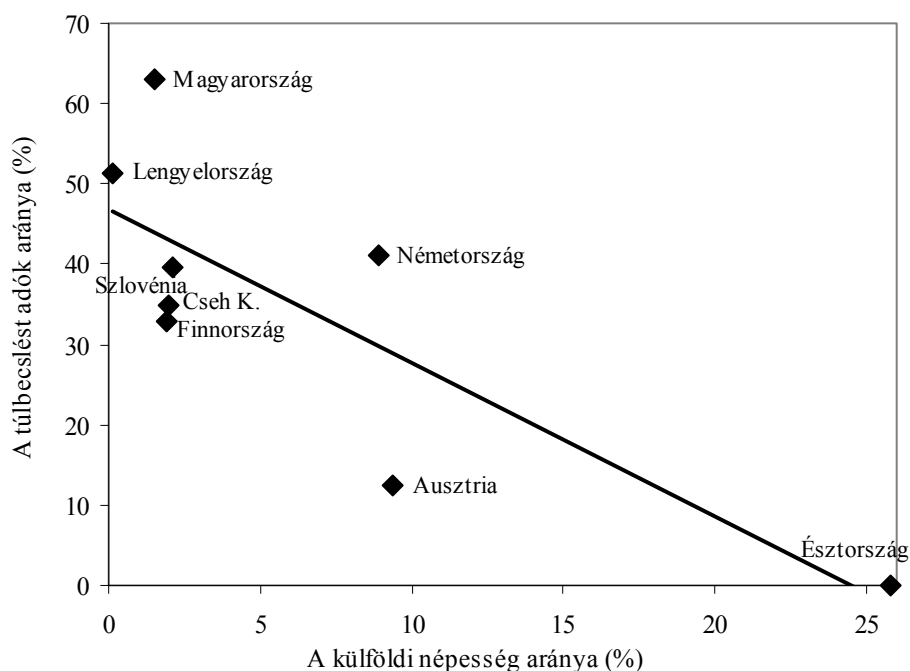
¹⁴ A kínaiak számának felülbecsléséhez a külső jegyeiken alapuló „észrevehetőségük” mellett vélhetően az is hozzájárul, hogy kereskedői, szolgáltatói tevékenységük révén könnyebben „láthatóak”, mint más bevándorló csoportok.

külföldi népesség nagyságát, jól mutatja, hogy a lakosság nem tekinti külföldinek azokat az orosz állampolgárságú személyeket, akik az ország területén születtek, tehát valójában nem is bevándorlók, viszont a statisztikai nyilvántartásban akként szerepelnek.

Összességében megállapítható, hogy a külföldiek számát többé-kevésbé reálisan megítélők aránya viszonylag alacsony volt valamennyi országban. Átlagosan a megkérdezettek alig egyötöde adott viszonylag pontos választ – legkevesebben Lengyelországban (4%), legtöbben Ausztriában (27%). Magyarországon ez az arány átlag alatti volt (12%).

A külföldiek számának a megítélése fordított összefüggést mutat az adott országbeli tényleges létszámukkal: minél kisebb a külföldi népességnek a fogadó népességen belüli aránya, annál nagyobb mértékű a létszámukra vonatkozó túlbecslés a lakosság körében (2. ábra). Megfigyelhető, hogy Magyarország esetében még a trendhez képest is nagyobb azok aránya, akik a ténylegesnél több külföldit vélnek az országban tartózkodni.

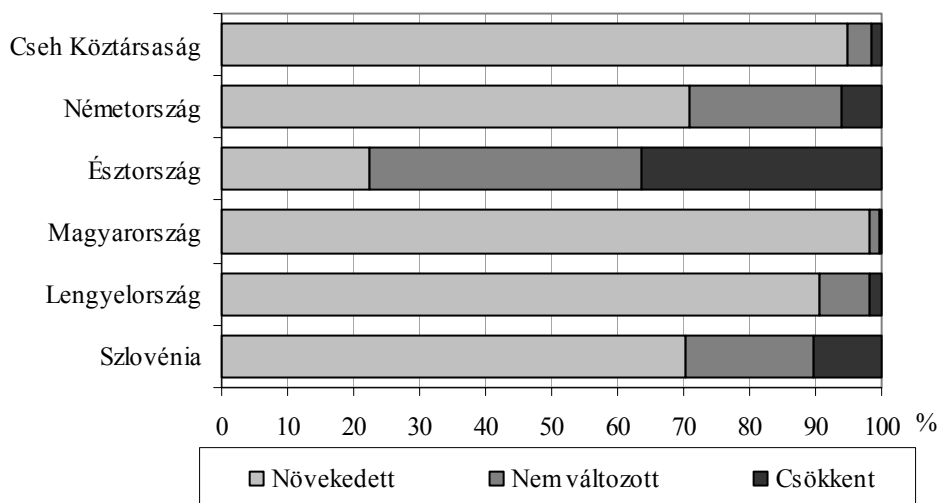
2. ábra. Az külföldi népesség számát (több mint 25%-kal) túlbecslők aránya és a külföldiek adott országbeli tényleges aránya közötti összefüggés

Forrás: FEMAGE-MIG adatbázis.

A külföldiek létszámának a vizsgálatot megelőző tíz évben tapasztalt változását – csökkenését vagy növekedését – szintén eltérő módon ítélték meg az egyes országokban (3. ábra). Magyarországon szinte teljes körű volt (98%) a növekedés feltételezése, és ugyancsak nagyon magas (90% feletti) volt Csehországban és Lengyelországban is. Ezzel szemben Szlovéniában és Németországban a lakosoknak mintegy 70%-a vélt növekedést, az észtek több mint egyharmada szerint pedig csökkent, és 41%-uk szerint nem változott a külföldiek aránya.

3. ábra. Az országban tartózkodó külföldiek számbeli változásának megítélése az egyes országokban¹⁵

Forrás: FEMAGE-MIG adatbázis.

Ugyanakkor az adott időszakban történt tényleges változás is meglehetősen különbözött a vizsgált országokban: míg Finnországban és Csehországban nagyon nagymértékű volt a növekedés, valamint Németországban és Ausztriában is jelentős, addig Magyarországon elenyésző, Észtországban és kisebb mértékben Szlovéniában pedig csökkent is a külföldiek aránya. Ezt figyelembe véve egyes országokban, ahol növekedés volt, a megkérdezettek alulbecsülték azt (pl. Németországban), máshol pedig, ahol csökkenés volt, elég sokan növekedést vagy állandóságot feltételeztek (így Észtországban és Szlovéniában) (2. táblázat). Leginkább Magyarország és Lengyelország lakossága becsülte meg helyesen a változás irányát.

2. táblázat. A külföldi népesség utóbbi tíz évben történt tényleges és a megkérdezettek által megítélt változásának összehasonlítása országok szerint (a megkérdezettek %-ában)

Ország	Alulbecsülte a növekedést	Helyesen becsülte meg a változást	Növekedést vagy változatlanlanságot feltételezett (holott csökkenés volt)
Cseh Köztársaság	5	95	0
Németország	29	71	0
Észtország	0	37	63
Magyarország	2	98	0
Szlovénia	0	10	90

Megjegyzés: A Lengyelországra vonatkozó adat hiányzik.

Forrás: FEMAGE-MIG adatbázis; Säavälä 2008.

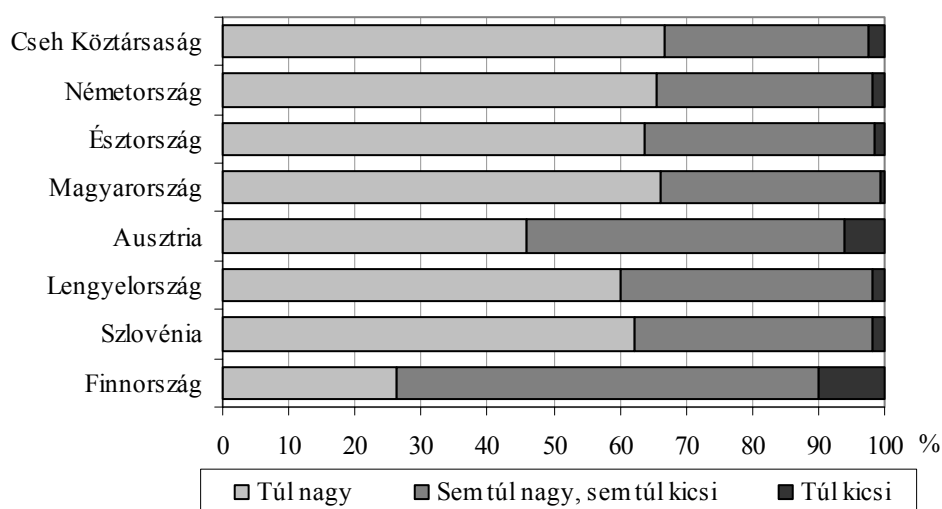
A migrációs politika szempontjából is meglehetősen fontos kérdés, hogy mennyire tartja soknak vagy kevésnek a fogadó népesség az országban élő külföldieket. Minél nagyobb azok ará-

¹⁵ Ez a kérdés Ausztria és Finnország esetében nem szerepelt a kérdőívben.

nya, akik soknak tartják őket, annál negatívabb a bevándorlást támogató migrációs politika megítélése a lakosság körében.

A vizsgált országok többségében – Finnország és Ausztria kivételével – közel azonos attitűd figyelhető meg a külföldiek számával kapcsolatban: a megkérdezettek közel kétharmada túl nagynak ítélte meg a létszámukat és körülbelül egyharmaduk vélte úgy, hogy létszámuk sem túl nagy, sem túl kicsi (4. ábra). Finnországban a külföldiek aránya valóban alacsony (1,9%-os), ami magyarázat lehet a lakossági attitűdre. Azonban ennél kisebb arányú külföldi népességgel rendelkező országok – mint Magyarország, vagy Lengyelország – esetében nem figyelhető meg hasonló attitűd.

4. ábra. Az országban tartózkodó külföldiek létszámának megítélése az egyes országokban

Forrás: FEMAGE-MIG adatbázis.

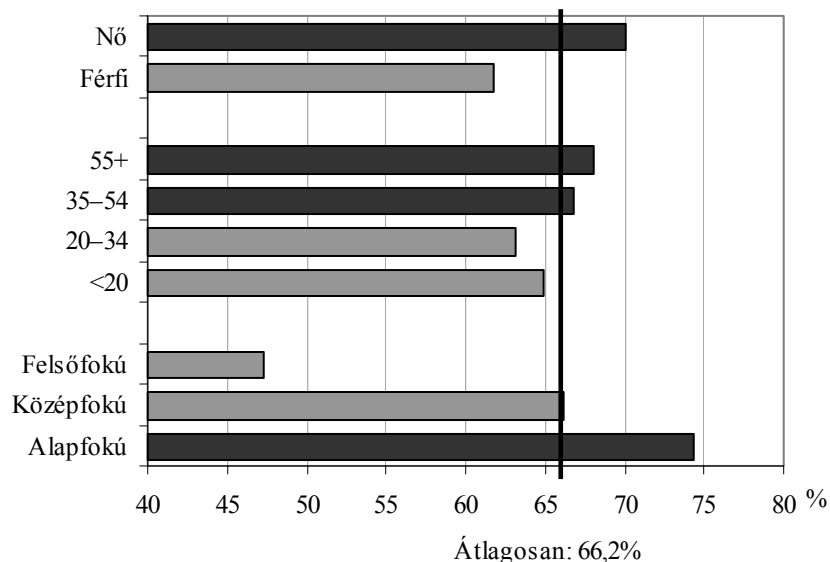
Megállapítható tehát, hogy a külföldiek létszámával kapcsolatos attitűd nem függ az adott országon belüli tényleges arányuktól. Ugyanakkor az egyes országokban a különböző társadalmi-demográfiai csoportokon belül is eltérő viszonyulás tapasztalható. Míg Csehországban, Észtországban és Finnországban a férfiak attitűdje negatívabb – nagyobb arányban vélik úgy, hogy túl sok a külföldi –, Magyarországon (lásd: 5. ábra) és Ausztriában elsősorban a nők vélekednek így. (Lengyelországban, Németországban és Szlovéniában nincs e tekintetben a nemek között lényeges különbség.)

Az idősebbek közt szintén többen vannak, akik túl nagynak ítélik a külföldiek létszámát – leginkább Csehország, Észtország, Németország és Ausztria esetében figyelhető meg ez az összefüggés. Magyarország és Lengyelország esetében a különbségek nem túl nagyok, Finnország és Szlovénia esetében pedig a fiataloknál is átlag feletti az így vélekedők aránya.

Továbbá az iskolai végzettség szerint is differenciálódik a külföldiek létszámának nagyságáról alkotott vélemény. A legtöbb országban az alacsonyabb iskolai végzettségűek nagyobb arányban ítélik túl nagynek a külföldiek létszámát, mint a felsőfokú végzettségűek.

Magyarországon szintén jelentős e különbség (5. ábra): míg a felsőfokú végzettségűeknek kevesebb, mint fele gondolja, hogy túl sok külföldi él az országban, az alapfokú végzettségűeknek közel háromnegyed vélekedik így.

5. ábra. Az országban tartózkodó külföldiek számát túl nagynak itélők aránya Magyarországon nem, korcsoport és iskolai végzettség szerint (%)

Forrás: PPA magyar adatbázis, 2000.

IV.2. Az országban élő külföldiek megítélése – összesített pozitív és negatív attitűdök

A bevándorlás megítélésének, illetve a külföldiekkel/bevándorlókkal szembeni attitűdnek a feltárására tíz pozitív véleményt és kilenc negatív véleményt megfogalmazó állítás szerepelt a PPA vizsgálatban. Ezek alapján került kialakításra a *pozitív attitűd*, illetve a *negatív attitűd* összesített változója, ami azt tükrözi, hogy a megkérdezett hány pozitív, illetve hány negatív állítással ért egyet.¹⁶ E változók csupán az attitűdök irányultságát (pozitív vagy negatív) veszik figyelembe, és eltekintenek az állítások konkrét tartalmától, amely az attitűdök különböző dimenzióit – azaz a bevándorlás demográfiai, gazdasági, kulturális és politikai hatásainak megítélését – tárja fel.

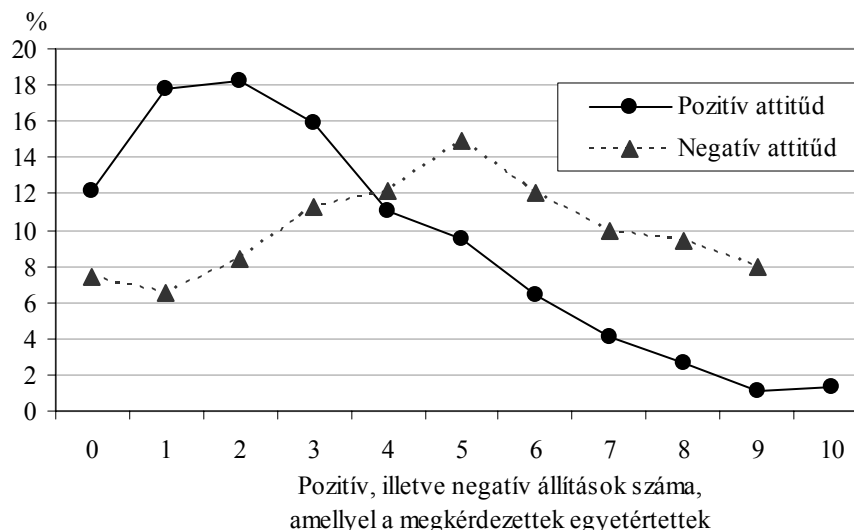
Ha megnézzük, hogy összességében hány pozitív és hány negatív állítással értettek egyet a megkérdezettek (6. ábra), arra következtethetünk, hogy a vizsgált európai országokban a külföldiekkel szembeni negatív attitűd elterjedtebb, mint a pozitív attitűd.¹⁷ A megkér-

¹⁶ A változók kialakításának leírását lásd a II. alfejezetben.

¹⁷ Itt a standardizált változókat vizsgáltuk, mivel az egyes országokban nem azonos számú item szerepelt a kérdőívben az adott attitűdre vonatkozóan.

dezetek többsége a negatív állítások zömével egyetértett, ám ugyanakkor kevés pozitív állítással tudott azonosulni. Kevesen voltak azok, akik a pozitív állítások többségét elfogadták.

6. ábra. A külföldiekkel kapcsolatos pozitív és negatív állításokkal való egyetértés megoszlása a teljes mintában (standardizált összesített változók)

Forrás: FEMAGE-MIG adatbázis; Avramov 2008a.

Az országok közti különbségek ellenére Ausztria kivételével valamennyi országban megfigyelhető a pozitív attitűdök alacsonyabb átlaga a negatív attitűdökhöz képest (3. táblázat).¹⁸ Magyarországon átlagosan alig két pozitív attitűdöt kifejező állítással értettek egyet a megkérdezettek, míg a negatív attitűdöt kifejező állítások közül mintegy héttel. Csehországban és Észtországban szintén több mint kétszerese a negatív attitűdök átlaga a pozitív attitűdök átlagának.

3. táblázat. A külföldiekkel kapcsolatos pozitív és negatív attitűdök átlaga országonként

Ország	A bevándorlókkal szembeni pozitív attitűd összesített változója*	A bevándorlókkal szembeni negatív attitűd összesített változója**
Cseh Köztársaság	2,6	6,1
Kelet-Németország	3,2	6,2
Nyugat-Németország	3,5	5,1
Észtország	2,3	6,0
Magyarország	1,9	6,9
Ausztria	4,6	3,2
Lengyelország	2,4	4,4
Szlovénia	3,0	5,2
Finnország	4,2	6,7

* Az országonkénti itemekre standardizálva.

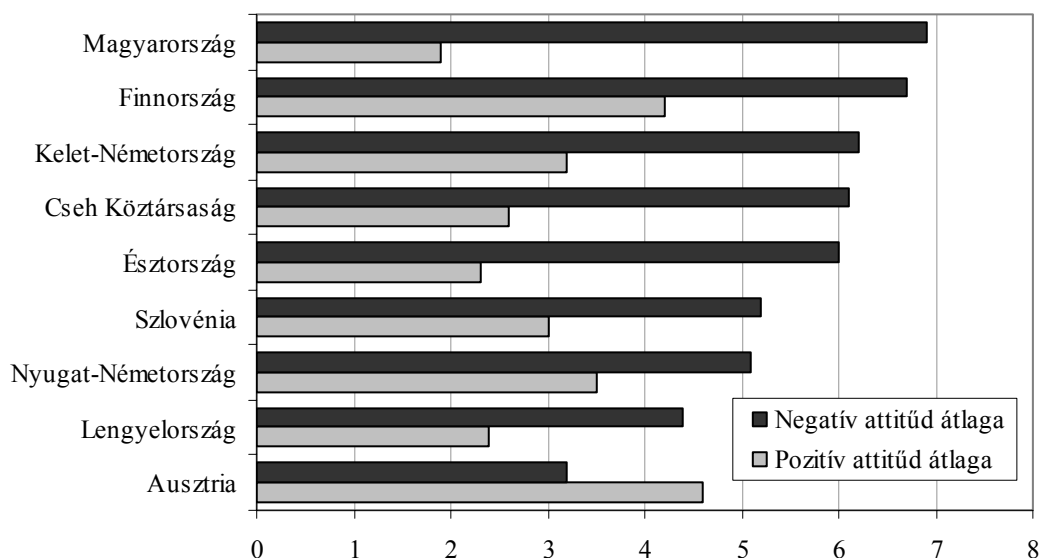
** Az országonkénti itemekre és a pozitív attitűd összesített változójának itemeire standardizálva.

Forrás: FEMAGE-MIG adatbázis; Avramov 2008a.

¹⁸ Ausztria esetében az eltérés az általános tendenciától azzal is összefüggésben lehet, hogy kevesebb bevándorlással kapcsolatos attitűd-kérdés szerepelt a kérdőívben, mint az országok többségében. Hasonló a helyzet Finnország esetében is. Ezért e két ország esetében az attitűdök standardizált változóira épülő eredményeket óvatosan kell kezelnünk.

Jól látható, hogy összességében Magyarországon a legnagyobb a negatív attitűdök átlaga és a legkisebb a pozitív attitűdöké (7. ábra). Ez nyilván összefügghet azzal az előzőekben bemutatott eredménnyel, hogy Magyarországon volt a legnagyobb azok aránya, akik az országban élő külföldiek számát a ténylegesnél nagyobbak vélték, valamint azoké is, akik úgy ítélték meg, hogy túl sok külföldi él az országban.

7. ábra. A külföldiekkel kapcsolatos pozitív és negatív attitűdök átlaga országonként (standardizált összesített változók)

Forrás: FEMAGE-MIG adatbázis.

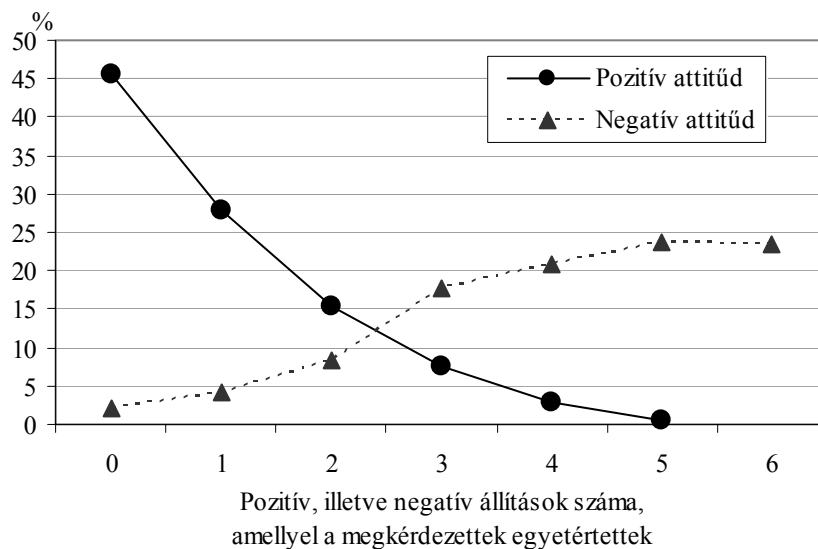
A pozitív és a negatív állításokkal való egyetértés megoszlását tekintve Magyarországon még inkább kirajzolódik az országban élő külföldiekkel szembeni elutasító attitűd (8. ábra). Magyarországon öt pozitív és hat negatív állítás szerepelt a kérdőívben, ennek megfelelően az összesített pozitív attitűd 0-tól 5-ig terjedő skálán, míg a negatív attitűd 0-tól 6-ig terjedő skálán látható.¹⁹ A megkérdezettek 45%-a egyetlen pozitív állítással sem értett egyet, közel 30%-uk mindössze eggyel, és elenyésző volt azok aránya, akik háromnál több pozitív állítással is egyetértettek. A negatív attitűdök tekintetében viszont fordított a helyzet: a megkérdezettek háromnegyede négy–hat negatív állítással is egyetértett, miközben a 15%-ot sem érte el azok aránya, akik maximum két negatív állítással értettek egyet.

A külföldiekkel szembeni elutasító attitűd azonban nem egységes a társadalom különböző csoportjaiban. Mint említettük a bevándorlás, illetve a bevándorlók megítélése egy adott társadalomban számos makrostrukturális tényező függvénye, ugyanakkor egyéni szinten az életkor, az iskolai végzettség, a jövedelmi és anyagi helyzet, a lakóhely típusa, sőt az egyén

¹⁹ A többi országgal való összehasonlítás során (7. ábra) azonban a standardizált (10-es, illetve 9-es skálára átültetett) változókat használtuk.

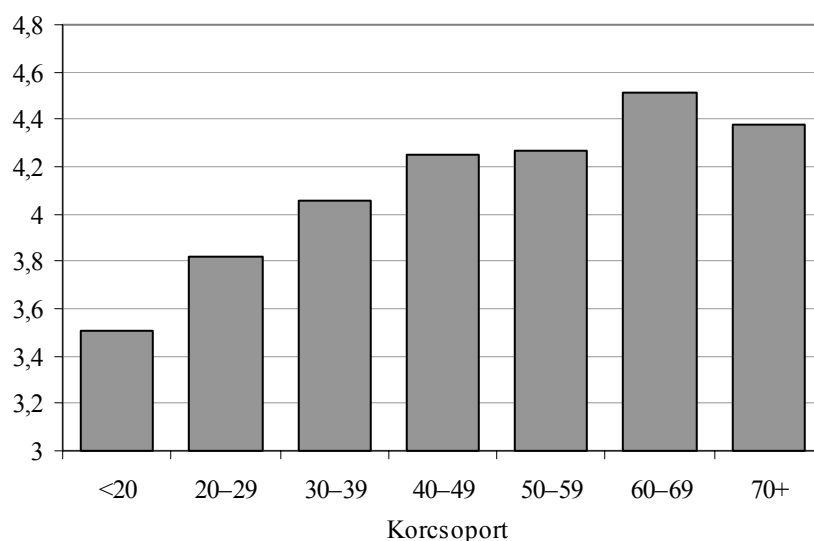
értékbeállítódása is meghatározza. Korcsoportok szerint tekintve a külföldiekkel szembeni negatív attitűd átlagát a magyarországi népesség körében, látható, hogy az *életkor* növekedésével ez folyamatosan nő: az idősebb korcsoportokban több a külföldiekkel szembeni előítélet, mint a fiatalok körében (bár a legidősebb – 75 év feletti – korcsoport esetében enyhe visszaesés látható) (9. ábra). Az *iskolai végzettség* növekedésével viszont folyamatosan csökken a negatív attitűd, legkevésbé a felsőfokú végzettségűekre – és főként az egyetemet végzettekre – jellemző (10. ábra).

8. ábra. A külföldiekkel kapcsolatos pozitív és negatív állításokkal való egyetértés megoszlása Magyarországon

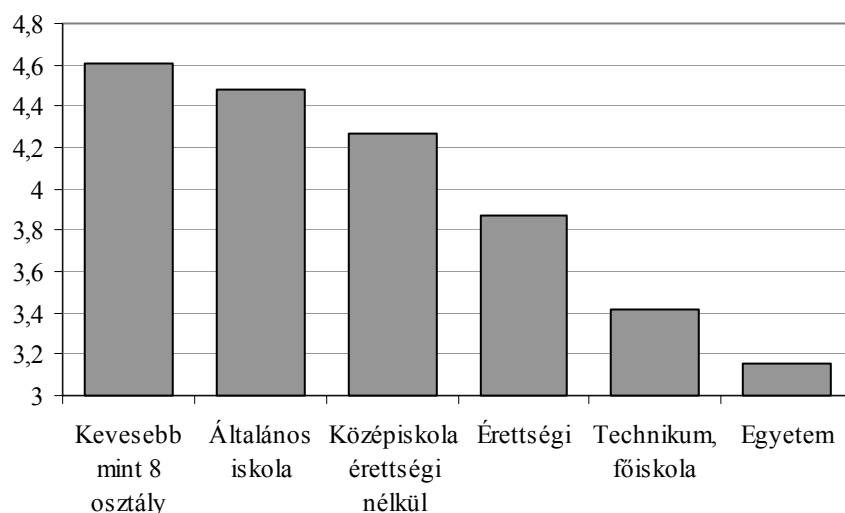
Forrás: PPA magyar adatbázis, 2000.

9. ábra. A külföldiekkel szembeni negatív attitűd átlaga korcsoportok szerint Magyarországon

Forrás: PPA magyar adatbázis, 2000.

10. ábra. A külföldiekkel szembeni negatív attitűd átlaga iskolai végzettség szerint Magyarországon

Forrás: PPA magyar adatbázis, 2000.

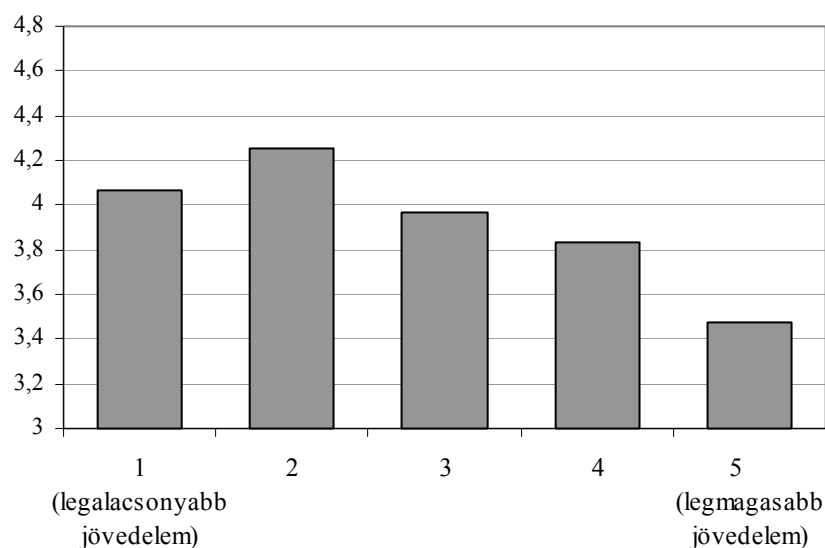
A bevándorlók és a bevándorlás megítélése aszerint is differenciálódik, hogy van-e munkája a megkérdezettnek és milyen a jövedelmi helyzete. A bizonytalan munkaerő-piaci helyzet növeli az idegenellenességet: az alkalmi munkát végzők, valamint a munkaerő-piacról kiszoruló körében erősebb a negatív attitűd, mint a teljes munkaidőben dolgozóknál. Továbbá az alacsony jövedelműek (a háztartás egy főre eső ekvivalens jövedelmét tekintve) szintén elutasítóbbak a bevándorlás tekintetében, mint a felső jövedelmi kvintilisekbe tartozók (11. ábra). Ugyanakkor nem csak az objektív anyagi helyzet, hanem annak szubjektív megítélése is számít: az anyagi helyzettel, jövedelemmel való elégedetlenség növeli a bevándorlókval szembeni negatív attitűdöt.²⁰

Településtípus szerint is eltérő a külföldiekkel szembeni attitűd: a falvakban élők körében nagyobb az idegenellenesség, mint a városokban, ugyanakkor a kisebb városokban is valamelyest hangsúlyosabb, mint a nagyobbakban. Tehát a település népesség-nagyságának növekedésével csökken az idegenellenesség, holott Magyarország esetében a fővárosban a legnagyobb a külföldiek aránya.

A vallásosság szintén rányomja bélyegét a bevándorlást elutasító attitűdre: a nemzetközi mintában azok esetében, akiknek életében – saját megítélésük szerint – a vallás fontos szerepet játszik, kisebb a negatív attitűdök átlaga (4,3), mint azok körében, akik számára a vallás egyáltalán nem számít (5,1). Ez az összefüggés azonban a magyar mintában kevésbé érvényesül.

²⁰ A jövedelemmel való elégedettségre vonatkozó kérdés nem szerepelt a magyar kérdőívben, a nemzetközi adatbázist tekintve azonban míg a jövedelmükkel teljesen elégedettek körében 3,3 volt a negatív attitűd átlaga, az elégedetlenek körében 5,3 (a teljes minta átlaga 4,7).

11. ábra. A külföldiekkel szembeni negatív attitűd átlaga a háztartás egy főre eső ekvivalens jövedelme szerint Magyarországon

Forrás: PPA magyar adatbázis, 2000.

IV.3. A külföldiekkel szembeni attitűdöt meghatározó tényezők – többváltozós elemzés

Többváltozós elemzéssel is megvizsgálva a fentiekben bemutatott tényezők (nem, életkor, iskolai végzettség, gazdasági aktivitás, egy főre eső jövedelem, településtípus) hatását, megállapítható, hogy Magyarországon – akárcsak az összevont nemzetközi mintában – legerősebben az iskolai végzettség határozza meg a külföldiekkel/bevándorlókkal szembeni attitűdöt. A magas iskolai végzettség pozitív összefüggést mutat a külföldiekkel szembeni pozitív attitűddel és negatív összefüggést a negatív attitűddel.

Ha azonban a valamennyi országot magába foglaló teljes mintát vizsgáljuk (4. táblázat), és az országot magát is magyarázó változónak tekintjük, akkor kiderül, hogy – a többi társadalmi-demográfiai változót kontrollálva – az ország jelenti a legerősebb magyarázó tényezőt a külföldiekkel szembeni attitűd tekintetében, és csak ezt követi az iskolai végzettség (Avramov 2008a).

4. táblázat. A külföldiekkel (bevándorlókkal) szembeni pozitív, illetve negatív attitűdöt meghatározó tényezők, MCA elemzés²¹

Független változók	Függő változók			
	Bevándorlókkal szembeni pozitív attitűd (összetett változó)		Bevándorlókkal szembeni negatív attitűd (összetett változó)	
	Eta	Beta	Eta	Beta
Ország (CZ, DE, HU, AT, SL, FI)	0,38	0,39	0,32	0,26
Nem (férfi, nő)	0,01	0,00	0,01	0,03
Korcsoport (13 kategória)	0,09	0,05	0,15	0,12
Iskolai végzettség (7 kategória)	0,21	0,15	0,30	0,24
Aktivitási státus (5 kategória)	0,09	0,05	0,15	0,03
Ekvivalens jövedelem (5 kategória)	0,05	0,04	0,09	0,07
A vallás fontossága (4 kategória)	0,05	0,03	0,08	0,08
Település-típus (4 kategória)	0,10	0,09	0,13	0,10

Forrás: FEMAGE-MIG adatbázis; Avramov 2008a: 93

Annak feltárására, hogy mely ország lakossága körében mutatkozik nagyobb esély – az egyéb magyarázó tényezők (kor, iskolai végzettség, jövedelmi helyzet stb.) kontrollálása mellett – a külföldiekkel szembeni elutasító attitűdre, a *többszörös logisztikus regresszió* módszerét alkalmazzuk. A magyarázó változók hatását a kategóriákhoz tartozó esélyhányadosok alapján értelmezzük, ezért a logisztikus regressziós modelleket bemutató táblázatban az esélyhányadosok szerepelnek a szignifikanciaszint jelölésével (5. táblázat).²²

A bevándorlókkal szembeni elutasító attitűd kétféleképpen nyilvánulhat meg: egyfelől erőteljes negatív attitűdben (ami megfelel a nyílt idegenellenességnek), másfelől a pozitív attitűd hiányában (ami viszont rejtett idegenellenességet takarhat).

Az „erős negatív attitűd” azokra a megkérdezettekre jellemző, akik a bevándorlókra/bevándorlásra vonatkozó kilenc negatív állítás közül legalább héttel egyetértettek, tehát 7-es vagy afölötti értéket kaptak a standardizált összesített negatív attitűdök 0-tól 9-ig terjedő skáláján.

A „pozitív attitűd hiánya” ezzel szemben a pozitív állításokkal való egyetértés alacsony fokát jelenti: azokra jellemző, akik a tíz pozitív állítás közül legtöbb kettővel értettek egyet, tehát 2-es vagy az alatti értéket kaptak a standardizált összesített pozitív attitűdök 0-tól 10-ig terjedő skáláján.

A logisztikus regressziót alkalmazó elemzésben e két függő változó 1-es értéket kapott, amennyiben jellemző volt a megkérdezettre és 0-t, amennyiben nem. Mindkét esetben az első modellben azok a társadalmi-demográfia változók szerepelnek, amelyek a kétváltozós

²¹ A Multiple Classification Analysis (MCA) módszere lehetővé teszi, hogy úgy vizsgáljuk a függő változó (jelen esetben a külföldiekkel szembeni attitűd) és egy független változó kapcsolatát, hogy a többi független változó hatását kontroll alatt tartjuk. Az ETA együttható az adott független változónak a függő változóra gyakorolt hatását fejezi ki figyelmen kívül hagyva a többi független változó hatását, a BETA együttható ezzel szemben az adott független változó parciális hatását tükrözi, a többi független változó hatását kontrollálva.

²² Az esélyhányadosok azt fejezik ki, hogy egy adott kategóriába tartozás mennyivel növeli (egynél nagyobb érték esetén), vagy csökkenti (egynél kisebb érték esetén) a referenciakategóriához képest a negatív attitűd előfordulásának (illetve a pozitív attitűd hiányának) esélyét.

elemzésben összefüggést mutattak a vizsgált attitűddel (nem, korcsoport, iskolai végzettség, gazdasági aktivitás, jövedelmi kategória, a vallás fontossága és a lakóhely településtípusa). Ezekre épül rá a második modellbe bevont magyarázó változó: az ország.

5. táblázat. A külföldiekkel (bevándorlókkal) szembeni elutasító attitűd magyarázó tényezői (logisztikus regressziós modellek esélyhányadosai)

Változók és kategóriák	Erős negatív attitűd		Pozitív attitűd hiánya	
	Modell 1	Modell 2	Modell 1	Modell 2
	Exp(B)	Exp(B)	Exp(B)	Exp(B)
<i>Nem</i> (referencia: férfi)				
Nő	0,904**	0,872***	0,994	1,016
<i>Korcsoport</i> (referencia: <20)	***	***	***	**
20–34	1,770***	1,533**	0,732**	0,9
35–54	2,300***	1,904***	0,656***	0,827
55+	3,054***	2,328***	0,692*	0,953
<i>Iskolai végzettség</i> (referencia: max. alapfokú)		***	***	***
Középfokú	0,771***	0,799***	1,013	1,062
Felsőfokú	0,351***	0,318***	0,488***	0,609***
<i>Gazdasági aktivitás</i> (referencia: foglalkoztatott)			***	***
Munkanélküli	1,025	1,048	0,859**	0,833***
Nyugdíjas	1,022	0,947	0,992	0,872*
Fogyatékos	0,994	1,036	1,115	0,922
Egyéb inaktív	1,170*	1,106	0,796***	0,779***
<i>Jövedelmi kategória</i> (referencia: legalacsonyabb)	***	***	***	***
2	1,185**	1,106*	0,834***	0,897*
3	1,06	1,046	0,793***	0,94
4	0,924	0,995	0,780***	0,879*
Legmagasabb	0,610***	0,666***	0,645***	0,733***
<i>A vallás fontossága</i> (referencia: egyáltalán nem számít)	***	***	***	***
Nem fontos	0,702**	0,797***	0,778***	0,788***
Fontos	0,527***	0,755***	0,817***	0,684***
Nagyon fontos	0,448***	0,798**	0,987	0,681***
<i>Lakóhely településtípusa</i> (referencia: falu)	***	***	***	***
Kisváros	1,061	0,965	0,711***	0,727***
Közepes város	0,801***	0,743***	0,758***	0,790***
Nagyváros	0,703***	0,708***	0,734***	0,733***
<i>Ország</i> (referencia: Cseh Köztársaság)		***		***
Kelet-németország		1,603***		0,803**
Nyugat-németország		0,807**		0,637***
Észtország		1,190		0,685*
Magyarország		1,733***		2,338***
Lengyelország		0,498***		1,421***
Szlovénia		0,535***		0,477***
Finnország		2,284***		0,274***
<i>Nagelkerke R²</i>	0,08	0,12	0,06	0,11
<i>N</i>	17 027	17 027	17 015	17 015

Szignifikanciaszintek: *** < 0,001; ** < 0,01; * < 0,1

Forrás: FEMAGE-MIG adatbázis.

Míg összességében az erős negatív attitűd a megkérdezettek 27%-ára volt jellemző, a pozitív attitűdök hiánya ennél sokkal szélesebb körben, 47,5%-uknál fordult elő. Ez arra utal, hogy a rejtett idegenellenesség sokkal elterjedtebb, mint a nyílt idegenellenesség. Az egyes országok

között azonban meglehetősen nagy eltérések tapasztalhatók. Az erős negatív attitűd az átlagosnál nagyobb mértékben jellemezte Magyarországot (47%), Finnországot (45%), Kelet-Németországot (40%), valamint Csehországot (33%) lakosságát. A pozitív attitűd hiánya pedig Magyarországon (73,5%), Lengyelországon (60%) és Csehországon (55%) esetében volt az átlagosnál is elterjedtebb. Az „erős negatív attitűd” és a „pozitív attitűd hiánya” közötti korreláció a teljes (országokra súlyozott) mintában: 0,195**.

A logisztikus regressziós modellekből jól látható (5. táblázat), hogy a bevont magyarázó változók zöme erős szignifikáns hatást gyakorol a vizsgált attitűdökre. Az erős negatív attitűd jelentősen növekszik az életkorral és csökken az iskolai végzettséggel, valamint a vallásos beállítódással. Ugyanakkor kisebb eséllyel fordul elő a magas jövedelemmel rendelkező háztartásban, valamint a nagyobb városokban élőkénél, és valamelyest a nők esélye is kisebb, mint a férfiaké. A gazdasági aktivitás hatása összességében nem szignifikáns, azonban az „egyéb inaktív” státus kissé növeli az erős negatív attitűd esélyét. Miközben mindezek a hatások megmaradnak, látható, hogy a megkérdezett országa is szignifikáns összefüggést mutat a vizsgált attitűddel. A csehországi megkérdezettekhez képest a finnek több mint kétszer nagyobb, a magyarok és a kelet-németek pedig közel kétszer nagyobb eséllyel tanúsítottak erős negatív attitűdöt az országukban élő külföldiekkel szemben.²³

Az elutasító attitűd másik – rejtettebb – oldalát, a pozitív attitűd hiányát tekintve, látható, hogy ez főként a fiatalokra (20 év alattiakra), az alacsony iskolai végzettségűekre, a foglalkoztatottakra és az alacsony jövedelműekre, valamint a kevésbé vallásosakra és a falvakban élőkön jellemző. Az országot is figyelembe véve, azt tapasztaljuk, hogy Csehországhoz képest Magyarországon fordul elő leginkább (több mint kétszeres eséllyel) a külföldiekkel szembeni pozitív attitűd hiánya, valamint kisebb mértékben a lengyel lakosság is nagyobb esélyt mutat erre. Az összes többi – a vizsgálatban szereplő – ország esetében viszont kisebb az elutasító attitűd ezen megnyilvánulásának az esélye.

Összességében tehát Magyarországon mind az erős negatív attitűd, mind a pozitív attitűd hiánya nagyobb eséllyel fordul elő, mint a vizsgálatban résztvevő országok többségében.

IV.4. A bevándorlás demográfiai előnyeinek és hátrányainak a megítélése

A népesség-előreszámítások szerint az elkövetkező évtizedekben az európai országok népessége várhatóan jelentős népességcsökkenéssel, illetve elöregedéssel fog szembesülni. E változások a társadalomra nézve számos negatív következménnyel járnak: csökken a munkaképes korú népesség, felborul az eltartott és az aktív népesség aránya, megnövekszenek az időskorúakra fordított kiadások stb. Mindezen problémák kapcsán számos országban a kutatók és a politikai döntéshozók figyelme a bevándorlásra irányult, és több fórumon is megvitatásra került a bevándorlás szükségessége, valamint várható demográfiai hatásai. Azonban a fogadó

²³ Finnország esetében az attitűd-kérdések korábbiakban már említett alacsony száma miatt itt is óvatossággal kell kezelni ezt az eredményt.

népesség véleménye a bevándorlásnak a népességcsökkenés megállításában, a munkaerő utánpótlásban játszott szerepéről feltáratlan maradt, holott ennek ismerete nélkül nehéz megfelelő választ adni a felmerült kérdésekre.

Az említett PPA vizsgálat kérdőívében a bevándorlás demográfiai szerepére vonatkozóan két állítás szerepelt (bár sajnos nem minden ország esetében). Egyik a bevándorlás előnyösségét és szükségességét fogalmazta meg („A bevándorlás növelése szükséges, mivel a népesség csökken.”), a másik pedig a bevándorlás szükségtelen voltát fejezte ki, más megoldást javasolva a demográfiai problémára („Bevándorlásra nincs szükség. Az embereknek inkább több gyermeket kellene vállalniuk.”). Mindkét esetben ötfokú skálán lehetett az egyetértés mértékét megjelölni. Míg az első kérdés Ausztria, Csehország, Észtország, Finnország, Németország és Lengyelország esetében szerepelt, a második csupán Ausztria, Csehország, Németország és Lengyelország esetében. A magyarországi kérdőívből mindkét kérdés hiányzott, azonban a más országbeli eredmények rövid bemutatása mindenképpen tanulságos.

A bevándorlóknak a népességfogyás ellensúlyozásában játszott szerepét leginkább a finnek fogadták el: kétharmaduk egyetértett és csupán 9%-uk ellenezte a bevándorlásnak ebből a megfontolásból történő elősegítését (6. táblázat). Viszonylag nagyarányú volt e kérdés támogatottsága Ausztriában is (41%), azonban alig maradt el ettől az egyet nem értők aránya (35%). A három volt szocialista országban (Észtország, Lengyelország és Csehország) azonban a lakosság kevesebb, mint egytizede értett egyet a bevándorlás növelésének a szükségességével, és Németországban sem támogatták sokan ezt a felvetést (ugyanakkor nagyobb volt az elutasítás Kelet-, mint Nyugat-Németországban).

6. táblázat. A bevándorlást demográfiai szempontból szükségesnek tartó véleménnyel való egyetértés országonként (%)

<i>A bevándorlás növelése szükséges, mivel a népesség csökken.</i>	<i>Ausztria</i>	<i>Cseh Köztársaság</i>	<i>Észtország</i>	<i>Finnország</i>	<i>Kelet-Németország</i>	<i>Nyugat-Németország</i>	<i>Lengyelország</i>
Teljesen egyetért	15	1	1	18	3	5	1
Egyetért	26	7	4	50	10	13	4
Is-is	25	23	16	23	21	24	29
Nem ért egyet	19	42	34	5	31	32	48
Egyáltalán nem ért egyet	16	27	44	4	35	26	17
<i>Összesen</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>
N	1979	1068	1668	3695	2049	2048	4453

Forrás: FEMAGE-MIG adatbázis; Philipov 2008.

A második állítással kapcsolatos vélemények – annak ellentétes tartalma ellenére – nem az előzőnek a tükörképei (7. táblázat). Általában többen utasították el azt, hogy szükség lenne a bevándorlás növelésére, mint amilyen arányban egyetértettek azzal, hogy bevándorlásra nincs szükség. Ez utóbbi kérdés esetén kissé magasabb volt „közepes” véleményt kifejezők aránya,

akik sem egyetértésüket, sem elutasításukat nem fogalmazták meg. Itt is megfigyelhetők az országok közti különbségek: Ausztriában és Nyugat-Németországban a megkérdezettek 30%-a elutasította a negatív véleményt, míg azokban az országokban, ahol 1990 előtt a migráció korlátozva volt, sokkal nagyobb egyetértés mutatkozott azzal, hogy nincs szükség bevándorlásra.

Bár feltételezhető lenne, hogy aki az egyik állítással egyetért, az többnyire elutasítja a másikat, az eredmények csak részben támasztják ezt alá: a két kérdésre adott válaszok negatívan korrelálnak ugyan egymással az egyes országokon belül, de ez a korreláció nem túl erős (0,25 körüli, illetve még ennél is kisebb Lengyelország esetében).

7. táblázat. A bevándorlást demográfiai szempontból szükségtelennek tartó véleménnyel való egyetértés országonként (%)

<i>Bevándorlásra nincs szükség. Az embereknek inkább több gyermeket kellene vállalniuk</i>	<i>Ausztria</i>	<i>Cseh Köztársaság</i>	<i>Kelet- Németország</i>	<i>Nyugat- Németország</i>	<i>Lengyel- ország</i>
Teljesen egyetért	21	29	29	18	12
Egyetért	19	36	27	23	34
Is-is	30	25	25	30	39
Nem ért egyet	13	7	12	17	13
Egyáltalán nem ért egyet	17	2	7	12	3
<i>Összesen</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>

Forrás: FEMAGE-MIG adatbázis; Philipov 2008.

Összességében megállapítható, hogy a régi EU-s tagországok lakossága sokkal inkább elfogadja a bevándorlást, mint a népesség-csökkenést ellensúlyozó lehetőséget. Azokban az országokban, amelyek 2002 után csatlakoztak, viszont sokkal negatívabb a lakosság viszonyulása.²⁴ Ebben az eltérő társadalmi fejlődés mellett az is szerepet játszhat, hogy ezekben az országokban (Magyarország kivételével) a demográfiai változások is később kezdődtek, és feltehetően a lakosság eddig még kevésbé szembesült ezek negatív következményeivel.

Az országok közti különbségek mellett a különböző egyéni – demográfiai, társadalmi és gazdasági – jellemzők mentén is differenciálódnak a fenti attitűdök. Leginkább a kor és az iskolai végzettség meghatározó: ez esetben is megfigyelhető, hogy az idősebbek inkább ellenzik, a magasabb iskolai végzettségűek pedig inkább elfogadják, hogy a bevándorlás demográfiai okokból szükséges.

A jelentős országok közti különbségek ugyanakkor arra hívják fel a figyelmet, hogy a bevándorlásnak demográfiai megfontolásokból történő elősegítése ország-specifikus migrációs politikákat tesz szükségessé, amelyek mind az adott ország demográfiai folyamatait, mind a népesség véleményét, viszonyulását szem előtt tartják.

²⁴ Érdekes módon Kelet-Németország e két csoport között helyezkedik el az említett attitűdök tekintetében.

IV.5. A bevándorlás munkaerő-piaci előnyeinek és hátrányainak a megítélése

A bevándorlás másik fontos hozadékát a gazdasági, illetve munkaerő-piaci hatásai (előnyei és hátrányai) jelentik. Gyakran megfogalmazott félelem a fogadó népesség körében, hogy a bevándorlók elveszik a munkát, holott sok esetben a bevándorlók éppen azokat a munkákat végzik, amelyekre nincs jelentkező a fogadó népességből (vagy nem annyi bérért, amennyiért a bevándorlók elvállalják). Továbbá a bevándorlók – amennyiben nem szorulnak ki a munkaerőpiacról – az általuk fizetett adók révén is pozitív hozadékot jelentenek a fogadó ország számára.

Mindezek ellenére a bevándorlók gyakran komoly munkaerő-piaci hátrányokkal szembesülnek a fogadó országokban. Előfordul, hogy nehézségekbe ütközik a végzettségük elismertetése, aminek következtében a magasán képzett bevándorlók olykor alacsonyabb végzettséget igénylő munkát végeznek. A másik gyakori – több országban is megfigyelt – hátrány, hogy a bevándorlók (még a második generáció is) alacsonyabb bért kapnak, mint a fogadó népesség hasonló munkakörökben dolgozó tagjai. Összességében a bevándorlók körében magasabb a munkanélküliség is, főleg néhány különösen hátrányos helyzetű csoport – mint például a harmadik országból érkezettek, a fiatalok és a nők – esetében.

A PPA vizsgálat kérdőívében két állítás is szerepelt, amely a bevándorlás gazdasági előnyeit emelte ki: „*Szükség van a külföldiekre, mert elvégzik azt a munkát, amit mi már nem*”, valamint „*A külföldi munkavállalók hozzájárulnak a társadalombiztosítási rendszer fenntartásához a befizetett adókkal*”. Míg az előbbivel – amely a külföldiek jelenlétének szükségességét is megfogalmazza – a megkérdezettek mindössze 26%-a értett egyet, az utóbbival 74%-uk. Ugyanakkor a bevándorlás gazdasági hátrányát („*A külföldiek elveszik a munkát*”) a megkérdezettek 43%-a vélte igaznak.

Szerelt továbbá a bevándorlás gazdasági szempontú szabályozására vonatkozóan is két javaslat²⁵ (az egyik a munkaerő-piaci szükséglettől tenné függővé bevándorlók számát, a másik törvény által szabályozná a külföldi munkavállalók számát), az egyetértés ezekkel 68%, illetve 70%-os volt.

Ha megvizsgáljuk országok szerint a fenti állításokkal egyetértők arányát (amely az „egyetért” és a „teljesen egyetért” véleményeket együtt tartalmazza), jelentős eltéréseket tapasztalunk (8. táblázat).

Azzal, hogy a külföldiekre szükség van bizonyos munkák elvégzéséhez, leginkább Szlovéniában értettek egyet a megkérdezettek (45%), legkevésbé Magyarországon (9%). A félelem, hogy a külföldiek elveszik a munkát, nagyon erős volt Lengyelországban (58%), Csehországban (52%) és Magyarországon (51%), de nem maradt el messze ettől Kelet-Németországban (47%) és Szlovéniában (44%) sem. Legkevésbé Ausztriában tartottak az emberek attól, hogy a bevándorlók miatt nem jutnak munkához, de még itt is 25% volt az egyetértők aránya.

²⁵ Ezek a magyarországi kérdőívben viszont nem szerepeltek.

Mindezen aggodalmak ellenére a megkérdezettek mintegy 60–80%-a elismerte a külföldi munkavállalók azon pozitív „hozádékát”, hogy az adók révén hozzájárulnak a társadalombiztosítási rendszer fenntartásához.²⁶ Szintén jelentős volt a bevándorlásnak a munkaerőpiactól függő szabályozására vonatkozó állításokkal való egyetértés, és ebben a vonatkozásban kisebbek voltak az országok közti különbségek.

8. táblázat. A bevándorlás munkaerő-piaci előnyeinek és hátrányainak a megítélése országonként (egyetértők aránya, %)

Vélemények	Cseh Köz társaság	Kélet- Németország	Nyugat- Németország	Észtország	Magyarország	Ausztria	Lengyelország	Szlovénia	Finnország
Szükség van a külföldiekre, mert elvégzik azt a munkát, amit mi már nem.	33	25	34	18	9	–	15	45	–
A külföldiek elveszik a munkát.	52	47	30	38	51	25	58	44	–
A külföldi munkavállalók hozzájárulnak a társadalombiztosítási rendszer fenntartásához a befizetett adókkal.	65	61	73	–	–	67	82	59	–
A befogadott bevándorlók számát a munkaerő-piac szükségleteitől kellene függővé tenni.	75	71	69	–	–	–	63	66	–
A bevándorlási törvénynek szabályoznia kellene a külföldi munkavállalók évenkénti számát.	72	80	72	–	–	–	62	69	–

Magyarázat: – : a véleménykérdés nem szerepelt az adott ország kérdőívében.

Forrás: FEMAGE-MIG adatbázis; Cliquet 2008.

A teljes mintát tekintve a bevándorlás munkaerő-piaci előnyeinek és hátrányainak a megítélése nincs összefüggésben sem a nemmel, sem az életkorral. Azonban mind az iskolai végzettség, mind a jövedelem növekedésével növekszik az előnyökkel egyetértők aránya, és csökken a hátrányokkal egyetértőké.

Magyarország esetében – noha csak két állítás szerepelt a kérdőívben – jól kirajzolódik a bevándorlás negatív megítélése: a megkérdezettek fele egyetért a negatív véleménnyel, míg a pozitívvál alig egytizedük. Az aggodalom, hogy a bevándorlók elveszik a munkalehetőséget, azért is tűnik megalapozatlannak a magyarországi lakosság körében, mert a külföldi munkavállalók létszáma egyetlen évben sem érte el a kiadható munkavállalási engedélyeknek a Munkaügyi Minisztérium által megszabott felső határát.²⁷

A negatív állítás vonatkozásában a magyar lakosság körében mind az életkor, mind az iskolai végzettség szerinti differenciálódás megfigyelhető. Az idősebbek körében nagyobb az aggodalmukat kifejezők aránya, mint a fiatalabbak körében (12. ábra), valamint az

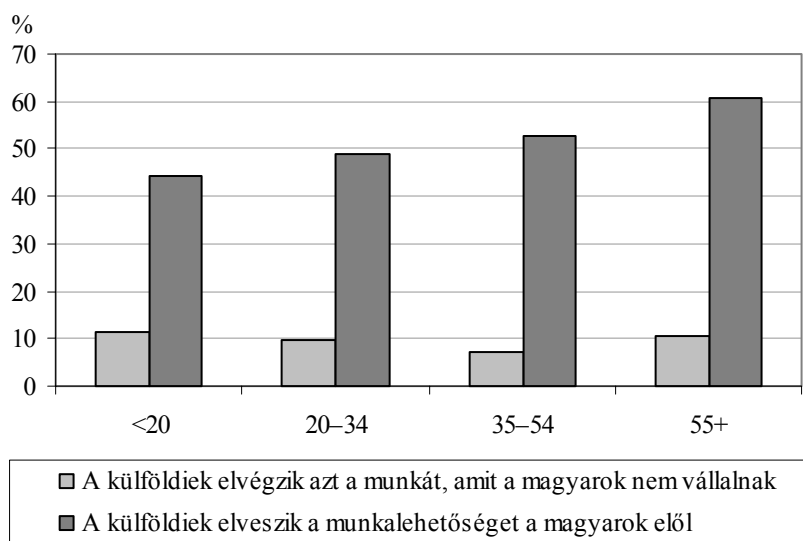
²⁶ Lengyelországban a legmagasabb az egyetértés ezzel (82%), annak ellenére, hogy nagyon elenyésző (0,1%) az országban élő külföldiek aránya. Ez alapján az sejthető, hogy a lengyelek inkább azokra az adókra gondoltak, amelyeket az ő külföldön élő honfitársaik fizetnek az adott országokban.

²⁷ Itt természetesen csak a hivatalosan munkát vállalókról van szó.

alapfokú végzettségűekre is sokkal inkább jellemző a negatív vélemény (közel 70%), mint a felsőfokú végzettséggel rendelkezőkre (30% alatti) (13. ábra). A pozitív állítást illetően azonban mind az életkor, mind az iskolai végzettség szerinti különbségek elenyészőek.

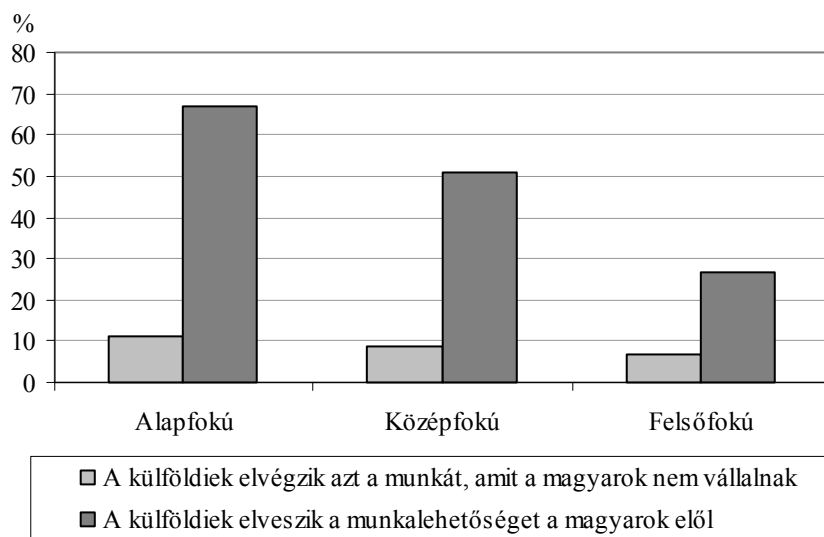
Ugyanakkor a *gazdasági aktivitás* szerint is eltérő módon vélekednek az emberek arról, hogy mennyire jelent veszélyt a bevándorlás a munkahelyek szempontjából. Az inaktívak, valamint az alkalmi munkát végzők mintegy 60%-a vélte úgy, hogy a külföldiek elveszik a munkalehetőséget, míg a teljes munkaidőben dolgozóknál ez az arány 47%, a részmunkaidőben dolgozóknál pedig 52% volt.

12. ábra. A bevándorlás munkaerő-piaci előnyének és hátrányának megítélése korcsoportok szerint Magyarországon

Forrás: PPA magyar adatbázis, 2000.

13. ábra. A bevándorlás munkaerő-piaci előnyének és hátrányának megítélése iskolai végzettség szerint Magyarországon

Forrás: PPA magyar adatbázis, 2000.

A bevándorlás munkaerő-piaci hatásának a megítélése összefügg a bevándorlás demográfiai szempontból történő megítélésével (9. táblázat). Az előbbivel kapcsolatos pozitív attitűd pozitív összefüggést mutat azzal a véleménnyel, hogy a bevándorlás növelése szükséges, míg a negatív attitűd azzal a véleménnyel mutat pozitív összefüggést, hogy nincs szükség bevándorlásra. Továbbá azok, akik túl soknak tartják az országban élő külföldiek számát, nem értenek egyet azzal, hogy a bevándorlásnak munkaerő-piaci szempontból pozitív hozadéka van, viszont egyetértenek azzal, hogy a külföldiek elveszik a munkát.

9. táblázat. A bevándorlás munkaerő-piaci hatásának és demográfiai szerepének megítélése közti kapcsolat (gamma együtthatók)

<i>A bevándorlás demográfiai szempontú megítélése</i>	<i>A bevándorlás munkaerő-piaci hatásával kapcsolatos pozitív attitűdök</i>		<i>A bevándorlás munkaerő-piaci hatásával kapcsolatos negatív attitűd</i>
	<i>Szükség van a külföldiekre, mert elvégzik azt a munkát, amit mi már nem.</i>	<i>A külföldi munkavállalók hozzájárulnak a társadalombiztosítási rendszer fenntartásához.</i>	<i>A külföldiek elveszik a munkát.</i>
Az országban élő külföldiek száma túl nagy.	-0,32	-0,38	0,60
A bevándorlás növelése szükséges, mivel a népesség csökken.	0,40	0,15	-0,31
Bevándorlásra nincs szükség. Az embereknek inkább több gyermeket kellene vállalniuk.	-0,15	-0,14	0,36

Forrás: FEMAGE-MIG adatbázis; Cliquet 2008.

Az eredmények azt mutatják, hogy a bevándorlás munkaerő-piaci hatásának megítélése kapcsán az európai országokban elterjedtebb a negatív attitűd, mint a pozitív, annak ellenére, hogy a külföldieknek a társadalombiztosítási rendszer fenntartásához való hozzájárulását valamennyi országban a megkérdezettek többsége elismeri. Mind a pozitív, mind a negatív véleményt illetően jelentősek az országok közti különbségek, ugyanakkor az egyéni jellemzők közül az iskolai végzettség és a gazdasági háttér az, ami rányomja bélyegét a véleményekre. Az alacsony végzettségűek, a munkaerőpiacról kiszorulóak, az alacsony jövedelműek és rossz anyagi helyzetben lévők azok, akik leginkább tartanak a bevándorlás negatív hatásától. Ugyanakkor a munkaerő-piaci hátrányok feltételezése együtt jár a bevándorlás demográfiai szempontból történő negatív megítélésével is.

IV.6. A bevándorlás kulturális-társadalmi hatásának és a bevándorlók integrációjának a megítélése

Míg az európai országok többségében a bevándorlást támogatók főként annak demográfiai és gazdasági előnyeit hangsúlyozzák, kevés szó esik a bevándorlás kulturális hatásairól. Holott a különböző etnikumok, kultúrák, vallások keveredése egyfelől a kulturális sokszínűséget növeli az adott országban, másfelől viszont gyakran feszültségek forrását is jelenti a különböző kulturális háttérű külföldiek jelenléte. A beilleszkedés nem csupán maguknak a bevándorlónak lenne előnyös, hanem a fogadó népesség számára is megkönnyítené az együttélést. Azonban ennek sikerességét gyakran a befogadók részéről tapasztalható előítéletek, a mássággal szembeni elutasítás is megnehezíti.

A PPA vizsgálat kérdőívében különböző tartalmú állítások szerepeltek a bevándorlás kulturális hatására, illetve a bevándorlók integrációjára vonatkozóan. A legpozitívabb a bevándorlás kulturális „hasznát” fogalmazta meg: *„A külföldiek jelenléte előnyös, mert lehetővé teszi a kultúrák találkozását”*, de ugyancsak pozitívként értelmezhetőek az integráció szükségességére vonatkozó kijelentések is: *„A bevándorlók gyermekeinek ugyanazokba az iskolákba kellene tanulniuk, mint a mi gyermekeinknek”*, *„A külföldiek beilleszkedését támogatni kellene”*.

A másik véglet az idegenek jelenlétének negatív hatását megfogalmazó vélemény: *„A külföldiek számának növekedése azzal jár, hogy terjed a bűnözés, a terrorizmus”*, a bevándorlók asszimilációjának szükségességét kifejező vélemény: *„A külföldieknek kötelességük megtanulni a nyelvünket, és alkalmazkodni a mi szokásainkhoz, törvényeinkhez”*, valamint a teljes elutasítás: *„Országunkban nincs hely a külföldiek számára”*.

Míg összességében a megkérdezettek 46%-a értett egyet a bevándorlás kulturális „hasznával”, közel kétharmaduk (62%) szerint a külföldiek jelenléte a bűncselekmények terjedésének kedvez. Továbbá 72%-uk egyetértett ugyan azzal, hogy ne legyen iskolai szegregáció a bevándorlók gyerekei számára, és hasonló arányban (75%) azzal, hogy a bevándorlók tanulják meg a fogadó ország nyelvét és alkalmazkodjanak, viszont a bevándorlók integrációjának az elősegítésével mindössze 41%-uk. A megkérdezettek egyötöde pedig azon a szélsőséges állásponton volt, hogy egyáltalán nincs hely az országban a külföldiek számára. Ez utóbbi állításon kívül a többi öt esetében tehát nagyobb volt az egyetértők aránya, mint az elutasítóké.

Az országok közti jelentős eltérések a véleményekben azonban itt is megfigyelhetők (10. táblázat). A külföldiek jelenlétét leginkább Németországban, Ausztriában és Lengyelországban tartották előnyösnek a megkérdezettek. Németországban (főként a nyugati részben) a külföldiek beilleszkedésének támogatását is szükségesnek tartották, Lengyelországban azonban a lakosság kevesebb, mint egyötöde értett egyet ezzel, és nem sokkal többen Csehországban és Magyarországon sem. A bevándorló gyermekek iskolai szegregációjának elkerülése azonban valamennyi országban nagymértékben elfogadott volt.

10. táblázat. A bevándorlás kulturális „hasznával” és a bevándorlók integrációjával kapcsolatos vélemények megítélése országonként (egyetértők aránya, %)

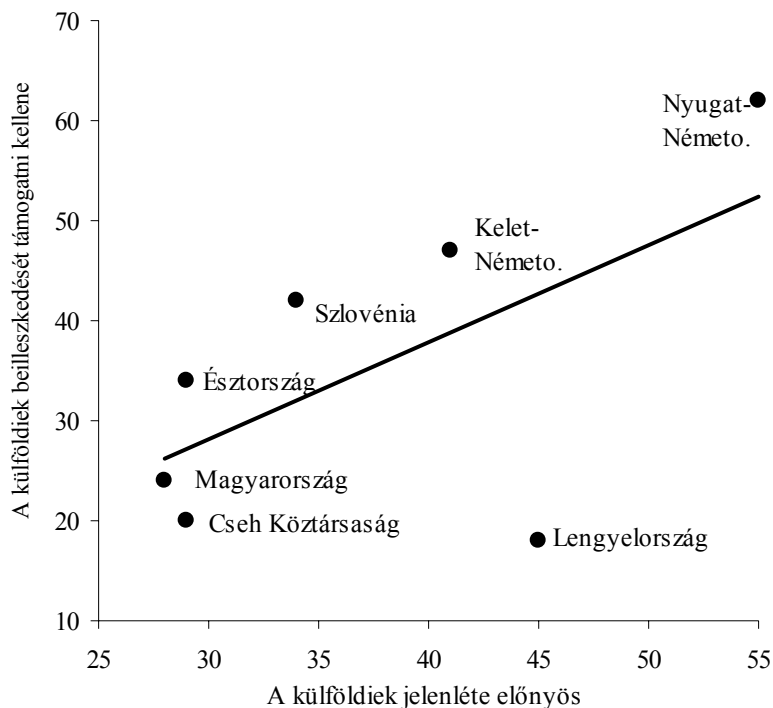
Vélemények	Cseh Köztársaság	Kelet-Németország	Nyugat-Németország	Észtország	Magyarország	Ausztria	Lengyelország	Szlovénia	Finnország
A külföldiek jelenléte előnyös, mert lehetővé teszi a kultúrák találkozását.	29	41	55	29	28	44	45	34	–
A külföldiek beilleszkedését támogatni kellene.	20	47	62	34	24	–	18	42	–
A bevándorlók gyermekeinek ugyanazokba az iskolákba kellene tanulniuk, mint a mi gyermekeinknek.	69	75	74	80	68	–	66	75	–

Magyarázat: – : a véleménykérdés nem szerepelt az adott ország kérdőívében.

Forrás: FEMAGE-MIG adatbázis; Avramov 2008b.

A külföldiek jelenlétét előnyösnek tartó és a beilleszkedésüket támogató vélemények közti összefüggést országonként szemlélteti a 14. ábra. Látható, hogy minél nagyobb egy országban azok aránya, akik a külföldiek jelenlétét előnyösnek tartják, annál nagyobb a beilleszkedésük támogatásának szükségességével egyetértők aránya is. Egyedül Lengyelország tér el ettől az általános trendtől.

14. ábra. A bevándorlás kulturális „hasznával”, illetve a bevándorlók beilleszkedésének támogatásával egyetértők aránya országonként (%)

Forrás: FEMAGE-MIG adatbázis; Avramov 2008b.

A bevándorlás negatív társadalmi hatását és a külföldiek jelenlétének teljes elutasítását megfogalmazó vélemények kapcsán még nyilvánvalóbbak az országok közti különbségek (11. táblázat). A legnagyobb arányban Magyarországon zárják ki teljesen a külföldieket az országból (41%), míg legkevésbé Nyugat-Németországban (13%), ahol a bevándorlásnak több évtizedes „hagyománya” van. A bevándorlás negatív társadalmi hatásával való egyetértés sokkal jelentősebb valamennyi országban. Még ahol kevesen értenek egyet a külföldiek teljes kizárásával, ott is magas azok aránya, akik a bűnözéssel hozzák összefüggésbe a külföldiek számának növekedését. Leginkább Csehországban, Magyarországon és Lengyelországban fogalmazódnak meg ezek az aggodalmak.

11. táblázat. A bevándorlás negatív társadalmi hatásával és a bevándorlók teljes kizárásával egyetértők aránya országonként (%)

Vélemények	Cseh Köztársaság	Kelet-Németország	Nyugat-Németország	Észtország	Magyarország	Ausztria	Lengyelország	Szlovénia	Finnország
Országunkban nincs hely a külföldiek számára.	23	20	13	33	41	–	19	18	–
A külföldiek számának növekedése azzal jár, hogy terjed a bűnözés, a terrorizmus.	78	69	59	71	72	–	52	60	–

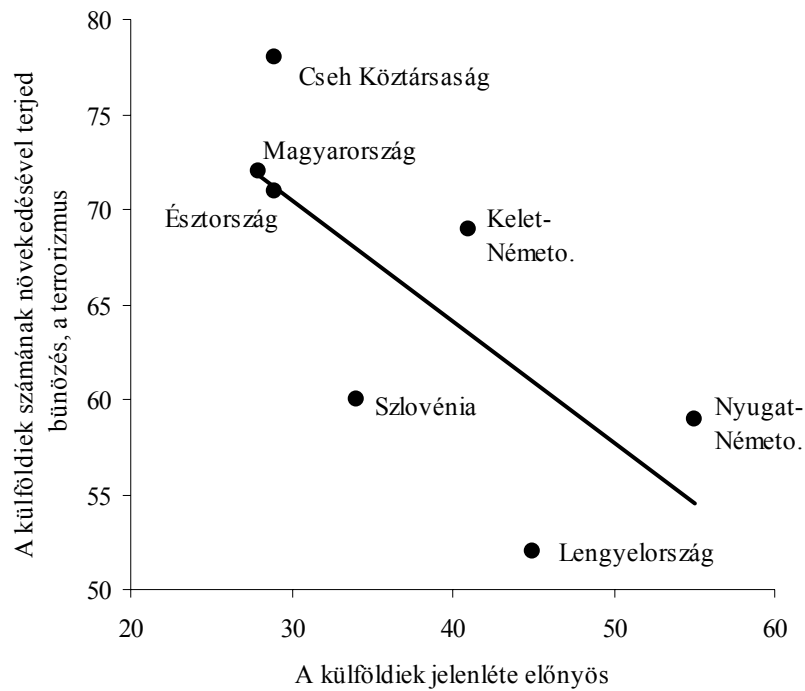
Magyarázat: – : a véleménykérdés nem szerepelt az adott ország kérdőívében.

Forrás: FEMAGE-MIG adatbázis; Avramov 2008b.

A bevándorlás pozitív hatásának (lehetővé teszi a kultúrák találkozását) és negatív hatásának (miatta terjed a bűnözés) megítélése között fordított összefüggés látható (15. ábra). Minél elterjedtebb a külföldiek jelenlétét kulturális szempontból előnyösnek tartó vélemény egy országban, annál kisebb a külföldieket a bűnözéssel összefüggésbe hozó vélekedés.

A bevándorlás kulturális „hasznával” és a külföldiek integrációjának elősegítésével való egyetértés növekszik a falvaktól a városok felé, valamint az iskolai végzettség és a jövedelem növekedésével is. A negatív állításokkal való egyetértés viszont fordított tendenciát mutat.

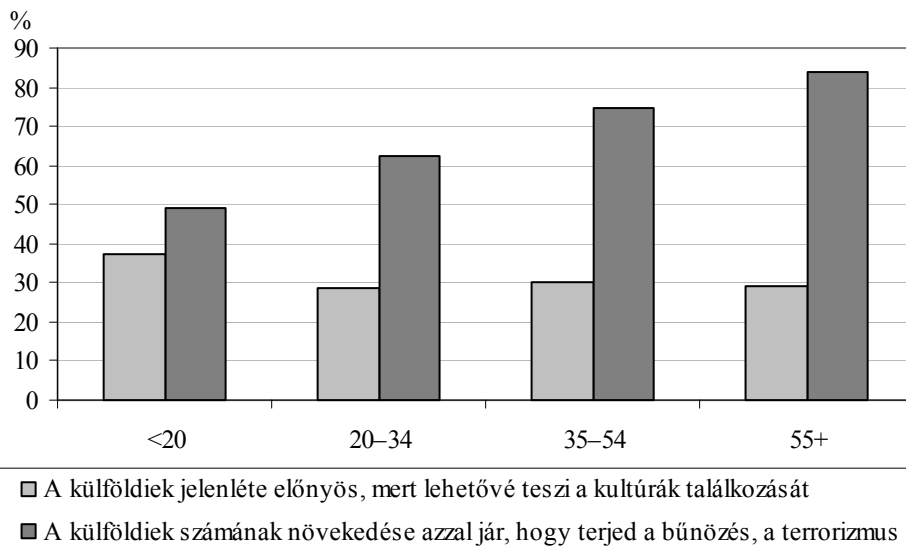
15. ábra. A bevándorlás kulturális „hasznával”, illetve negatív társadalmi hatásával egyetértők aránya országonként (%)

Forrás: FEMAGE-MIG adatbázis; Avramov 2008b.

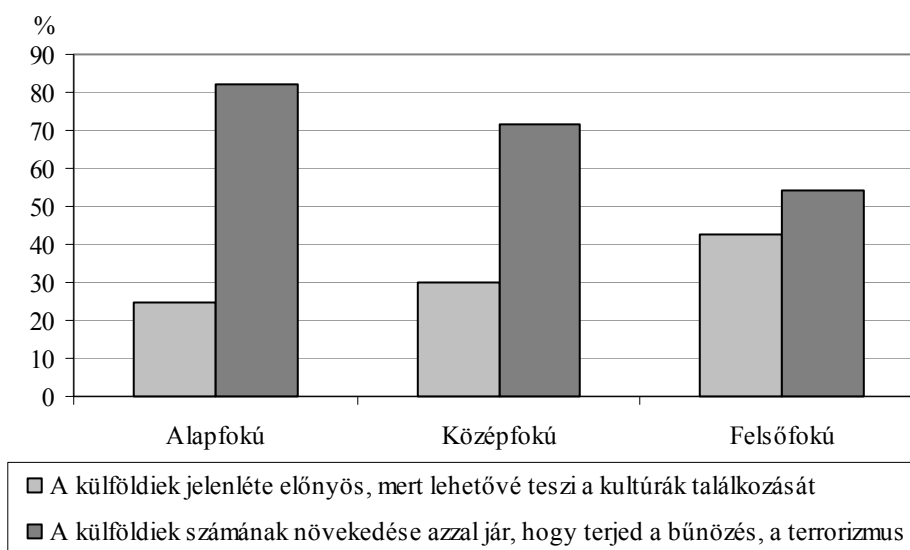
Magyarországon a fenti állítások kapcsán is megmutatkozott az a korábbiakban már megfigyelt összefüggés, hogy az életkor növekedésével növekszik, az iskolai végzettség növekedésével pedig csökken a negatív attitűd (16. ábra és 17. ábra).

16. ábra. A bevándorlás kulturális-társadalmi hatásának megítélése korcsoportok szerint Magyarországon

Forrás: PPA magyar adatbázis, 2000.

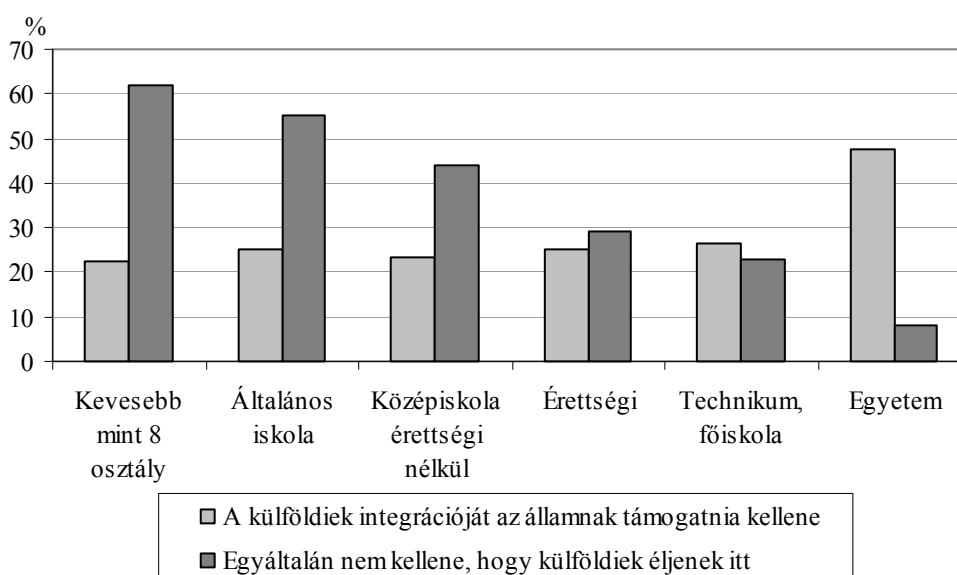
17. ábra. A bevándorlás kulturális-társadalmi hatásának megítélése iskolai végzettség szerint Magyarországon

Forrás: PPA magyar adatbázis, 2000.

A pozitív attitúd – amely a kultúrák találkozásának a lehetőségét látja a bevándorlásban, és szükségesnek tartja a bevándorlók integrációjának a segítségét – viszont nő az iskolai végzettség növekedésével (17. ábra és 18. ábra), az utóbbi vélemény különösen az egyetemi végzettségűek körében kapott támogatottságot.

18. ábra. A külföldiek jelenlétének teljes elutasítása és az integrációjuk támogatásával való egyetértés iskolai végzettség szerint Magyarországon

Forrás: PPA magyar adatbázis, 2000.

A bevándorlás kulturális-társadalmi hatásával és a bevándorlók integrációjával kapcsolatos különböző pozitív attitűdök együtt járnak – tehát többnyire azok vélik úgy, hogy a külföldiek

integrációját támogatni kellene, akik a jelenlétük kulturális „hasznát” látják –, míg a pozitív és a negatív attitűdök fordítottan korrelálnak egymással.

IV.7. A bevándorlással, valamint a bevándorlók integrációjával kapcsolatos politikai intézkedéseknek a megítélése

A gazdasági és kulturális beilleszkedés mellett a politikai értelmében vett integráció – a szavazati jog, az állampolgárság megszerzése stb. – fontos lépcsőfok a bevándorlók beilleszkedési folyamatában. Az állam szerepe a migráció szabályozásában és a bevándorlók beilleszkedésének elősegítésében vitathatatlan. Számos intézkedés – a bebocsátások éves számának korlátozásától, a kiutasításokon keresztül egészen a szavazati jog, illetve az állampolgárság megadásáig – nehezítheti, illetve könnyítheti ezt a folyamatot.

A bevándorlással, illetve a bevándorlók integrációjával kapcsolatos politikai intézkedések megítélése szintén a fogadó népeesség külföldiekkel szembeni befogadó, illetve elutasító attitűdjéről tanúskodik.

A kérdőívben a politikai intézkedésekre vonatkozóan több állítás is szerepelt. A pozitív tartalmú állítások közt a következők voltak: „Öt éves itt-tartózkodás után a külföldieknek meg kellene adni a helyi szavazati jogot”, „Öt éves itt-tartózkodás után a külföldieknek meg kellene adni az országos szavazati jogot”, „Azoknak a külföldieknek, akik beilleszkedtek, rövid időn belül meg kellene adni az állampolgárságot”, „Az illegális bevándorlók időnként amnesztiát kaphatnának”. A negatív állítások: „Meg kellene szabni a felső határát annak, hogy évente hány külföldi települhessen le”, „Azok a külföldiek, akik öt év után sem illeszkedtek be, térjenek haza”, „Minden illegálisan itt tartózkodó külföldit ki kellene utasítani az országból”.

A valamennyi országot tartalmazó teljes mintában a felsorolt pozitív tartalmú állításokkal való egyetértés rendre sokkal kisebb arányú volt (32%, 27%, 39%, 15%), mint a negatív állításokkal való egyetértés (54%, 56%, 69%).

Az országok közti összehasonlításhoz két pozitív és két negatív tartalmú véleményt választottunk ki bemutatásra (szem előtt tartva azt is, hogy minél több országban megkérdeztet legyen). Látható, hogy bár valamennyi ország esetében nagyobb egyetértés mutatkozik a bevándorlók kapcsolatos negatív intézkedésekkel, mint a pozitívakkal, mind a pozitív, mind a negatív vélemények esetében jelentősek az országok közötti eltérések (12. táblázat). A bevándorlók politikai integrálása a szavazati jog megadása révén leginkább Finnországban (48%), majd Németországban és Ausztriában (38%) kapott lakossági támogatottságot. Megfigyelhető a kelet és nyugat közötti szétválás a pozitív véleményekben (Kelet-Németországtól eltekintve). Magyarországon csupán a megkérdezettek egyötöde értett egyet a helyi szavazati jog megadásával, és nem sokkal nagyobb ez az arány a többi volt szocialista ország esetében sem. Jól látható az is, hogy azokban az országokban, ahol mind a helyi mind az országos sza-

vazati jog megadására vonatkozott kérdés, kissé nagyobb az előbbi támogatottsága, mint az utóbbié.

12. táblázat. A bevándorlókkal kapcsolatos különböző pozitív és negatív politikai intézkedésekkel egyetértők aránya országonként (%)

Vélemények	Cseh Köztársaság	Kelet-Németország	Nyugat-Németország	Észtország	Magyarország	Ausztria	Lengyelország	Szlovénia	Finnország
<i>Kiválasztott pozitív intézkedések</i>									
Öt éves itt-tartózkodás után a külföldieknek meg kellene adni a helyi szavazati jogot.	24	38	38	22	20	38	22	26	48
Öt éves itt-tartózkodás után a külföldieknek meg kellene adni az országos szavazati jogot.	21	34	31	11	–	–	20	18	–
<i>Kiválasztott negatív intézkedések</i>									
Minden illegálisan itt tartózkodó külföldit ki kellene utasítani az országból.	78	81	70	81	78	–	56	61	63
Azok a külföldiek, akik öt év után sem illeszkedtek be, térjenek haza.	73	74	59	65	82	–	30	59	62

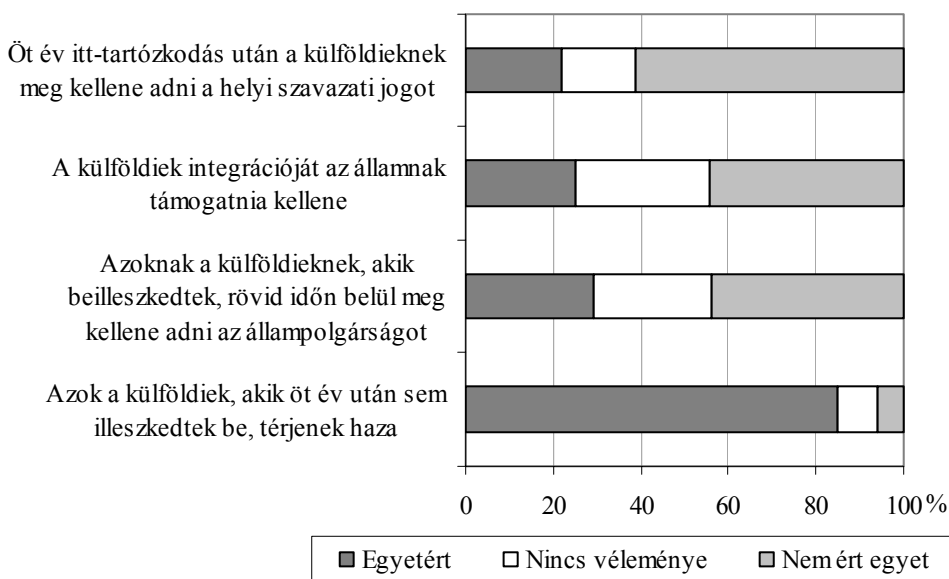
Magyarázat: – : a véleménykérdés nem szerepelt az adott ország kérdőívében.

Forrás: FEMAGE-MIG adatbázis; Avramov 2008c.

A negatív intézkedésekkel – az illegálisan tartózkodók kiutasításával, valamint az öt év alatt sem beilleszkedők hazaküldésével – való egyetértés sokkal nagyobb volt: Lengyelország kivételével 60–80% között mozgott országonként. Lengyelországban az alacsonyabb egyetértés mögött feltehetően a lengyelek nagyfokú kivándorlása húzódik, azaz a megkérdezettek körében is sokaknak lehetett külföldön tartózkodó családtagja, rokona, barátja, aki nem feltétlenül illeszkedett még be a fogadó országba.

Megvizsgálva a bevándorlók integrációjával kapcsolatos politikai intézkedések megítélését Magyarországon, látható, hogy mind a szavazati jog, mind az állampolgárság megadása kapcsán nagy az elutasítás (19. ábra). A nem beilleszkedett külföldiek hazatérésével viszont a megkérdezettek zöme egyetértett.

19. ábra. A bevándorlókkal kapcsolatos néhány politikai intézkedés megítélése Magyarországon

Forrás: PPA magyar adatbázis, 2000.

IV.8. A bevándorlás megítélése és a demográfiai trendek értékelése közötti összefüggés

A demográfiai trendek értékelésének három különböző metszetét vizsgálta a kutatás, amelyek a következők:

- a népességszám jövőbeli változásának – növekedés, csökkenés, esetleg változatlanul maradás – megítélése (melyiket tartaná jónak),
- az idősek számbeli növekedésének értékelése, valamint
- a gyermekvállalásnak társadalmi kötelezettségként való értékelése.

Annak bemutatására, hogy hogyan hat a bevándorlás megítélése – elfogadása vagy elutasítása – a demográfiai trendek értékelésére, a logisztikus regresszió módszerét alkalmazták és egy három értékű elfogadási-indexet hoztak létre, amelyben a középső (semleges) álláspont volt a referencia kategória (Katus et al. 2008). Az eredmények a megkérdezettek alapvető demográfiai-társadalmi jellemzőinek (nem, kor, gyermekszám, iskolai végzettség, lakóhely településtípusa és vallásosság) kontrollálása mellett érvényesek.

Látható, hogy a bevándorlás elfogadottsága növeli a népességszám növekedését preferáló álláspont esélyét, míg a bevándorlás elutasítása csökkenti ugyanezt (13. táblázat). Ezzel szemben a bevándorlást elutasítók inkább a népességszám változatlanul maradását részesítik előnyben. A népességszám csökkenését viszont nagyon kevesen (Magyarországon a megkérdezettek 2%-a) tartották előnyösnek, ezért erre az álláspontra vonatkozóan a bevándorlás megítélésének nincs szignifikáns hatása.

13. táblázat. A bevándorlás megítélésének hatása a népességszám jövőbeli változásának a megítélésére (logisztikus regresszió esélyhányadosai)

<i>A bevándorlás elfogadottsága</i>	<i>A népességszám előnyben részesített változása</i>		
	<i>Növekedés</i>	<i>Változatlanul maradás</i>	<i>Csökkenés</i>
Elfogadás	1.296***	0.789***	0.938
Semleges álláspont	1	1	1
Elutasítás	0.819***	1.213***	1.005

*** $p < 0.01$, ** $p < 0.05$, * $p < 0.1$

Forrás: FEMAGE-MIG adatbázis; Katus et al. 2008.

Hasonló módon a bevándorlás elfogadottsága növeli annak az esélyét, hogy a népesség előregedését rossz társadalmi folyamatként értékelje a megkérdezett, míg a bevándorlás elutasítása csökkenti ezt az esélyt (14. táblázat). A bevándorlás elutasítói inkább hajlanak arra, hogy a népesség előregedésének ne tulajdonítsanak jelentőséget, illetve kisebb mértékben arra, hogy jónak ítéeljék meg.

14. táblázat. A bevándorlás megítélésének hatása az idősök számbeli növekedésének a megítélésére (logisztikus regresszió esélyhányadosai)

<i>A bevándorlás elfogadottsága</i>	<i>Az idősök számbeli növekedésének az értékelése</i>		
	<i>Rossz</i>	<i>Se nem rossz, se nem jó</i>	<i>Jó</i>
Elfogadás	1.270***	0.741***	1.033
Semleges álláspont	1	1	1
Elutasítás	0.761***	1.292***	1.177*

*** $p < 0.01$, ** $p < 0.05$, * $p < 0.1$

Forrás: FEMAGE-MIG adatbázis; Katus et al. 2008.

A gyermekvállalás megítélése tekintetében érdekes összefüggés mutatkozik: a bevándorlás elfogadása kissé növeli annak az esélyét, hogy a megkérdezett ne tekintse a társadalommal szembeni kötelezettségnek a gyermekvállalást, viszont az egyetértés esélyét nem, csupán a semleges álláspontét csökkenti (15. táblázat). Ezzel szemben a bevándorlás elutasítása mind a fenti gondolattal való egyetértés esélyét, mind a vele való egyet nem értését csökkenti, és csupán a semleges álláspont esélyét növeli.

15. táblázat. A bevándorlás megítélésének hatása a gyermekvállalás mint kötelezettség megítélésére (logisztikus regresszió esélyhányadosai)

<i>A bevándorlás elfogadottsága</i>	<i>A gyermekvállalás kötelezettségének megítélése</i>		
	<i>Egyetért</i>	<i>Semleges</i>	<i>Nem ért egyet</i>
Elfogadás	1.015	0.847***	1.128***
Semleges álláspont	1	1	1
Elutasítás	0.880***	1.308***	0.886**

*** $p < 0.01$, ** $p < 0.05$, * $p < 0.1$

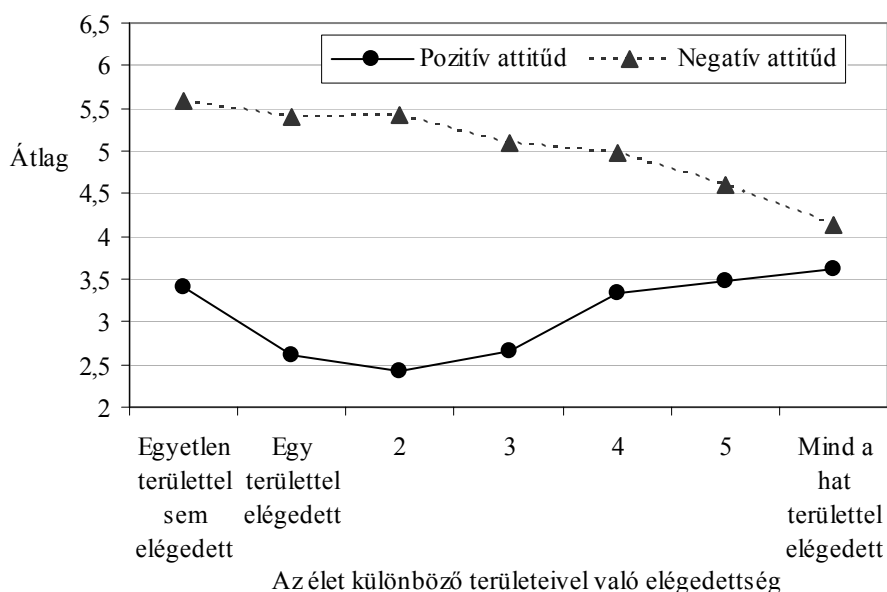
Forrás: FEMAGE-MIG adatbázis; Katus et al. 2008.

Magyarország esetében a bevándorlással szembeni pozitív attitűd nem mutatott szignifikáns hatást a népességszám változásával kapcsolatos preferenciára. Az elutasító attitűd viszont – az általános tendenciának megfelelően – csökkentette a népességszám növekedését előnyben részesítő álláspont esélyét, és növelte azon álláspontét, hogy a népesség száma maradjon változatlan. Továbbá a bevándorlást elfogadók Magyarországon is nagyobb eséllyel nem tekintik a gyermekvállalást a társadalommal szembeni kötelezettségnek, míg a bevándorlás elutasítása csökkenti ezt az esélyt.

IV.9. Az elégedettség és a bevándorlás megítélése közötti összefüggés

A PPA kutatás az élet különböző területeivel való elégedettséget is vizsgálta, így a lakással, a szomszédsággal, az életszínvonallal, a háztartás jövedelmével, a jelenlegi munkával, valamint a rendelkezésre álló szabadidővel való elégedettséget. Valamennyi felsorolt dimenzióban egy ötfokú Likert skála mérte az elégedettség fokát, az „egyáltalán nem elégedett”-től a „teljes mértékben elégedett”-ig. Ezek alapján egy összesített elégedettség-mutató lett kialakítva, amelynek értéke (0-tól 6-ig terjedően) azt mutatja, hogy a felsoroltak közül hány területtel elégedett a megkérdezett. Az alábbiakban ezen mutató és a bevándorlókkal szembeni pozitív és negatív attitűdök összesített változói közötti összefüggését mutatjuk be (20. ábra). Látható, hogy az általános elégedetlenség esetén a legmagasabb a bevándorlókkal szembeni negatív attitűd és az elégedettség növekedésével ez fokozatosan csökken. Ugyanakkor a bevándorlókkal szembeni pozitív attitűd nem azok esetében a legalacsonyabb, akik valamennyi megkérdezett területtel elégedetlenek, hanem azoknál, akik a hat dimenzióból mindössze egy-három esetén mutattak elégedettséget.

20. ábra. Az élet különböző területeivel való elégedettség és a bevándorlókkal szembeni pozitív, illetve negatív attitűd összesített mutatója közötti összefüggés

Forrás: FEMAGE-MIG adatbázis; Avramov 2008d.

Az elégedetlenség természetesen együtt járhat, illetve kísérő jelensége lehet bizonyos társadalmi-demográfiai jellemzőknek, amelyek egyébként meghatározzák a bevándorlókkal szembeni attitűdöket. A többváltozós elemzés azonban azt mutatta, hogy az elégedettség és a bevándorlókkal szembeni attitűd közötti összefüggés megmarad abban az esetben is, ha életkorra, iskolai végzettségre, jövedelemre, vallásosságra, és a lakóhely urbanizációs fokára kontrolláljuk az eredményeket (Avramov 2008d).

IV.10. Az egyéni értékbeállítódás és a bevándorlás megítélése közötti összefüggés²⁸

Az előzőekben számos tényezőt tártunk fel, amelyek összefüggést mutatnak a bevándorlással, bevándorlókval kapcsolatos attitűdökkel, vélekedésekkel, így a különböző társadalmi-demográfiai jellemzők, a demográfiai trendekkel kapcsolatos vélemények, az általános elégedettség. Ezek közül egyéni szinten az iskolai végzettség bizonyult a legerősebb differenciáló tényezőnek. Mindezek mellett azonban az eredmények azt igazolták, hogy az egyéni értékorientáció is hatással van a bevándorlókval szembeni attitűdökre, illetve a bevándorlással kapcsolatos intézkedések megítélésére.

A PPA kutatásban vizsgált értékek alapján három érték-dimenziót különítettünk el: (1) *jó anyagi körülmények* (elegendő jövedelme legyen; évente legalább egyszer szabadságra tudjon menni; szép, tágas lakásban lakjon; a férjnek és a feleségnek egyaránt legyen saját jövedelme is), (2) *elegendő szabad idő* (elég időt tudjon szakítani saját magára, hobbijaira; tudjon időt szakítani a barátaira) és (3) *magánszféra fontossága* (társával, partnerével harmóniában éljen; biztonságot tudjon nyújtani azoknak, akik Önhöz közel állnak). E három dimenzió egymástól eltérő értékorientációkat jelenít meg: az első az anyagiakat fontosnak tartó szemléletmódot, a második egyfajta individualizmust, a saját idő felértékelődését, míg a harmadik az intim szférához kapcsolódó pszichológiai igények (harmónia, biztonság) fontosságát tükrözi. Az értékbeállítódás és a külföldiekkel szembeni pozitív, illetve negatív attitűd közötti összefüggést a 16. táblázat szemlélteti.

Látható, hogy az elégséges szabadidőt fontosnak tartó szemlélet a külföldiek pozitívabb megítélésével jár együtt: növeli a velük kapcsolatos pozitív állításokkal és csökkenti a negatív állításokkal való egyetértést. A megfelelő anyagi körülmények fontosságát tükröző dimenzió, akárcsak két eleme – az elegendő jövedelem fontossága, valamint a szép, tágas lakás fontossága – fordítottan korrelál a pozitív attitűddel: minél fontosabbnak ítélik az embe-

²⁸ A témakör részletesebb elemzését lásd: Gödri 2007.

rek az anyagi jólétet, annál kevésbé tanúsítanak pozitív attitűdöt a külföldiekkel szemben. Bár a korrelációk nem túl erősek (mint általában az értékbeállítódások esetében), azonban szignifikánsak.

16. táblázat. A külföldiekkel szembeni pozitív, illetve negatív attitűdök korrelációja az általános értékbeállítódással

<i>Általános értékbeállítódás</i>	<i>Külföldiekkel szembeni pozitív attitűd</i>	<i>Külföldiekkel szembeni negatív attitűd</i>
Elég időt tudjon szakítani saját magára, hobbijaira	0,116**	
Tudjon időt szakítani a barátaira	0,117**	
Társával, partnerével harmóniában éljen		
Biztonságot tudjon nyújtani azoknak, akik Önhöz közel állnak		
Elegendő jövedelme legyen	-0,108**	0,146**
Évente legalább egyszer szabadságra tudjon menni		
Szép, tágas lakásban lakjon	-0,104**	
A férjnek és a feleségnek egyaránt legyen saját jövedelme is		
<i>Érték-dimenziók:</i>		
Jó anyagi körülmények	-0,105**	
Elegendő szabadidő	0,170**	-0,104**
Magánszféra		

** 0.01-es szinten szignifikáns korreláció.

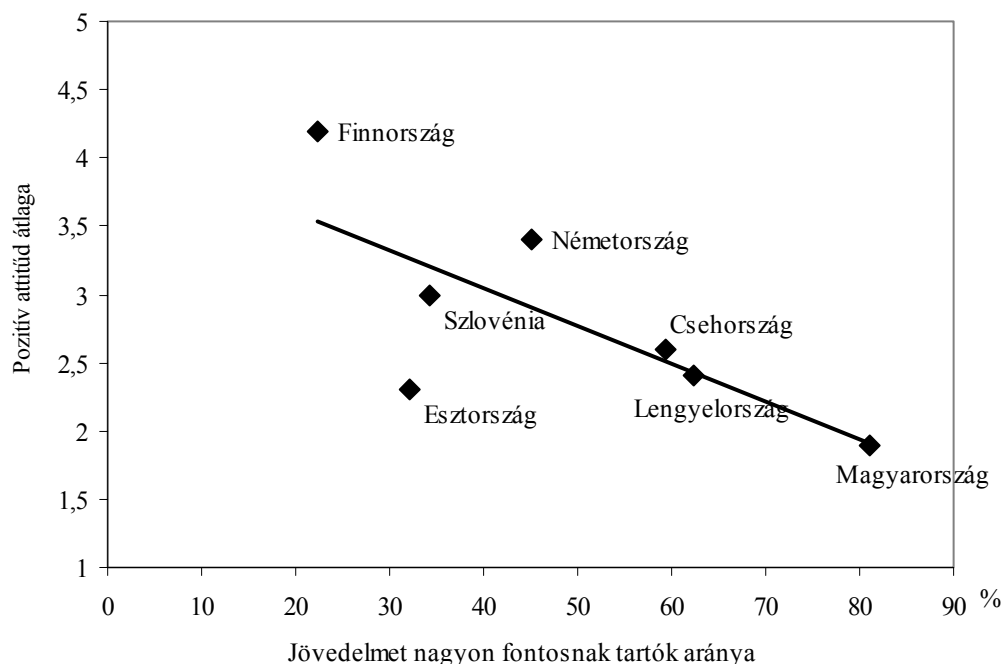
Forrás: FEMAGE-MIG adatbázis; Gödri 2008.

Országok szerint is megvizsgálva az értékbeállítódás és a külföldiekkel kapcsolatos nézetek közötti összefüggéseket, az azonosságok mellett néhány sajátosságot is tapasztalunk. Az anyagi szemléletmód valamennyi országban együtt jár a bevándorlók negatív megítélésével. A legerősebb ez az összefüggés a Cseh Köztársaság esetében. Ezzel szemben az időt – az ember saját magára, illetve barátaira fordítandó idejét – fontosnak tartó nézet a bevándorlók pozitív megítélését növeli (Észtország, Németország), vagy a negatív megítélésüket csökkenti (Németország, Magyarország). Szlovénia, Finnország és Lengyelország esetében ez utóbbi értékváltozók nem mutatnak összefüggést a külföldiek megítélésével. A magánszférának a fontossága egyedül a Cseh Köztársaság esetében jár együtt a külföldiekkel szembeni negatív attitűddel.

A pozitív attitűdök átlagát és a jövedelmet fontosnak tartók arányát együttesen figyelembe véve az egyes országok esetében, jól látható trend rajzolódik ki: minél elterjedtebb az anyagi szemlélet, annál kisebb a bevándorlókkal szembeni pozitív attitűd az adott országban (21. ábra). Észtország – mint egyedüli ország, ahol a megfelelő jövedelmet értéknek tekintő nézet sem a pozitív, sem a negatív attitűddel nem korrelál – eltér a trendtől (ha kihagynánk az ábráról, a trendvonal még hangsúlyosabb lenne). Ez összefüggésben lehet a vizs-

gált országok közül itt élnek a legnagyobb arányban külföldi állampolgárok (25,8%), és bár ezek nagy része nem a hagyományos értelemben vett bevándorló, ennek ellenére az északi népeség – úgy tűnik a jövedelem fontosságának megítélésétől függetlenül – nem tanúsít túlságosan pozitív attitűdöt velük szemben.

21. ábra. A külföldiekkel szembeni pozitív attitűd átlaga és a jövedelmet/pénzt fontosnak tartók aránya országok szerint

Forrás: FEMAGE-MIG adatbázis; Gödri 2008.

Magyarország esetében a legmagasabb a megfelelő jövedelmet fontosnak tartók aránya, és ezzel együtt a legalacsonyabb a bevándorlókkal szembeni pozitív attitűd átlaga.

Külön-külön is megvizsgálva a bevándorlás demográfia, gazdasági és kulturális előnyeivel, illetve hátrányaival, valamint a politikai intézkedésekkel való egyetértés és az általános értékbeállítódás kapcsolatát, megállapítható, hogy a három érték-dimenzió – anyagi jólét, elegendő szabadidő, magánszféra – közül összességében az első kettő esetében mutatkozik leginkább összefüggés a bevándorlással, bevándorlókkal szembeni attitűdökkel.

Az anyagi jólét fontosságát vallók kevésbé értenek egyet azzal, hogy a népességcsökkenés miatt szükség van a bevándorlókra, elutasítják integrációjuk támogatásának gondolatát, valamint azt is, hogy 5 év után szavazati jogot kellene kapniuk. Ugyanakkor ez az értékbeállítódás együtt jár a nézetekkel, hogy a bevándorlók elveszik a munkát, elősegítik a bűncselekmények és terrorizmus terjedését, nincs hely számukra az országban, még a népességcsökkenés miatt sem.

Ezzel szemben az elégséges szabadidőt fontosnak tartó szemlélet – amely mögött feltehetően egyfajta individualizmus, az egyén szabadságát felértékelő beállítódás áll – a külföldiek pozitívabb megítélésével jár együtt. Az ilyen értékbeállítódásúak mind gazdasági, mind kulturális szempontból inkább előnyösnek ítélik meg a bevándorlást, elutasítják azt a gondolatot, hogy a külföldiek bűncselekmények terjesztői lennének, és hogy ne lenne hely számukra az országban. Ugyanakkor e nézetet vallók a bevándorlók integrációjának elősegítését is inkább támogatják, és kevésbé értenek egyet azzal, hogy öt év után azoknak, akik nem illeszkedtek be a fogadó társadalomba, haza kellene térniük.

A magánszféra nyilván az emberek többsége számára fontos (első helyen szerepel az értékek fontossági sorrendjében), azok számára is, aki elutasítóbbak a bevándorlókkal és azok számára is, aki pozitívan ítélik meg őket. Éppen ezért ebben az érték-dimenzióban nem mutatkozik jelentős összefüggés a bevándorlás megítélésével. Mindössze a bevándorlók gazdasági előnyét utasítják el inkább és a munkaerő-piaci szükséglettől tennék függővé a számukat azok, akik a magánéletük harmóniáját és biztonságát fontosnak tartják. Nyilván e mögött a saját, illetve a család gazdasági biztonságának a megőrzése iránti vágy húzódik. Az idegentől való fenyegetettség érzése azonban elsősorban az anyagi szemléletűeknél jelenik meg. A bevándorlás szabályozásának, a vele kapcsolatos politikai intézkedéseknek a megítélése az a terület, amely több országban – az anyagi szemlélet mellett – a magánszféra fontosságával is kapcsolatot mutat.

Az értékbeállítódások leírt hatása a bevándorlókkal szembeni attitűdre az általános szocio-demográfia jellemzők kontrollálása után is érvényes (17. táblázat).

A pozitív attitűdök esetében az ETA együtthatókat egymással összehasonlítva látható, hogy az iskolai végzettség hatása a legerősebb, majd ezt követi az anyagi szemléletmód hatása. E hatások erőssége valamelyest csökken, ha a többi változó hatását kiszűrjük és csak a saját magyarázóerőt vesszük figyelembe, de a sorrend marad. Tehát a külföldiekkel szemben pozitív attitűdöt elsősorban a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők és a jövedelem fontosságát elutasítók tanúsítanak (a modellbe bevont többi változó hatását is figyelembe véve).²⁹

²⁹ A nem kivételével valamennyi bevont változó hatása a külföldiekkel szembeni pozitív attitűdre szignifikáns (még ha nem is túl jelentős).

17. A bevándorlókkal szembeni pozitív, illetve negatív attitűdöt meghatározó tényezők, MCA elemzés (az anyagi értékeállítódás hatása)³⁰

Független változók	Függő változók			
	Bevándorlókkal szembeni pozitív attitűd (összesített változó)		Bevándorlókkal szembeni negatív attitűd (összesített változó)	
	Eta	Beta	Eta	Beta
Érték-változó: elegendő jövedelme legyen (5 kategória)	0,14	0,10	0,24	0,19
Nem (férfi, nő)	0,00	0,01	0,03	0,04
Korcsoport (13 kategória)	0,09	0,07	0,14	0,13
Iskolai végzettség (7 kategória)	0,23	0,20	0,29	0,23
Aktivitási státus (5 kategória)	0,04	0,05	0,11	0,02
Ekvivalens jövedelem (5 kategória)	0,07	0,03	0,11	0,06
A vallás fontossága (4 kategória)	0,05	0,05	0,06	0,06
Település-típus (4 kategória)	0,10	0,08	0,12	0,08
R ²	0,076		0,146	

Forrás: FEMAGE-MIG adatbázis; Gödri 2008.

A negatív attitűdök esetében szintén az iskolai végzettség a legerősebb magyarázó tényező, és ezt követi kevésbé lemaradva az értékeállítódás (ugyanakkor a korcsoport hatása sem elhanyagolható). Itt viszont fordított az összefüggés: a legalacsonyabb iskolai végzettségűek és a megfelelő jövedelmet nagyon fontosnak tartók körében (valamint az idősebb korcsoportoknál) tapasztalunk a legnagyobb mértékben negatív attitűdöt.³¹ Megfigyelhető, hogy az értékváltozó hatása erősebb a negatív, mint a pozitív attitűdök esetében. Ugyanakkor itt a modell magyarázóerejét kifejező R² is nagyobb: a modellbe bevont változók az összes variancia 14,6%-át magyarázzák.

V. Összegzés

Elemzésünkben az országban élő külföldiekkel szembeni attitűdöket, a bevándorlással kapcsolatos véleményeket, valamint a bevándorlók integrációjával kapcsolatos politikai intézkedések lakossági megítélését vizsgáltuk nemzetközi összehasonlításban. Összességében az eredmények megerősítik, hogy Európa volt szocialista országainak lakossága elutasítóbb a bevándorlókkal szemben, mint a jóléti társadalmak. A bevándorlási múlttal rendelkező országokban a lakosság befogadóbb, és az állam szerepének is nagyobb jelentőséget tulajdonít a

³⁰ A Multiple Classification Analysis (MCA) módszerről lásd a 18. lábjegyzetet.

³¹ A külföldiekkel szembeni negatív attitűdök esetében egyedül az aktivitási státus hatása nem szignifikáns.

külföldiek integrációjában, mint azokban az országokban, amelyekben a bevándorlás viszonylag új (rendszerátalakítás utáni) jelenség.

A bevándorlás megítélését tekintve valamennyi vizsgált dimenzióon belül jelentősek voltak az országok közötti eltérések. A bevándorlás különböző – demográfiai, gazdasági, kulturális és társadalmi – előnyeit eltérő mértékben fogadták, illetve utasították el az egyes országokban, és ugyancsak eltérően ítélték meg az egyes területeken feltételezett hátrányait is. E különbségek értelmezésében azonban célszerű óvatosnak lenni, ugyanis számos olyan helyi – csak az adott országra jellemző – kulturális, gazdasági sajátosság adódhat, amelynek következtében a bevándorlással kapcsolatban megfogalmazott egyes állítások más-más értelmet nyerhetnek.

Ezzel együtt nem hagyható figyelmen kívül, hogy a magyarországi lakosság valamennyi vizsgált dimenzióban az átlagosnál elutasítóbb a bevándorlókkal szemben, kevésbé ismeri fel a bevándorlás előnyeit, és nagyobb mértékben fogalmazza meg a hátrányaitól való félelmét. A bevándorlók integrációjával kapcsolatos politikai intézkedések megítélését tekintve – mind a szavazati jog, mind az állampolgárság megadása kapcsán – Magyarországon nagy az elutasítás.

A külföldiekkel szembeni elutasító attitűd többváltozós elemzése is megerősítette, hogy a különböző társadalmi-demográfiai jellemzők – az életkor, az iskolai végzettség, a gazdasági aktivitás, a jövedelem, a lakóhely településtípusa – vonatkozásában korábban már ismert összefüggések fennállása mellett, a kérdezés országa is jelentős mértékben meghatározza (az egyéb tényezők hatását kontrollálva) mind a negatív attitűdök előfordulását, mind a pozitív attitűdök hiányát.

Az eredmények árnyalásához természetesen további vizsgálatokat igényelne, hogy az egyes országokban a bevándorlással szembeni lakossági attitűdök hogyan függenek össze a bevándorlók csoportjainak összetételével, a munkaerőpiac sajátosságaival, a bevándorlás tematikájának a politikai és nyilvános közbeszédben, valamint a médiában való jelenlétével. Nyilván mindezek a tényezők felerősíthetik, vagy tompíthatják a bevándorlással kapcsolatos félelmeket.

A lakossági attitűdök, vélekedések országok közötti összehasonlító bemutatása mellett megvizsgáltuk ezen attitűdöknek az egyéb népesedési kérdések megítélésével, az elégedettséggel és az általános értékbeállítódással való összefüggését is. Eredményeink azt igazolták, hogy ez utóbbi tényezők is befolyásolják azt, hogy miként látja a megkérdezett a hazájában élő külföldieket, mennyire tartja szükségesnek integrációjukat, és miként ítéli meg az állam szerepét e kérdésben. A népesedési kérdések felelős megítélése (a népességszám növekedését fontosnak tartó, a népesség előregedését rossz társadalmi folyamatként értékelő vélemény) a bevándorlás nagyobb elfogadottságával jár együtt. Az élet különböző területeivel való általános elégedetlenség, valamint az anyagi értékbeállítódás esetén ugyanakkor magas a bevándorlókkal szembeni negatív attitűd. Az elégedettség növekedésével viszont ez fokozatosan

csökken, valamint az egyéni szabadságot felértékelő beállítódás is a külföldiek pozitívabb megítélésével jár együtt. Mind az elégedettség, mind az értékbeállítódás és a bevándorlókkal szembeni attitűd közötti összefüggések megmaradnak abban az esetben is, ha életkorra, iskolai végzettségre, jövedelemre, vallásosságra, és a lakóhely településtípusára kontrolláljuk az eredményeket.

Az attitűdök szintjén megmutatkozó idegenellenesség európai viszonylatban nagyfokú jelenlétét Magyarországon a PPA vizsgálat mellett számos más kutatás is alátámasztja, így például az ESS (European Social Survey), vagy a visegrádi országok tekintetében a CEORG-kutatás (TÁRKI). A külföldiekkel szembeni nagyfokú elutasítás okait nehéz meghatározni, de minden bizonnyal szerepet játszik benne a lakosság migrációval kapcsolatos tájékoztatlansága mellett az átfogó, koherens migrációs politika hiánya, illetve a migrációs politika bizonyos elemeinek az ellentmondásossága is. Ugyanakkor feltehetően a társadalmi egyenlőtlenségi viszonyok felől is érdemes lenne tovább vizsgálni a kérdést, amennyiben elfogadjuk, hogy egy társadalomtól akkor várható el, hogy befogadó legyen, ha létezik benne az esélyegyenlőség, a méltányosság.

„Ne egy kalap alá vegyünk mindenkit” A bevándorlás és a bevándorló nők sajátos problémáinak fókuszcsoporthoz tartozó elemzése, magyarországi tanulságok

Melegh Attila

I. Bevezetés

1.1. A politikai diskurzusok általános kontextusa

A kutatás során állandó témánk volt az a diskurzív keret, amelyik formálja és kulturálisan meghatározza a migráció folyamatát és az arról való beszédet. Mintakészletet ad a bevándorló nők számára, hogy saját narratív identitásukat megfogalmazzák, megszabja a fogadó közösség és a bevándorló közötti érintkezéseket, és nem utolsósorban alakítja azokat a közéleti diskurzusokat, amelyekben az intézményi politikák megfogalmazódnak. Ennek feltárása rendkívül fontos feladat és már több kísérlet is történt erre vonatkozóan. Készültek már történeti és egy-egy ügyre vonatkozó sajtóelemzések (Kovács et al. 2005; Melegh–Hegyesi 2003), vagy éppen a külföldi gyerekek iskoláztatása kapcsán (Feischmidt–Nyíri 2007). Mindazonáltal nem készült még fókuszcsoporthoz tartozó vizsgálat a migrációban érintett intézmények képviselőivel.

1.2. Általános módszertani megfontolások és a fókuszcsoport menete

Az alábbi elemzés a nemzetközi kutatócsoport által meghatározott előzetes irányelveken, valamint a beszélgetés közbeni csoportdinamika elemzésén alapul, amelyet az egyes résztvevőkhöz kapcsolódó témák, kérdések és perspektívák váltakozásaként értelmezünk. Más szóval az a célunk, hogy elemezzük a csoportvitát (annak struktúrájával, dinamikájával együtt), valamint érzékeltesük a különféle csoporttagok közötti véleménycseréket és a beszélgetés váltásait (Vicsek 2006; Oblath 2007). A fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetésben előkerülő témákat oly módon bontottuk egységekre, hogy figyeltük a kérdés és az adott válaszok menetét, a lehetséges diskurzív háttérrel és persze az érdekeltségeket, annak érdekében, hogy a megmutathassuk az ilyen típusú párbeszéd mozgatórugót.

A témasorrendek és egymásra-következések alapján azt elemezzük, hogy az egyes témák kapcsán milyen perspektívák nyílnak meg és azok milyen belső mechanizmusai vannak. Vizsgálat tárgya az is, hogy sajátos diskurzusokat mely témák hoznak felszínre és ennek milyen implikációi lehetnek. Elemezzük, hogy a diskurzusok és vélemények során vannak-e olyan együttjárások, amelyek alapján kidolgozottabb „eszmerendszerek” körvonalazhatóak adott esetben intézményi képviselőkhöz köthetően, vagy éppen a tanácstalanság és a tapoga-

tózás a jellemző. A fókuszcsoporthoz tartozó interjú, mint kollektív produktum elemzése alapján így következtetéseket próbálunk megfogalmazni a migrációs politika esetleges sarkalatos pontjainak a meghatározására és a feszültségpontok feltárására. Emellett közre szeretnénk bocsátani azokat a konkrét javaslatokat is, amelyek megfogalmazódtak a beszélgetés során, hiszen az közös kincs lehet az integrációs és bevándorlási politika továbbgondolásakor.

A fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetés, amelyre a KSH Fényes Elek utcai berendezett termében került sor, két részre oszlott, melyet büfé ebéd választott el. A felkérő levélben előre megadtuk, hogy milyen menetben és témakörökben fogunk beszélgetni. A beszélgetés keretezése miatt fontos, hogy idézzük a felkérő levelet, hiszen ez előzetes felkészülésre is módot adott.

Az Európai Unióban belül a bevándorló nők helyzete mind fontosabb politikai problémává válik. A fókusz csoport munkája egy az Európai Unió Bizottsága által finanszírozott kutatásnak a része. A nyolc EU tagállamra kiterjedő FEMAGE kutatási projekt keretében harmadik országból (azaz az Unió kívülről) érkező bevándorló nők életútjai és a bevándorlókkal kapcsolatos befogadói attitűdök kerülnek feldolgozásra különös tekintettel az ezekben az államokban zajló öregedési és demográfiai folyamatokra. A magyarországi vizsgálat a magyarországi lakosság attitűdjei mellett, kínai és nem magyar anyanyelvű ukrán bevándorló nők életútjával foglalkozik. A fókusz csoportok munkájában olyan állami, munkaadói, munkavállalói és civil szervezetek tagjai vesznek részt, akik valamilyen formában érintettek a bevándorló nők beilleszkedésével kapcsolatban.

A fókuszcsoporthoz tartozó következő főbb problémaköröket fogja érinteni:

- A bevándorlás mértéke Magyarországon.
- A bevándorlás előnyei és hátrányai (munkaerőpiac, kulturális csere).
- A bevándorlók és a bevándorló nők társadalmi integrációja.
- A bevándorló nők életútja, nemi szerepei és családi élete.

Ezeket a pontokat ábrákkal és az élettörténeti elemzés főbb eredményeivel is alátámasztottuk.

1.3. Az érintettek áttekintése

A fókuszcsoporthoz tartozó vizsgálat során nyolc szervezet képviselőivel készítettünk interjút. A nyolc szervezetet próbáltuk úgy összeállítani, hogy a lehető legteljesebben lefedjék a nők bevándorlásával kapcsolatos lehetséges intézményi kereteket és szempontokat. Fontos megjegyeznünk, hogy mindegyik résztvevő nő volt és csak a fókuszcsoporthoz vezetője volt férfi. Az alábbi bemutatás során sorra vesszük az egyes intézményi résztvevők lehetséges irányultságát is annak érdekében, hogy jobban lássuk a beszélgetés későbbi dinamikáját.

1. A Menedék Migránsokat Segítő Egyesület (a továbbiakban: civilszervezet) 1995 januárjában alakult civil kezdeményezésként egy bevándorlási hullám tetőzése idején, amikor átmeneti oltalmat élvező személyként igen sok bevándorló érkezett az országba a volt Jugoszlávia területéről. Az egyesület nonprofit szervezetként, a kormányzati szervezetektől függetlenül működik. A következő célokat tűzi maga elé:

- A nemzetközi bevándorlók (menedékkérők, menekültek és Magyarországon élő külföldiek) képviselése, megjelenítése a magyar társadalom felé;

- Célzott programok és projektek segítségével támogatni azon menekültek és bevándorlók társadalmi és kulturális integrációját, akik Magyarországon szándékoznak maradni;
- Képviselni a menekültek érdekeit és jogait a politikai, közigazgatási, kormányzati és helyi önkormányzati szervezeteknél valamint a médiában;
- Fenntartható partneri viszonyokat hozni létre hasonló célokat követő civilszervezetekkel.

Ennek a szervezetnek az intézményi érdeke az lehet, hogy civilszervezetként a képviselői munkához anyagi forrásokat kutasson föl. Kétségkívül érdeke fűződik a migrációs kérdésekkel kapcsolatos információk áramlásához és ahhoz, hogy világos irányvonalak jelezzék, mi a legjobb módja az ilyen problémák kezelésének. Érdeke, hogy olyan „tisztviselőket” képezzenek ki, akik jártasak a bevándorlási kérdésekben. Szintén érdeke az olyan „gyenge” csoportok védelme, mint a nők. Ami a különféle forgalomban levő diskurzusokat illeti, ez a szervezet nyilvánvalóan olyan policy orientált multikulturalista diskurzusokra hajlamos, amelyek az „idegenek” integrálását célozzák. A civilcsoportot egy projektkoordinátor képviseli.

2. Az Artemisszió Alapítvány (a továbbiakban: kulturális egyesület) 1998-ban, közérdekű nonprofit szervezetként alakult. Alapítói fiatal antropológusok, akik elméleti tudásukat és tudományos kutatásaik eredményeit a társadalmi és személyes fejlődés, valamint a nyitott gondolkodás elősegítésére kívánják felhasználni. Az Artemisszió Alapítvány céljait a kultúrák közötti kommunikáció elméletének és gyakorlatának kutatásával, elősegítésével igyekszik elérni.

Az Artemisszió Alapítvány céljai a következők:

- a különböző kulturális, etnikai és társadalmi csoportok közötti párbeszéd és közeledés erősítése, a kölcsönös megértés elősegítése,
- a hátrányos helyzetű csoportok társadalmi integrációjának támogatása,
- a nemzetközi kulturális és tudományos kapcsolatok erősítése,
- interkulturális képzési programok, képzési anyagok és módszertan kifejlesztése és terjesztése.

A szervezet számos alkalommal részt vesz a bevándorlással kapcsolatos politikai vitákban Magyarországon. Különösen kötődhet olyan ideológiákhoz, amelyek a kultúrák közötti megértést és a konfliktusok megoldását szorgalmazzák. Figyelmük középpontjában a kulturális ügyek és csereprogramok állnak, de a képzésben és oktatásban is van érdekeltségük. Tevékenységének köszönhetően a szervezet EU-s programok és ezek végrehajtása előtt is nyitott. Ők is úgy szintén policy orientált multikulturalista irányzathoz tartozhatnak legalábbis eredeti feltevéseink szerint.

3. Az Egészségügyi és Szociális Ágazatban Dolgozók Demokratikus Szakszervezete (a továbbiakban: szakszervezet) független szakszervezet, amely 1989-ben, a rendszerváltás idején alakult. Ez a viszonylag nagy létszámú szakszervezet most az egészségügyben végbe-menő súlyos változások közepette működik, amely komoly konfrontációkhoz vezetett a jelenlegi kormányzattal. Kétségkívül érdekelt az egészségügyben és a szociális hálózatban alkalmazott orvosok, nővérek és szociális munkások munkahelyének megőrzésében. Fokozódó mértékben vannak be külföldi állampolgárokat, miután a szervezetnek két egymással ütköző szempontot kell szem előtt tartania: az egyik, hogy akár a külföldiekkel szemben is védje az ágazatban dolgozó magyar állampolgárokat, a másik pedig, hogy a változások közepette védje külföldi alkalmazottai érdekeit. Ugyanakkor azt is fontos megjegyezni, hogy a szakszervezetnek világos érdeke fűződik a női bevándorlókhoz. A munkavállalót védő és beavatkozást igénylő diskurzusok és megfontolások szerepet játszhatnak

4. Az Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium (a továbbiakban: igazságügy) a Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal, valamint a határőrséggel összevont rendőrség felettes szerve és mint ilyen, mindenfajta bevándorlással kapcsolatos kérdésben érintett. A minisztériumot annak egyik jogi tanácsadója képviseli. A képviselő független szaktudós, de valamennyi a bevándorlással kapcsolatos kérdéskörben dolgozott már. Így inkább szakemberként, mint a minisztérium résztvevőjeként érdekelt a kérdésben. Feltételezhető, hogy a fókuszcsoporthoz interjú során az áttekintésre törekszik a képviselő, és felhossa az intézményi politikák kapcsán a magyar állam érdekeit.

5. A Magyarországi Kínai Nők Egyesülete (a továbbiakban: kínai egyesület). Ez a szervezet nem érdekvédelemre szolgál, hanem a közös kulturális események népszerűsítése a célja, s ily módon az sem szerepe, hogy a kínai nőket mint különleges nehézséggel küzdő csoportot képviselje. Ezért kimondhatjuk, hogy ez a résztvevő az érintetteket, nem mint érdekcsoportot, hanem mit sajátos kultúrával rendelkező kisebbséget képviseli. Ez jelentheti, hogy nem politikai, hanem kulturális és társadalmi értelemben irányítja a figyelmet erre a csoportra. Fontos hozzáadott értéke lehet, hogy a szóban forgó bevándorló-csoporttal kapcsolatban élő negatív képek kiegyensúlyozásában játszik szerepet. Kisebbségi és nemzetiségi megközelítés jellemezheti e csoportot.

6. A Magyarországi Ukránok Kulturális Egyesülete (a továbbiakban: ukrán egyesület) 1992-ben alakult azzal a céllal, hogy a Magyarországon élő ukránok „fiatalabb nemzedékének” szervezzen kulturális tevékenységeket, megmutassa nekik a néphagyományokat és bevonja őket „az ukrán nemzeti érdekek védelmébe”. Egyben összefogja az ukrán kisebbségi önkormányzatokat. Konferenciákat szervez az ukrán történelmi eseményekkel kapcsolatban és lobbizott azért, hogy a magyar parlament ismerje el a sztálini rémuralom Ukrajnában elkövetett bűneit. Az egyesület számos szempontból érintett a politikai vitákban. Elsősorban egy

nemzetiségi kisebbséget képviselnek itt Magyarországon, másodsorban pedig az Ukrajnából ide érkező bevándorlókat. Mindenek fölött érdekelték abban, hogy fokozzák ezen embercsoport elismertségét, hangsúlyozzák annak szükségességét, hogy kulturális identitásukat megvédjék és kifejezzék, továbbá hogy magán- valamint állami forrásokból pénzügyi támogatást nyerjenek céljaik megvalósításához. Érdekük fűződhet adott esetben ahhoz is, hogy a bevándorlók bizonyos sajátos érdekeit képviseljék. Kisebbségi és diaszpóra védelmi megközelítés jellemezheti őket.

7. Szociális és Munkaügyi Minisztérium (a továbbiakban: munkaügy). A minisztérium számos szempontból érdekelt a bevándorlás kérdéskörében. Először is ez a kormány szerv felelős a munkaügyi kérdésekért, amelyek kulcsfontosságú területet jelentenek a bevándorlás kérdéskörén belül, különösen ami a magyar alkalmazottak érdekeinek védelmét, illetve az aktív korcsoportokba tartozó alkalmazottak arányának növelését illeti. Érdekelt lehet továbbá abban is, hogy sikerüljön külföldről új munkaerőt csábítani az országba, hiszen a jövőben munkaerőhiányra is sor kerülhet. Érdeke a minisztériumnak az is, hogy uniós szinten új kapcsolatok és projektek jöjjenek létre. Így a minisztériumot egymással ütköző szempontok vezérlik, egyrészt lehet, hogy a munkaerő-piaci állami védelmét hirdetik, másrészt pedig fontosnak tarthatják a globális munkaerő-vándorlás felgyorsítását.

8. Fővárosi Önkormányzat Gyermek- és Ifjúságvédelmi Ügyosztály (a továbbiakban: helyi önkormányzat). A szervezet főként a gyerekek és fiatal serdülők védelmét szolgálja családi, iskolai problémák és a társadalmi integrációval kapcsolatos egyéb gondok esetén. A szervezet belülről ismeri a bevándorló fiatalok és családjuk sorsát, különösen az olyan esetekben, ahol komolyabb problémák jelentkeznek. Érdeke lehet, hogy befolyásolja a „problémásabb” csoportok bevándorlását, illetve érdekelheti az ilyen csoportok társadalmi integrációját szolgáló programok terjesztése és támogatása. Policy orientált multikulturalista megközelítést várhatunk ezen résztvevő esetében is.

1.4. Általános hangulat

A vita higgadt és baráti hangnemben folyt le. A beszélgetés során semmilyen zavaró esemény nem történt. A résztvevők nem voltak feszültek, nem érezték kínosan magukat, s nyitottan fordultak a munkánk felé. Tiszteletben tartották az időhatárokat, és lényegében követték az előre lefektetett tervet. Az utolsó két kérdést nem tudtuk részletesen megvitatni, de a résztvevők a munka végeztéig nem hagyták el a helyiséget. A kínai egyesület képviselője késve érkezett, de ez sem okozott fennakadást. A résztvevők elégedettek voltak a körülményekkel és a moderációval.

II. A fókuszcsoport elemzése

II.1. A bevándorlás és az azzal kapcsolatos kérdések észlelése

A kérdéseket az előzetes terv szerint mutattuk be. Az indító kérdés a külföldiek számának túlbecslése és az általános megítélés körül forgott.

II.1.a A 2001–2002-es népesedéspolitikai (PPA) kérdőív válaszadói szerint túl sok bevándorló él Magyarországon, amint ezt az ábrák is mutatják.

Erre a kérdésre és megállapításra az alábbi sorrendben születtek a válaszok és a beszélgetés az alábbi témák szerint bonyolódott:

Civilszervezet	A magyarok túl magasra becsülik a kínaiak számát. Ez saját mindennapi problémáik miatt van. Ideje lenne megszokniuk, hogy a rendszerváltás óta a külföldiek jelen vannak az országban.
Ukrán egyesület	Én interjúalany voltam a kutatásban. A magyarok idegengyűlölők, mert nem ismernek bennünket. A bevándorlókat nem jelenítik meg kellő súllyal a médiában.
Kulturális egyesület	A fogadó közösségek Magyarországon évszázadok óta zártak. A magyarok nem értékelik a nyitottságot.
Szakszervezet	Hiányzik a valós információ, ez a kormány felelőssége. Más kultúrákat is el kellene fogadni, nem csak a sajátunkat. A média manipulál. Mi is elveszítünk embereket. Az emberek nincsenek tudatában, hogy már az Unió tagja vagyunk. Sokféle különböző idegen csoport van.
Igazságügy	Rossz a kormányzat kommunikációja, mert nem végeznek kutatásokat, és mert felkészületlen a politikai elit. A közbeszédben csak a rendfenntartással kapcsolatos kérdések vetődnek föl a bevándorlókkal kapcsolatban, ez pedig idegengyűlöletet szít.
Helyi	A különböző nemzetiségeket különbözőféleképpen kellene kezelni, a kulturális és társadalmi különbségeknek megfelelően. Vannak AIDS-es gyerekek is.
Munkaügy	Ez a közkeletű nézet a magas magyarországi inaktivitási rátának köszönhető. De meglehet, a bevándorlók valóban munkahelyeket vesznek el.

Jól látható, hogy általános megegyezés van a résztvevők között abban, hogy a magyarok fölülbecsülik a külföldiek számát. A vita egy normatív állásponttól indul ki. A magyaroknak változniuk kellene abban, hogy legyenek elfogadóbbak a bevándorlókkal szemben.

„Tehát abszolút van az emberekben egy ilyen túlméretezése a dolognak. Hogy miért akkor több okot gondolok én, az biztos az emberek elégedetlensége általában az életükkel és az egzisztenciális problémáik azok mindenre negatívan hatnak, erre is. Az is biztos, hogy Magyarországon nagyon sokáig nem is voltak külföldiek és az igaz, hogy most már azt gondoljuk, hogy a rendszerváltás óta valahogy szokni kellene ezt a jelenséget.” (Civilszervezet)

Amely gondolat röviddel a kezdés után újbóli megerősítést nyer.

„Ez egy kulturális kérdés de inkább hangsúlyoznám a befogadó társadalom kultúráját. Ami itt nincsen arra szocializálva, évszázadok óta nincsen arra szocializálva, hogy befogadó legyen, olyan kifejezéseket használunk teljesen hazai viszonylatban is, mint a jöttmentek és tudok mutatni olyan falut Budapestről harminc kilométerre, ahol a második generációs család, magyar család Budapestről vagy akárhonnán a mai napig jöttmentnek számít.” (Kulturális egyesület)

Ez csak részben ellensúlyozza az ukrán kulturális egyesület által felvetett érv, hogy nem ismerik kellőképpen a bevándorlókat és meg kellene mutatni őket a médiában.

„Én azt mondanám, hogy azért idegenkednek leginkább a magyarok, meg bármelyik, mert nem ismernek bennünket. Én nem bevándorlónak tartom magam, mert én gyerekkorom óta családommal jöttem át, bármint apukámmal meg anyukámmal, szerintem a kultúrát nem ismerik, és emiatt idegenkednek. A másik, amit fontosnak tartok. Hogy én is dolgozok a médiában és nagyon kevés lehetőséget kapunk ahhoz, hogy megmutassuk magunkat. Nem kíváncsiak ránk.”

A „nem ismerjük őket” és a „helyzet” gondolatmenethez kapcsolódik az információs hiány mint érv, amely többszöri megerősítést nyer. A szakszervezet szerint a magyar kormány nem tájékoztatja kellőképpen az embereket és a rosszul kommunikál.

E kezdeti „nem ismernek”, „nem ismerjük őket”, „meg kellene változni” típusú kört gyorsan átalakítja azonban az önkormányzat álláspontja. A vita átalakul, amikor az önkormányzat gyermek- és ifjúságvédelmi szakértője szóba hozza a bevándorló-csoportok közötti kulturális és szociális eltérések és a szelekciós gondolatot. Emellett a szakértő felvet közegészségügyi kérdéseket, és szóba hozza a bevándorlókkal kapcsolatos „problémákat” is.

„Ami részben adódik kulturális különbözőségekből, de részben társadalmi különbözőségekből is. És ugye mi evvel a szeletével találkozunk, hogy mondjuk AIDS-es Romániából jövő AIDS-es gyerekünknél van, hogy azoknak a (nem érteni) ellátása van, tehát nekem nagyon sok a problémás gyerek, aránytalanul ő tehernek érzik a kollégáim az ezzel való foglalkozást, miután soha nem megy semmi simán. Mindenben a legegyszerűbb dolgot is irtózatossá energiával és nehézségekkel és falakkal elintéznünk, ilyen az egészségügyi ellátás, gyámrendelés.”

Ugyanez elvezet a külföldiek által elfoglalt munkahelyek kérdéséhez, amelyet a Munkaügyi és Szociális Minisztérium képviselője vet föl. Más szavakkal a kezdeti nyitás gondolata és „ismerem/nem ismerem” toposz összekapcsolódik, és ellenpontozza a közegészségügy és a munkahelyi problémák felemlegetése. Ebben szerepet játszhatnak intézményi érdekek is, hiszen mind a minisztérium, mind pedig az önkormányzati hatóság védelmi szerepekkel van felruházva. Mégis figyelemreméltó az AIDS felemlegetése, hiszen az erősen megbélyegző betegség.

A következő kérdés már nyíltan a bevándorlás előnyeire és hátrányaira vonatkozott és a résztvevőket megkértük, hogy mérlegeljék a szempontokat, amelyeket a fókusz csoport segítőtje felír egy táblára.

II.1.b. A bevándorlás hátrányai és előnyei

Civilszervezet	Kulturális sokféleség és keveredés.
Munkaügy	Különleges készségekkel rendelkező munkaerő.
Kulturális egyesület	A keveredés önmagában nem érték – konfliktus forrása is lehet. A zárt kultúrát meg kell változtatni, ha lehet.
Szakszervezet	Német példa. A török lányok egy bizonyos távolságnál messzebb nem mehetnek osztálykirándulásra. A „mi kultúránk” lehet veszélyben.
Igazságügy	Az idegennyelv-tudás szintjének emelése.
Ukrán egyesület	A helyi nyelv megtanulásával kapcsolatos nehézség.
Szakszervezet	A helyi alkalmazás esélye csökkent. A nem helyi nyelv használata az egészségügyben.
Munkaügy	Szakképzetlen munkaerő, a migránsok megkülönböztetése.
Helyi önkormányzat	A mongol rabszolga, a román maffia-koldus, az amerikai hozzájárulás a gazdasághoz, az arab vállalkozó, a szociális teher.
Szakszervezet	Különbséget kell tenni az egyes csoportok között. Az eredeti feladatot elutasítja.
Moderátor	Minden véleménynek örülünk, minden felkerül a táblára.

A beszélgetés során a résztvevőket egyre inkább aggasztja az eredeti feladat. Bizonyos pozitív értékektől indulnak el, de aztán egyre inkább megkérdőjelezzik ezeket. A kulturális alapítvány álláspontja szerint, ha a magyar társadalom elutasítja őket esetleg lehetetlen lesz ezeket az értékeket, szempontokat érvényesíteni. . Ez elvezet egy német példához, ahol a németek a „mi”-csoport és – a szakszervezet felvetése szerint – a törökök az a „másik” csoport, amelyik „nem rendesen viselkedik”. A példa arra a jogi lehetőségre utal, hogy a török lányok elutasíthatják a 81 km-nél nagyobb távolságra vezető iskolai kirándulásokon való részvételt:

„Németországban nagyon nagy konfliktusok vannak és eljutottak odáig, hogy bírósági ítélet van arról, hogy a török lányok, na és akkor itt bukik az egész Európai Unió esélyegyenlőségi jogmetszet, hogy a török lányoknak megengedi a bírósági ítélet, hogy 81 kilométeren, nem kell, hogy elmenjen iskolai kirándulásra, nem kell, hogy elmenjen az iskolával uszodába. Tehát ezt azért kell, hogy idehozzuk, amikor mi a magyarországi esetről beszélünk, mert lám-lám, lehet, hogy ők ezt érénynek fogták fel, hogy csak amikor megérkezünk egy elágazáshoz, akkor elképzelhető, hogy a saját kultúránk sérül és nem tudjuk azt a példát és mintát tovább vinni a társadalmunkban, hogy minden más gyermek egyenlő, hogy egyenlő jogai vannak. Hanem elfogadjuk.”

Ez a megszólalás megjelenít egy kelet-nyugat diskurzív dichotómiát, amelyben a kelet a problémás oldal. A magyar társadalmat zártnak, de a nyugathoz tartozónak tekintik.

Az alkalmazkodási szempontot erősíti, hogy ezek után kerül elő a nyelvtudás, amely szempont azonban újból csak a magyar nyelv megtanulásának nehézségével van kapcsolatban. Ezt a bevándorló résztvevő is erősíti, aki hangsúlyozza a magyar nyelvtanulás fontosságát. Ez a téma azután elvezet az eredeti kérdés elutasításához, és a résztvevők a válogatás és a különbségtétel mellett döntenek, amely szelekciós elv már korábban is fel-felbukkan.

A különbségtételt szolgálja, hogy főleg az illegális és „keleti” oldallal kapcsolatos problémákat vetik föl: „a mongol rabszolgák”, „a román maffia-koldusok”, szemben pl. az amerikaiakkal, akik hozzájárulnak a gazdasághoz.

„Tehát egész egyszerűen nem tudom ilyen globálisan tekinteni ezt a kérdést, és állandóan csúszkál a gondolatom is, ahogy mikor gondolok, a román maffia koldusra gondolok, aki a gyerekeket tényleg szinte állatsorsban tartja, mikor hozzánk kerül, vagy arra az amerikai, itt hosszan itt élő emberre, aki tulajdonképpen a munkaerőpiacon, a gazdaságban egyre komolyabb szerepet vállal. Vagy arra az arabra, akinek már 11 szállodája van Magyarországon. Tehát egész egyszerűen én nem tudom egységesen kezelni ezt, van amelyiknek komoly előnye származik ebből, mert úgy tud rátelepedni gazdaságra, kultúrára, hogy előnyt kovácsol mindenféleképpen és van akinek irtózatos hátrányai és a társadalomnak is irtózatos hátrányai származnak, mert bizony ezeket a gyerekeket el kell látni, iskoláztatni kell, fektetni kell beléjük mindenképpen pénzt, úgyhogy ezért én egy kicsit zavarban vagyok.” (Helyi önkormányzat)

Összefoglalóan tehát az előnyök és a hátrányok általános megbeszélése akadályokba ütközik, ami azt is jelenti, hogy egy általános migrációs diskurzust nem tudnak követni a résztvevők, és attól talán tartózkodnának is. Fontos megfigyelni a mi-ők ellentétpár felállását a bevándorlók kapcsán és a szelekciós elv mind tudatosabb használatát, főképp a szakszervezeti és az önkormányzati oldalon. Ez a kérdés és az összes pozitív és negatív szempont rögzítése után egy konkrét attitűdkérdéssel kapcsolatos magyar eredményre kérdez rá:

II.1.c. A magyarok elutasítják azt a nézetet, hogy szükség van a külföldiek munkájára ott, ahol a magyarok nem akarják azt elvégezni.

Szakszervezet	Ez azt jelenti, hogy a magyarok nem tesznek különbséget az egyes nemzetek és különféle munkák között.
Civiliszervezet	Magyarország nem rendelkezik a nyugati államok tapasztalataival, amelyek képesek ilyen döntéseket meghozni.
Kulturális	Nem áll rendelkezésre olyan stabil jóléti rendszer, mint a hetvenes évek Franciaországában. Ma egész Európa ilyen.
Igazságügy	A magyar migráció spontán, nem előre elhatározott hirdetések alapján alapul. Senki sem lát tisztán.
Helyi önkormányzat	Egyetért a szakszervezet nézetével. Létezik ilyen típusú munkamegosztás, de csak burkoltan. Erősen kizsákmányolt munkaerő.
Munkaügy	A kérdés rosszul van megfogalmazva. A konkrét munkahelyeket illetően a magyarok elutasítanák az ilyen munkát. Építési munka a példa.
Ukrán egyesület	Az ukrán anyanyelvűek hátrányban vannak egy magyarul beszélő bevándorlóval szemben. Az országot tranzitországnak használják. Az ukránok családot alapítani jönnek át, a magyar férfiak ukrán nőket választanak.
Szakszervezet	A magyarok nem ismerik az illegális munkalehetőségeket. Ha Északkelet-Magyarországon folyó munkaerő-toborzás, lehet, hogy ezek az emberek elvállalnák az ilyen munkát. A munka érték Magyarországon. Nem tesznek különbséget különféle munkák között.
Munkaügy	Az alkoholista kőművesek nem vállalnak el ilyen munkát.
Civiliszervezet	A menekültek azt állítják, hogy a magyarok nem szeretik a fizikai munkát. A helyzet összetett, a munkaadóknak fontos érdekük fűződik a kérdéshez, a magyar alkalmazottak pedig jogtudatosabbak.
Kulturális	Még a menekülteket is legálisan alkalmazzák egy illegalitásban töltött időszak után. Ez nehéz folyamat.

Igazságügy	A munkaadónak jelentős érdeke fűződik ahhoz, hogy egyre több rugalmas munkaerőt foglalkoztasson. Ezt az állami beszerzések szabályozásával lehet kontrollálni. Egyre több munkaerő érkezik EU tagállamokból, illetve Szlovákiából. Miért nem a magyarok töltik be ezeket az állásokat? Nincs mód más illegális munkahelyek betöltésére?
Moderátor	Próbálja felvetni a következő kérdést: a munkanélküliséget.
Szakszervezet	Folytatni szeretné. A fontos kérdés az, hogy a szomszéd országokban alacsonyabb a minimálbér és alulfinanszírozott az egészségügyi ellátórendszer. Szociális túlkínálat van.

A vita gördülékenyen tér át a következő témára: a bevándorlók által elvégzett munka és a kapcsolódó attitűdök problémáira. Ám az a kérdés, hogy „vajon a magyarok válogatnak-e a különböző típusú munkalehetőségek között”, elvezet az első valós véleménykülönbséghez. Némelyek egyetértenek azzal az erősen hangoztatott nézettel, hogy a magyarok nem tesznek ilyen értelemben különbséget (szakszervezet, kulturális egyesület, helyi). Ezzel szemben áll az a nézet, amely szerint Magyarország nem kellően fejlett ahhoz, hogy ily módon különbséget tegyen (civilszervezet, valamelyest a kulturális egyesület is). A vita két eltérő értelmezésen alapul.

A helyi lakosságot dicsérő egyenlőségi gondolatot az alábbi módon fogalmazzák meg:

„Nagyon örülök, hogy ha így gondolkoznak, mert ez azt jelenti, hogy nem helyezik magukat egy másik náció fölé. És ez végtelenül fontos dolog. Nem gondolják azt, hogy van alantas munka és kevésbé alantas munka. Így fordítom le, ez nekem egy nagyon jó hír.” (Szakszervezet)

Ez az egyenlőségi elv, amit részben mások is elfogadnak, egy másik norma alapján válik kritika tárgyává. Mintha a nyugattól meg kellene tanulnunk, hogyan kell ezt az egyenlőséget felépíteni.

„Én úgy érzem, hogy nincsen még ezen a szinten a magyar munkaerő-piaci résztvevő, hogy meg tudja becsülni, hogy vannak olyan munkák, amiket ő nem vállal el és jöjjön inkább egy külföldi, tehát egyszerűen nincs azon a szinten. Németországban, vagy Ausztriában, vagy más nyugat-európai országban, ahol a bevándorlók már régóta vannak, és pont ilyen céllal jöttek és fogadták be őket, hogy végezzék el ezt a munkát, itt áll már, tehát a munkavállalók többsége el is tudja gondolni.” (Civilszervezet)

Vagy a magyarországi munkaerő is negatív fénybe kerül a kérdés kapcsán:

„Én egy valamit szeretnék mondani. Ugye hozzánk menekültek járnak rendszeresen és hát fókusz-csoport és egyéb beszélgetések történnek. És nagyon érdekes, hogy például egy afrikai országból érkező fiatal férfinak az a harmadik mondata, hogy egy ilyen beszélgetésen... De amúgy, hogy így vannak munkák, amiket nem vállalnak el. Valóban nem vállalnak el.” (Civilszervezet)

Ez aztán messzebbre vezet az iménti kérdésnél, mert felvetődik, hogy bármit gondolunk is, bizonyosan van ilyesfajta különbségtétel, legfeljebb rejtett formában. Ez később problémaként is szóba kerül: vajon azért van-e ez, mert a magyarok nem vállalják el az „alantas” munkákat (civilszervezet, munkaügy), vagy a munkaadók kizárják a magyarokat, ahogyan azt érdekük

diktálja (szakszervezet, igazságügy). Azon érv, hogy a magyarok igenis elvállalnák az alantasabb munkákat, a következő formában is elhangzik:

„Hogyha olyan feltételek között, nem is tudnak a magyar munkavállalók azokról az illegálisan foglalkoztatotti helyzetekről. Tehát a 10 esetből 9-ben nem tudnak azokról az építkezésekről, ahová a rabszolgákat kisbusszal viszik. Tehát nem azért nem vállalja el a magyar, mert neki az derogál, hanem azért nem vállalja el olyan körülmények között és azzal a módszerrel, ahogy telepítik ezeket az illegális munkavállalókat, a legtöbbje nem tud. Mert ha ugyanez a munkaerő toborzó elmenne Szabolcs-Szatmár-Bereg megyébe, ahol egy csomó kőműves van, mert földrajzilag Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéből jöttek a kőművesek, akik most ott munka nélkül, alkoholistán üldögélnek, akkor lehet, hogy ők is eljőnének, csak akkor lehet, hogy nekik egy kicsivel több pénzt kellene fizetni.” (Szakszervezet)

Míg Magyarország helyét egyes résztvevők a migrációs térben és gondolkodásban még túlságosan „éretlennek” tekintik, az „egyenlőségi” diskurzusban az ország mégis vonzó tényezőként jelenik meg. Tehát a Magyarország felé irányuló migrációban a vonzerő is szerepet játszik, hiszen a külföldiek alacsonyabb bérért is hajlandóak dolgozni:

„Szlovákiában kevesebb mint a fele a minimálbér, ha a kórházakat megnézed és az egészségügyi intézményeket ahonnan kivonják a pénzt, gondolkodás nélkül eljönnek fele pénzért dolgozni, vagyis ugyanúgy tudja üzemeltetni. Az másnapra tartozik, hogy milyen minőségben. Tehát itt jönne, amit te mondtál, abszolút kapitalista társadalom. Hathetes gyorstalpalókon kérdezik ki azokat az aneszteziológus asszisztenseket, akiket korábban 4 éves iskolában képezték. Elnézést, nagyon fontos kérdést vetettél föl, szociális dömping igenis van, csak megint visszatérek oda, hogy hol vannak az alanyok.” (Szakszervezet)

Fontos megjegyezni, hogy a kulturális alapítvány képviselője szeretné meghaladni a magyar munkások hajlandóságáról szóló vitát azzal, hogy közli: a legális és az illegális alkalmazás összekapcsolódik egymással. Ily módon két külön vita is folyik e kérdéssel kapcsolatban. A vita roppant nyílt és őszinte, és a korábbi eszmecserekhez képest észrevehetően elemző hangnemben folyik.

Jól látható, hogy egyre inkább kibontakozik egy olyan látens vita, amelyik Magyarország köztes helyzetével kapcsolatos. Egyrészt Magyarország még nem „Németország” bár egyre inkább ebbe az irányba halad, míg más oldalról Magyarország sajátos vonásokat tükröz (nem különíti el a munkákat külföldi és hazai alapon), miközben ő maga nehéz helyzetben van, de egyben vonz is és „kizsákmányol” bizonyos külföldi munkáscsoportokat. Elemzési szinten azonban ezek az álláspontok nem tűnnek kibékíthetetlennek és jól látható, hogy a munkaerő-piaci érdekek pontosabb elemzését tartják közösen fontosnak, azaz e területet tekintik közös terrénumnak. Ez figyelemreméltó kitörési pont lehet. Ezért is volt könnyű áttérni a következő témára, amely a munkanélküliségi ráta és a bevándorlók száma közötti arányt feszegette.

II.1.d. Munkanélküliségi arány és a bevándorlók száma.

Munkaügy	Közbeavatkozik, miszerint alacsony az aktivitási ráta, majd abbahagyja az érvelést.
Számos rövid közbevető megszólalás	Az aktivitási ráta körüli számokat kérdezik többen.
Szakszervezet	Nemzeti stratégiára van szükség. Különben az emberek megbetegszenek. A vitákban nem esik szó a mezőgazdaságból (az ágazat hanyatlása miatt) elbocsátott nőkről. Nem megfelelő a szakképzés. Érthető, ha Magyarországon belül csekély a munkaerő mobilitása.
Munkaügy	A kormány először a magyar inaktív népességet szeretné mobilizálni. Különben hosszabb távon sok bevándorló munkaerőre lesz szükség. A szakmai képzés meg lesz oldva.
Kulturális	A külföldi állampolgárok inaktivitásáról kérdez.
Igazságügy	Láncmigráció, a társadalom által viselt teher. A szociális támogatórendszer reformja és kritikája.

A munkanélküliség kérdése nem váltott ki komolyabb vitát. A résztvevők főként kérdéseket tettek föl és adatokra voltak kíváncsiak. A magyar inaktivitási rátával kapcsolatban csak a szakszervezet adott hangot erős véleményének, amennyiben nemzeti foglalkozási stratégiát követelt.

„Alapvetően optimista ember vagyok, de ha itt nem fog egy komoly nemzet stratégia, nagyon rövid időn belül létrejönni egy közép és hosszú, akkor ennek egy beláthatatlan, illetve nagyon számítható következményei lesznek.” (Szakszervezet)

A bevándorló munkaerő és az alkalmazás közötti kapcsolat alig-alig kerül szóba. Úgy tűnik, nem áll rendelkezésre semmilyen diskurzus a kérdéssel kapcsolatban és a résztvevők csak találgatnak, illetve nézőpontokat keresnek. Csupán a magyar munkaügyi helyzetet szemlélik bizonyos csoportok kiemelésével:

„Ebben az országban egyetlenegy szó nincsen azokról a nőkről, akik a magyar mezőgazdaságból kikerültek százezres nagyságrendben, és egyszerűen semmiféle esélyük nincsen arra, hogy bármilyen oldalvizen egy munkaerőpiacon megjelenjenek.” (Szakszervezet)

Úgy tűnik csak a Munkaügyi Minisztérium képviselője kezdeményezett egy „egyensúlyozó” álláspontot:

„Igen, szeretnék hozzászólni. Tehát először is az elejéről, hogy ugye az aktivitási rendszer a munkanélküli plusz az aktív, a dolgozó népességből áll össze, tehát ez, ezt leszögezni. És, igazából a kormányzati, vagy legalábbis a munkaügyi tárca álláspontja ebből a szempontból az, hogy ez a magyar inaktívakat szeretnék aktiválni ugye, akik vagy munkanélküliként, vagy dolgozóként, de legalább hogyha már a munkaerőpiacon megjelennek álláskeresőként, már az is hatalmas, tehát hogy hatalmas nagy tartalékok vannak, amit jelenleg nem tudunk kihasználni, ez az egyik. Másrészt viszont hosszútávon, szükség lesz a bevándorlókra munkaerő-piaci szempontból, tehát ahhoz, hogy az aktivitási ráta hosszú távon tovább nőjön, illetve növekedjen, ahhoz mindenképpen elengedhetetlen további bevándorlók fogadása.”

Egy nézet szerint a munkaerőpiac problémái az ország tranzitjellegéből és a láncmigráció megjelenéséből fakadnak:

„Magyarországon, a kényszerítő hatás még nem jelent meg a statisztikai adatok szerint, ugyanakkor viszont ennek a kettőnek a kapcsolata egy működési problémára hívja fel a figyelmet, ilyen a láncmigráció tehát az, hogy innen elmegy és helyébe a munkaerő-hiány, a munkanélküliségi kérdés lép.” (Igazságügy)

Összefoglalóan úgy tűnik, a résztvevők ezt a máskülönben igen éles témát kerülik, amely a magyarországi közéletben már a kedvezménytörvény kapcsán előkerült. A résztvevők nem akarnak belemenni a csoportok közötti verseny kérdésébe, inkább a magyar munkaerő-piaci helyzetről faggatóznak. Irreleváns vagy nem elfogadott diskurzusnak tűnik a résztvevők számára megfogalmazott állítás. Véleményként és javaslatként fogalmazódik meg, hogy helyi stratégiára és szakképzésre van szükség. Szóba kerül a migrációs lánc kérdése is, mindenféle komolyabb következtetés nélkül. A beszélgetés egy pozitív témával folytatódik, amennyiben a bevándorlók társadalombiztosítási hozzájárulásáról esik szó, illetve az ezzel kapcsolatos közvélemény-kutatási adatokról.

II.1.e. A vizsgált országokban a legtöbb ember egyetért azzal, hogy a külföldiek hozzájárulnak a helyi társadalombiztosítási rendszer stabilitásához adóikkal és járulékaikkal.

Munkaügy	A legálisak igen, de az illegális bevándorlók nem.
Igazságügy	Volt egy elemzés, amely szerint a bevándorlók nagyon pozitív hatást fejtenek ki. Újabb kutatás nincs.
Kulturális	A multinacionális cégek egyre kevesebbel járulnak hozzá az állami költségvetéshez, míg a bevándorlók ezt nem tudják megkerülni. Gyenge kormányok.
Ukrán egyesület	A legális kényszerítve van rá, az illegálisak nincsenek.
Szakszervezet	A küldő (veszítő) és a fogadó ország közötti különbség. A kapcsolat lényegében üzleti és a küldő országot éri veszteség. Fontos a szervezeti formák változása, a gazdasági társaságokon keresztüli igénybevétel. Ismét a gyenge kormányok, a vállalkozások nem fizetnek.
Munkaügy	A társadalomnak el kellene fogadnia, hogy valóban hozzájárulnak a rendszerhez.
Ukrán egyesület	Nem tudjuk a médiában megjeleníteni, hogy nem vagyunk élőködők.
Helyi	A multik kevesebbet adnak a közösbe. A külföldiek jogtalanul használják az egészségügyet. A legális bevándorlóknak pozitívabb a mérlegük. Kisebb vita a szakszervezeti képviselővel. A fő téma az, hogy a munkaadó többet fizet, mint az alkalmazott.
Igazságügy	Új témák kerülnek szóba: tegyük különbséget az uniós állampolgárok és a harmadik országbeli állampolgárok között. Az uniós tagok nem fizetnek járulékot (nincsenek bejegyezve), az idős migrációja növekedni fog az alacsonyabb megélhetési költségek miatt. A jövőben újabb problémát fog okozni a munkaerő-kölcsönzés egyes országok között, mert csak a minimálbér után fizetnek majd társadalombiztosítási járulékot. Az egyéni vállalkozók is jelenthetnek problémát.

A vitában érdekes eltolódás következett be a témában, amikor szóba került a társadalombiztosítási és egészségügyi hozzájárulás kérdése. Először erősen védtek a bevándorlókat, mivel – ha legális a jelenlétük – pozitív egyenleget mutatnak a központi alapnál. Ezt követően a résztvevők szóba hozták a multinacionális cégeket, akik kevesebb hozzájárulást fizetnek. Ebben egyetértésre kerül sor, és még az EU-s rendelkezések kritikájára is rátérnek. Összefoglalóan a

dorló résztvevő is, amely álláspont után a résztvevők között pedig konszenzus alakult ki. Figyelemreméltó, hogy előkerülnek a multinacionális cégek, és komoly kritika fogalmazódik meg velük szemben. Hasonlóan az EU egyes szabályai is bírálatot váltanak ki, ami egy kritikai globalizációs diskurzus megjelenését mutatja.

II.1.f. A bevándorlás észlelése. A témablokk összefoglalása

Mindent egybevetve, ha a bevándorlók száma, valamint az előnyök és a hátrányok szempontjából szemléljük a bevándorlás kérdését, azt látjuk, hogy a magyarországi politikai diskurzusok elutasítják, hogy homogén tömegnek lássuk a bevándorlókat mint olyan csoportot, akiket előnyök és hátrányok szerint lehet értékelni. Önként választják a megkülönböztetések ennél jóval árnyaltabb rendszerét. Ugyanakkor Magyarországot úgy látják, mint olyan államot, amely nem felkészült a bevándorlók fogadására, nem kellően informált eltérően a nyugati államoktól, amely normatív álláspontot csak részben és hallgatólagos módon ellensúlyoz egy olyan diskurzus, amely az országot már komoly szereplőként és adott esetben pozitív értékekkel rendelkező társadalomként mutatja be. A legjellemzőbb ezen a téren is az értékelések ambivalenciája. Ha azonban az egészségügyi és társadalombiztosítási hozzájárulás kérdése vetődik föl, a vita iránya megfordul és akár még az EU és a globalizáció kritikájáig is eljutnak a résztvevők. A témák oly módon kapcsolódnak össze egymással, hogy a bevándorlókat mint legálisakat és illegálisakat különböztetik meg, s ebben a vitában a felek nem tudják eldönteni, hogy a terhet a kormányra, az inaktív magyar népességre vagy a munkaadókra hárítsák. Tehát, a jelek szerint a kérdések nagyon alapos megfontolásra szorulnak, és a résztvevők a fő kiutat abban látják, hogy ha pontosabban feltárjuk a helyzetet, különös tekintettel a munkaerőpiaci érdekek és szempontjából. Fontos azt is megjegyezni, hogy az ukrán kulturális egyesület képviselője (a kínai résztvevő ekkor még nem volt jelen) a negatív kép elhárítását és a médiában való megjelenést tematizálja egyedül és ismételten.

II.2. Integráció

A fókuszcsoporth második komolyabb témaköre a külföldiek beilleszkedésével volt kapcsolatos. A fogadó népesség attitűdjéről és a beilleszkedés formáiról kérdeztük a résztvevőket.

II.2.a. A magyarok egyharmada azt gondolja, hogy a külföldiek jelenléte jótékony hatású, mert kulturális érintkezéshez vezet. Ez kiegészül egy további megállapítással: a bevándorló nők etnikai és faji alapú megkülönböztetésről beszélnek.

Kulturális	Különbséget kell tennünk a diskurzusok és a gyakorlatok között.
Civilszervezet	Támogatja ezt, hiszen a fókuszcsoportos beszélgetések végül mindig előítéleteket hoznak felszínre.
Ukrán egyesület	A magyar média és társadalom erősen idegengyűlölő. „Hülye román” – mondják rájuk, ha közterületen nem magyarul beszélnek.
Igazságügy	Ombudsmani vizsgálatok: a hatóságok általi diszkrimináció. Képzetlen köztisztviselők. Tájékozatlan külföldi állampolgárok.
Kínai egyesület	Nincs megjegyzés.
Szakszervezet	Hatóságok részéről észlelt megkülönböztetés, különösen a gyermeket nevelő bevándorló nők iránt. Kirekesztik őket a szociális szolgáltatásokból és elszigetelt helyzetben élnek. Különbségtétel.
Helyi	A romaellenes előítéletek sokkal erősebbek, mint a bevándorlókkal szembeni negatív attitűdök. Ilyen előítéletekkel csak az alacsonyabb társadalmi osztályból származó bevándorlók néznek szembe. (Különbségtétel.) A hatóságok előítéletesebbek, mint a társadalom.
Civilszervezet	Különbségtétel: a külföldi állampolgárok és a magyar bevándorlók jelentik a többséget. Külön kategóriát és másfajta előítéleteket képviselnek. „Külföldi” az, aki nem magyarul beszél.

A vita újra elkanyarodik a kulturális érintkezés témájától, egyrészt az által, hogy a résztvevők megkülönböztetik egymástól a diskurzusokat és a gyakorlatot, másrészt pedig kiemelik a diszkriminációt. Előítéletekkel telt társadalmat tételeznek fel. Ezt az ukrán résztvevő is megerősíti, aki nyíltan közli, hogy a magyarok bárkit elutasítanak, aki nem beszéli a nyelvüket.

„Saját tapasztalatról beszélünk, ez mind szép és jó, és az előttem lévő véleményéhez is csatlakozom. Tényleg valóban mindenki tudja, hogy mit kell, hogyan kell minket kezelni, vagy most már kit, hogyan kell velünk beszélni, de a probléma, az mindig csak előkerül, hogy az mind szép és jó, hogy nektek van kulturális autonómiátok, hogy nektek vannak rendezvényeitek, és eljönnek és mind szép és jó, csak odakerekednék megint, hogy a média. Mindaz, ami kiszűrődik a médiából, most beszélhetünk, az ukrán maffiózók, az ukrán lányok, az ukrán ez, az, amaz. És ha valaki ilyet hall, és amikor te bemutatkozol, és azt mondod, hogy te két anyanyelvű vagy, és mondjuk a családban az egyik tag az ukrán, a másik magyar, amit büszkén felvállalod, akkor már furán néznek rád. Vagy hogyha a villamoson tegyük fel, nem magyarul kezdek el beszélni a telefonban, vagy átváltok, nálam ez automatikusan megy, tehát én nem veszem észre, akkor már látom, hogy kerekednek a szemek, és vannak, sokszor sajnos vannak beszélások, hogy te hülye román vagy, te, te akármilyen. Tehát én ezekkel találkozok nap mint nap, és ez a probléma, hogy a média nagyon félre tudja vinni az embereknek a gondolkodásmódját.”

Az ezt követő intervenciók a hatóságok részéről tapasztalt diszkriminációról szólnak és arról, hogy a magyar hatóságok és állami szervek felkészületlenek, ami jó jelzi, hogy a diszkrimináció kapcsán nincsen vita abban, hogy a magyarországi fogadótársadalom nem képes ezeket a helyzeteket kezelni. Az egyedüli ellenvélemény abban jelenik meg, hogy a migránsokkal

szembeni előítélet kisebb mint a hazai roma lakossággal szemben megtapasztalt, illetve osztály szerint kell tagolni a migránsokat. Más szavakkal, ismételten eljutottunk a bevándorlók osztály és nyelv és nemzetiség szerinti megkülönböztetésének igényéhez, amely szelekciós konklúzió már több téma kapcsán előfordult. Innen történik meg a továbblépés az integráció értelmezése felé.

II.2.b. Kit tekintenek beilleszkedett bevándorlónak?

Igazságügy	Jogi értelemben: nem veszélyezteti a közrendet, köztisztaságot; jogszerű és transzparens, legális és rendszeres jövedelemmel rendelkezik, ismert lakhelye van és oka arra, hogy itt maradjon.
Civilszervezet	Jogilag világos, de valójában ez egy folyamat.
Igazságügy	Állampolgárság
Kulturális egyesület	Franciaországban és Németországban elvárás, hogy beszéljék a nyelvet, de Angliában nem. Franciaországban a vallás szóba sem jöhet, Angliában ez nem probléma. A fogadó állam elvárásaitól függ.
Helyi önkormányzat	A fogadó társadalomhoz fűződő társadalmi és kulturális kapcsolatok. A nyelv is előfeltétel.
Kínai egyesület	A kínaiak meglehetősen zárt közösség és nem tudnak egészen integrálódni. Az európai nyelveket nehéz megtanulni. De jogi értelemben igen.
Szakszervezet	Kinek a perspektívájából? A fogadó társadalomból vagy a migránsból? Jogi értelemben világos. A vegyes házasság a beilleszkedés egyértelmű jele (a kínaiakra célozva: kötnek-e ők is). A kérdés az, vajon valaha is elveszíthetjük-e a gyökereinket? Utalás a magyar írók meggyőződésére, miszerint ez lehetetlen. A válasz: nem. De hajlandónak kell lennünk átnyúlni a kulturális határokon. Az integráció szubjektív kérdés.
Helyi önkormányzat	Az integráció hosszú folyamat és soha nem teljes. Ennek példái a görögök, akik az államszocialista időszakban jöttek hozzánk, később pedig hazaköltöztek.
Igazságügy	Magyarországon állampolgárságot szerezni egyenértékű azzal, hogy megtanulják a nyelvet, mivel az állampolgári vizsga meglehetősen magas szintű nyelvtudást vár el.
Kulturális	Egyfelől van az integráció, másfelől pedig az identitás kérdése. A kettő nem ugyanaz és integrálódni úgy is lehet, hogy valaki nem mond le az identitásáról.
Vita	Ez relatív (hónvág), felvetődik a különféle identitások lehetősége. „De ma már bonyolultabb a helyzet, mert az ukránok mellett ott vannak az afgánok és a kínaiak is és velük mit csináljunk?”
Ukrán egyesület	„Mi egyszerre megtartjuk a magyarságunkat is és az ukránságunkat is és mind a kettőt egyenértékűnek tekintjük.” Mindig lesznek közösségek. De az ilyen embereknek diszkriminációval kell számolniuk. Maguk gyanakvóak. A magyarok irigyek.
Munkaügy	A romák és a bevándorlók összehasonlítása. Integrált azt jelenti, hogy együtt élnek. Keveredniük kellene. És mi van a Magyarországon élő kínaiakkal?
Rövid párbeszéd	Az üzleti életben elkülönülnek, együtt élnek, nem sok vegyes házasság van, eltérőek a kultúrák.

Nagyon érdekes, hogy a jogi meghatározással indítanak a résztvevők. Az első intervenció (az integrációval kapcsolatban) a „tökéletesen jogszerű” bevándorló jogi meghatározása.

„... tehát közrendileg nem jelent veszélyt, másodsorban járványügyileg nem jelent veszélyt, harmadsorban megélhetése transzparens és legális, és stabil, lakhatása ismert, bizonyított. Legális indokot tud mondani az itteni tartózkodására...” (Igazságügy)

Ezt a definíciót a csoport erősen támogatja és üdvözli. Talán azért a jogi megközelítésből indulnak ki, mert tiszta, világos elképzelésre van szükség, de azt is jelentheti ez, hogy a résztvevők kerülnek a bizonytalanabb kulturális és társadalmi meghatározásokat, illetve végül is a magyar állam szempontjait tartják a legfontosabbnak. Az ezt követő megszólalások (civilszervezet) nyomán felvetődik a kérdés, hogy kinek a perspektívájából ítéljük meg az integrálódást (a fogadó ország vagy a migráns), ami jelentősen kinyitja az értelmezési tereket. A nyitás úgy is folytatódik, hogy:

„Azt gondolom, hogy azért is nehéz ez a válasz, kicsit kapcsolódva ahhoz, amit Te mondasz, mert megint csak függ attól, hogy honnan beszélünk. Angliában el lehet képzelni egy olyan beilleszkedést, ahol nem követelik meg a bevándorlótól, hogy beszélje a nyelvet. Franciaországban, Magyarországon nem lehet elképzelni. Franciaországban nem lehet elképzelni egy olyan beilleszkedést, ahol a vallás megjelenik az osztálytermekben és a közsférában. Angliában ez a kérdés nem okoz problémát. Tehát hogy mit értünk beilleszkedésen, az nagyon erősen függ a befogadó országok elvárásaitól, ami megint csak történelmi és kulturális gyökerűek.” (Kulturális egyesület)

Ezek az elvárások tehát államról államra különbözhetnek, és tulajdonképpen résztvevők ily módon relativizálják a kérdéskört. Ez akkor vesz újabb fordulatot, mikor a helyi önkormányzat képviselője felveti, hogy bizonyos bevándorlók „belső emigrációban élnek”. Ezt érdekes módon a kínai egyesület képviselője is megerősíti és felveti a közösségi szintű integráció lehetőségét:

„Nehéz mondani a kínaiakra, kínaiak mindig másképpen élnek ugye, egy idegen országban. Én nem mondanám, hogy teljesen be tudnának illeszkedni. Mindig nagyon zárkózott, nagyon. Lehet amiatt is, hogy a kínaiak számára egy európai nyelvet nagyon nehéz megtanulni. Azért mindig, egy idegen országban a saját körben tudna jobban beilleszkedni. Példa ilyen eseményekre nem jönnek. Nem jönnek, nincs is kedvük hozzá, meg nem járnak színházba. Az adott országnak a társadalmától abszolút távol maradnak. S hát jogilag teljesen ugye minden lehetőség, állampolgárságok is van, nem tudom, és ez nemcsak egy generáció így, szóval több generációnál láthatjuk.” (Kínai egyesület)

A nyelvet alapvető jelentőségűnek látja a helyi önkormányzat képviselője is. A többiek beszállnak a vitába, miszerint az integráció egy folyamat, amely – a szakszervezet és a helyi önkormányzat képviselője szerint – soha nem fejeződhet be, ami azt is jelzi, hogy nincs mód egy konkrét célállapot meghatározására és talán nincs is lehetőség tökéletes integrációra:

„És akkor végül a legeslegvégére hagytam, hogy mit értünk beilleszkedés alatt, hogy ezt az új országot saját országomnak tekintem, mi az, tehát én nem akarom a jog nyelvét, most kifejezetten a

történelmi, kulturális és érzelmi kötődéseket, hogy elveszítheti-e valaki, és itt most Márai Sándorra gondolok, vagy Zilahy Lajosra, hogy elveszítheti-e valaki annyira a saját gyökereit annyira, hogy egy másik országban beilleszkedjen. És kell-e? Nem kell. Tehát most az a kérdés, hogy együtt tud-e működni egy új kultúrában, hogy ne legyen útba, bocsánat, és a legeslegvégére hagytam a kérdést, hogy tud-e boldog lenni? Tehát számomra a beilleszkedés egy abszolút szubjektív kategória a jogi feltételeken túl, hogy az új hazájában az új országában tud-e boldogan élni, mint emberi lény.” (Szakszervezet)

Kisebb vita alakul ki azzal kapcsolatban, hogy az állampolgárság jogi megszerzése gyakorlatilag egyenértékű a nyelv elsajátításával (itt véget ér), illetve a kulturális alap képviselője kísérletet tesz rá, hogy elválassza az integráció kérdését az identitástól, hiszen meg kell engedni az összetett identitások lehetőségét is. Ezt a megoldási és áthidalási javaslatot érdemes idézni is:

„És én azt gondolom, hogy a bevándorlók esetében különösen nagyon fontos, hogy van egy csomó olyan hálózat, ami őket fenntartja és nem kontaktus a befogadó országgal, hanem kontaktus esetleg a kibocsátó országgal. És azt gondolom, hogy ennek jelentőségét alulbecsüljük, tehát én azt gondolom, hogy az is integrált, és ez megint csak egy, az integráció kulturális felfogásában levő különbséget tükröz, hogy a multikulturális országokban ezt el tudják fogadni, hogy az is egy integráció, hogy ha valaki teljes integrációban él, de fenntartja korábbi kötődéseit is. A magyarok Amerikában, akik nem tudnak még második generációban sem még angolul, nem gondolom, hogy ez okvetlenül egy követelmény. De biztos, hogy jobban van egy olyan bevándorló, aki saját vallási közösségébe jár, vagy saját nyelvén beszél, mint akinek kapcsolatai vannak, kontaktusai vannak a befogadó ország lakóival. Ez az egyik. A másik dolog pedig az identitás kérdése, ez megint a legbonyolultabb kérdés, és azt gondolom, hogy lassan azt fog kellene belátni, de talán nincs lassan, mert hogy ez van, itt ülnek mellettem azok, akik ezt tudják, tudják mondani azt, hogy hogyan van az, hogy valaki egyszerre cigány és magyar, hogy van az, hogy valaki egyszerre ukrán és magyar.”

A multikulturális áthidalási javaslatot az ukránok képviselője is támogatja és tulajdonképpen egy több identitású állapot credóját tárja a többi résztvevő elé:

„Meddig? Erre csak annyit tudok mondani, hogy mindaddig, amíg mi leszünk, és valahogy megpróbáljuk a magyarságunkat és az ukránságunkat azonosan megőrizni, és mind a kettőből azonos részt meríteni, és mindaddig ameddig gyerekeinket és unokáinkat is erre fogjuk tanítani, tehát még lesznek közösségek, kínai közösségek, ukrán, afgán, beszélhetünk bármelyik közösségről, amíg ezek mind megmaradnak.”

Az integrációt tehát egy olyan folyamatként értékelik a vita során, amelyben jogilag rendezett kötődések jönnek létre a társadalommal. Az integráció a legtöbb résztvevő szerint soha nem ér igazán véget, és ezt a multikulturalizmus, a többes identitás modelljével próbálják többen megoldani. Érdekes módon a politikai részvételt senki nem említi. Ez válik a következő témakör egyik részévé, a „nem integráltakkal” szembeni attitűd mellett.

II.2.c. A magyarok túlnyomó része elvárja a nyelvtudást és azt, hogy a migránsok öt év után távozzanak, ha nem integrálódtak. A bevándorlóknak adható politikai jogok és a politikai részvétel kérdése.

Igazságügy	Folytatja a korábbi vitát. Sok külföldi jóval integráltabb. A romákat pedig annak ellenére is kirekesztik, hogy beszélnek a nyelvet. A nyelv-nemzet koncepcióval vannak problémák (roma példa). Politikai részvétel. Van joguk részt venni a helyi önkormányzati választásokban (letelepedési engedéllyel rendelkezők és újabban a menekültek is), de a részvételi arány igen alacsony. Nem állnak rendelkezésre politikai fórumok és kapcsolatok a helyi politikai közösséggel.
Civilszervezet	A fogadó közösségnek is segítenie kellene (nyelvoktatás, tájékoztatás az országról, átképzés). Az integráció nem asszimilációt jelent.
Munkaügy	A magyar társadalom felső rétegeiben nem várják el a nyelvtudást. El kell választani az integrációt az identitástól.
Ukrán egyesület	Ha nem beszélem a nyelvet, itt nem lehetek sikeres. Egy angol megőrizheti a státuszát akkor is, ha nem beszél a nyelvet.
Kulturális egyesület	Nincs olyan, hogy integráció meg hogy közösség. Negatív címkék vannak, és az esélyegyenlőség hiánya a munkaerőpiacon és a szociális területen.
Helyi önkormányzat	A helyi szokások ismerete nagyon fontos a nyelvtudáson túl is.
Kínai egyesület	Egyetértek, hogy a nyelvtudás és a helyi szokások ismerete fontos.

Az integráció kérdése továbbra is téma marad és elindul egy másik gondolatmenet is az asszimiláció, a túlzott elvárások, a segítség elmaradása mentén, azaz finomabban formában az a téma kerül elő, hogy az ország nem készült fel a bevándorlók fogadására. Tehát a beilleszkedés végtelensége, a több identitású, multikulturális diskurzus után ismételten a helyi felkészületlenség normatív megközelítése lép előtérbe:

„Én is szeretném elmondani, hogy ha beilleszkedésről beszélünk, akkor mindenképpen azért látni kell, hogy ez egy ilyen kettős dolog. Tehát egyrészt a külföldi, aki idejön, és az a befogadó közeg, aki őt fogadja, ahova jön. És itt, mint hogyha így mi mutogatnánk rájuk, hogy nekik be kell illeszkedni ide, mert ők jöttek ide, ők meg talán, akiben vannak elvárások, hogy segítsetek, hogy beilleszkedjek, hiszen nagyon nehéz. Tény és való, mi az afrikai országokból idekerült menekültekkel foglalkozunk, és valóban nagyon nehéz olyan messziről, egy egészen más kultúrával, más nyelv, beilleszkedni úgy, hogy nem kapnak semmiféle támpontokat. Kezdve ott, hogy a magyar nyelvoktatás nem jól működik számukra, nem kapnak az országról információkat, megfelelő képzésben nem vehetnek részt, olyan hátrányaik vannak, ami egy itt született embernek teljesen logikus és belső, azt nekik valahol be kellene pótolni felnőttként, bármilyen iskolai végzettség van mögöttük. Tehát igazából két irányból kellene ezt megközelíteni, hogy igen, persze, hogyha valaki idejön, ahhoz, hogy itt tudjon működni, bizonyos erőfeszítéseket kell tennie a beilleszkedése érdekében, és az országnak is kéne erőfeszítéseket tenni arra, hogy segítse őt a beilleszkedésben. És csak egy nagyon rövid mondat, nagyon sokszor a beilleszkedést összemossák az asszimilációval, én azt látom főleg vidéken és iskolákban, pedagógusok azt szokták igazán beilleszkedett gyerekeknek, külföldi gyerekeknek tartani, aki teljes mértékben asszimilálódott. Hogyha mondjuk a bőrszíne más, meg vannak, akkor ezt nehezen, de hogyha teljesen úgy néz ki, mint egy magyar, és gyönyörűen mondja Petőfit, akkor az a gyerek beilleszkedett és onnantól kezdve az, hogy ő beszél a saját anyanyelvét, és a saját kultúrájához van bármi köze már, az nem fontos.” (Civilszervezet)

Ezt újabb „asszimilációs” fordulat követi, amelynek keretében a helyi szokások elsajátításának fontosságát hangsúlyozza a helyi önkormányzat képviselője. Folytatódik a fenti vita a soha véget nem érő asszimiláció (identitásváltoztatás), illetve az integráció kérdéséről, és konszenzus formálódik az integrációs eszközök, illetve politika megközelítések javítása kapcsán. A politikai jogok kérdése felvetődik ugyan (a külföldiek nem élnek vele), de a legtöbb résztvevő nem fejt ki részletesebb álláspontot. Ugyancsak nem vitatják, hogy a „felsőbb osztálybeli”, „nyugati” bevándorlóktól senki sem várja el nyelvtanulást és az alkalmazkodást. Az első rész zárásaként feltett kérdés a lehetséges intézményi keretekről így jól illeszkedik a vita menetébe.

II.2.d. Mely intézményi keretek segíthetik a bevándorlókat ebből a szempontból?

Szakszervezet	A jogok érvényesítését szolgáló gyakorlati eszközök, a hatóságok képzése, kézikönyvek, meg kell nekik mutatni a szokásokat. Vannak olyan bevándorlók is, akik nem akarnak beilleszkedni és letelepedni.	
Helyi önkormányzat	A hivatali munkában segít, ha különféle kategóriákat használnak, mert ezekhez lehet kötni az eltérő programokat. (Példa a különböző programokra: mexikóiak az Egyesült Államokban.)	
Civil szervezet	A migrációval és integrációval kapcsolatos stratégiák kialakítása. Mindaddig, amíg nincs országos stratégia, csak a civil csoportok próbálják betölteni ezeket a funkciókat. Kire és mire van szükség? Nem szabad összetéveszteni az asszimilációt az integrációval.	
Helyi önkormányzat	A gazdaság fogja meghozni a döntést, nem a kormány.	vita
Civil szervezet	Igen, alulról fölfelé is ugyanúgy érvényesülni fognak hatások. A bevándorlók sok pénzt fizetnek.	
Helyi önkormányzat	Vannak állami rendelkezések, de igen zavarosak.	
Igazságügy	Az EU kitűzte a minimumszinteket menekültek és hosszú távú bevándorlók tekintetében (ez nem országra szóló, valójában semmilyen elvárásnak nem kell megfelelni). A nagy kérdés más téren az, hogy hogyan oszlik meg a munka a központi kormányzat és a helyi közösségek között. Most minden központosítva van és nagyon drága. Új integrációs törvény lépett életbe (0. verzió).	
Munkaügy	Igen, szükség van olyan keretekre, amelyekbe beilleszthetjük a regionális és helyi intézményeket. Az államnak pénzforrásokat is hozzá kell rendelnie azokhoz a tevékenységekhez, amelyeket az EU-tagság folytán köteles elvégezni. A projektalapú finanszírozás nem jó a hosszú távú kötelezettségek szempontjából.	

Vita alakul ki abban, szükség van-e állami stratégiára a bevándorlók integrációjáról. A vitát a következő megnyilvánulás idézi elő:

„Én még csak annyit szeretnék mondani, hogy egészen addig, míg Magyarországnak nincs a migrációhoz egy tiszta stratégiája, nincs intervenció stratégia, addig azt hiszem, hogy intézményes keretekről nem beszélhetünk. Annyi tisztázatlan dolog van itt az ország egészében, de igazából, tehát ez a stratégia, ami hiányzik, és most állítólag már készül egy integrációs stratégia. Én úgy érzem, hogy addig csak azt lehet tenni, amit mondjuk mi, civil oldalról próbálunk, hogy próbáljuk ezeket

az állami feladatokat felvállalni, mindenféle pályázati támogatásból. Tűzoltó akciókban integrációs programokat működtetni, aminek tudjuk, hogy a fenntarthatósága mennyire labilis, hiszen pályázati pénzekből ideig-óráig lehet ezeket a dolgokat végezni, de addig, amíg a vezetés szintjén ezek a dolgok nem tisztázódnak le, hogy akarjuk a külföldieket, kit akarunk, hogy akarjuk, mit akarunk, addig azt hiszem, nem tud fölépülni az intézmény.” (Civilszervezet)

A helyi önkormányzati képviselő, aki eddig a szelekció és differenciált elbánás témáját vitte, most azzal lép elő, hogy létezik országos stratégia, csak zavaros és inkább alulról kellene építkezni. A szakszervezeti és a munkaügyi képviselő ezzel szemben azt szorgalmazná, hogy legyen ilyen keret, az Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium képviselője pedig azt állítja, hogy először azt kell tisztázni, milyen országos kompetenciáink vannak most az EU-n belül. Ezután kell kidolgozni egy kevésbé centralizált rendszert, és így a feladatok a helyi közösségek, a már létező intézményi szerkezetek és a központ közötti jobban megoszthatóvá válik.

II.2.e. Az integrációs kérdések összefoglalása.

Az integrációt illetően alapvető konszenzus áll fenn abban, hogy a fogalom jelentése: kapcsolatokat létesíteni a helyi társadalommal, a bevándorlók tanuljanak meg valamennyire magyarul és ismerjék meg a helyi szokásokat. Ezt maguk a bevándorlók képviselői is elfogadják. Akárcsak azt, hogy meg kell felelniük a helyi törvényi előírásoknak olyan kérdésekben, mint a migráció célja, az elegendő, törvényes és transzparens jövedelemszerzés vagy az állandó és bejegyzett lakhely. Ezen túl fölöttébb fontos, hogy mindenki egyetért abban is: a magyar társadalom igen erősen kirekesztő és nem készült fel a fogadásra intézményi és gyakorlati szinten sem. A fenti lényegi elvárások a jelek szerint nem érintik a „nyugati” és „felsőbb osztályba tartozó” bevándorlókat.

Vita van azonban abban, kívánatos-e, hogy a bevándorlók asszimilálódjanak-e vagy sem. Ez a megközelítés különbséget tesz integráció és asszimiláció között, utóbbit soha véget nem érő folyamatnak tekinti. Ezt a nézetet vallja a szakszervezetek és a helyi önkormányzat képviselője, mások pedig ezt vitatják. A vita során mintha hallgatólagos konszenzus alakulna ki, hogy intézményileg segíteni kell a bevándorlókat, illetve engedni kell a többes identitást, amint azt a kulturális egyesület és a kisebbségi szervezet képviselője hangoztatja. Ennek ellenére a vita során mindig vannak visszalépések egy inkább asszimilációs elvű etnocentrikus megközelítés irányába. Fontos azt is megjegyezni, hogy a kezdeti jogi megközelítés nem indít el egy jobban kifejtett politikai-jogi diskurzust az állampolgárság mint integrációs kategória és a politikai jogok megszerzése irányában. Mintha bizonytalanul egy etnikai-kulturális pluralitás elvű megközelítés lenne a közös diszkussziós pont a lehetséges más megoldásokhoz képest.

III. A bevándorlással kapcsolatos női perspektíva

A fókuszcsoporthoz második részében már konkrétan a női bevándorlók szempontjai kerülnek terítékre.

III.1.a. Létezik-e a bevándorlással kapcsolatosan sajátos női tapasztalat?

Igazságügy	Jogi kérdések: a névházasság kérdése, ezt a hatóságok női problémáinak tekintik. A család egyesítés is a nőkre irányítja a figyelmet. A magyar hatóságok nagyon gyanakvóak a külföldiekkel szemben.
Ukrán egyesület	A második kérdés a család egyesítés. A magyar férfiak ukrán nőket keresnek. Az ukrán férfiak nem durvábbak, mint mások. A nők nem ezért hagyják el őket, ezt állítani abszurdum.
Kulturális egyesület	A diszkrimináció beépült a rendszerbe. Ahogyan a bevándorlás átalakul, ez maga is átalakul. Egyre több nő válik keresővé. Minden átalakulóban van.
Helyi önkormányzat	Az aktív nők veszélyeztetettek, mert kiszolgáltatott helyzetben vannak és nem tudnak magukról gondoskodni. Az inaktív nők elszigetelődnek, szakképtelenek és ez pszichológiailag nagyon rosszul hat rájuk.
Munkaügy	Nincsenek jelentős különbségek. Talán a férfiak valamivel mobilisabbak.
Szakszervezet	A migránsokat megkülönbözteti aszerint, melyik térségből származnak. Az illegális rabszolgák, a szexturizmus, „a nők szexuálisan nem egyenjogúak” amennyiben nem hozhatnak önálló döntést gyerekvállalás, család szétválása tekintetében, nincs kire hagyniuk a gyerekeiket, jogi kérdésekben tájékozatlanok, szemben a magasán képzettekkel. A külföldön élő nemzetiségi magyarok a családjuktól távol élnek és nagyon rossz körülményeket is elfogadnak. A keleti határrégióban folyó korrupció azért, hogy annyiszor utazhassanak haza, ahányszor csak lehet.
Kínai egyesület	Nincs olyan nő, aki elhagyná a gyermeket. A kínai nők társadalmi pozíciója erős „ők a családjuk pénzügyminiszterei.” Nincs olyan tapasztalata, hogy a nők hátrahagynák a gyerekeiket, ahogyan az a kiadott tájékoztató anyagban szerepel. A Magyarországi Kínai Nők Egyesületében részt vevő kínai nők idősebbek annál, semhogy kisgyerekeik lennének, akiket hátrahagyhatnak.
Civilszervezet	A nők családotól érkeznek, nem egyedül. Afgán, iraki és iráni nők nagycsaládban élnek, elszigetelődnek. A munkaerőpiacon óriási problémát jelentenek.

A női tapasztalat egyediségének kérdése erős rokonszenvet vált ki a résztvevőkből. A vita a jogi megkülönböztetés kérdésével indul, és többször felbukkan a férfiak előnyös helyzete a hivatali ügyintézésben és a nők hátrányos helyzete, amiért az ő feladatuk a családról való gondoskodás és ez izolálódáshoz vezethet.

„Én mindig egy sajátos szerepkörben találkozom ezekkel a problémákkal, úgy hogy óvakodom attól, hogy általánosítsak. Én nagyon veszélyeztettnak látom a migráns nők helyzetét. Két oka van: az

egyik, hogyha aktívak, akkor gyakorlatilag olyan kiszolgáltatottak a munkaerőpiacon, hogy a gyerekneveléssel járó gondokat alig tudják felvállalni, vagy nem megfelelő módon tudják vállalni, ezért elég sok gyerek kerül be a mi rendszerünkbe átmenetileg vagy tartósan. Ha pedig nem aktívak, hanem valamilyen módon mint családtag jelennek meg, ott azt látom, hogy olyan elszigeteltségben és olyan társadalmi státuszvesztésben élnek a napjaikat, ami pszichésen nagyon megterhelő számukra, és ezáltal, ugye engem mindig a gyerek érdekel, ezáltal a gyerekneveléssel járó feladatokat is egyre gyakrabban látom, hogy nehezebben látják el.” (Helyi Önkormányzat)

Az elnyomás szélsőséges mértéket is ölthet az illegális bevándorlók, illetve a szexiparban foglalkoztatottak körében. A résztvevők megnyugtatják egymást: ebben nincs vita. Csak egyetlen célzás történik arra, hogy különbséget kellene köztük tenni.

Az egyetlen kivételt a bevándorlók női képviselői jelentik, akik megvédik a bevándorló nőket, vagy az azonos etnikai csoportba tartozó férfiakat. A kínai közösség képviselője azt állítja, nem ismer senkit, aki elhagyta volna a gyermekét, miközben az ukrán résztvevő ismételt tiltakozik. Szerinte nem igaz, amit a tájékoztató anyag állít, hogy a nők panaszkodnak az ukrán férfiakra. Úgy tűnik, itt valódi szakadás van a vita menetében, hiszen a bevándorlók képviselői az előre átadott tájékoztató anyag feltáró jellegű kijelentéseit, kritikaként értelmezik és védik presztízsüket. Nem akarnak „abnormálisnak” feltűnni, és ez megakadályozza őket abban, hogy aktívan részt vegyenek a feltárásban. A következő témakör a fenti feszültséget tovább élezi.

III.1.b. Az interjúk kutatás tapasztalatai szerint a bevándorló nők számára a rendszeres, kereső munka kulcsfontosságú, de sok probléma vetődik föl ezzel kapcsolatban. Érdemes beszélni a szociális szférában és a háztartásban végzett munkáról is. Hogyan látják a résztvevők ezeket a problémákat?

Igazságügy	Családegyesítés, a hatóságok nem játszanak szerepet a csonka családok létrejöttében. Az embercsempészet kérdése; az emberek csak akkor kapnak védelmet, ha együttműködnek a hatósággal. A saját közösségen belül nincs munkalehetőség (önkéntes munka a saját közösségen belül: ezt a formát még ki kell találni), mivel ez nem jelent versenyt a helyi munkaerővel.
Helyi önkormányzat	A gyerekek védelme nagyon fontos kérdés, ki kell venni őket a saját közösségükből (70-100 gyerek: mongol textilmunkások gyermekei, akik napi 15-16 órát dolgoznak, kolduló román gyerekek, AIDS-es gyerekek).
Kínai egyesület, szemben a Helyi, az Igazságügyi és a Szakszervezeti képviselővel	Visszakérdez, hol lehet elérni a gyerekeket. „A kínaiak általában nem hagyják el a gyerekeket. A nagyszülőknél hagyott gyerekek...” Az iskolába nem járatott gyerekek. Hogyan derült ki. Az iskolai és rendőrségi feljelentések. Kínai: hogyan találjuk meg ezeket a családokat. Igazságügy: meghagyni a címet a szülőknek. Kínai: a kínai nők nem keresnek munkát a közösségen kívül, hanem azon belül kérnek segítséget. A kínai nők annyit dolgoznak, amennyit csak bírnak. Szabadságot sem vesznek ki.
Munkaügy	Általában eltérés van munkavállalás tekintetében az olyan bevándorlók között, akik dolgozni jönnek, és akik család-egyesítés céljából. Rugalmas munkaidő bevándorlók és nem bevándorlók esetében. A nők többlet-energiát használnak föl a szociális szférában. Ez lehet fejlődési cél is.

Szakszervezet	Azok a legkiszolgáltatottabbak, akik családegyesítés céljából érkeznek és gyerekekről kell gondoskodniuk. A legnagyobb probléma az, hogy a közösség zárt. A kínaiak zártak (nevetés). Saját normatív szabályaik vannak. Velünk máshogyan viselkednek. Az emancipáció csak bizonyos területeken adott.
Kínai egyesület	Nem akarják. A férfiaknak nem az a dolga, hogy a nőknek megfeleljenek.
Szakszervezet	A kultúra meghatározza a munkaerő-piaci viselkedést. Az arab férfiak nem akarják, hogy a nők a befogadó társadalomban dolgozzanak. Az önkéntes (nem fizetett) közösségi munkát integrálni kellene, de senki sem tudja, hogyan (igazságügynek címezve).
Helyi önkormányzat	A magyarországi románok az idősekkel kapcsolatos szolgáltatásokban. Ez ma már üzletág, és kezd legálissá válni. Nagyon humánus azok iránt, akik rászorulnak. Az egészségügyben is egész kis kolóniák alakulnak ki a szomszéd országokból érkező magyarokból, ez nagyon személyes.
Kulturális egyesület	Ne saját magunkhoz képest ítéljük. (A mongol nők hazaküldik a gyerekeiket.) Vegyük tekintetbe a kulturális különbségeket. Az európaiak sem tesznek meg mindent a nőkért.
Civilszervezet	Idősgondozás: nagyon bonyolult illegális ügyek, magyar partnerük és gyerekeik vannak. Vannak kivételek. Nem ismerem az ide vonatkozó törvényi szabályozást, de ez nagyon illegális és nagyon elnyomó helyzetben vannak. Nem kapnak segítséget.

A vita az elején gördülékenyen továbbhalad a házimunka és a fizetett munka témáit érintve; eközben fennmaradnak a diszkriminációval kapcsolatos kérdések is. Először burkolt vita folyik arról, hogy sok nő a saját etnikai közösségén belül keres munkát. Felvetődik, hogy támogatni kellene őket ebben a stratégiában:

„Tehát amikor egy diaszpóra felbukkan Magyarországon, akkor ott azt a módszert kellene kitalálni, hogy ők úgy jelenhessenek meg munkavállalóként, hogy tulajdonképpen a saját közösségüket is erősítik. Ezáltal, lehet őket önkéntesként foglalkoztatni. Tehát valóban vannak az Unióban olyan kezdeményezések, hogy ez nem jelentene konfliktust a helyi munkavállalókkal, hiszen ők olyasmit tudnak, amit a szomszéd magyar néni úgy sem tud, tehát önkéntesként, és pl. a többgyerekesek, aki napi csak 2 órát tud ezzel foglalkozni, a saját hasznosságátudata is erősödik, meg a kapcsolati hálóját is.” (Igazságügy)

Ezzel a szemponttal szemben megjelenik, hogy a közösségek életébe szükséges beavatkozni, pl. a gyerekek védelmében a fent leírt módon.

„Időnként jönnek ilyen csoportok, diaszpórák, egy időben mongol bérabszolgaságban varrónőként dolgozó nők, gyerekei, akik napi 14 órát, 15 órát dolgoztak, azoknak a gyerekeit láttuk el. Van kínai is a rendszerben, 5-6 gyerek, igen, nagyon markánsan megjelenik a romániai-magyar gyerek, vagy román gyerek, aki mint koldus jelent meg, mint szervezett koldus jelent meg Magyarországon, és így menekítettük ki, ilyen értelemben abból a közösségből. Tehát én úgy látom, hogy valódi probléma a gyerekek helyzete, akkor is, hogyha a családban élnek, mert nehéz a társadalmi státuszuk, mert nagyon bezártan élnek, és akkor is, hogyha a szülők dolgoznak, mert akkor nagyon magányosak és nagyon elhagyatottak ezek a gyerekek. Az már csak egy apróság, hogy nagyon gyakran az egészségügyi ellátásuk is gondot jelent, mondjuk, mondom van most 3 AIDS-es gyerekünktől, illetve az egyik már meghalt, romániai magyar gyerek, akiknek az ellátásáról mi gondoskodunk.” (Helyi önkormányzat)

Ez elvezet ahhoz a témához, hogy miképp kell kezelni a különféle kulturális normákat. Egyfelől előkerül, hogy ezek a közösségek zártak, és máshogy viselkednek kifelé, mint befelé (szakszervezet). Másfelől ezek a „keleti” kultúrák – a „miénkkel” ellentétben – úgy jelennek meg, mint amelyek megakadályozzák, hogy a nők nyíltan munkát vállaljanak a fogadó társadalomban. Ezzel a kínai bevándorló résztvevő is egyet ért.

„Ezek a nők, a kínai nők nem nagyon keresik a munkahelyet, a kínai társadalom kívüli helyeket. Mindig kéri a másik honfitárustól a segítséget. Biztos összetartoznak nagyon erősen, és a kínaiak meg is találják. Már olyat is hallottam, hogy valaki kiment Hollandiába, főlészllt taxira, kérdezte a sofőr hova megyünk, azt mondta, vigyen el engem a legközelebb kínai étterembe. És lerakta őket, ketten mentek és kaptak munkát ott. Feketén persze. És utána nem bírták, egy jó fél év utána visszajöttek Magyarországra. Nem látták a napot, mindig dolgozni kellett ott a pincébe. Ez már nem 8 órás munka, ez már én nem tudom, több, több. Addig dolgoznak amíg bírnak, és sosem mennek szabadságra, ez nálunk a Nők Egyesületét én is, nem mennek szabadságra nők. Még férfiak se. És most ez a helyzet most, a férfiak gyakran utaznak haza Kínába. Ott csinálnak megint egy üzletet, és asszonyokat itt hagyják. Szóval vállalni kell a gyereknevelést meg üzleti meg a vezetését. Sehova nem tudnak menni. Hét nap hét napon dolgoznak. És pont tegnap ment kórházba a főtítkárszony (az egyesületnél), a dereka már tönkrement.”

Ezután ezt az esszencializáló megközelítést (azaz kizárva a közösség és a fogadó társadalom viszonyának elemzését) egy rövid intermezzo után kiegyensúlyozza a multikulturális vagy reflexivebb látásmód, amely szerint a kulturális különbségeket tekintetbe kell venni, amikor a nők szerepéről beszélünk.

„Egyrészt nyilvánvalóan egy kicsit meg kell tanulni relativizálni, tehát, hogy mit jelent az, amikor egy mongol család haza küldi a gyereket, azt nem biztos, hogy meg tudjuk ítélni abból a szempontból, hogy mit jelent az, hogy ha én hazaküldöm a gyereket öt évre a nagymamához. Más az a helyzet, ezt nem lehet összevetni. És egy csomó mindent tanulni kell. Azt is tanulni kell nekünk, hogy mit jelent az asszony szerepe, vagy az asszony elnyomottsága, vagy az asszony hatalma, tehát ahogy itt is mondják, hogy nagyon sokszor azt gondolnánk, van egy sztereotípa, hogy a keleti társadalmakban az asszonyok el vannak nyomva, mert az otthoni létre vannak kényszerítve, de adott esetben jóval nagyobb hatalmuk van a maguk kis világában mint nagyon sok európai nőnek. És amikor arról beszélünk, hogy hogyan lehetne elhelyezni ezeket asszonyokat és hogy nincsen részvétel, akkor nemcsak arról beszélünk, hogy a nők nincsenek felkészülve arra, hogy az európai felvilágosodott munkaerőpiacon megküzdjenek a helyükért, hanem arról, hogy ez az európai felvilágosodott munkaerőpiac azzal a ürüggyel, hogy ő nem diszkriminál, nagyon sok mindent nem tesz meg a nőkért, amit megtehetne, és ez nemcsak a bevándorlókra vonatkozik, hanem általában mindenkire, ránk is.”(Kulturális egyesület)

A nők helyzetéről folyó fenti vita összekapcsolódik egy jóval pragmatikusabb megközelítéssel abban a kontextusban, hogy több bevándorló nőt lehetne alkalmazni a háztartási szférában és ápolói munkakörökben. Ezt fejlődési célként jelöli meg a Munkaügyi Minisztérium képviselője, a helyi önkormányzat képviselője pedig közli, hogy ez máris élénk tevékenység az országban. Ezt a megszólalók roppant humánus és személyes közelséget adó jelenségként írják le.

„Így a magyar nők számára is hasznosak lennének a részmunkaidős foglalkoztatás kiterjesztése, a rugalmas munkaidő és a családdal való munka összeegyeztetése, például. Ezek, azt gondolom,

hogy a magyar viszonylatban is hiányoznak, tehát nem csak a migráns nők speciális problémáját jelenti. És a másik, hogy itt a szociális szolgáltatások területén, itt tényleg vannak, azt gondolom, rengeteg kiaknázatlan lehetőség, most a társadalmi megújulás operatív program. Folytak tárgyalások annak az elfogadásáról. És annak van egy olyan intézkedése, ami a szociális gazdaságról szól, ennek egy tehát ez a helyi, helyi szociális szolgáltatások iránti igények, és az ilyen meglévő úgymond munkaerő felesleg, vagy hát ez az energia. Meg ez, ami a nőkben, általában a nőkben megvan, tehát ennek egy helyi szervezése, tulajdonképpen az elgondolásunk, hogy ez jó lenne, és azt gondolom, hogy ebbe akár bele is fér, hogy a migráns nőket ugyanúgy a helyi közösségekben, vagy ahol tényleg csak migránsok saját közösségeikben, tehát én azt gondolom, hogy ez belefér, tehát ez még fejlesztési célkitűzés, akár meg is jelenhet.” (Munkaügy)

Ezt a véleményt meglehetősen nyitott vita követi arról, mennyire legális státuszúak a bevándorló nők, és mennyire élnek elnyomott helyzetben. A civilszervezeti képviselő egyértelműen azt állítja, hogy ezeket a nőket súlyosan kizsákmányolják, és jogi státuszuk is igen bizonytalan. Sok esetben illegálisan dolgoznak, és óriási akadályokba ütköznek, hogy a státuszukat legalizálhassák. Nem kapnak segítséget sem. Összefoglalóan, a beszélgetés ezen részében a nők alkalmazása, szociális gondozó tevékenysége, esetleges diaszpórikus bezáródása egy erősen esszencialista diskurzusban kerül terítékre.

II.2.c. A bevándorlók arról számolnak be, hogy nincsenek elképzeléseik idős korukra.

	Sok apró viccelődés arról, ki öreg és ki nem.
Szakszervezet	Tegyünk különbséget: rövid ideig itt tartózkodók. Jogi értelemben itt ugyanazok a szabályok. Illegális rövid távú és illegális hosszú távú bevándorlók. A hatóságok felelősek a „négerekért.”
Kulturális egyesület	Az a kérdés, hogy az államnak felelősséget kell-e vállalnia mindenkiért, aki a területén él. Bevándorló vagy nem bevándorló. Vannak államok, amelyek szociális jogokat is biztosítanak (minimálisat, nem tökéletes megoldás, ez csalóka) mindenki számára.
Igazságügy	A kérdés az, hogy a harmadik országbeli állampolgároknak járhat-e szociális támogatás. A migránst kiutasítják, ha jövedelemszerzési problémája támad. New York-i Egyezmény. Az időskori nyugdíj semmiképpen sem kapcsolódhat össze a kiutasítással.
Ukrán egyesület	A magyar nők is ezt mondanák. A bevándorlók néha szívósabbak. Csak rövid távú jövőképük van a túlélés érdekében. A kínaiak beruháznak a gyerekeikbe.

Igen pragmatikus érvelést hoz elő a migránsok öregedésének kérdése. Több szempont is felvetődik a tekintetben, hogy milyen elvek mentén kaphat szociális támogatást egy bevándorló, akit kiutasíthatnak jövedelem híján. A beszélgetés során először kerülnek elő nemzetközi jogi szempontok és érvek. Ezt részben ellensúlyozza az érv, hogy mindenki hasonló helyzetben van, és esetleg a bevándorlók „szívósabbak”.

Nagyon fontos, hogy ezekkel a kérdésekkel kapcsolatban a résztvevők könnyen összekapcsolják a helyi tapasztalatot a migránsokéval. Ez azt jelenti, hogy ezeket a problémákat a magyar állampolgárok, és a más országból érkezettek közös gondjának tekintik. Az illegális bevándorlók öregedésének kérdése kerül szóba először és „a hatóságok felelősségére mutat-

nak rá” (szakszervezet). A kulturális alap képviselője odáig megy, hogy felveti az állam általános felelősségét a területén élő valamennyi állampolgárra vonatkozóan. Ez elvezet oda, hogy univerzális jogi normákat tisztáznak (Európa Tanács, New Yorki Egyezmény) a harmadik országból érkező állampolgárokra vonatkozóan, ha azok jövedelme nem biztosított (Igazságügyi Minisztérium képviselője). Így a résztvevők afelé haladnak, hogy a bevándorlók felelősségén túlmutató felelősségeket fogalmazzanak meg, valamint az idős korral és a szociális gondozással (jövedelem hiánya esetén) jelentkező problémákat úgy tekintsék, mint ami már nem a bevándorló felelőssége. Ezt a megközelítést a globalizációval szembeni kritikai diskurzusként is felfoghatjuk. A bevándorlók által folytatott konkrét gyakorlatra való áttérés („szívósabbak”, „a kínaiak beruháznak a gyerekeikbe”) nem folytatódik idő híján, de úgy tűnik, a résztvevők nagy valószínűséggel nem látnak megoldást a bevándorló nők problémáira.

II.2.d. A szakképzettség devalválódása már korábban is szóba került, de még meg kell vizsgálnunk a nemi helyzettel való kapcsolatát, illetve az emancipáció és a migráció közötti összefüggést.

Igazságügy	A nők főleg olyan szakmákban dolgoznak, ahol nem használhatják korábbi képzettségüket. A nyilvános szférában korlátozások érvényesülnek. De az olyan szakmákban, ahol a többségi társadalomból is érkeznek nők, különleges erőfeszítést kell tenni.
Civilszervezet	A nők nehezebbnek találják a nyelvtanulást. Nem jut elég idejük a gyerekekkel lenni. Nehezen szereznek diplomát vagy képesítést nyelvtudás híján.
Ukrán egyesület	Személyes tapasztalatból igazolja a szakmavesztést. A családtagok szakképzett ember esetében. Még a nyelvtudás sem elegendő. Nincs harmonizáció. Gyakorlás és vizsgák. Ezen változtatni kellene.
Szakszervezet	Tegyük különbséget: vannak karrier-orientált nők és ők nagyon sikeresek. Angliában vannak bevándorló orvosok is, akiket rosszabbul fizetnek. Milyen szakterületeken dolgozhatnak. Bizonyítani tudjuk, hogy a nők diszkriminációt szenvednek el az azonos háttérűekkel szemben. A kínai orvosok tudnak a legtöbbet. Személyes tapasztalat. A migránsok ugyanazt mutatják, mint a helyiek. A nőknek még itt sincsenek esélyeik.
Igazságügy	Emberi erőforrás megy veszendőbe. Alkalmazáspolitikai, akkor is, ha kis számban fordulnak elő. Különleges rendelkezések a pazarlás megállítására.
Ukrán egyesület	Kisebbségként nem tudjuk megmutatni magunkat. Megbélyegzés.
Kulturális egyesület	Tranzitország vagyunk. Meg kell tanulnunk, hogyan váljunk fogadó országgá. Az államé a felelősség.
Munkaügy	A nem létező migrációs stratégia nagyon fontos. A magyar társadalomnak változnia kellene.
Szakszervezet	Szervezzünk együtt valamit. Ki kell alakítani egy általános migrációs stratégiát. Miért vállalnak gyereket a nők Magyarországon? Nyomást kell gyakorolni a kormányra.
Civilszervezet	Más EU-országok tapasztalatai. Hatással vannak ránk. Az EU-ban is óriási probléma.

A vita gyorsan továbbgördül az emancipáció és a szakképzés devalválódása irányába. Az emancipáció problematikus voltát (azonos presztízs) és a képzettség devalválódását senki sem kérdőjelezi meg, és azt is elfogadják, hogy ezek a problémák általánosak a bevándorló nők körében, eltekintve néhány karrierorientált, sikeres nőtől. A Munkaügyi Minisztérium képviselője kijelenti, hogy a bevándorló nők főként olyan területeken dolgoznak, ahol nem hasznosíthatják korábbi képzettségüket. Ezt később megerősítik azokra a női bevándorlókra vonatkozóan is, akik magasan képzettek, de diplomájukat csak hosszú vizsgafolyamat nyomán tudják honosíttatni. Még az olyan sajátos szaktudást is ellenőrzik, mint a kínai gyógyászat. Szóba kerül a bérek közötti eltérés is. A nyelv problémája is újra előtérbe kerül és ezúttal a nőkre vonatkoztatják. Az említett problémák láttán a résztvevők több javaslattal is előállnak – s itt roppant érdekes már a gyakorlati megoldások irányába történő elmozdulás is.

II.2.e. A harmadik országokból érkező női bevándorlók tapasztalataival kapcsolatos elemzés eredményeinek összefoglalása

A női bevándorlók tapasztalatainak megvitatása során világosan észlelhető változás ment végbe a beszélgetésben. Először is általános rokonszenv és együttérzés kíséri a bevándorló nők sorsát. Másodsor, ebben az esetben a résztvevők meglehetősen gyakran átlépték a bevándorlók és a helyi állampolgárok közötti határvonalat, és többször kijelentették, hogy a problémák – jelesül az idősödéssel kapcsolatosak – hasonlóak (roma-bevándorló; női alkalmazás; alacsony foglalkoztatottság, az öregedés, ahogyan az a fenti táblázatból látható). Továbbá ez az a téma, amely elvezet az országban élő valamennyi ember iránti állami felelősségvállalás általánosabb megfogalmazásához. Ugyancsak ezen a ponton mutatnak rá az általános bevándorlással kapcsolatos egyezményekre, mint olyan dokumentumokra, amelyek meghatározzák valamennyi bevándorló kezelésének módját, amikor bizonytalan háttérük szociális problémát jelent. Ily módon megállapíthatjuk, hogy a résztvevők sokkal nyitottabbak, ha a női bevándorlók ügyeiről kell beszélni, ami azt jelenti, hogy a nemi szolidaritás fontos határátlépésekhez vezethet. Vagy más szavakkal nemileg erősen szervezett diskurzív tér a migrációs tér.

Ezzel a szolidaritással szemben áll, hogy diaszpórák kérdése kapcsán igen erősen esszencializáló párbeszéd alakul ki. A gyerekek védelme és a diaszpórán kívüli és belüli munkavállalás során falak épülnek a közös megértés előtt. Külön érdekes a bevándorlók képviselőinek felsorakozása, hiszen amikor az egyes közösségek esszencialista megjelenítésével találkoztak (pl. a kínaiak eredendően zártak a külvilág felé), akkor egyetértettek ezzel és alátámasztották a leírást.

A résztvevők sok konkrét területet vontak be, amelyeknek sajátos női perspektívája van és ahol a migrációval kapcsolatos problémák szerepet kapnak. Ezeket két kategóriába sorolhatjuk:

1. Azok a női bevándorlók, akiknek a családi életük és gyereknevelésük kapcsán sajátos problémáik vannak: névházasság miatti diszkrimináció, családintegrációs problémák, hátrahagyott családtagok, ázsiai bevándorlók nagy családja, nyelvtanulás.
2. A nők, mint individuumok elleni diszkrimináció: bérezésben megnyilvánuló eltérések, paragon heverő képzettség, jogi státusz hiánya a segítő foglalkozásokban, egyenlőtlenség a szexualitás területén, szexizmus, diplomák megfelelő harmonizációjának hiánya; idős korra vonatkozóan megfelelő rendelkezések hiánya mind jogi, mint munkaerő-piaci státuszt illetően; kulturális normák a bürokráciában (az úrlapok kitöltése mint megaláztatás).

IV. A fókuszcsoportos vita átfogó elemzése

IV.1. A vita során használt diskurzusok

A vita során a résztvevők bizonyos átfogó értelmezési struktúrákat használnak, amelyek révén jelentést adnak a felvetett problémáknak.

- *Normatív diskurzus* abban a vonatkozásban, hogy a magyar társadalom miképpen kezelhetné a bevándorlással kapcsolatos kérdéseket. Ezt a kritikai diskurzust alkalmazzák akkor, amikor a bevándorláshoz tartozó (munkaerő-piaci és integrációs) témák kerülnek szóba általánosságban, de akkor nem, amikor ennél konkrétabb kérdéseket vitatnak meg, illetve amikor a női bevándorlók tapasztalatára kerül sor.
- *Kelet-nyugat diskurzus*: ebben a beszédmódban a résztvevők egy olyan hierarchikus képzetet használnak, amely szerint a nyugat és a nyugatiak társadalmilag és kulturálisan is magasabb rendűek a keletnél és a keletiekénél. Nagyon gyakran ez a fenti normatív vitának is szervező diskurzusa, hiszen a magyar társadalom így egy olyan közösségként jelenhet meg, amely még nem képes ezeket a kérdéseket megfelelően kezelni.
- *Jelen tendenciák általánosabb kritikája*: Ez nem egy általános diskurzus, mert csak két téma kapcsán kerül előtérbe: amikor a társadalombiztosítási hozzájárulás rendszeréről van szó, és amikor az időskorra való felkészülést vitatják meg a női bevándorlók kapcsán. Tehát úgy tűnik, hogy az állami felelősségvállalás kérdése a szociális gondozásban, valamint ezen rendszerek finanszírozásának kérdése azok a témák, amelyek kiváltják ezt a diskurzust. A diskurzuson belül az alábbi kijelentések fordulnak elő: gyenge a kormányzat, az alkalmazottak és bevándorlók gyenge pozícióban vannak a munkaadóhoz viszonyítva, kritikusán kell viszonyulni az EU-hoz és a globalizációhoz, univerzális szociális és emberi jo-

gokkal kell operálni; az emberekről (köztük a bevándorlókról) való gondoskodás általánosságban is hiányzik.

- *A multikulturalizmus diskurzusa*: Ez is egy részlegesen használt diskurzus, mivel csak a beilleszkedési kérdésekkel (identitásváltással és a többes identitással) kapcsolatban, illetve akkor kerül elő, amikor a nőknek a különféle kultúrákban betöltött szerepéről van szó. Alapvetően kritikai hangvételű diskurzus, amely ellensúlyozza az integrációnak azt a felfogását, amely identitásváltásként és asszimilációként tételezi a beilleszkedést.
- Ezt a fenti diskurzust részben alátámasztja kívülről a *bevándorló (kisebbségi) csoportok megfelelő képviseléről szóló diskurzus*, illetve az a kívánság, hogy ellensúlyozzák az ilyen csoportokról kialakult negatív képet a médiában. Igen erősen védekező diskurzusról van szó, és igen érdekes módon csak a bevándorló szervezetek képviselői éltek vele, adott esetben a megjelenített álláspontokkal szemben is. Látens módon ezzel felállt egy mi-ők ellentétpár is az interjú során.

A diskurzusok fent leírt keveredése és összeütközése eredményeképpen egy olyan elegy jön létre, amelyet a nyitottság és a bevándorlás előnyeinek és hátrányainak meglehetősen gondos, alapos és árnyalt elemzése jellemez a tekintetben, hogy a résztvevők minduntalan kísérletet tesznek a különböző vándorló csoportok közötti különbségtételre vagy valamiféle szelekciós elv kidolgozására.

IV.2. A vita során megformált álláspontok

A magyar fókuszcsoporthoz esetében nem tudunk súlyosabb ideológiai ütközéseket azonosítani és eltérő frontvonalak sem alakultak ki a bevándorlással kapcsolatosan. Ennek ellenére vannak szisztematikusan azonosítható álláspontok a résztvevők körében, amelyek segítenek új perspektívába helyezni a vita dinamikáját és az ilyen eszmecsere lehetséges politikai következményeit.

Fontos azonban látni, hogy sikertelen lett minden olyan törekvés, amely nem az etnikai és kulturális dimenzió mentén gondolná végig a beilleszkedés folyamait, azaz az asszimiláció és a multikulturalizmus között lebeg a vita, és ezt nem igazán tudja felülmúlni sem egy nemzetközi jogi, sem pedig egy politikai participációs diskurzus. Fontos elem még, hogy a gender szempont igen erősen érvényesül, és láthatólag e dimenzió mentén a résztvevők könnyebben be tudják fogadni a bevándorlók problémáit.

A fenti komplexitás és a sarkos vélemények hiánya ellenére érdemes megfigyelni, milyen álláspontok azonosíthatóak. Három ilyen különíthető el azzal, hogy bizonyos diskurzusokat szisztematikusan kapcsol össze, amellett, hogy – mint azt fentebb láttuk – a bevándorlók képviselői eleve egy ilyen sajátos álláspontot hoztak létre. Ezeket a kapcsolásokat a résztve-

vők többé-kevésbé szisztematikusan érvényesítették, bár az egyes résztvevőkkel semmiképp nem azonosíthatóak egyértelműen.

1. *Nyugatos*: Ezen álláspont szerint Magyarország elutasító és még nem felkészült a migránsok fogadására és át kellene vennie a tapasztaltabb országok reflexeit és intézményeit. Ugyancsak fontos, hogy többé-kevésbé nyíltan támogatja a bevándorlás bővülését és újabb munkaerő bevonását. Kiegészülhet ez egy multikulturális diskurzussal és a többes identitás támogatásával.

2. *A beavatkozó és védekező állam elve*: Ezen álláspont szerint komoly, a beavatkozást is lehetővé tevő stratégiát kellene kidolgozni mind a migrációra, mind a munkaerő-piaci kérdésekre vonatkozóan. Ezen álláspont szerint ugyancsak szükség lenne egy szelektívebb és migránsok eltérő helyzetének megfelelően differenciált megközelítésre. Ezen véleményegyüttesben megfér az asszimilációs elvárás vagy az integráció nagyon hosszán elnyúló folyamatának gondolata azzal, hogy a többes identitás is megengedhető lenne.

3. *Az univerzális jogvédelem és jogkiterjesztés elve* Ezen álláspont szerint körül kellene határolni Magyarország konkrét felelősségi körét, és kísérletet kellene tenni, hogy az univerzális emberi jogok magyarországi értelmezésére a migrációs politika során. Ugyancsak fontos, hogy ez a megközelítés a fenti kulturális-etnikai perspektívával szemben, azt némileg ellensúlyozva előtérbe helyezi a bevándorlók, mint individumok politikai jogait és politikai integrációját.

A fókuszcsoport tanulsága szerint a fenti álláspontok egy sajátos egyvelege lehet egy migrációs politikai közbeszéd főbb elemei, főképp az érintettek és a kérdéssel foglalkozó szakértők körében. Ezen elvek mentén lehetne lefolytatni a vitát a szélesebb közvélemény előtt is, amely vita már régóta várat magára és egyelőre csak fel-feltör adott kisebb kérdések kapcsán. Mind fontosabb lenne ez már azért is, mert mindinkább szükséges, hogy az ország koherens integrációs politikai elképzeléssel kapcsolódjon be abba a nemzetközi politikai folyamatba, amelyik a migrációs politikák uniós és részben globális egyeztetése körül zajlik.

A bevándorló nők integrációjával foglalkozó kutatás főbb tanulságai

A bevándorló nők perspektívájával és integrációjával foglalkozó kutatás legfontosabb eredménye az, hogy a migráció folyamata csakis komplex térként értelmezhető, amelyben a migráns csoportok bonyolult stratégiák mentén manővereznek és integrációjuk csak a manőverezés figyelembevételével elemezhető. A migráció és a beilleszkedési folyamatok mögött meghúzódó makro és mikro társadalmi tényezők önmagukban nem elégségesek ahhoz, hogy a folyamatot, a fogadó, a küldő és vándor csoportok közötti interakciót értelmezzük, hiszen ahhoz az interakció teljes folyamatát látnunk kell.

Ez a fajta megközelítés különösen fontos a bevándorló nők esetében, akik kulturális mintáik, a családi életbe illesztett stratégiáik és a szélesebb társadalmi kapcsolatok nemi szerveződése, a társadalmi terek nemi tagoltsága következtében állandó igazodásra és manőverezésre kényszerülnek, amely manőverezés mindeközben komoly kihívásokkal, vagy ahogy fentebb elemeztük költségekkel járnak számukra a társadalmi lét különböző tereiben. Szociológiai szempontból éppen az a legérdekesebb, hogy kik, milyen közegekben mely költségeket vállalják be, azaz a migráns létük során mit vállalnak be, vagy mit kell elszenvedniük. Ezek a költségek lehetnek családi ideálok, családi kapcsolatok, társadalmi státuszok, szakmai képzettségek vagy éppen a gyerekvállalás. Ebből következően nincsenek egyértelmű viselkedési minták, azaz a fogadó közösség politikai szempontból nehezen tudna egységes stratégiát kidolgozni velük kapcsolatban. Úgy tűnik a nehéz küzdelmekkel teli folyamatban nem a migrációs folyamat pozitív és negatív következményeinek egyenlegére kell figyelni, hanem a folyamat során kialakuló csapdahelyzetekre. A kutatás során mi a következő főbb csapdahelyzetekre hívtuk fel a figyelmet a migráció különböző aspektusai tekintetében.

- Ellentmondás van a fogadó európai közösségek asszimilációs és integrációs elvárásai és a bevándorlók tapasztalatai, helyzet értékelése között abban az értelemben, hogy csak viszonylag lassú és küzdelmes megtelepedéssel lehet számolni, illetve az ingázó kapcsolatokban élő vándorlók tulajdonképpen ezt nem is tekintik lehetséges célnak.
- A migráns nők gyakran komoly várakozásokkal érkeznek abban az értelemben, hogy emancipációs szinten előbbre szeretnének lépni a vándorlás és az úja kapcsolatok révén, miközben éppen az ellenkezőjét tapasztalják meg nagyon gyakran.
- A tradicionális mintákkal rendelkező nők nagyon gyakran izolált helyzetbe kerülnek és az a helyzet további társadalmi kizáródást eredményez amely állapotot a fogadó közösség belevetítheti ezekbe a csoportokba, illetve a helyzet súlyosságát fel is nagyíthatja. Ez különösen akkor lehet éles, ha a migrációt követően erős etnikai identitás alakul ki a küldő közösséggel kapcsolatban.
- A diaszpóra, vagy etnikai enklávé szerveződése logikus törekvés lehet a migrációs költségek, bizonytalanságok vagy éppen a diszkrimináció ellensúlyozása érdeké-

ben, miközben sokan megszorulnak ebben a viszonylag zárt közösségben, illetve a fogadó társadalom is nagy idegenkedéssel figyelheti ezek szerveződését.

- A magyarországi helyzet szempontjából külön is probléma lehet a kínai diaszpórában élők erős „elfojtottság” érzete.

A fenti csapdahelyzetek azért is fontosak, mert nemcsak az integrációs folyamat problémáira világítanak rá, hanem azt is megmutatják, mennyire nehezen értelmezhetőek ezek a folyamatok a főbb politikai megközelítések alapján. Sem a multikulturalizmus, sem az asszimiláció, sem a szelektív kizárás modellje (azaz a kulturálisan idegenek leválogatása) sem a transznacionalizmus önmagában nem alkalmas ezen problémák kezelésére és féltő, hogy a problémák kezelése és nyílt megvitatása helyett általános, a bevándorlók komplex manőverezését leegyszerűsítő politikai válaszok születnek. Pedig kutatásunk is ékes bizonyítéka annak, hogy ez csak növelné a konfliktusokat a társadalmi tereinkben élő és ott alkalmazott migráns csoportokkal nemüktől függetlenül.

A fenti manőverezést magyarázza, illetve problémákat csak növeli, hogy a fogadó társadalom attitűdjei, néhány országot leszámítva igen erős ellenkezést és türelmetlenséget mutatnak. E téren, főképp Magyarországgal kapcsolatban a következő fontosabb eredmények fogalmazhatóak meg. A migrációs terek fontosságát is jelzi hogy, a válaszadók országa képezi a legfontosabb magyarázó tényezőt. Fontos felhívni a figyelmet arra, hogy az újonnan bevándorló célországok mint Magyarország, Finnország, Kelet-Németország Csehország és Lengyelország esetében volt az átlagosnál elterjedtebb az erősen negatív attitűd és itt hiányzott leginkább a pozitív attitűd. Külön-külön az egyes pozitív (a bevándorlást támogató) vagy negatív (a bevándorlást elutasító) válaszokat vizsgálva is nagyon hasonló eredményekre jutotunk. Ezt a homogenitást csak egy-egy kérdés kapcsán törli meg egy-egy ország (főképp Lengyelország és Finnország estében volt erre példa).

A külföldiekkel kapcsolatos erősen negatív attitűd, más vizsgálatokkal összhangban, jelentősen növekszik az életkorral és az iskolai végzettséggel, miközben a városias környezet és a magasabb jövedelem növelte a nyitottságot a bevándorlás irányában. Érdekes módon a válaszadó vallásosságának erősebb szintje csökkentette az erősen negatív attitűdöket a külföldiekkel szemben. Hasonlóan érdekes, hogy a bevándorlás elfogadottsága növeli annak az esélyét, hogy a népesség előregedését rossz társadalmi folyamatként értékeljék a válaszadók. Ezzel ellentétben a gyerekvállalás kötelezettsége esetében már fordított az összefüggés. Ezzel a felelősségnélküliséggel hozható az is összefüggésbe, hogy az elégedettség, a szabadságot felértékelő állítások és a bevándorlás elfogadottsága közötti kapcsolatot pozitív. Ebből könnyedén juthatunk arra a következtetésre, hogy a válság és az elégedettség csökkenése egyértelmű negatív folyamatokat indíthat el a bevándorlók elfogadottságával kapcsolatban, ami tovább nehezítheti a helyzetüket és még tovább bonyolíthatják az elemzés során feltárt integrációs csapdákat.

Irodalomjegyzék

- Appadurai, A. (1996): *Modernity at large: cultural dimensions of globalization*. University of Minnesota Press. Minneapolis, London.
- Avramov, D. (ed.) (2008): *Acceptance of immigrants in Europe?* Viewpoints about immigration and expectations towards foreigners in the Czech Republic, Germany, Estonia, Austria, Poland, Slovenia and Finland. Sonderband, Berlin.
- Avramov, D. (2008a): Do Europeans share more positive or more negative viewpoints about foreigners? In: Avramov, D. (ed.) *Acceptance of immigrants in Europe?* Sonderband, Berlin, 85–93.
- Avramov, D. (2008b): Inter-country and social differentiation of attitudes towards cultural diversity. In: Avramov, D. (ed.) *Acceptance of immigrants in Europe?* Sonderband, Berlin, 135–145.
- Avramov, D. (2008c): Policy measures towards the immigration and integration of foreigners In: Avramov, D. (ed.) *Acceptance of immigrants in Europe?* Sonderband, Berlin, 147–163.
- Avramov, D. (2008d): Life satisfaction and attitudes towards immigrants. In: Avramov, D. (ed.) *Acceptance of immigrants in Europe?* Sonderband, Berlin, 225–230.
- Avramov, D.–R. Cliquet (2007a): D7. Analysis of viewpoints of nationals towards migrants and migration (MIG). *FEMAGE, Internal report*.
- Avramov, D.–R. Cliquet (2007b): D10. Comparison of the key findings from the surveys of women nationals (MIG) and interviews with women immigrants (FEMIG). *FEMAGE, Internal report*.
- Babones, S. J. (2002): Population and Sample Selection Effects in Measuring International Income Inequality, *Journal of World System Research*. viii, 1, winter 2002, 8–28 Special Issue on Global Inequality–Part I.
- Bales, K. (2000): *Disposable People. New Slavery in the Global Economy*. University of California Press.
- Bauman, Z. (1991): *Modernity and Ambivalence*. Polity: Cambridge.
- Baumann, Z. (1996): From Pilgrim to Tourist—a Short History of Identity. In: Hall, S.–Du Gay, P. (eds): *Questions of Cultural Identity*. London, Sage.
- Beck, U. (2000): *What is Globalization?* Polity Press, Malden, MA.
- Beck, U.–Giddens, A.–Lash, S. (1994): *Reflexive Modernisation—Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*. Polity Press: Oxford/Cambridge,
- Bhabha, H. (1996): Culture's In-Between. In: DuGay, P. (ed): *Production of Culture/Culture of Production*. London, Thousand Oaks, New Delhi, 53–60.
- Bonacich, E. (1973): A Theory of Middleman Minorities. *American Sociological Review* 38, 583–954.
- Böröcz J. (2002): A határ: társadalmi tény. *Replika*. no. 47–48, június 133–42.
- Böhm A. (1993): Előítélet és xenofóbia a helyi vezetők értékrendjében. (Egy nemzetközi összehasonlító vizsgálat tapasztalatai alapján.) In: Tamás P.–Inotai A. (szerk.): *Új exodus. A nemzetközi munkaerő-áramlás új irányai*. MTA Társadalmi Konfliktusok Kutató Központja–MTA Világ-gazdasági Kutató Intézet, Budapest 176–183.
- Breckner, R. (2000): Processes of Reconstructing Migration Biographies: The Experience of 'Return' from the West to the East of Europe after 1989. In: Agozino, B. (ed.): *Theoretical and Methodological Issues in Migration Research: Interdisciplinary, Intergenerational and International Perspectives*. Aldershot, Brookfield/ USA, Singapore, Sydney: Ashgate, 91–106.
- Breckner, R.–Kalekin-Fishman, D.–Miethe, I. (eds) (2000): *Biographies and the Division of Europe. Experience, Action and Change on the 'Eastern Side'* Leske+Budrich Verlag.
- Castels, M. (2006): A hálózati társadalom kialakulása. Gondolat, Bp.

- Castles, S. (2000): *Ethnicity and Globalization: From Migrant Worker to Transnational Citizen*. London: Sage.
- Chamberlayne, P.–Bornat, J.–Wengraf, T. (eds) (2000): *The Turn to Biographical Methods in Social Science: Comparative Issues and Examples*. London: Routledge.
- Chamberlayne, P.–Rustin, M.–Wengraf, T. (eds) (2002): *Biography and Social Exclusion: Experiences and Life Journeys*. Bristol: The Policy Press. Forsander, A. (ed.) (2002): *Immigration and Economy in the Globalization Process*. Sire Reports Series. No. 20. Vantaa.
- Chambers, I. (1996): Signs of silence, lines of listening. In Chambers, I.–Curti, L. (eds.): *The Post-Colonial Question*. London–New York, 47–64.
- Clifford, J. (1994): Diasporas. *Cultural Anthropology*, Vol. 9. Nr. 3. 302–338.
- Cliquet, R. (2008): Labour market advantages and disadvantages. In: Avramov, D. (ed.) *Acceptance of immigrants in Europe?* Sonderband, Berlin, 109–119.
- Council of Europe (2001): *Recent demographic developments in Europe*. Strasbourg, Council of Europe.
- Courbage, Y. (2007): Migrants in Western Europe: Demographic Behaviour and Socio-economic Conditions. *Demográfia*, 2007. Vol. 50. No. 5. English Edition, 5–25.
- Csepeli Gy.–Fábián Z.–Sik E. (1998): Xenofóbia és a cigányságról alkotott vélemények. In: Kolosi T.–Tóth I. Gy.–Vukovich Gy. (szerk.): *Társadalmi riport 1998*, Budapest TÁRKI, 458–489.
- Csepeli Gy.–Örkény A. (1996): A magyar nacionalizmus változó arca. In: Andorka R.–Kolosi T.–Vukovich Gy. (szerk.): *Társadalmi riport 1996*. TÁRKI, Budapest, 272–295.
- Csepeli Gy.–Závecz T. (1995): Európai és nemzeti kötődések a magyar tizenévesek körében. A nemzet ideológiai legitimációs újraeledése. In: Gázsó F.–Stumpf I. (szerk.): *Vesztések. Ifjúság az ezredfordulón*. Ezredforduló Alapítvány, Budapest. 139–156.
- Dencső B.–Sik E. (2007) Adalékok az előítéletesség mértékének és okainak megismeréséhez a mai Magyarországon. *Educatio* 16, 50–66.
- Donato, K. M.–Gabaccia, D.–Holdaway, J.–Manalansan, M. IV–Pressar, P. R. (2006): A Glass Half Full? Gender in Migration Studies. *International Migration Review*, Vol. 40. No 1. (Spring 2006) 3–26.
- Duránszkai G.–Lengyel E. (2001): A külföldi beruházások megítélése a magyar lakosság körében. 1992–2000. In: Kurtán S.–Sándor P.–Vass L. (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 2000-ről*. Demokrácia kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány, Budapest, 901–912.
- Enyedi Zs.–Fábián Z.–Sik E. (2004): Nőtt-e az előítéletek Magyarországon? In: *Társadalmi riport 2004* (szerk. Kolosi T., Tóth I. Gy., Vukovich Gy), Budapest: TÁRKI, 375–399.
- European Commission (2005): Green Paper “Confronting demographic change: a new solidarity between the generations”, Commission of the European Communities, Brussels.
- European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia (2005): Majorities’ Attitudes Towards Minorities: Key Findings from the Eurobarometer and the European social Survey. Summary. Wien: Manz Crossmedia.
- Fábián Z.–Sik E. (1996): Előítéletesség és tekintélyelvűség. In: *Társadalmi riport 1996* (szerk. Andorka R., Kolosi T., Vukovich Gy.), Budapest: TÁRKI, 381–413.
- Fábián Z.–Sik E.–Tóth J. (2001): Unióra várva: előítélet, xenofóbia és európai integráció. In: Lukács É.–Király M. (szerk.): *Migráció és Európai Unió*. Szociális és Családügyi Minisztérium, Budapest, 395–412.
- Flick, U. (2006): *An introduction to qualitative research*. London, Sage.
- Forsander, A. (ed.) (2002): *Immigration and Economy in the Globalization Process*. Sire Reports Series. No. 20. Vantaa.
- Freund, A.–Quilici, L. (1996): Exploring Myths in Women’s Narratives: Italian and German Immigrant Women in Vancouver, 1947–61. *Oral History Review*, 23/2 (Winter) 19–43.
- Giddens, A. (1991): *Modernity and Self-Identity–Self and Society in the Late Modern Age*. Polity Press: Oxford/Cambridge.

- Gödri I. (2005): A bevándorlók migrációs céljai, motivációi és ezek makro- és mikrostrukturális háttere. In: Gödri I.–Tóth P. P.: *Bevándorlás és beilleszkedés*. KSH NKI Kutatási Jelentések 80. 2005/3, Budapest: 69–131.
- Gödri I. (2005): A bevándorlók beilleszkedése–objektív és szubjektív dimenziók. In: Gödri I.–Tóth P. P.: *Bevándorlás és beilleszkedés*. KSH NKI Kutatási Jelentések 80. 2005/3, Budapest: 133–213.
- Gödri I.–Tóth P. P. (2005): Bevándorlás és beilleszkedés. A szomszédos országokból Magyarországra irányuló bevándorlás az ezredfordulón. *KSH NKI Kutatási Jelentések* 80. 2005/3, Budapest.
- Gödri I. (2007): A bevándorlókkal szembeni attitűd és az egyéni értékbeállítódás összefüggései. In: *Demográfia* 50. évf. 1. szám, Budapest, 104–141.
- Gödri I. (2008): General value orientations and attitudes towards immigration. In: Avramov, D. (ed.) *Acceptance of immigrants in Europe?* Sonderband, Berlin, 231–258.
- Gödri I. (2009): Nemzetközi vándorlás. In: *Demográfiai Portré* (szerk. Monostori J.–Őri P.–S. Molnár E.–Spéder Zs.), KSH NKI Budapest, 119–131.
- Habermas, J. (1990): *Die Moderne–ein unvollendetes Projekt*. Jürgen Verlag: Leipzig.
- Hall, S.–DuGay, P. (eds.) (1996): *Questions of Cultural Identity*. Sage: London/Thousand Oaks, New Delhi.
- Hansen, R. (2002): Globalization, embedded realism and path dependence: the other immigrants to Europe. *Comparative Political Studies*, Apr. 2002. Vol 35. No 3. 259–283.
- Heelas, P.–Lash, S.–Morris, P. (eds.) (1996): *Detraditionalization*. Blackwell: Oxford.
- Hickey, M. G. (1996): Go to College, Get a Job and Don't Leave the House without Your Brother. Oral Histories with Immigrant Women and Their Daughters. *Oral History Review*, 23/2 (Winter) 63–92.
- Hooghe, M.–Trappers, A.–Meuleman, B.–Reeskens, T.: *Migration to European Countries: A Structural Explanation of Patterns, 1980–2004*.
- Illés, S. (2004): Foreigners in Hungary: migration to and from the European Union, HCSO DRI, Budapest, 32 p. (Working Papers on Population, Family and Welfare 5.)
- Illés S. (2005): Elderly immigration to Hungary. *Migration Letters*, vol. 2. no. 2. 164–169.
- Janky B.–Tóth P. P. (2002): Magyarok és külföldiek. A hazai népesség külföldiekkel kapcsolatos fogadókészsége. *Kézirat*.
- R. Jayokody, R.–Thornton, A.–Axinn, W. (eds) (2008): *International Family Change: Ideational Perspectives*. Lawrence Erlbaum Associates.
- Kalb, D.–van der Land, M.–Staring, R.–van Steenbergen, B.–Wilterdink, N. (eds.) (2000): *The needs of globalization. Bringing society back in*. Rowman & Littlefield Publishers, Lanham, Boulder, New York, Oxford.
- Kapitány Á.–Kapitány G. (1999): *Magyarság-szimbólumok*. Európai Folklór Központ–Teleki László Alapítvány, Budapest.
- Katus, K.–Puur, A.–Pöldma, A. (2008): Acceptance of immigration and the evaluation of demographic trends. In: Avramov, D. (ed.) *Acceptance of immigrants in Europe?* Sonderband, Berlin.
- Koser, K.–Lutz, H. (eds.) (1998): *The new migration in Europe. Social constructions and social realities*, Palgrave, Macmillan Press Ltd. London.
- Kovács, É.–Melegh, A. (2000): „Lehetett volna rosszabb is, mehettünk volna Amerikába is”–Vándorlástörténetek Erdély, Ausztria és Magyarország háromszögében. In: Sik, Endre (szerk.): *Diskurzusok a vándorlásról*. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 93–154.
- Kovács, É.–Melegh, A. (2004): A vándorlást elbeszélő narratívák neme avagy nők és férfiak elbeszélései–női és férfi elbeszélésmódok. In: Pető A. (szerk.): *A társadalmi nemek képe és emlékezete Magyarországon a 19–20. században*. Budapest, Nők a Valódi Esélyegyenlőségért Alapítvány, 175–198.
- Kovács, É.–Melegh, A. (2008): Cooperative analysis of the survey of female immigrants. Working Paper, BIB, Federal Institute for Population Research, Wiesbaden, Germany (in print).

- Kovács, É. (2007): Narratív biográfiai elemzés. In: Kovács É. (szerk.): *Közösségtanulmány. Módszer-tani jegyzet*, Regio Könyvek, Budapest: Néprajzi Múzeum, 2007. 375-398.
- Kovács É.–Vidra Zs. (2004): Az idegenekkel/külföldiekkel kapcsolatos angolszász, francia és német kutatások irodalma (1990–2002) In: Tóth P. P.: *Külföldiekkel vagy idegenekkel... KSH NKI Kutatási jelentések* 76. Budapest, 15–70.
- Kovács É. et al (2004a): Idegenek a magyar sajtóban az 1945., az 1990. és a 2000. évben (tsz: Kriza Borbála, mt.: Farkas Márton Attila, Mund Katalin és Vidra Zsuzsa). *Regio* 4.
- Kulu, H.–N. Milewski (2007): Family change and migration in the life course: An introduction . Special Collection 6: Interdependencies in the Life Course, edited by Modified: 12/18/2007 *Online Journal Demographic Research* <http://www.demographic-research.org/Volumes/Vol17/19/17-19.pdf>
- Lash, S.–Friedman, J. (eds.) (1992): *Modernity and Identity*. Blackwell: Oxford/Cambridge.
- Lázár G. (1996): A felnőtt lakosság nemzeti identitása a kisebbségekhez való viszony tükrében. In: Uő.–Lendvay J.–Szabó I.–Örkény A.: *Többség–kisebbség. Tanulmányok a nemzeti tudat témaköréből*. Osiris, MTA–ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport, Budapest 9–115.
- Light, I. (1984): Immigrant and Ethnic Enterprise in North America *Ethnic and Racial Studies*, Vol 7, pp. 195-216
- Lutz, H. (2002): At your service madam! The globalization of domestic service. *Feminist review*, Spring 2002, No. 70. 89–104.
- Macfarlane, A. (1978): *The origins of English individualism: the family, property and social transition* Oxford: Blackwell.
- McMicheal, P. (2000): Globalization: Myths and Realities. In: Roberts, T.–Hite, A.(eds.): *From Modernization to Globalization. Perspectives on Development and Social Change*. Blackwell, Malden: Massachusetts, Oxford, England. 274–292.
- Melegh, A. (1999): Migráció és életút. Amerikás élettörténetek. *Regio*, No. 3/4.
- Melegh A. (2002a): Migráció Magyarország és Németország között a kilencvenes években. In: Illés Sándor (ed.). *Migráció és Statisztika. KSH NKI Kutatási jelentések*, 71. 53–67.
- Melegh A. (2002b): Globalization, nationalism, and petite imperialism Romanian. *Journal of Society and Politics*, May, Vol. 2, No. 1. 115–129.
- Melegh A. (2003): Globalizáció és migráció. Irodalom-összefoglaló háttér tanulmány. Kézirat az NKFP Magyarországra történő bevándorlást vizsgáló projektjéhez.
- Melegh, A. (2006): *On the East/West Slope. Globalization, Nationalism, Racism and Discourses on Eastern Europe*. CEU Press, Budapest.
- Melegh, Attila (2006a): Globalization and migration in Central Europe. In Traser, Julianna (ed): *A Regional Approach to Free Movement of Workers: Labour Migration Between Hungary and its Neighbouring Countries*, Szeged, European Studies Centre, 119–130.
- Melegh, Attila (2008): Globalization and Migration The Case of Hungary. *Migration-2. Collection of Scientific Works*. Tbilisi, “Universal”, 2008. 35–61
- Rizvi, Z. (1991): *Menekültek Az üldözések különböző formái. Jelentés a nemzetközi humanitárius kérdések független bizottsága részére*. Előszó Sadruddin Aga Khan és Hassan Bin Talal. Gondolat, Budapest
- Mittelman, J. H. (2000): *Globalization Syndrome. Transformation and Resistance*. Princeton University Press, Princeton.
- Münz, R.–Zuser, P.–Kytir, J. (2003): Demographische und ökonomische Strukturen. In: Fassmann, H.–Stacher, I. (Hrsg.): *Österreichischer Migrations- und Integrationsbericht. Klagenfurt/Celovec 2003*, S. 19–61.
- Nyíri, P. (1999): *New Chinese Migrants in Europe*. Aldershot, Hampshire: Ashgate.
- Nyíri P. (2000): Kivándorolni hazafias?–Peking szerepe a kínai diaszpóra identitásépítésében. In: Sik, Endre (szerk.): *Diskurzusok a vándorlásról*. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest. 82–91.

- Nyíri P. (2002): Párhuzamos globalizáció. Kínaiak Magyarországon. In: Kovács J. M. (szerk.) (2000): *A zárva várt Nyugat: Kulturális globalizáció Magyarországon*. Budapest: Sík Kiadó, 138–166.
- Nyíri. P. et al. (2004): *Transnational Chinese: Fujianese Migrants in Europe*. Stanford: Stanford University Press,
- Oblath M. (2007): A fókuszcsoporthoz In: Kovács É. (szerk.): *Közösségtanulmány*. Módszertani jegyzet, Regio Könyvek, Budapest: Néprajzi Múzeum, 2007. 278–295.
- Okólski, M. (1999): Migration pressures on Europe. In: van de Kaa, D.–Leridon, H.–Gesano, G.–Okólski, M. (eds): *European Populations. Unity in Diversity*. Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, Boston, London. 141–194.
- Orozco, M. (2002): Globalization and migration: the impact of family remittances in Latin America. *Latin American politics and society*, Summer 2002, Vol. 44, No. 2. 41–66.
- Philipov, D. (2008): Demographic advantages and disadvantages. In: Avramov, D. (ed.) *Acceptance of immigrants in Europe?* Sonderband, Berlin, 95–108.
- Phillips, A. (2003): ‘Bored with Sex?’ *London Review of Books* (6 March): 6–9.
- Portes, A.–Sensenbrenner J. (1998): Beágyazottság és bevándorlás: megjegyzések a gazdasági cselekvés társadalmi meghatározóiról. In: Lengyel Gy.–Szántó Z. (szerk.): *Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. Aula, Bp.
- Pulay G. (2006): Etnicitás, állampolgárság és munkaerőpiaci kategorizáció. *Regio* 2/2006. 25–42.
- Rath, J.–Kloosterman, R. (2000): A Critical Review of Research on Immigrant Entrepreneurship. *International Migration Review*, Vol. 34 No 3. 657–681.
- Rosenthal, G. (1993): Reconstruction of Life Stories: Principles of Selection in Generating Stories for Narrative Biographical Interviews, In: Josselson, R.–Lieblich, A. (szerk.): *The Narrative Study of Lives*. Sage, Newbury Park/CA., 59–91.
- Rosenthal, G. (1995): *Erlebte und erzählte Lebensgeschichte, Gestalt und Struktur biographischer Selbstbeschreibungen*. Campus, Frankfurt/New York, 1995.
- Said, E. (1978): *Orientalism*. Vintage, New York.
- Sakai, N. (1988): Modernity and Its Critique: The Problem of Universalism and Particularism. *South Atlantic Quarterly*, 87:3, 475–504.
- Salt, J. (2001): “Az európai migrációs térség”. In: Melegh A. (ed.): *Válság vagy átmenet*. I. Regio. 2001/1. 177–212.
- Sassen, S. (1996): *Losing Control? Sovereignty in an Age of Globalization*. Columbia University Press, New York.
- Sassen, S. (1998): *Globalization and its discontents*. New York: New Press.
- Sassen, S. (1999): *Guests and aliens*. New York: The New Press.
- Sassen, S. (2001): *The global city*. New York, London, Tokyo Princeton University Press, Princeton, Oxford.
- Säävälä, M. (2008): Who are the foreigners and are there too many? In: Avramov, D. (ed.) *Acceptance of immigrants in Europe?* Sonderband, Berlin, 67–81.
- Sik, E.–J. Tóth (1991): Loss of Innocence–The Socio-historical Aspects of the Hungarian Refugee Policy. *Migration* (Berlin) Vol. 1. No. 11–12. pp. 119–132.
- Sik, E.–I. Zakariás (2005): Active Civic Participation of Immigrants in Hungary Country Report prepared for the European research project POLITIS, Oldenburg www.uni-oldenburg.de/politis-europe. Last accessed 2009-05-02
- Silverman, D. (1993): *Interpreting qualitative data. Methods for analyzing talk, text and interaction*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.
- Smith, R. C. (2003): Diasporic Membership in Historical Perspective: Comparative Insights from the Mexican, Italian and Polish Cases. *International Migration Review*, Vol 37, Number 3 (Fall 2003): 724–759.

- Spéder, Zs. (2006): Childbearing Behavior in the New EU Member States: Basic Trends and Selected Attitudes. In: Lutz, W.–Richer, R.–Wilson, C. (eds.): *The New Generations of Europeans. Demography and Families in the Enlarged European Union*. London: Earthscan, 59–82.
- Spivak, G. Ch. (1988): Can the Subaltern Speak? In: Nelson, C.–Grossberg, L. (eds.): *Marxism and the Interpretation of Culture*. Chicago. 271–313
- Stalker, P. (2000): *Workers Without Frontiers: The Impact of Globalization on International Migration*. London and Boulder, CO: Lynne Rienner, 2000. Pp.xii + 163
- Szabó I.–Lázár G. (1997): Nemzetkonceptiók a mai magyar társadalomban. *MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont Munkafüzetek* 35.
- Szabó I.–Murányi I. (1993): Állampolgárság, nemzeti hovatartozás egy kutatás tükrében. *Regio*, 4. évf. 1. sz. 121–133.
- Szabó I.–Örkény A. (1998): *Tizenévesek állampolgári kultúrája*. Minoritás Alapítvány, Budapest.
- Todorova, M. (1997): *Imagining the Balkans*. Oxford University Press, Oxford.
- Tóth, J. (2006): Kin Minority, Kin-state and Neighbourhood Policy in the Enlarged Europe. In: *Beyond Sovereignty: From Status Law to Transnational Citizenship?* Edited by Osamu Ieda et al. Slavic Research Centre, Hokkaido University, Sapporo. 73–88.
- Tóth P. P. (2002): Magyarok és külföldiek. *Demográfia*, 2002/2–3. 224–249.
- Tóth P. P. (2006): A magyarországi bevándorlás okai és következményei. Vándorlás, globalizáció és beilleszkedés. In: Tóth P. P. (szerk.): *Bevándorlás Magyarországra*. Budapest, Lucidus Kiadó, Kisebbségkutatási könyvek.
- Tóth P. P. (2006): *Bevándorlás Magyarországra*. Budapest, Lucidus Kiadó, Kisebbségkutatási könyvek.
- Tóth, P. P.–Hablicsek, L. (2002): The Role of international migration in maintaining the population size of Hungary. Budapest, CSO Demographic Research Institute (Working papers on population family and welfare, 1.)
- Tóth P. P.–Janky B. (2004): Magyarok és külföldiek. A hazai népesség külföldiekkel kapcsolatos attitűdjei. In: Tóth P. P. (szerk.): *Külföldiekkel vagy idegenekkel...* KSH NKI Kutatási Jelentései 76, Budapest, 109–159.
- Trilla, C. C.–A. Esteve–A. Domingo (2008): Marriage Patterns of the Foreign-Born Population in a New Country of Immigration: The Case of Spain. *International Migration Review*, 877–902.
- Turner, J. H.–Bonacich, E. (2001): A közvetítő kisebbségek összefoglaló elmélete felé. In: Sik E. (szerk.): *A migráció szociológiája*. Budapest: Szociális és Családügyi Minisztérium, 127–140.
- Traser, J. (ed.) (2006): *A Regional Approach to Free Movement of Workers: Labour Migration between Hungary and its Neighbouring Countries*. ESC, Szeged.
- United Nations (2001): *World population prospects. The 2000 Revision*. Volume 1. New York: United Nations.
- United Nations (2006): *World Migrant Stock: The 2005 Revision*. Population Database. UN Population Division, 2006 (<http://esa.un.org/migration/>)
- Vicsek L. (2006): *Fókuszcsoporthelméleti megfontolások és gyakorlati alkalmazás*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Wengraf, T. (2001): *Qualitative Research Interviewing: Biographic Narrative and Semi-structured Methods*. London: Sage.
- Závecz T. (1993): Előítéletek a menekültekkel kapcsolatban. In: Tamás P.–Inotai A. (szerk.): *Új exodus. A nemzetközi munkaerő-áramlás új irányai*. MTA Társadalmi Konfliktusok Kutató Központja–MTA Világgazdasági Kutató Intézet, Budapest, 168–175.
- Zolberg, A. R. (1999): The politics of immigration policy: an externalist perspective. *American behavioral scientist*, Jun–Jul 1999, Vol. 42, No. 9, pp. 1276–1279.

A NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓINTÉZET KUTATÁSI JELENTÉSEI

1982.

1. (Előszót írta: *Monigl István*)
Népesedés és népesedéspolitika tárcaszintű középtávú kiemelt kutatási főirány (1982–1985).
A KSH Népeséstudományi Kutatóintézet távlati tevékenységének irányelvei (1982–1990).
2. *S. Molnár Edit*: Érték–orientációk a népesedési magatartásban.
3. Összeállította: *Nemeskéri János, Juhász Attila*: Sorköteles fiatalok testi fejlettsége, biológiai, egészségi állapota (Előzetes tájékoztató).
4. *Szabó Kálmán*: A népességelőreszámítások néhány módszertani kérdése (Előterjesztés az MTA Demográfiai Bizottságának).
5. *Valkovics Emil*: A demográfiai átmenet elemzésének néhány gyakorlati nehézségéről.
6. *Bies Klára*: A területi népességprognózisok előkészítése.
7. Készítette az MTA Gazdaság és Jogtudományok Osztályának megbízásából az MTA Demográfiai Bizottsága: A demográfiai tudomány helyzete Magyarországon.

1983.

8. *S. Molnár Edit – Pataki Judit*: Vélemények és előítéletek az öregségről.
9. *Mádai Lajos*: Az utolsó nagy kolerajárvány demográfiai képe Európában és az Egyesült Államokban (1872–1873).
10. *Vukovich Gabriella*: A népesedéspolitika tartalma, jellege, céljai, eszközei, hatékonysága. Nyugat–európai tapasztalatok.
11. *Hoóz István*: Társadalmpolitika, gazdaságpolitika, szociálpolitika, valamint a népesedéspolitika kapcsolatai a szocialista országokban.
12. *Joubert Kálmán*: Születési súly és születési hossz standard az 1973–78 évben élveszületett újszülöttek adatai alapján (angol és orosz nyelven).
13. *Pongrácz Tiborné*: Fiatalkori terhességek társadalmi, demográfiai vizsgálata.
14. *Hoóz István*: A népesedéspolitika eszközei, különös tekintettel a gazdasági jellegű eszközök alkalmazásának gyakorlatára és az ezekkel összefüggő nézetekre a szocialista országokban.

1984.

15. Készítették: *Bies Klára, Hablicsek László*: Területi népességelőreszámítás 1981–2001.
16. *Szabó Kálmán*: Családok és háztartások néhány jellemzőjének alakulása, 1981–2001. (Előzetes változat.)

17. Szerkesztette: *Hablicsek László, Monigl István*: Társadalmi–demográfiai prognózisok. A Népeségtudományi Kutatóintézet tudományos szemináriuma Budapest, 1983. május 17–18.
18. *Klinger András*: A családtervezési programokon kívüli népesedéspolitikai intézkedések hatása a termékenységre (angol nyelven).
19. *Moksony Ferenc*: Települési tényezők és az öngyilkosság. Az öngyilkosság egyes demográfiai összefüggései egy összetételhatást vizsgáló elemzés eredményei.
20. *Csernák Józsefné*: A 18 éven aluli nők házasságkötésének néhány demográfiai jellemzője Magyarországon.
21. Összeállította: *Cseh-Szombathy László, Klinger András, Monigl István, Vukovich György*: A népesedéssel összefüggő tudományos kutatások főbb eredményei, a jövőbeni kutatás fő irányai.
22. *Szukicsné Serfőző Klára*: Budapest és Pest megye népességfejlődése, az ezredfordulóig várható tendenciák.

1985.

23. *Rátay Csaba – Tusnády Gábor*: Veszélyeztetett gyermekek szocializációjának vizsgálata a családtípusok kialakításával.
24. *Terestényi Tamás*: Népesedéspolitikai tartalmak a sajtóban.
25. Szerkesztette: *Káposztás Ferenc*: A népesség területi elhelyezkedése és mozgása. Pécs, 1984. április 25–26.
26. *Hablicsek László – Monigl István – Vukovich Gabriella*: A magyarországi népességfejlődés keretei és jövőbeni lehetséges irányai 1880–2050.
27. *Munkácsy Ferenc – Szentgáli Tamás – Szívós Péter*: A népesség gazdasági aktivitásának demográfiai tényezői.

1986.

28. *Szukicsné Serfőző Klára*: A termékenység és az iskolai végzettség néhány összefüggése Magyarországon az elmúlt negyedszázadban.
29. Szerkesztette: *S. Molnár Edit*: Népesedési folyamatokat befolyásoló kulturális–tudati tényezők. A KSH Népeségtudományi Kutatóintézet tudományos szemináriuma Budapest, 1985. november 12–13.
30. *Munkácsy Ferenc*: Népesedés és foglalkoztatás.

1987.

31. Szerkesztette: *Káposztás Ferenc, Monigl István*: A népesedéspolitika; tudományos kutatás és társadalmi cselekvés. A KSH Népeségtudományi Kutatóintézet nemzetközi szemináriuma Budapest, 1986. október 14–15.
32. *Pongrácz Tiborné*: Serdülőkori terhességek társadalmi–demográfiai vonatkozása.
33. Szerkesztette: *Barabás Miklós*: Az erősen fogyó népességű települések demográfiai jellemzői.

1988.

34. Szerkesztette: *Hablicsek Lászlók, Monigl István*: Az 1986–2021 közötti időszakra szóló népességprognózisok. A KSH Népeségtudományi Kutatóintézet tudományos szemináriuma Budapest, 1987. január 28.
35. *Csernák Józsefné – Szabó Kálmán*: A családok és háztartások előreszámítása, 1986–2021.

1989.

36. *Fóti János*: A magyar népesség gazdasági aktivitásának távlati alakulása.

1990.

37. Szerkesztette: *Monigl István*: Népesedési viták Magyarországon, 1960–1986. A KSH Népeségtudományi Kutatóintézet tudományos vitaülése Budapest, 1988. június 2.
38. *S. Molnár Edit – Virágh Eszter*: Közvélemény–kutatás népesedési kérdésekről – 1989.

1991.

39. *Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit*: Abortuszkérdés Magyarországon – 1991.
40. *Joubert Kálmán – Gárdos Éva*: Terhesek és csecsemők egészségügyi és demográfiai vizsgálata. (A kutatási program általános ismertetése.)
41. *Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit*: Sokgyermekes családok.

1992.

42. *Hablicsek László*: A magyarországi hosszú távú népességfejlődés vizsgálata.
43. *Fóti János – Illés Sándor*: A munkanélküliség demográfiai vonatkozásai.
44. *Falussy Béla – Miltényi Károly – Mórítz Pálné – Paksy András*: Az egészségi állapot összefüggései az életmóddal és az időfelhasználással.
45. *Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit*: Összefoglaló a terhességmegszakításról tartott 1992. júliusi közvélemény-kutatás főbb eredményeiről.
46. *Csernák Józsefné – Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit*: Élettársi kapcsolatok Magyarországon.

1993.

47. *Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit*: Kisgyermekes szülők. (Egy nemzetközi összehasonlító vizsgálat főbb magyarországi eredményei.)
48. *Szukicsné Serfőző Klára*: Iskolázottságunk alakulása a népszámlálási adatok tükrében.
49. *Tóth Pál Péter*: Nemzetközi vándorlás – Magyarország.

1994.

50. *Illés Sándor*: Miért költöztek az emberek Pásztóra 1989–91-ben?
51. *Szukicsné Serfőző Klára*: A szülők és gyermekeik iskolázottsága.
52. *Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit*: Kisgyermekes anyák és apák szülői, családi attitűdjei négy európai országban.
53. *Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit*: Serdülőkorban szült anyák társadalmi, demográfiai jellemzőinek longitudinális vizsgálata.

1995.

54. *Hablicsek László*: Az első és második demográfiai átmenet Magyarországon és Közép-Kelet-Európában.
55. *Szukicsné Serfőző Klára*: Az egyszülős családok társadalmi–demográfiai jellemzői.

1996.

56. *Szűcs Zoltán*: Az élettársi kapcsolatban élő családok társadalmi–demográfiai jellemzői.
57. *S. Molnár Edit – Pongrácz Tiborné*: Változások a gyermeknevelési támogatások rendszerében és azok megítélése a közgondolkodásban
58. *Illés Sándor – Hablicsek László*: A külső vándorlások népesség hatásai Magyarországon 1955–1995 között.
59. *Szukicsné Serfőző Klára*: Az egyszülős családok az állandó és a lakónépesség alapján.

1997.

60. *Daróczi Etelka*: A halandóság területi eltérései Magyarországon 1959/60–1992.

1998.

61. *S. Molnár Edit – Pongrácz Tiborné – Kamarás Ferenc – Hablicsek László*: Házasságon kívüli szülések.

2000.

62. *Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit – Dobossy Imre*: Család és munka – értékek és aggodalmak a rendszerváltozás után.
63. *Illés Sándor*: Belföldi vándormozgalom a XX. század utolsó évtizedeiben.
64. *Daróczy Etelka – Spéder Zsolt (szerk.)*: A korfa tetején. Az idősök helyzete Magyarországon.
65. *Melegh Attila*: Kiskunhalas népesedéstörténete a 17. század végétől a 20. század elejéig.

2001.

66. *Gödri Irén*: A házassági kapcsolatok minősége és stabilitása.
67. *Tárkányi Ákos*: A családdal kapcsolatos jogszabályok Magyarországon 1980–98-ig.
68. *Hablicsek László*: A népességreprodukció alakulása a 20–21. században.
69. *Spéder Zsolt – Monostori Judit*: Mozaikok a gyermekszegénységről.
70. *Joubert Kálmán – Gyenis Gyula*: A 18 éves sorköteles ifjak egészségi állapota, testfejlettsége I.

2002.

71. *Illés Sándor – Lukács Éva*: Migráció és statisztika.
72. *Tóth Pál Péter – Valkovics Emil*: Népesedési helyzetünk.
73. *Pongrácz Tiborné – Spéder Zsolt (szerk.)*: Népeség – értékek – vélemények

2003.

74. *Daróczy Etelka (szerk.)*: Kettős szorításban.
75. *Őri Péter*: A demográfiai viselkedés mintái a 18. században.

2004.

76. *Tóth Pál Péter*: Külföldiekkel vagy idegenekkel...
77. *Daróczy Etelka – Kovács Katalin*: Halálozási viszonyok az ezredfordulón: társadalmi és földrajzi választóvonalak.

2005.

78. *Hablicsek László*: A Kárpát-medencei magyarság demográfiai helyzete és előreszámítása, 1991–2021.
79. *Gellérné Lukács Éva – Illés Sándor*: Migrációs politikák és jogharmonizáció.
80. *Gödri Irén – Tóth Pál Péter*: Bevándorlás és beilleszkedés.

81. *Kamarás Ferenc – Kapitány Balázs – Vaskovics László*: Fialat házaspárok életútja Németországban és Magyarországon.
- 2006.**
82. *Blaskó Zsuzsa*: Nők és férfiak – keresőmunka, házimunka.
83. *Joubert Kálmán (szerk.)*: Az Országos Longitudinális Gyermeknövekedés-vizsgálat eredményei születéstől 18 éves korig I.
- 2007.**
84. *Hablicsek László – Kovács Katalin*: Az életkilátások differenciálódása iskolázottság szerint, 1986–2005.
- 2009.**
85. *Illés Sándor (szerk.)*: Magyarország vonzásában.
86. *Spéder Zsolt (szerk.)*: Párhuzamok. Anyaországi és erdélyi magyarok a századfordulón.
87. *Kovács Katalin*: Munkapiac, munkakörülmények és egészség.

MŰHELYTANULMÁNYOK

- 2002.**
1. *Spéder Zsolt*: Demográfiai folyamatok és társadalmi környezet. Gyorsjelentés.
- 2003.**
2. *Kapitány Balázs (szerk.)*: Módszertan és dokumentáció. Az adatfelvétel ismertetése.
3. *Dobossy Imre – S. Molnár Edit – Virágh Eszter*: Öregedés és társadalmi környezet.
- 2004.**
4. *Kapitány Balázs – Spéder Zsolt*: Szegénység és depriváció. Társadalmi összefüggések nyomában.
- 2006.**
5. *Kovács Katalin*: Egészség-esélyek.
- 2007.**
6. *Spéder Zsolt – Kapitány Balázs*: Gyermekek: vágyak és tények. Dinamikus termékenységi elemzések.
- 2008.**
7. *Monostori Judit*: Korai nyugdíjba vonulás. Okok és következmények.